

SLOVENSKI ETNOGRAF

LETNIK XV

1962

UREDILA

BORIS OREL

IN

MILKO MATIČETOV

IZDAL IN ZALOŽIL ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

LJUBLJANA

1962

90921

90921
+

»Slovenski etnograf«

izhaja letno v eni knjigi — *paraît une fois par an*

Uredništvo in zamenjave — *Rédaction et échange:*

Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20,
poštni predal 529-X, telefon 22-475

Uprava — *Administration:*

Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji

90130/1969

15806

SLOVENSKI ETNOGRAF

LETNIK XV
1962

UREDILA

BORIS OREL

IN
MILKO MATIČETOV

IZDAL IN ZALOŽIL ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

LJUBLJANA
1962

VSEBINA

TABLE DES MATIERES

Milko Matičetov, Imeli smo jih — ni jih več	7
<i>Ils étaient des nôtres — ils ne sont plus</i>	
Slavko Kremenšek, Težnje v sodobni etnološki znanstveni teoriji	9
<i>Die Bestrebungen der zeitgenössischen wissenschaftlichen Theorie der Ethnologie</i>	
Francè Goršič, Nekaj pogledov na družbenost starih Slovencev	33
<i>Einige Beiträge zur altslovenischen Gesellschaftslehre</i>	
Angelos Baš, Hlače v srednjeveški ljudski noši na Slovenskem	55
<i>Die Hosen der mittelalterlichen Volkstracht im slovenischen Volksgebiet</i>	
Janko Moder, Kitarji in slamnikarji v Dolu pri Ljubljani	73
<i>Strohbandflechter und Strohhutmacher in Dol bei Ljubljana</i>	
Vlasta Koren, Oskrba z vodo in oblike vodnjakov v Prekmurju	85
<i>Die Wasserversorgung und die Brunnenformen im Prekmurje</i>	
Ivan Grafenauer, Brezen in brezova voda	101
<i>März, der »Birkmonat«, und der Birkensaft</i>	
Stane Suhadolnik, O brezovi vodi na Notranjskem	106
<i>Über das Birkenwasser im Notranjsko (Innerkrain)</i>	
Gorazd Makarovič, Slikanje ljudskih slik na steklo na Slovenskem ...	107
<i>Das Malen volkstümlicher Hinterglasbilder in Slowenien</i>	
Emilijan Cevc, Fantastični ptici s panjskih končnic	119
<i>Zwei phantastische Vögel auf slovenischen Bienenstock-Brettchen</i>	

Nikola Bonifačić Rožin, Šante i Pante (Narodne ručne lutke u Hrvatskoj) 135 »Šante« et »Pante« (Marionnettes à main populaires de Croatie)	135
Niko Kuret, Novo o »naši« tradicionalni lutki ..... 157 <i>Données nouvelles sur la marionnette traditionnelle en Slovénie</i>	157
Zmaga Kumer, Balada o maščevanju zapuščene ljubice ..... 167 <i>Die Ballade von der Rache der verlassenen Geliebten</i>	167
Janez Stanonik, Rex Arturus iz katedrale v Otrantu ..... 199 <i>Rex Arturus of the Otranto Cathedral</i>	199
Radoslav Hrovatin, Problemi zapisovanja in metrike slovenskih ljudskih pesmi ..... 205 <i>Les problèmes de la notation et de la métrique des chansons populaires slovènes</i>	205
Milko Matičetov, Štrekljeva zapuščina in korespondenca s Francem Kramarjem ..... 223 <i>Der Nachlass und die Korrespondenz Dr. Karl Štrekelj's mit Fr. Kramar</i>	223

POROČILA — COMPTES RENDUS

Marija Makarovič, O Grebenčevi zbirki v etnografskem muzeju v Ljubljani ..... 243 <i>La collection Grebenc au Musée ethnographique de Ljubljana</i>	243
<u>Pavla Štrukelj, Delo Etnografskega muzeja v Ljubljani v letih 1960—1961</u> 253 <i>Les travaux du Musée ethnographique de Ljubljana dans les années 1960 et 1961</i>	253
Radoslav Hrovatin, Mednarodni simpozij za raziskavanje delavske pesmi v Liblicah pri Pragi 15.—19. marca 1961 ..... 259 <i>Symposium international pour les recherches sur le chant ouvrier à Liblice près de Prague du 15. au 19. III. 1961</i>	259
Milko Matičetov, Tretje posvetovanje vzhodnoalpskih narodopiscev v retoromanski Švici, 28. 8.—2. 9. 1961 ..... 260 <i>Le troisième colloque des folkloristes des Alpes Orientales en Suisse retoromane, du 28 août au 9 septembre 1961</i>	260

RAJNIKI — PERTES

Marija Makarovič, Prof. dr. Niko Županič	263
<i>In memoriam Niko Županič</i>	
<u>Vilko Novak</u> , V spomin Božu Škerlju	264
<i>A la mémoire de Božo Škerlj</i>	
Milko Matičetov, Anton Cuffolo	266

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE — *COMPTE RENDUS CRITIQUES*

Alpes Orientales II (Volkskunde im Ostalpenraum). Graz 1959 (Sergij Vilfan)	267
Alpes Orientales III. Basileae 1961 (Vilko Novak)	270
Indijanske pravljice. Izbral in prevedel A. Širok. Ljubljana 1961 (Janez Stanonik)	271
B. Drobnjaković, Etnologija naroda Jugoslavije. Beograd 1960 (Franjo Baš)	272
Seljačke obiteljske zadruge, I. Zagreb (Franjo Baš)	273
Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Etnologija. NS XV—XVI, Sarajevo 1961 (Franjo Baš)	274
V. Hadžimanov, Makedonski borbeni narodni pesni. Skopje 1960 (Radoslav Hrovatin)	274
W. Jacobeit, Schafhaltung und Schäfer in Zentraleuropa. Berlin 1961 (Milovan Gavazzi)	275
Viehzeit und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Budapest 1961 (Vilko Novak)	277
Edit Fél, Ungarische Volksstickerei. Budapest 1961 (Vilko Novak)	278
J. Kriza, Az áomlító fia. Budapest 1961 (Vilko Novak)	279
J. Tóth, Népi építészetiünk hagyományai. Budapest 1961 (Vilko Novak)	279
V. Diószegi, A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest 1958 (Vilko Novak)	281
S. Dömötör, Örség. Budapest 1960 (Vilko Novak)	281
Schwedische Volkskunde — Festschrift S. Svensson. Stockholm—Göteborg—Uppsala 1961 (Milovan Gavazzi)	283

G. Tucci, Contributo allo studio del rombo. Napoli 1955 (Milko Matičetov)	284
M. Bošković-Stulli, Istarske narodne priče. Zagreb 1959 (Milko Matičetov)	285
W. Anderson, Novelline popolari sammarinesi. Torino 1960 (M. Matičetov)	287
B. M. Galanti, Vita tradizionale dell'Abruzzo e del Molise. Firenze 1961 (Milko Matičetov)	287

Ta knjiga ima

6 slikovnih prilog in 23 slik v tekstu

Ce volume contient: 6 planches et 23 dessins dans le texte

IMELI SMO JIH — NI JIH VEČ

Milko Matičetov

Slovenski etnografi bi zdajle lahko z Župančičem potožili, da »grobni tulijo«. Zadnja jesen in zima sta namreč neusmiljeno iztrgali iz naše srede kar tri prominentne delavce. Etnografski muzej v Ljubljani je izgubil najprej svojega ustanovitelja, potem nekaj mesecev kasneje svojega aktivnega ravnatelja, antropološka stolica ljubljanske univerze pa svojega vodjo.

Septembra 1961 je zatisnil oči profesor dr. Niko Županič.¹ Nemirni duh se ni mogel sprijazniti s »pokojem«, ki ga je delil med Belo Krajino in Ljubljano; skoraj do zadnjega je snoval, koval načrte in nam kakor starosta, ki ga vse rado posluša, razdajal svoj življenjski optimizem, vedrino, humor. »Slovenski etnograf«, ki si šteje v čast, da je imel rajnika med svojimi sodelavci, pa se obenem klanja tudi spominu ustanovitelja in prvega urednika »Etnologa«. (Kaj nam »Etnolog« pomeni, bo na kratko najlepše povedano, če izdam, da smo takrat, ko se je rojeval »Slovenski etnograf I«, praznaprav ves čas govorili o njem kot o »Etnologu XVIII«.)

Novembra nam je vzel profesorja dr. Boža Škerlj, antropologa s tenkim posluhom tudi za duhovne probleme predmeta svojih raziskovanj — človeka. Škerljeve knjige so in bojo etnografom zmeraj koristen priročnik. Za sodelovanje pri »Slovenskem etnografu« je Škerlja pridobil njegov vrstnik in sošolec, tretji, od katerega se tukaj poslavljamo, ravnatelj dr. Boris Orel.

Ta nas je zapustil letos 5. februarja. Vsi, ki smo mu bili blizu, smo imeli v njem najlepši zgled vztrajnosti pri delu. Vse, česar se je lotil, je dosledno izpeljal, pa čeprav se nam je včasih zdelo nemogoče. Vodstvene, organizacijske dolžnosti je opravljal z ognjem, tožba o težkih bremenih je prišla le redko iz njegovih ust. Čeprav sta morda ostala neizpolnjena ta ali oni načrt ali želja v zvezi z njegovim lastnim znanstvenim delom, vendar si je Boris Orel s tem, kar je izdal in kar še izide postumno, zagotovil trajen spomenik v slovenski etnografiji.

Ena izmed najpomembnejših Orlovih zaslug pa je brez dvoma ta, da je poklical v življenje tale časopis, in sicer v skladu z izdajateljskimi tradicijami Etnografskega muzeja ne kot glasilo ustanove, ampak kot

¹ Glej spominski članek na str. 263.

² Spominski članek glej na str. 264.

osrednje strokovno glasilo vseh raziskovalcev slovenske ljudske kulture. Kako resno je Boris Orel jemal svoje uredniške dolžnosti, se vidi tudi po tem, da je že bolan bral prve prispevke za ta letnik in jih opremil s svojimi pripombami; in tudi ko je bolezen nezadržno napredovala, mi je v enem svetlih prebliskov — okrog novega leta — omenjal sejo uredništva. Žal take seje — pod njegovim vodstvom — ne bo nikoli več.

Da ne bi posegali v notranjo podobo tega letnika, ki je bil v februarju že formiran in pri katerem je Boris Orel sam še uredniško soudeležen, čeprav izida ni dočakal, se bo naše glasilo oddolžilo njegovemu spominu tako, da bo njemu posvečen prihodnji, XVI. letnik »Slovenskega etnografa«. Vseboval bo izčrpno bibliografijo in poskus ocene njegovega dela, rajnikovim prijateljem, strokovnim tovarišem in sodelavcem doma in v tujini pa je dana lepa priložnost, da ob prvi obletnici njegove smrti in hkrati ob šestdesetletnici njegovega rojstva s prispevki iz svojih delovnih področij omogočijo izdajo reprezentativnega »Orlovega zbornika«.

Résumé

ILS ÉTAIENT DES NOTRES — ILS NE SONT PLUS

Pendant l'automne et l'hiver passés, des lacunes très douloureuses ont été causées, parmi les ethnographes slovènes, par le décès de trois éminents savants. Aux professeurs Niko Županič et Božo Škerlj, décédés vers la fin de 1961, des nécrologues particuliers sont consacrés (voir pp. 263—264). Au rédacteur de la présente revue Boris Orel, Directeur du Musée ethnographique de Ljubljana, qui s'est éteint le 5 février 1962, ayant encore collaboré aux préparatifs pour le volume que voici, toute l'année suivante, la XVIe, du »Slovenski etnograf« sera consacrée. Que cette communication soit, dès à présent, une invitation aux amis et aux collègues du défunt, du pays et de l'étranger, à collaborer au Recueil de travaux dédié à la mémoire de Boris Orel.

TEŽNJE V SODOBNI ETNOLOŠKI ZNANSTVENI TEORIJ

Slavko Kremenšek

Iz zanimanja za tuje in nenavadno, iz potrebe po poznavanju načina življenja sosednjih in tudi oddaljenejših etničnih skupin, iz človekoljubnih in utilitarnih nagibov so rasle vzpodbude za postopno izoblikovanje znanstvene discipline, ki jo danes imenujemo etnologija in kulturna ali socialna antropologija. Na revolucionarno demokratičnih temeljih, kaj kmalu ogroženih z reakcionarno romantičnimi težnjami, se je razvijala veda, danes poznana predvsem kot etnografija (narodopisje) in za del njenih problemov tudi folkloristika.

Z diferenciacijo in specializacijo posameznih znanstvenih disciplin so nekoč enotni antropološki okviri razpadli: izločili sta se fizična in kulturna antropologija (ali etnologija). Etnologija je tako dokončno postala družboslovna veda. V odporu proti tedaj uveljavljeni evolucionistični splošno metodološki smeri so se sčasoma izoblikovale šola kulturnih krogov in kulturno-zgodovinska šola v Avstriji odnosno Nemčiji, funkcionalistična etnološka šola v Angliji in šola zgodovinske antropologije v ZDA. Ob večji ali manjši navezavi na razne novokantovske filozofske tokove in agnosticistične teoreme so bile te smeri tesno povezane s splošnim razvojem meščanske družboslovne misli. Kljub samovoljnemu identificiranju Morganovega historizma in etnološkega evolucionizma je šla v tem pogledu še najbolj svojo pot ameriška antropološka šola, ki je ob odločnem odklanjanju evolucionizma ohranila vsaj nekaj pozitivistično obarvanih komponent zgodovinskosti. Seveda pa so vse te antievolucionistične in v resnici tudi antizgodovinske smeri doživljale sčasoma spremembe. Čeprav ni šlo pri tem toliko za menjavo osnovne usmerjenosti, je vendar vrsta novih pojavov pokazala vso problematičnost obstoječega stanja na področju etnološke teoretične misli.

Podobna je bila pot etnografije. Vse hitrejše usihanje demokratičnih osnov in postopno spreminjanje narodnoprebujevalnih motivov v nacionalistične težnje je vodilo vedo o lastnem ljudstvu v vse večjo izolacijo. Na nemškem jezikovnem območju je bila v času uveljavljanja nacionalističnih in imperialističnih ambicij izvedena strokovna delitev na Volkskunde (vedo o ljudski kulturi v okviru visokociviliziranih narodov) in Völkerkunde (vedo o kulturi v kulturnem razvoju zaostalih ljudstev). V koraku z razvojem meščanskega družboslovja je raziskovanje domače ljudske kulture zašlo v slepo ulico pozitivističnega elementarizma s

specifičnim dodatkom zatohlega prežitkarstva. Ob sodelovanju znatnega dela zlasti srednjeevropskega etnografskega strokovnega prizadevanja z najreakcionarnejšimi političnimi tokovi je poraz le-teh še poglobil krizo etnografske vede. Zato je iskanje izhoda iz obstoječega kritičnega stanja osrednje poglavje sodobne etnografske znanstvene teorije.

Nedvomno ni prav nič presenetljivo dejstvo, da se sedanja iskanja v etnološki in etnografski znanstveni teoriji razvijajo v zelo različne smeri. Vse te razlike imajo svoj izvor v zgodovinskem razvoju obeh disciplin (ali obeh vej enotne discipline) v posameznih deželah, kakor tudi v različni splošno metodološki usmeritvi posameznih znanstvenih delavcev, ki opredeljuje določeno gledanje na celokupnost znanstvene teorije. Kljub tem razlikam, katerih korenine segajo v vsakem primeru izven ozke strokovne problematike, pa je vendar čutiti nekaj pozitivnih stremeljenj, ki vodijo k enotnejšemu obravnavanju posameznih vprašanj. Med takā prizadevanja je na primer šteti težnjo po obravnavanju tako imenovane etnografske problematike, to je ljudske kulture v okviru visokociviliziranih narodov, skupaj s klasičnim etnološkim predmetom, to je v družbenoekonomskem razvoju zaostalimi ljudstvi, v okviru enotne znanstvene discipline. Zato je treba tem odločneje zavrniti dozdevno praktične razloge tistih evropskih nacionalnih etnografij, ki si prizadevajo še nadalje ohraniti škodljivo razdeljenost etnološke vede, da bi ob odstranitvi nepotrebnega plotu ne postala njihova vsestranska problematičnost še očitnejša.

Seveda pa z enotnim poimenovanjem še nikakor ni natančneje opredeljen predmet proučevanja enotne etnološke vede. Tudi če je etnologija res neoporečno veda o ljudski kulturi, ostaja opredelitev ljudskega v etnološkem smislu še vedno odprta. Vsekakor je odprto vprašanje širine tega pojma, vprašanje opredelitvenih označb, kajti različna romantično pobarvana konservativna opredeljevanja res ne prenesejo kritike sodobnega znanstvenega družboslovja. Kakor bo kasneje razvidno iz nekaterih navedb opredeljevanja kulturne in socialne antropologije, pa so pretenzije zastopnikov le-teh izredno široke in jih kako opredeljevanje ljudskosti sploh ne zaposluje. Opustitev ločevanja med etnologijo in etnografijo kot dveh samostojnih znanstvenih disciplin je tako samo v skladu s položajem v občem zgodovinopisju in drugih posebnih zgodovinskih vedah, ki v okviru svojega predmeta ne izpuščajo nobenega obdobja in nobene družbeno razvojne faze iz svojega proučevanja.

Vsekakor je zamotanost znanstveno teoretične problematike na etnografskem področju, to je na področju proučevanja ljudske kulture visokociviliziranih narodov, znatno večja kot na torišču tako imenovane klasične etnologije, kateri je v mejah splošno metodoloških razlik vendarle uspelo začrtati osnovne, splošno sprejemljive obrise. Zavoljo tega je v pričujočem pregledu sodobne etnološke znanstvene teorije pozornost usmerjena predvsem le na etnografske znanstvenoteoretične probleme v okviru etnološke ali etnografske raziskave visokociviliziranih narodov. Posebni problemi klasičnega etnološkega področja so bili ob tem do

dobršne mere zavestno zanemarjeni. Tudi nedoslednost v terminologiji glede nazivov etnologija ali etnografija izhaja le iz potrebe po določnejši opredelitvi problema v skladu z do zdaj običajno prakso. Namen takega pregleda je seveda dokaj prozoren: uvideti ob najrazličnejših naziranjih tisto pot, ki lahko največ pripomore k nadaljnemu razvoju naše etnološke vede.

Opredelevanje predmeta

Če se najprej ozremo za sodobnimi opredelitvenimi postavkami etnografskega predmeta na nemškem jezikovnem območju, se s tem dotaknemo problematike tistih nacionalnih etnografij, ki so imele s svojimi teoretičnimi vodili vse do danes znaten vpliv na naše etnografsko znanstveno delo. V tem je tudi opravičilo za nekoliko nadrobnejši pregled omenjenih teorij, posebej še, ker je iskanje najrazličnejših poti na tem območju eno najznačilnejših poglavij sodobne etnografske znanstvene misli.

Med najpomembnejše dosežke iskanj sodobnejših usmeritev je vsekakor šteti odmik od stare »vulgus« teorije, ki šteje vse redkejšo privrženec. Problematičnost te usmeritve, ki je pred desetletji sicer res vladala v evropski etnografski teoriji, so uvideli številni etnografi in so si zato poiskali novih poti. Njihov hodnik je sicer različen, mestoma skromen, celo le navidezen, vendar so stališča te zvrsti antihistorizma močno omajana in niso več tako zelo redki tisti etnografi, ki so uvideli brezpogojno zgodovinskost etnografske problematike. V tem je nedvomno tudi razveljavljenje še leta 1953 zapisanih von Gerambovih tez,¹ da je bila že pred pol stoletja s formulacijo »vulgus in populo« jasno začrtana meja predmeta etnografije, ki vse do danes vsaj v splošnih potezah ni izgubila svoje veljave. Zastarela so seveda tudi še tako trdna prepričanja, da so najbližja in najvrednejša tista spoznanja, ki izhajajo iz primarnih, neposrednih, naivnih virov materinske plasti, osnovne substance vsakega naroda, ki je najčistejša in najjasnejša pač le daleč v preteklosti. Precej splošen sodoben teoretičen odmik od grimmovske germanistične etnografske usmerjenosti in opuščanje iskanja raznih prasnov in prapojavov pa seveda ne pomeni res neke nove smeri, temveč prej povratek k starejšim, manj kompromitiranim znanstvenim osnovam.

V avstrijski etnografski teoriji, pa tudi drugod, večkrat navajajo trditev avstrijskega etnografa Leopolda Schmidta, da je etnografija veda o življenju v prevzetih oblikah. Tako je po Schmidtovem mnenju etnografija sicer sorodna zgodovinopisju, vendar z lastnim načinom znanstvene obravnave. Medtem ko zasleduje zgodovinopisje stvari glede na njihovo nastajanje, se etnografija ukvarja z njimi glede na njihovo bivanje. Nasproti dinamiki spreminjanja kot predmetu zgodovinopisja

¹ Viktor von Geramb, *Der Volksbegriff in der Geistesgeschichte und in der Volkskunde*, Zeitschrift für Volkskunde 1953, zv. 1—2, str. 7—54.

je statika vztrajanja lastna predmetu etnografskega proučevanja. Etnografija je Schmidtu nadalje osnovna veda v vrsti duhovnih ved, prevzete oblike in življenje v teh oblikah pa samo po sebi razumljiv predmet etnografskega proučevanja. Stanje nezavednega participiranja v nekem kulturnem okolju je prav tako lastnost tega predmeta. Sorazmerno ozkemu območju zavednega in refleksivnega življenja kot predmetu zgodovinopisja stoji ob strani široko polje prevzetega mišljenja, čustvovanja in ravnanja, s čimer se ukvarja etnografija.²

Podobnega naziranja glede predmeta etnografije je tudi avstrijski etnograf Hans Koren. K predmetu etnografskega proučevanja šteje tiste ljudske plasti, katerih življenjski pojavi kažejo, odmaknjeni individualni samovolji, utirjeno in tradicionalno podobo. Če govorimo pri tem o prvotnih življenjskih oblikah ljudstva (formulacija von Geramba) ali o življenju na osnovi prevzetih uredb (kakor meni L. Schmidt), je to le razlika v izrazu in ne v bistvu predmeta. Važno pa je le to, da so tako ljudje kakor tudi njihove življenjske oblike, to se pravi ljudska izročila in njihovi nosilci, predmet etnografije. Etnografija je torej po H. Korenu veda o človeku, kolikor je udeležen pri neosebni, prevzeti življenjski obliki. V tej udeležbi in preko nje se kaže ljudsko v človeku. Za etnografijo imajo zato vsi kulturni in socialni pojavi tolikšno vrednost, kolikor lahko povedo o bistvu človeka.³

Posebno pozornost opredelitvi predmeta etnografske vede je posvetil švicarski etnograf Richard Weiss.⁴ V prepričanju, da je sociološki kriterij omejitve predmeta etnografije pomanjkljiv, je Weiss to komponento zavrgel. Namesto nje si je izposodil psihološko določilo, mu odmeril odločilno mesto in ga nato skušal s svojimi hipotezami podpreti. Različne plastne teorije, ki skušajo klasificirati posamezne sloje, je v njihovi dotedanji obliki iz svojega sistema odstranil. Prenesel pa je dvoplastno klasifikacijo v »duhovno-duševno zadržanje« ljudi, s čimer je človeško duševnost razdelil na dvoje območij. Vsako človeško bitje ima tako v svoji duševnosti tako imenovani ljudski in neljudski ali individualni del. Pojem ljudski izgublja s tem svoj socialni pomen in označuje določen način psihološkega zadržanja, ki je več ali manj lasten vsakemu človeku. Z neposredno povezavo psiholoških kvalitet s pojmovanjem kulture mu je uspelo hipotezo o duševni dvoplastnosti prenesti na kulturno področje. Ne da bi pri tem zavedno trčil na kake spoznavnoteoretične težave, je v skladu »s staro resnico« razvil teorijo o področju individualne in področju ljudske kulture, ki izpolnjujeta notranjost človeške psihe. Ker pa je predmet etnografije območje ljudske kulture, so z omejitvijo

² Leopold Schmidt, *Volkskunde zwischen Wirtschaftsgeschichte und Kulturgeographie*, Österr. Zeitschrift für Volkskunde N. S. 9 (1955), zv. 1—2, str. 1—17; isti, *Geschichte der österreichischen Volkskunde*, Wien 1951, str. 10—11.

³ Hans Koren, *Volkskunde in der Gegenwart*, Graz 1952, str. 17 in 29 sled.

⁴ Richard Weiss, *Volkskunde der Schweiz*, Erlenbach-Zürich 1946, Allgemeiner Teil, str. 5—67.

na tako imenovani ljudski del človeške duševnosti meje etnografskega predmeta označene. Odprto ostaja le vprašanje, kaj je ljudsko in kaj individualno. Toda tudi ta problem ne dela Weissu posebnih težav. Pri roki ima dvoje preizkušenih določil, občestveno in tradicijsko vezanost. Ljudsko življenje in ljudsko kulturo srečuje povsod tam, kjer se in kolikor se ljudje v mišljenju, čutenju in delovanju podrejajo avtoriteti občestva in tradicije. Pri tem pa posebej svari pred zamenjavo občestvenosti in masovnosti. Oba pojava sta Weissu kvalitativno različna. Le občestvena vezanost je obstojna, masovni pojavi so trenutnega pomena. Za občestvenost je značilna tradicija, le-ta korenini v neizkorenljivih duševnih svojstvih človeka. Potreba po tradicijski vezanosti izpolnjuje ljudski del človeške duševnosti. In ta potreba je last vsakega individuuma. Kakor je ljudsko del vsakega človeka, je ljudska kultura sestavni del kulture nasploh. Toda ljudske kulture ne ustvarja ljudski del človeškega jaza. Njen izvor je v individualni kulturi, ljudski del jo le sprejema in nosi. Vsako spreminjanje v območju ljudske kulture ima svoj izvor v individualni kulturi in vsako tolmačenje izvora sega zato nujno v kulturnozgodovinsko področje. Prav tako pa je čutiti tudi vpliv nezgodovinske ljudskosti na ustvarjanje v individualnem ali zgodovinskem delu kulture. Na teh prehodih iz nezgodovinskega v zgodovinsko območje se stika etnografija s historiografijo. Pri tem pa Weissa ne priteguje večja časovna globina. Nasproti »antikvarni, muzealni znanosti«
se zavzema za znanost o sodobnosti (Gegenwartswissenschaft).

V vrsti zelo plodne teoretične dejavnosti zahodnonemških etnografov so pogostni teoretični sestavki Karla Meisna. Tudi Meisen nastopa v svojih spisih⁵ proti antikvarno usmerjeni etnografiji bratov Grimm in se ogreva ob tem za univerzalizem Riehlovih etnografskih konceptov. Zavzema se za pritegovanje vseh socialnih slojev in socialnih skupin v etnografsko proučevanje, pri čemer podčrtuje pomen delavske in mestne etnografije. Po njegovem mnenju je etnografija v tesnem odnosu z vsemi ljudskimi plastmi, ki vse, čeprav v različni meri, participirajo v dejansko ljudskem kot osnovi vsega človeškega in kulturnega razvoja. Tako je problematika etnografije zelo mnogovrstna in pisana, etnografija je ena najbolj univerzalnih, najbolj problemskih ved. V tem je podobna filozofiji. Etnografija je veda o ljudstvu, o vseh življenjskih pojavih ljudstva. Bistveni karakteristiki etnografskih pojavov pa sta — tudi v Meisnovih teoretičnih izvajanjih — občestvenost in tradicionalnost. Vsa ljudska kultura je skupnostnega, občestvenega značaja. Predmet etnografskega proučevanja pa so prav tako tudi obdobja razpadanja in spreminjanja dotedanjih konstantnih pojavov in stanj. Če se ta proces

⁵ Karl Meisen, *Der gegenwärtige Stand der wissenschaftlichen Volkskunde*, Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde 1 (1954), zv. 1, str. 1 do 19; prim. še: *Volkskunde als Sozialwissenschaft*, nav. časopis 1955, zv. 3, str. 137—155; *Stoffsammlung, Problematik und Methoden der Volkskunde*, Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 1 (1950), str. 7—11; *Europäische Volkskunde als Forschungsaufgabe*, nav. čas. 3 (1952), str. 7—40; idr.

odvija v sedanjosti, se zgodovinsko proučevanje etnografije (ki je zgodovinska veda) prelevi v tako imenovano etnografijo sedanjosti (Gegenwartsvolkskunde). Ob tem pa ostaja še vedno odprto vprašanje občestvenosti in tradicionalnosti kot določiteljenih kriterijev predmeta etnografije. V vrsti novejših teoretičnih razprav sta obadva pojma morala vsaj posredno doživeti v določenem smislu svojo anulacijo. Toda pri Meisnu, kot že na primer prej pri Avstrijcih in Švicarju Weissu, se obedve postavki javljata v podčrtanem pomenu.

Med resna prizadevanja po razširitvi etnografije s sodobnimi problemi in istočasna zavračanja tako imenovane antikvarne usmerjenosti dela nemške etnografske vede je šteti naziranja znanega nemškega teoretika in praktičnega delavca na področju tako imenovane industrijske etnografije Wilhelma Brepohla.⁶ Ob naslonitvi na H. W. Riehla, precejšnjo avtoriteto nemške etnografske teorije, nastopa Brepohl proti »antikvarni« usmeritvi in ozkosti predmeta nemške etnografije. Predmet njenega zanimanja bi morale biti široke ljudske plasti, skupnost vseh skupaj živečih, skupaj delujočih, kulturno in jezikovno povezanih, medsebojno krvno sorodnih ljudi v določeni pokrajini, večinoma v lastnih političnih okvirih. Izvzete naj bi bile le izredne osebnosti, politični vodje, umetniki, znanstveniki, vodilni gospodarstveniki in tako dalje. Na tak način naj bi bilo izključeno vse, kar je čisto in izključno posebnost in značilnost posameznikov. Etnografija bi tako zajela problematiko ljudskega svetovnega obzorja, mentalitete, ljudske kulture, osvobojene vseh zgolj individualnih značilnosti. S to in tako razmejitvijo na zgolj individualno in ljudsko pa Brepohl svoje omejevanje tako rekoč zaključil. Vse ostale določiteljene označbe tako imenovane »zgodovinsko-lingvistične« etnografske usmeritve, izšle iz Grimmove etnografske koncepcije, zavrže. Vsa stara, sodobno problematiko le slabo vključujoča omejevanja odklanja. Zahteva obravnavo ljudske kulture v celoti. Način življenja, življenjski stil različnih, diferenciranih ljudskih slojev v različnih zgodovinskih obdobjih priznava za pravi predmet etnografskega proučevanja. Ugotavlja, da ozko antikvarično pojmovana ljudska kultura v resnici izginja. Zato je treba spremeniti omejeno pojmovanje. Vprašanje oblik mora postati vprašanje stila. Duševno razpoloženje in svetovno obzorje stopata kot vprašanja v ospredje. Izročila niso več poseben predmet iskanja. Etnografiji je šele tako odprta pot v raziskavo modernih socialnih oblik. Brepohl pravi dobesedno takole: »Če ne pojmujejo ljudskosti filološko, temveč psihološko-sociološko (ali fenomenološko), je le-ta še danes prav tako živa, mnogolična in tvorna kot kdajkoli poprej. Le sile tradicije so zamenjale sile razuma.«⁷ Tudi alternativa asociativnost — racionalnost Brepohla ne zadovoljuje več. Verjame v zgodovin-

⁶ Wilhelm Brepohl, Die Geschichtlichkeit des Volkstums und der Gegenwart der Volkskunde. Zeitschrift für Volkskunde 52 (1955), str. 1—38; isti, Das Soziologische in der Volkskunde, Rheinisch. Jahrbuch für Volkskunde 4 (1953), str. 245—275.

⁷ Die Geschichtlichkeit des Volkstums ..., str. 31.

skost ljudskosti. Ve, da še vedno obstaja relativna skupnost življenjskega razpoloženja, svetovnega obzorja in življenjskega počutja. Vse to mu omogoča vključiti velemesta in industrijska naselja med probleme etnografije. Stil, način mu postaneta središči etnografskih opazanj in etnografija znanost o zadržanju in življenjskem počutju ljudstva.

Brepohlovim postavkam podobno je pojmovanje etnografije v stavku Josefa Dünningerja o 19. stoletju kot etnografskem problemu.⁸ Dünninger opozarja, da v etnografiji ne sme iti v prvi vrsti za obravnavanje izoliranega, temveč za osnove zgodovinskega dogajanja, za tisto, kar zgodovinske pojave oblikuje. Zato je treba po njegovem mnenju posvetiti več pozornosti pogojem in gonilnim silam spreminjanja. Neumestna je nadalje izolacija in specializacija na poseben »ljudski svet«, kajti vsak problem je treba jemati kot člen v celoti zgodovinskega dogajanja. Ob zavzemanju za industrijsko etnografijo pravi, da je treba prenesti težišče zanimanja od oblikovanega na oblikujoče, od »občestvene posesti« na »način zadržanja«. K temu dostavlja: »Med običajnim rekonstruiranjem starih podob ‚arhaične družbe‘ in moderno industrijsko etnografijo je velika vrzel, ki jo bo treba premostiti.« Čeprav se je Dünninger ognil določni in neposredni označbi in opredelitvi predmeta etnografije, so navedena izvajanja zadovoljiva. Odločna zgodovinska usmerjenost, povezava etnografske problematike s celotnim zgodovinskim kontekstom, navajanje k bistvu problemov in celo neopredeljevanje težko opredeljivega so postavke, ki nedvomno zaslužijo pozornost.

Medtem ko se nemška in še zlasti avstrijska etnografija počasi in s precejšnjo težavo izvijata iz zastarelih teoretičnih okvirov, ubira skandinavski (predvsem švedski) etnografija, ki je po mnenju nekaterih teoretikov temeljila prav tako na romantičnih osnovah, v vprašanju predmeta etnografije svobodnejša in širša pota. Sam Owen Jansson je v svojem orisu dejavnosti švedskih etnografov v desetletju 1939—1949⁹ ugotovil, da so se v tem času meje etnografske problematike razširile, da je poleg kmečke kulture postalo predmet etnografskega zanimanja tudi delavstvo, da so bila pritegnjena mesta in do neke mere celo gosposki dvori. Na to razširitev so imele svoj vpliv sociološke in socialnoantropološke smeri, uveljavljene zlasti na Angleškem, prav tako pa tudi teoretična izvajanja, katerih avtor je predvsem Erixon.

Sigurd Erixon označuje etnografijo kot vejo obče etnologije, »aplicirano na civilizirana ljudstva, na njih razporejenost in kompleksne kulturne pogoje... kot študij človeka, realizem s primerjalnim in zgodovinskim raziskovanjem kulture na regionalni in sociološki osnovi ter upoštevanje nekaterih bioloških in psiholoških aspekte.«¹⁰ Zanimanje

⁸ Josef Dünninger, *Das 19. Jahrhundert als volkswissenschaftliches Problem*. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 5 (1954), str. 281—294.

⁹ Sam Owen Jansson, *Die volkswissenschaftliche Tätigkeit in Schweden seit 1939*, Schweiz. Archiv für Volkskunde 45 (1948), zv. 3, str. 167—172.

¹⁰ Po Vilku Novaku, *Mednarodni etnološki kongres v Stockholmu*, SE 5 (1952), str. 272.

švedskih etnografov se razteza tudi ven iz Skandinavije, na druga evropska ljudstva in njihovo kulturo. Zavaljo primerjave so pritegnjene tudi važnejše primitivne kulture. Predmet etnografije je poleg tega tesno povezan in do neke meje celo identičen s celo vrsto družbenih ved. Spričo močnega poudarka na sociološki komponenti etnografske raziskave je švedska etnografija zelo blizu sociologiji kot posebni družbeni vedi. Po mnenju S. Erixona bi jo lahko označili kot »resnično sociologijo«, ki proučuje konkretne socialne pojave s povezavo zgodovine in analize sodobnega življenja. Ko se dvigne ali razširi etnografija v občo etnologijo, dobimo vedo, ki zajema človeka kot kulturno bitje v njegovi celoti. S tem se etnologija, kakor jo pojmujejo Švedi, tudi tesno približa ameriški kulturi antropologiji, ki se ponaša z izredno širokimi in dejansko neopredeljivimi mejami. Pred pregledom socialnoantropoloških in kulturnoantropoloških predmetnih označb pa velja posvetiti nekaj odstavkov vzhodnoevropski, zlasti še sovjetski etnografski teoretični misli, ki kljub sprostitvi togih etnografskih predmetnih okvirov odreja etnografiji ustrezno mesto posebne družbene vede brez neosnovanih ambicij.

»Etnografija je veja zgodovine«, pravi S. P. Tolstov v članku »Etnografija in sodobnost«,¹¹ »ki proučuje kulturnobitne svojine različnih narodov sveta v njih zgodovinskem razvoju, probleme izvora in kulturnozgodovinskih medsebojnih odnosov teh narodov in ugotavlja zgodovino njih preseljevanja in premikanja.« Naslednji vidni sovjetski etnograf S. A. Tokarev meni v uvodu v svojo Etnografijo ljudstev ZSSR,¹² da se etnografija kot del zgodovinopisja dotika celega niza drugih disciplin in je z njimi povezana. Ob raziskovanju preteklosti tega ali onega naroda stopa etnograf v čisto historiografsko področje, v zgodovino gospodarstva, kulture itd. Ob zanimanju za sodobna vprašanja se srečuje z delom ekonomista, agronoma, arhitekta, zdravnika, prosvetnega delavca in drugih, kajti načelno obsega etnografija vse strani življenja vsakega naroda. Po ugotovitvi, da je zunaj Sovjetske zveze etnografija preozko pojmovana, pravi Tokarev, da ne proučuje etnografija samo preživele oblike ljudskega življenja, ampak tudi razvite in sodobne, ne samo pretekle, temveč tudi sedanje. Posveča se tudi proučevanju izginulih ljudstev. Ne spada pa v področje etnografskega raziskovanja vsa problematika v življenju ljudstev, posebno sodobnih, visokokulturnih narodov, ker se s številnimi problemi ukvarjajo druge vede. Sodobna tehnika, različne strani duhovne kulture itd. vse to je predmet posebnih disciplin. Etnograf se ne meša v njih delo, a se seznanja z njihovimi dosežki.

Čeprav proučevanje sodobne problematike ni izključna usmeritev sovjetske etnografije, je to poglavje etnografskega dela posebej poudar-

¹¹ S. P. Tolstov, Etnografija i sovremenost, Sovetskaja etnografija 1 (1946), zv. 1, str. 3—11.

¹² S. A. Tokarev, Etnografija narodov SSSR, Moskva 1958.

jeno. Proučevanje socialistične kulture in biti narodov ZSSR, kakor tudi sodobne biti narodov in ljudstev na svetu sploh, je po zatrjevanju sovjetskih etnografov zavzelo v sovjetski etnografiji vodilno mesto. V vsakem primeru pa so osnovni predmet etnografije bit, način življenja, nravi posameznih ljudstev, privajeni način življenja ljudskih množic. Z ljudsko bitjo je tesno povezano moralno naziranje ljudi, ta odsev ljudske biti; nanjo se veže psihična podoba ljudstva, javljajoča se v specifičnostih ljudske in narodne kulture. Pri proučevanju etnične ali nacionalne specifičnosti ljudstev gre sicer za proučevanje svojstvenosti nacionalnih kultur, vendar je v okviru etnografije upoštevati le take sestavine, ki jih druge vede ne zajemajo v svoj delokrog. To so vprašanja naselij in bivališč, noše in prehrane, ljudske umetnosti, življenjskih navad, biti v vsej njeni raznolikosti. To je problematika vsakdanjega življenja ljudskih množic, so vprašanja biti in nravi delovnih ljudi, kmetov, delavcev, ki so po mnenju sovjetskih etnografov izključni tvorci vseh materialnih dobrin človeštva. Pri tem gre za obravnavo tipičnih primerkov, za genezo pojavov, za dialektični proces družbenega razvoja.

Ob spremenjenih družbenozgodovinskih razmerah so se v dobršni meri pod vplivom sovjetskih etnografskih teoretičnih postavk v procesu številnih metodoloških diskusij temeljito spremenile etnografske teoretične osnove v tako imenovanih državah ljudskih demokracij. Tako meni na primer vzhodnonemški etnograf Wolfgang Steinitz, da je problematika, ki naj bi sodila bodisi v okvir etnografije (Volkskunde) ali etnologije (Völkerkunde) docela identična, da med občo in nacionalno etnografijo ni in ne more biti načelnih razlik. V tem pogledu se Steinitz opredeljuje proti »subjektivističnim« naziranjem V. Geramba, A. Haberlandta, R. Weissa, I. Weber-Kellermannove in drugih. Na vprašanje, kaj je treba razumeti pod pojmom »ljudski« in kaj je potemtakem predmet nemške etnografije, odgovarja, da je z marksističnega aspekta treba govoriti o delovnih slojih, čeprav si ni na jasnem glede vključevanja industrijskega delavstva v okvir etnografskega proučevanja. Posebej pa opozarja na pomen proučevanja progresivnih, demokratičnih sestavin v okviru posameznih nacionalnih kultur. Potemtakem je dolžnost nemške etnografije raziskovati problematiko nemškega delovnega ljudstva, njegovo materialno in duhovno kulturo in to v vsej njuni medsebojni zvezi, medsebojni pogojenosti v procesu zgodovinskega razvoja. Še poseben del naloge je v raziskavi deleža delovnih množic v nemški nacionalni kulturi.¹³

Po mnenju Poljaka Kazimierza Dobrowolskega bi se dala aktualna raziskovalna zanimanja poljske etnografije razvrstiti takole: tradicionalna kmečka kultura, sodobni preoblikovalni proces kmečke kulture, delavska kultura, zgodovina kulture delovnih slojev na Poljskem, izoblikovanje poljske etnične skupnosti in njen teritorij, teorija razvoja kul-

¹³ W. Steinitz, Nekotorye voprosy nemeckoj etnografii, Sovetskaja etnografija 1955, zv. 2, str. 54—65.

ture. Ob ugotavljanju, da se interesno področje poljske in vse svetovne etnografije stalno širi, pravi Dobrowolski, da ni mogoče in niti ni nujno podati končne obrise etnografskega predmeta. Ravno vprašanja, ki se nahajajo na obrobju etnografije oziroma na meji s sosednjimi znanostmi, utegnejo nuditi zelo dragocene izsledke. Raziskava žive sodobne družbe in njene kulture kot zadnjega člana v zgodovinskem razvojnem procesu je, tako pravi Dobrowolski, najadekvatnejše področje etnografije kot zgodovinske vede.¹⁴

V skladu z novimi, jasnejšimi teoretičnimi osnovami je v zadnjem desetletju osnovno zanimanje češkoslovaških etnografov osredotočeno na raziskavo sodobne kulture in biti češkega in slovaškega naroda. Njihovo prizadevanje je še zlasti posvečeno proučevanju specifičnosti delavske kulture, prikazu njenega izvora, formiranja, kakor tudi spreminjanja stare, tradicionalne kulture ob spremenjenih družbenoekonomskih razmerah.¹⁵

Načelom sovjetskih etnografov o raziskovanju sodobnega kmečkega življenja so podobna naziranja nekaterih madžarskih etnografov. Tudi njim gre za obdelavo celotnega procesa spreminjanja na madžarski vasi, gre jim za tipične pojave, pri čemer naj bi bila posvečena posebna pozornost odnosu med vsebino in obliko ljudske kulture kot enemu bistvenih vprašanj etnografske vede. Vendar večina madžarskih etnografskih delavcev, po besedah L. Kardosa leta 1956,¹⁶ še vedno kaže svoje nerazpoloženje do nove tematike.

Povojni metodološki pretresi so usmerili tudi romunsko in bolgarsko etnografijo na novo pot. Ob raziskovanju sodobne kulture in biti delovnih slojev so se bolgarski etnografi zavzeli zlasti za proučevanje poti razvoja bolgarske družine, za problematiko formiranja socialistične morale in podobne probleme. Romunski etnografi so ob naglaševanju potrebe po povečanem zanimanju za sodobne probleme še posebej poudarili pomen raziskovanja ljudske miselnosti itd.¹⁷ S tem pa bi bil pregled predmeta vzhodnoevropskih etnografij v tem okviru lahko zaključen.

Kolikor se povrnemo k socialnoantropološkim predmetnim okvirom, posebej angleškimi, je treba ugotoviti, da širi angleška socialna antropologija že nekaj časa svoje meje tudi na višje in visoko razvite družbene oblike, s čimer ni njena problematika zanimiva samo za tako imenovano

¹⁴ Po poročilu Edwarda Pietraszka, Etnograficna konferenca metodologiczna, Demos 1960, zv. 2, str. 126—129.

¹⁵ K. Fojtik, Aus den Ergebnissen der ethnographischen Forschungen im Rossitz-Oslawaner Steinkohlenrevier, Acta ethnographica academiae scientiarum hungaricae 5 (1956), zv. 3—4, str. 281—315.

¹⁶ L. Kardos, Etnografičeskie voprosy socialističeskogo razvitija vengerskoj derevni, Acta ethnographica ... 5 (1956), zv. 3—4, str. 247—280.

¹⁷ Po poročilu B. Božikova o delu etnografskega instituta in muzeja bolgarske znanstvene akademije, Sovetska etnografija 1960, zv. 1, str. 108—111. Ion Vleducin, O razvitii romynskoj etnografii v uslovijah narodno-demokratičeskogo stroja, Sovetska etnografija 1957, zv. 3, str. 101—106.

klasično etnologijo, temveč tudi za raziskovalce ljudske kulture razvitejših etničnih skupin. S tem njenim korakom v novo raziskovalno področje je iz dosedaj izključno v sodobnost usmerjene raziskave ob razpoložljivem zgodovinskem gradivu posegla tudi v časovno globinsko smer. Vendar je ta porast zanimanja za zgodovino in spreminjanje socialnih struktur v okviru socialne antropologije le sekundarnega značaja, v ospredju je še vedno zgolj problem osvetlitve današnjega družbenega stanja. Z razširitvijo tematike, z zanimanjem za moderne, kulturno razvite socialne skupine pa se je socialna antropologija seveda znašla v dokaj neopredeljenem položaju. Vse bolj namreč ostaja odprto vprašanje mesta socialnoantropoloških raziskav sredi drugih družbenih ved. Zlasti je v tem pogledu problematičen odnos do sociologije, kajti dosedanja delitev po predmetu na primitivnejše družbene skupine in naprednejše industrijske družbe¹⁸ razpada. Vodilni predstavnik ameriške funkcionalistične etnološke šole Radcliffe-Brown je bil zato mnenja, da prihaja s takim razvojem vse bolj do izraza tako imenovana komparativna sociologija in ostaja socialna antropologija njen sestavni del.¹⁹ Daryll Forde pa je ugotovil, da so ob tem zbliževanju socialne antropologije in sociologije nekateri socialni antropologi docela prekinili s psihološko usmerjeno antropologijo, z arheologijo in etnologijo in se štejejo med sociologe, ki se ukvarjajo z raziskavo in analizo manjših družbenih skupin.²⁰

Podobnega naziranja glede odnosa med etnološko ali kulturnoantropološko in sociološko problematiko so nekateri ameriški etnologi. Tako je Ralph Linton prepričan, da je osnovna razlika med etnologijo na eni strani in sociologijo na drugi v tem, da je sociologija omejila svoje raziskovanje v glavnem v ozki okvir lastne družbe in lastne kulture. Iz te njene zaprtosti v proučevanje domačih uredb pa izhaja, da niso njeni zaključki uporabljivi za vse človeštvo, niti za domače razmere v pogojih hitrih sprememb. To je nujno povzročilo razširitev socioloških okvirov in spremembo vrste teoretičnih postavk. S tem pa se, po njegovem mnenju, obedve vedi v teoretičnem pogledu tako hitro zbližujeta, da se zdi docela verjetno, da ne bo v nekaj letih tu več pomembnih razlik.²¹ S tem seveda izraža Linton samo to, kar je že dlje časa poznala n. pr. francoska sociologija, ki ni nikoli znala najti prav jasne ločitve med sociologijo in etnologijo in kar je značilno za delo v nekaterih francoskih socioloških institucijah še danes.

¹⁸ W. H. Scott, *Betriebssoziologische Forschung und Anthropologie, Soziale Welt* 1954, zv. 1, str. 10—20.

¹⁹ Radcliffe-Brown, A. R., *Method in Social Anthropology*, Chicago 1958, str. 104.

²⁰ Daryll Forde, *Anthropologie und Soziologie, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 8 (1956), zv. 2, str. 171—185.

²¹ Ralph Linton, *The Scope and Aims of Anthropology v delu The Science of Man in the World Crisis*, ed. R. Linton, New York 1945, str. 3—18.

Sicer pa si ameriški kulturni antropologi ne delajo skrbi glede usode svoje stroke, kajti njene meje so izredno široke in njene pristojnosti v okviru družboslovja tako rekoč vsesplošne. Za bližjo predstavo o tem, kaj si lahko, oziroma kaj si moramo tolmačiti pod pojmom kulturna antropologija, naj nam služi opredelitev znanega ameriškega kulturnega antropologa C. Kluckhohna. Kulturna antropologija, ki predstavlja poleg fizične antropologije del splošne antropologije, vključuje po Kluckhohnovem naziranju arheologijo (študij ostalin preteklih obdobij), etnografijo (čista deskripcija navad in običajev živečih ljudstev), etnologijo (komparativni študij preteklih in sedanjih ljudstev), folkloristiko (zbiranje in analiza dramatskega, glasbenega in pripovednega blaga, ohranjenega po ustni tradiciji), socialno antropologijo (študij kulturnih procesov in kulturnih struktur), jezikoslovje (študij mrtvih in živih jezikov) in vedo o odnosu med kulturo in osebnostjo (odnos med določenim načinom življenja in karakterno psihologijo). Temu se pridružuje še posebna veja, tako imenovana uporabna antropologija (applied anthropology).²²

Po vsebini sicer po navadi bolj skromne, pa zato dostikrat manj določne so nekatere druge opredelitve. Kulturna antropologija je v njih označena tudi kot etnologija ali etnografija. Iz vseh opredelitev pa je razvidno, da je ameriška kulturna antropologija izraz določnih, močno splošnih univerzalističnih tendenc v ameriški etnologiji. Kakor kaže Kluckhohnova razlaga, so težnje kulturne antropologije, ki vsaj pod etnografijo, etnologijo in folkloristiko vključuje klasične etnološke probleme, res univerzalne. Kakor pravi Kluckhohn sam, se kulturna antropologija vzdiguje s tem na položaj filozofije zgodovine (odnosno se le-ta izenači z antropologijo), na stopnjo splošne sociologije, pri čemer je še posebej poudarjeno, da šele antropologija vključuje resnično vse človeštvo v okvir svoje obravnave.

Seveda se ameriški kulturni antropologi zavedajo, da je tako obsežna naloga nerešljiva brez posameznih, specializiranih znanstvenih disciplin. Kulturna antropologija bi bila tako le nekak vezni člen, nekaka osrednja veda ali konvergenčna točka za različne družboslovne znanstvene panoge. Spričo identificiranja nekaterih opredelitev kulturne antropologije s sociologijo in spričo vse večjega zanimanja kulturnih antropologov za sodobne ameriške in evropske kulture iščejo ameriški antropologi tudi nekatera druga pota. Tako se zavoljo obstoječega križanja kulturne antropologije s sociologijo in socialno psihologijo razvija posebna znanstvena disciplina, imenovana kulturologija (za to se zavzema zlasti v marsikaterem pogledu progresivni ameriški etnolog Leslie A. White), ki naj bi mimo sociologije in psihologije uporabljala vsaj svojo posebno kulturološko terminologijo. S tem pa je tako usmerjena kulturna antropologija oziroma posebna kulturologija na poti izolacijskega procesa, ki je lahko le odsev dokaj problematičnega splošno meto-

²² C. Kluckhohn, *Mirror for Man*, New York 1949, str. 300.

dološkega koncepta. Kolikor taki poskusi ne nudijo jamstva za ustrezno opredeljevanje predmeta etnološkega proučevanja, ohranja ameriška kulturna antropologija še nadalje zadnjo besedo v pojmovanju širine etnološkega predmeta.

Splošnometodološka usmeritev

S pojmovanjem predmeta je seveda povezano vprašanje splošnometodološkega usmerjevanja etnološkega znanstvenega dela, oziroma bolje: od splošnometodološke, to je idejne usmeritve je do dobršne mere odvisno pojmovanje predmeta etnološke vede. Z izbiro predmeta pa so najtesneje povezani tehnični, delovni prijemi, ki omogočajo analitičen, induktivno zastavljen pretres posameznih znanstvenih vprašanj in ustvarjajo s tem pogoje za kvalitativno rast znanstvene spoznave.

Ni naš namen, da bi se ob vsej raznolikosti pojmovanj predmeta etnologije kakorkoli spuščali v vprašanje delovne metodologije. To tematiko bomo v tem pregledu zanemarili tudi zato, ker je lahko povsem brezplodno razpravljanje o delovnih prijemih, o virih itd. za znanstveno temo, ki ni docela konkretno opredeljena. Zato so v tem okviru za nas lahko edino zanimivi problemi splošnometodoloških usmeritev, ki razkrivajo odnos posameznih znanstvenih delavcev ali znanstvenih šol do etnološke problematike v njeni celoti in preko te do splošnih in temeljnih vprašanj družboslovja. Posredno so bila ta vprašanja več ali manj že načeta v odstavkih o opredeljevanju predmeta etnološke vede. Temu naj bo v istem zaporedju dodanih še nekaj ugotovitev kot poskus detailnejše osvetlitve nedvomno najvažnejšega poglavja etnološke znanstvene teorije.

Razlaga velike podobnosti v fiziognomiji večjega dela srednjeevropske etnografske vede s slučajnostjo bi bila neprepričljiva. Poskus nazornega tolmačenja zveze z družbenozgodovinsko osnovo bi zahteval dodaten prostor in posebne okvire. Teza, da je raziskava srednjeevropske ljudske kulture znanstveni nedonošenček srednjeevropskega razvoja meščanske družbe zadnjih dobrih sto petdeset let, je sicer lahko cenena, mami pa vendarle poskus njenega dokazovanja. Kolikor je progresivnim krogom narodnoprebujevalnega obdobja uspelo pritegniti problematiko ljudskega življenja v območje znanstvenega zanimanja, toliko je ostala etnografija v kasnejših obdobjih docela neupravičeno na obrobju ostalih vej družboslovja. Sicer je ves čas pritegovala vrsto marljivih ljubiteljev, ki pa niso znali in kot otroci svoje dobe tudi niso mogli dati etnografski vedi sredi drugih družbenih ved take temelje, ki bi ji zagotavljali nemoten in naraven razvoj. Nasprotno: iz obrobne položaja so kaj kmalu rasle teoretične utemeljitve, ki so v svoji kratkovidnosti utrjevale in na najrazličnejše načine poglobljale prav ta položaj. Obdajanje z umetnimi in znanstveno nevzdržnimi plotovi, metodološka nejasnost in iskanje svojega mesta in vloge so način in rezultat uravnavanja tega procesa. Vendar se tudi etnografiji zastavlja poleg osnovnega vprašanja

o tem, kako proučevane stvari dejansko so, še drugo, tehtnejše vprašanje, zakaj so stvari takšne kot so in ne drugačne. Tukaj pa n. pr. tudi Leopold Schmidt potoži: »Zgodovina je prav zaradi tega dejstva obudila k življenju popolnoma somostojno vedo, filozofijo zgodovine. Etnografija še do danes nima ničesar podobnega.«²³ Najrazličnejše kombinacije metod sosednjih ved pri tem vprašanju seveda nič ne zaležejo. To je očitno jasno tudi Leopoldu Schmidt. Zato je lahko čisto res, da so metode filologije in arheologije, psihologije in sociologije, zgodovinopisja in geografije imele izmenoma odločujoč vpliv na etnografijo, kakor meni L. Schmidt.²⁴ Res je lahko tudi to, da sta danes v ospredju zadnji dve in je tako dobila etnografija svoje mesto med gospodarsko zgodovino in antropogeografijo. Toda brez jasne idejne, to je splošnetodološke orientacije bo navedeno vprašanje v vsakem primeru še nadalje ostalo brez odgovora.

Splošnetodološka vprašanja so vsaj posredno dosti jasneje opredeljena v psihologistični in subjektivistični metodološki usmeritvi Richarda Weissa. Tudi pri njem naj bi zvarek neke posebne geografske, sociološke, psihološke in historične metodološke komponente predstavljal enotno etnografsko metodo. Sicer pa je Weiss s svojim ločevanjem kulturnega življenja na individualni in ljudski, na zgodovinski in nezgodovinski del dovolj jasno izločil vsak resnično zgodovinski splošnetodološki prijem. Zgodovinski vidik njegove etnografske metode že v določitvi časovne odnosnosti do kraja izčrpa svojo nalogo. Zgodovinska metoda v tem smislu naj bi nadalje služila zgolj razumevanju sodobnega stanja. Drugačen zgodovinski vidik je za Weissovo pojmovanje etnografije docela neutemeljen. Močno zoženo pojmovanje zgodovinskosti, na zgolj časovno relacijo omejena zgodovinska metoda in poskusi utemeljevanja nezgodovinskosti etnografskega predmeta so bistvene značilnosti Weissove etnografske metodologije.

Zoženo pojmovanje zgodovinskosti izpričuje tudi etnografska znanstvena teorija Karla Meisna. Etnografija je Meisnu sicer zgodovinska veda, vendar se loči od ostalih zgodovinskih ved po tem, da je njena vloga predvsem v odkrivanju statičnih in ne dinamičnih momentov. Zato ji ne zadostujeta zgodovinska (pač delovna) metoda in zgodovinski (pač historiografski) način dela. Nujno priteguje še geografsko komponento v tako imenovano zgodovinsko-geografsko metodo. S tako opredelitvijo pa seveda ostajajo splošnetodološka vprašanja pri Meisnu še nadalje docela neizostrena. Posledica je seveda ta, da mora ostati tudi Meisen ob vrsti aktualnih vprašanj o človeku in njegovem položaju v svetu, ki jih ume v svojem naglaševanju univerzalnosti etnografije spretno zastavljati, brez ustreznih odgovorov.

²³ Leopold Schmidt, *Geschichte der österreichischen Volkskunde*, Wien 1951, str. 17.

²⁴ Leopold Schmidt, *Volkskunde zwischen Wirtschaftsgeschichte und Kulturgeographie*, *Österr. Zeitschrift f. Volkskunde* 1955, zv. 1—2, str. 10 sled.

Karel Meisen se še trudi s problematičnim zarisovanjem meje med etnografijo in kulturno zgodovino, Josef Dünninger n. pr. pa postavlja odločno zahtevo po povezavi etnografske problematike s celotnim zgodovinskim dogajanjem, zgodovinskim procesom in njegovimi gonilnimi silami. Raziskovanje etnografskih pojavov, tesno povezano z obravnavo celotne zgodovinske problematike, je treba zato — po Dünningerjevem mnenju — obogatiti z natančnejšimi sociološkimi in historiografskimi delovnimi metodami. Le tako se bo lahko tudi etnografija vključila v zgodovinsko obravnavanje nekega obdobja. Na tej osnovi vidi Dünninger predvsem tri metodološke napake v obstoječi etnografski vedi: 1. nezanimanje za gonilne sile in za bistvo pojavov, 2. neumestno posploševanje brez upoštevanja konkretnih razmer in 3. shematično delitev družbene in kulturne problematike na dve plasti, na dvoje ločenih območij z docela različnim odnosom do zgodovinskega življenja.

Zapleteno v izrazu in raznotero po vsebini je splošnometodološko poglavje švedske etnografije, kakor ga je opredelil Sigurd Erixon. Vodilo realizacije etnografskih nalog s primerjalnim in zgodovinskim raziskovanjem kulture na regionalni in sociološki osnovi, upoštevajoč pri tem nekatere biološke in psihološke aspekte, nudi sicer zelo široko in zato nič manj neprecizirano splošno metodološko osnovo. Odločilni prag psihologistične, biologistične ali zgodovinske usmeritve s tem še nikakor ni prekoračen. Kolikor je do tod sicer možna analiza etnološke problematike, je na tej osnovi njena interpretacija predvsem le stvar subjektivno motivirane presoje. Toda spričo dejstva, da v modernem obdobju izginjajo ustaljene in diferencirane kulturne oblike, se je po Erixonovem mnenju treba zateči k proučevanju individualnih in družbenih funkcij. Raziskava ljudskega življenja (folklife research) vidi predvsem v tem predmet in način svojih raziskav, posebej še, ko ima funkcionalistična znanstvena teorija na Švedskem že svojo tradicijo. S tem pa postaja etnografija bolj in bolj nekaka socialnopsihološka disciplina z uporabo statistike in drugih podobnih delovnih prijemov. Toda raziskovalno delo, nadaljuje Erixon, ne bo pri tem tudi obstalo, kajti etnološki problemi so globlji. Gre za poglobljeno spoznavanje človeške narave, ki terja odgovor na vprašanje, kaj je splošno in kaj regionalno in individualno. Etnolog, raziskovalec evropske problematike, ne more dati sam odgovora na to vprašanje, lahko pa doprinese svoj delež k temu odgovoru.²⁵ S tem je sicer Erixon nedvomno izrazil tehtno ugotovitev, ki pa nas seveda še vedno pušča na omenjenem pragu.

Stališče dosledne zgodovinskosti v interpretaciji etnografske problematike pa poudarja zlasti sovjetska etnografska znanstvena teorija in to v celoti. V skladu z načeli historizma in marksistične dialektične metode so sovjetski etnografi dolžni proučevati etnografske pojave, predmete,

²⁵ Sigurd Erixon, *European Ethnology as a Social Science*, koreferat na mednarodnem etnografskem kongresu v Arnhemu leta 1955, s katerim me je v obliki tipkopisa s prijaznostjo oskrbel ravnatelj dr. B. Orel.

dogajanja v njih nastajanju in razvoju in v zvezi s konkretnimi zgodovinskimi pogoji, v vsej njihovi notranji povezanosti in v procesu njihovega medsebojnega vplivanja. Na tej splošnometodološki osnovi govorijo sovjetski etnografi o sovjetski etnografski šoli. Po njihovem prepričanju je etnografija člen v krogu zgodovinskih ved. Kakor vsaka zgodovinska veda tako se tudi etnografija ne zadovoljuje zgolj s fiksiranjem pojavov, temveč jih motri z zgodovinskega aspekta, v njihovem razvoju. Tudi če proučuje samo živo sedanost, jo proučuje strogo zgodovinsko. V sestavku o etnografskem proučevanju sodobne vaške biti v ZSSR pravi n. pr. Pavel Kušner glede pojmovanja zgodovinskosti med drugim takole: »Razumevanje ljudske biti ne sme biti nezgodovinsko, kajti bit ljudi rodovne ureditve se razlikuje od biti v dobi fevdalizma. Še temeljiteje se razlikujeta med seboj ljudska bit obdobja kapitalizma in socialistična ljudska bit. V razredni družbi ima tudi vsak razred, vsaka socialna skupina svoje posebne značilnosti, svojstvene poteze biti, ki zavisijo od položaja določenega razreda ali socialne skupine v družbi, od materialnih pogojev življenja, od kulturne ravni.«²⁶ Ob splošnometodoloških načelih historizma se v sovjetski etnografski znanstveni teoriji javljajo glasovi proti gledanju na predmet etnografske vede le skozi očala prežitkov rodovnega obdobja, proti ljubkovanju s starinskostjo, proti nagnjenosti k patriarhalnosti, pač pa za točno označbo opisanih pojavov, za upoštevanje razrednih razlik v kulturi in biti posameznih socialnih slojev, za obvladovanje marksistične znanstvene teorije. »Naloga pa ni v tem, da bi bilo treba vedeti, kaj so klasiki marksizma pisali o tem ali drugem vprašanju, ki se nanaša na področje etnografije, ni v tem, da je kdo zmožen najti in rabiti ustrezne citate, temveč v tem, da je zmožen za analize etnografskih pojavov z marksističnega aspekta.«²⁷

Po številnih več let trajajočih metodoloških diskusijah je tudi v vzhodnoevropskih državah zlasti mlajšim strokovnim kadrom uspelo utrditi nova splošnometodološka načela. V borbi z nizko metodološko ravni, proti znanosti zaradi znanosti, je bila nakazana nujnost uporabe primerjalnozgodovinske metode v etnografiji, tesnega sodelovanja z drugimi zgodovinskimi disciplinami in uvedbe doslednega zgodovinskega aspekta.

Kljub težnji po teoretičnem dopolnjevanju in praktični razširitvi vprašanj angleške socialne antropologije ostaja funkcionalizem vsaj zaenkrat še vedno njena osrednja idejno metodološka smer. Pri tem gre tako za strukturalni funkcionalizem Radcliffe-Browna, kakor za funkcionalizem Bronislawa Malinowskega, vezan na teorijo človeških potreb.

»Dve interpretacijski metodi sta«, pravi Radcliffe-Brown v enem svojih teoretičnih sestavkov, »imenujemo jih zgodovinska in funkcio-

²⁶ Pavel Kušner, *Etnografičeskoe izučenie sovremennogo selskogo byta v SSSR*, Československá ethnografie 2 (1954), zv. 1, str. 16.

²⁷ Za tesno sodelovanje etnografov i istorikov, *Sovetskaja etnografija* 1953, zv. 3, str. 3 sled.

nalna. Z zgodovinsko metodo 'razlagamo' neko kulturo in njene posamezne sestavine, in to tako, da povemo kako je prišlo do določenega rezultata zgodovinskega razvoja.« »Funkcionalna metoda pa,« nadaljuje Radcliffe-Brown, »temelji na prepričanju, da je kultura celovit sistem, da predstavlja v življenju neke določene skupnosti vsaka kulturna sestavina poseben del te celovite kulture, da ima v njej specifično funkcijo.« In dalje: »Razkrivanje teh funkcij je naloga vede, ki bi jo lahko imenovali 'socialna fiziologija'. Metodološko zavisi to raziskovanje od trditve, da obstajajo določeni splošni 'fiziološki' zakoni ali zakoni funkcije, ki so resnični za vse človeške družbe, za vse kulture. Cilj funkcionalne metode je razkrivanje teh splošnih zakonov in razlaga od njih odvisnih posameznih kulturnih sestavin.« Zgodovina v običajnem pomenu besede pa, po mnenju Radcliffe-Browna, ne more nuditi teh splošnih zakonov. K temu dodaja: »Funkcionalna metoda stremi k razkrivanju in preverjanju splošnih zakonov po istih logičnih poteh, ki so značilne za naravoslovne vede — fiziko, kemijo, fiziologijo.«²⁸

Posploševanje v okviru socialne antropologije, ki izhaja iz določenih predpostavk, in zgodovinsko raziskovanje sta torej Radcliffe-Brownu dve med seboj ločeni stvari. Medtem ko si zgodovinsko razlago predstavlja le kot nizanje posameznih, med seboj zgolj kronološko povezanih dejstev, mu socialna antropologija pomeni s svojo generalizacijsko metodo naravoslovnih ved tisto znanstveno disciplino, ki je sposobna ta dejstva tudi razložiti. Na osnovi tega metodološkega razlikovanja loči nato Radcliffe-Brown tudi socialno antropologijo ali komparativno sociologijo od etnologije kot zgolj opisne, le posamezna dejstva ugotavljajoče vede. Z edino interpretativno komparativno metodo je seveda opredeljena le njegova socialna antropologija. Toda konec koncev je vnaprej določen tudi rezultat s to komparativno metodo izvedene znanstvene raziskave, kajti Radcliffe-Brown je nadalje zapisal: »... človeške družbe so, kar pač so, ker so človeška bitja to, kar so.« K temu je še dodana primera: »Podobno je človeško telo to, kar je, ker so njegove celice to, kar so.«²⁹

Biologističen je v svojih interpretativnih ambicijah tudi funkcionalizem Malinowskega. Angleški socialni antropolog Ralph Piddington razlaga predpostavko človeških potreb, ki jo najdemo v teoriji Malinowskega, takole: »Ker je človek žival, imajo človeška bitja iste biološke potrebe po vsem svetu. Spričo podobnosti pojavov za njihovo združevanje veljajo tudi določeni splošni principi človeškega združevanja v vseh človeških družbah, primitivnih in civiliziranih.« In dalje: »Vse ljudske kulture so osnovane na določenih skupnih osnovnih principih.«³⁰ Ti principi pa so v biološki naravi človeka. Zato se pač mora, tako pravi

²⁸ A. R. Radcliffe-Brown, *Method in Social Anthropology*, Chicago 1958, str. 41 sled.

²⁹ A. R. Radcliffe-Brown, nav. delo, str. 104.

³⁰ Ralph Piddington, *An Introduction to Social Anthropology*, vol. 1. New York 1950, str. 4 sled.

Malinowski, »antropološka teorija nasloniti na biološka dejstva, kajti ljudje so animalična bitja.«³¹

Ko se je v odporu proti uveljavljenemu evolucionizmu razvil v Angliji funkcionalizem, se je v Združenih državah Amerike utrdila tako imenovana zgodovinska antropološka šola, ki je s svojim študijem kulturnih arealov v splošnem razvoju ameriškega družboslovja že skoraj tudi sama izginila. Premagale so jo smeri, ki so hitreje krenile k pričakovanim in zaželjenim znanstvenim sintezam.

Že med obema vojnama, zlasti pa po drugi svetovni vojni se je v ameriški etnologiji izvršila preusmeritev v močno teoretično in sintetično poudarjeno smer. Medtem ko je ameriška antropološka šola pod idejnim vodstvom Franza Boasa tičala še skoraj izključno v empiriji, se je zdaj uveljavila tako imenovana kulturna antropologija, nova, v teorijo usmerjena etnološka šola. Boasova avtoriteta in Boasov vpliv sta bila kmalu odstranjena. Že prej uveljavljena povezava ameriške etnologije z raznimi drugimi znanstvenimi disciplinami, zlasti s psihologijo, je bila utrjena.

Pri svojem etnološkem delu so se posluževali pomoči psihologije predvsem Alexander Goldenweiser, Edward Sapir, Margaret Mead, Ruth Benedict in drugi. Pot od psihologije do psihiatrije in psihoanalize je bila kratka. Našel jo je Sapir, za njim je šla vrsta drugih. Iz tega se je razvila celo posebna etnopsihologistična usmeritev v ameriški kulturni antropologiji, znana kot kulturno-personalistično raziskovanje (culture and personality research) z osrednjim problemom v »osebni strukturi«. Tesno povezovanje etnologije s psihologijo se je tako razvilo v splošno metodološko vprašanje večjega dela sodobne ameriške etnologije. Objasnjevanje kulturnih pojavov z duševnostjo posameznika in zato zane-marjanje vsakega zgodovinskega konteksta, kar vodi v popoln ahistorizem, sta temeljni značilnosti te znanstveno vsestransko sporne in zato tudi s strani resnejših ameriških etnologov hudo kritizirane usmeritve.

Nadaljnja splošno metodološka posebnost velikega dela ameriške etnologije je teorija relativizma. Tako kot pri Radcliffe-Brownu je tudi tu enotnost vede razbita na tako imenovano zgodovino, ki naj bi opisovala in proučevala konkretne kulture, in na tako imenovano znanost, ki bi se naj pečala s proučevanjem kulturnih procesov. Pri tem so se njeni pristaši odrekli vsakršnemu ocenjevanju in so vsakršno družbeno napredovanje označili zgolj za družbeno menjavo, da bi se ognili vrednostni označbi. Nasproti temu popolnemu relativizmu se v zadnjem času razvija tako imenovana vrednostna teorija, žal brez vsake objektivne zgodovinske opore. Njih »tipi« in »modeli« so pač več ali manj le neutemeljene logistične konstrukcije.

Med zanimive splošnetodološke pojave novejšega datuma je v ameriški etnologiji vsekakor šteti oživljanje evolucionističnih idej. V tej smeri delujejo neoevolucionisti, ki sicer s svojim »mnogolinijskim evolu-

³¹ Bronislaw Malinowski, *Die Dynamik des Kulturwandels* (nem. izd.), Wien-Stuttgart 1951, str. 92.

cionizmom« priznavajo zakonitost razvoja v posameznostih, zavračajo pa jo v družbi kot celoti. Vendar je tudi med njimi in poleg njih nekaj imen kot R. Redfield, H. Shapiro, L. White i. dr., ki so ubrala dejanskemu razvoju adekvatnejša teoretična pota. Med temi izstopa vsaj v nekaterih pogledih Leslie A. White, ki se že dlje časa trudi za ponovno priznanje pomena Morganovega nauka v ameriški etnologiji.

Kljub navedenim pojavom pa je treba še nadalje tako ameriško kot angleško kulturno antropologijo, socialno antropologijo in etnologijo v njihovi veliki večini šteti med metodološko protizgodovinske smeri. Značilno je v tem smislu na primer že to, da iz široke, univerzalistične kulturnoantropološke predmetne koncepcije izpada zgodovinopisje, ki se v tej zvezi po navadi ne omenja. Ta izpad seveda ni slučajen, temveč je zelo značilen. Ameriška kulturna antropologija pač ne vidi v dogajanju, ki ga vključuje zgodovinopisje, tiste zakonitosti, ki v resnici lahko največ doprinese k razumevanju pojavov, ki jih vključujejo kulturni antropologi v svoj interesni krog. Zgodovinopisje in na njegovih izsledkih temelječa filozofija zgodovine ali splošna sociologija ne predstavljata za ameriške antropologe gravitacijske točke vseh ostalih posebnih družbenih ved. To vlogo naj bi prevzela antropologija, ki bi po tem svojem položaju, kakor tudi že po svoji sestavi premoščala jez med naravoslovjem in družbenimi vedami. Vsako interpretacijsko prizadevanje v okviru te usmeritve nima tako rekoč nobene izbire več. Biologizacija in psihologistična interpretacija sta v resnici edina možna pot.

Etnološka problematika in resnični zgodovinsko razvojni proces sta torej za večji del ameriške kulturne antropologije dvoje različnih področij. Zaradi nedialektičnega odnosa do kulturnih in socialnih struktur ter zgodovinsko razvojnega procesa kot celote je kljub sintetičnim prizadevanjem ta proces usodno razbit. Zgodovinski potek razpade tako na niz časovno sosednih pojavov in dogodkov, ki jih je v zadnji konsekvenci možno tolmačiti le s psihofizično naravo človeka. Proučevanje zgodovinskega razvoja na sebi ne more voditi k odkrivanju zakonov tega razvoja, kajti zgodovinski potek v svoji zgodovinski relaciji očitno ni zakonit. Določene zakone lahko odkrivamo le v strukturah posameznih kultur, ki zavisijo od psihofizične narave njih nosilcev. S tem je socialna antropologija resničnega zgodovinskega tolmačenja »osvobojena«. Razlaga skupinskih pojavov vodi v krogu nazaj k posamezniku in delna razlaga za obnašanje posameznika k istim zgodovinskim pojavom. Tako nastaja *circulus vitiosus*, ki ne pozna izhoda in zato seveda tudi ne resničnega zgodovinskega razvoja.

Naloge in cilji

Z nakazovanjem predmetnih okvirov in metodoloških poti proučevanja etnografske problematike so bila posredno dokaj izčrpana tudi vprašanja nalog in ciljev etnološke vede. Obširnejši prikaz že navedenih dejstev bi bil zato brez pravega pomena. Zavoljo celovitosti zastavljenega

problema pa je k zapisanemu vendarle potrebno dodati še nekaj, čeprav nekoliko nenačrtno izbranih misli.

Iskanje človeškega bistva je naloga etnografije po mnenju Hansa Korena. V smislu Weissovega »duhovno-duševnega« zadržanja označuje Ingeborg Weber-Kellermannova spoznavanje ljudskega mišljenja za pravi cilj etnografije. Le-temu je treba, po njenem mnenju, slediti ob najrazličnejših pojavih, kot so: kozmična vprašanja, vprašanja življenja, bolezni in smrti, dela in letnih časov, rasti, zorenja in propadanja, vprašanja odnosa do pojavov v naravi in novih znanstvenih odkritij, do vojne in miru, političnih dogajanj in socialnih krivic, do dobrega in slabega v človeških značajih.³² Podobno trdi Karl Meisen, da je končni cilj etnografije v spoznavanju duhovno-duševnega zadržanja ljudstva in njegovega svetovnega obzorja v preteklosti in sedanjosti. Najvišji cilj etnografske raziskave mu je človek in kvečjemu posredno tudi etnografski pojavi. Človek v svojem duhovno-duševnem zadržanju, pravo bistvo človeka, to je najvišji znanstveni cilj etnografije, pravi Meisen. Ne samo zbiranje in raziskava preostankov, njihovo zgodovinsko urejanje, temveč odkrivanje tistih duševno-duhovnih sil, ki so vzrok etnografskim pojavom. Za resnični cilj etnografije smatra Meisen tudi razumevanje sodobnega ljudskega življenja v vseh njegovih manifestacijah.

Proučevanje človeka je naloga etnografije tudi po mnenju Sigurda Erixona. »Cilj študija tega predmeta«, pravi Erixon, »je v tem, da dá čim bolj resnično in globoko znanje o človeku, doseženo z raziskavo kulture na sociološki osnovi, z upoštevanjem zgodovinske podlage in s potrebno psihološko usmeritvijo.«³³

Spričo enotne splošnometodološke orientacije vseh posameznih družbenozgodovinskih disciplin stremijo sovjetski etnografi v skladu s svojimi končnimi cilji k odkrivanju in razlagi zakonov družbenega razvojnega procesa. Na tej osnovi si zastavljajo zelo obsežne naloge. Po mnenju S. P. Tolstova³⁴ so osnovne naloge sovjetske etnografije zbrane okrog nekaterih problemskih skupin, in to: 1. Raziskovanje procesov, ki se z vso hitrostjo odvijajo v biti in kulturi številnih narodov v SSSR, še pred nedavnim stoječih na zelo različnih stopnjah družbenoekonomskega in kulturnega razvoja, 2. raziskovanje nacionalne sestave in nacionalnih posebnosti v kulturi in biti najrazličnejših narodov sveta in 3. raziskovanje zgodovinskega razvoja pri tistih ljudstvih, ki so bila še pred kratkim brez svoje pismenosti in so še ohranila številne prežitke zgodnjih razvojnih stopenj človeštva. Nekatero nalogo so v tem okviru še posebej poudarjene. Še zlasti je podčrtana naloga proučevanja delavske kulture, kakor tudi kulture in biti kolhoznega kmetstva.

³² I. Weber-Kellermann, Die Bedeutung des Formelhaften im volkstümlichen Denken, Völkerforschung, Berlin 1954, str. 187.

³³ Sigurd Erixon, European Ethnology as a Social Science.

³⁴ S. P. Tolstov, Osnovnye teoretičeskie problemy sovremennoj sovetskoj etnografii, Sovetskaja etnografija 1960, zv. 6, str. 10—23.

K. Dobrowolski je na krakovski metodološki konferenci leta 1956 označil raziskovanje zgodovine delovnih ljudi fevdalne, kapitalistične in socialistične družbe za cilj etnografskega znanstvenega dela. Pri tem je proučevanje sodobnih problemov in delavskega razreda še posebej poudaril.³⁵ Pomoč pri odkrivanju objektivnih zakonov razvoja človeške družbe in na osnovi teh spoznanj pospeševati sodoben razvoj smatra za cilj etnografije H. Kothe v članku o prvenstvenih nalogah etnografije v Nemški demokratični republiki. Nadalje meni: »Cilj etnografskega proučevanja je v vsakem primeru znanstvena analiza konkretnih oblik etničnih skupnosti in njihovih medsebojnih odnosov v posameznih družbenoekonomskih formacijah.«³⁶

Odkrivanje zakonitosti socialnih in kulturnih stanj si stavlja za cilj svojega raziskovanja tudi socialna antropologija, kakor jo pojmuje Radcliffe-Brown. V nasprotju z etnologijo, ki more po Radcliffe-Brownovem mnenju »s svojo striktno zgodovinsko metodo povedati le to, da so se določene stvari zgodile, ali so se verjetno zgodile, ali je bilo možno, da so se zgodile«, lahko socialna antropologija »s svojo induktivno generalizacijo pove, kako in zakaj se stvari dogajajo, to je na osnovi kakšne zakonitosti«. ³⁷ Iz česa pa izvaja socialna antropologija to zakonitost, je bilo nakazano že v poglavju o metodah.

Različnim splošnometodološkim orientacijam v ameriški kulturni antropologiji ustrezajo seveda tudi različni cilji. Tako n. pr. smatra Robert H. Lowie za idealen cilj etnologije le celoten opis vseh kulturnih pojavov, javljajočih se kjerkoli in kadarkoli.³⁸ Tudi v Jacobs-Sternovi Splošni antropologiji je rečeno, da je naloga kulturne antropologije v opisu, analizi in prikazu najrazličnejših običajev in oblik socialnega življenja ljudi, s čimer naj bi bila odkrita različna potencialnost in plastičnost človeške narave.³⁹ Posebna veja Kluckhohnove opredelitve kulturne antropologije, tako imenovana uporabna antropologija (applied anthropology), pa naj bi se okoriščala z gradivom fizične in kulturne antropologije in na tej osnovi reševala sodobne socialne, politične in ekonomske probleme v kolonialni administraciji, vojaških upravah in delovnih odnosih.⁴⁰ Od dnevnopolitičnih nalog do čistih, na agnosticizmu temelječih opisih, kot poslednjem znanstvenem cilju sega torej razvejanost ameriške kulturnoantropološke znanstvene teorije v poglavju o ciljih.

³⁵ Po poročilu v *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 5 (1959), zv. 1, str. 251.

³⁶ Heinz Kothe, *Die vordringlichsten Aufgaben der Ethnographie in der DDR*, *Völkerforschung, Vorträge der Tagung für Völkerkunde an der Humboldt-Universität Berlin vom 25.—27. April 1952*, Berlin 1954, str. 87.

³⁷ Radcliffe-Brown, *Method in Social Anthropology*, str. 30.

³⁸ R. H. Lowie, *Ethnography, Cultural and Social Anthropology*, *American Anthropologist* 55 (1953), str. 528.

³⁹ Melville Jacobs — Bernhard J. Stern, *General Anthropology*, New York 1952 (2. izd.), str. 5.

⁴⁰ C. Kluckhohn, *Mirror for Man*, str. 300.

Zaključek

Če bi skušali na koncu tega pregleda, katerega občutne vrzeli je seveda treba upoštevati, še enkrat podčrtati najvažnejše in za nas najzanimivejše sestavine sodobne etnološke znanstvene teorije, potem bi dejali sledeče:

Številni nastopi zoper ozkost predmeta tako imenovane antikvarne etnografske usmeritve, sporadična težnja po povezavi etnografske problematike s celotnim zgodovinskim dogajanjem, glasovi proti shematičnemu razmejevanju kulturne in splošne družbene problematike v dvoje ločenih območij in odločna prizadevanja po pritegnitvi vseh ljudskih plasti v etnografsko proučevanje so zelo pomembni znaki sodobnejšega in tudi bolj znanstvenega gledanja na predmet etnografije.

Vključevanje prebivalstva mest in industrijskih središč v etnografsko obravnavo postaja vse bolj splošna značilnost etnografske vede. Industrijska etnografija, etnografija delavstva, velemestna etnografija itd. se razvijajo v posebna področja enotne etnografske znanstvene discipline. Z razširitvijo tematike so seveda močno zbledle dosedanje meje etnografskega delovnega območja. Sicer se posamezni etnografi — tako iz delovnih kot načelnih razlogov — še lotevajo ponovnega zarisovanja zbledelih meja, vendar postajajo opredeljitvene označbe kot občestvenost in tradicionalnost, prevzete življenjske oblike, stanje nezavednega participiranja, vulgus in populo in druge vse bolj sporne in mestoma že naravnost nevzdržne. Na mesto prejšnjega sociološkega opredeljevanja je tudi marsikje stopilo psihološko določilo. Temu je sledil nujen metodološki nasledek; predmetu etnografije je bila nadeta nezgodovinska označba. Psihologizem in biologizem na eni in zgodovinskost na drugi strani so postali dokaj izostrena metodološka alternativa.

Med velike ovire hitrejšega širjenja etnografske zgodovinske smeri sodi neenotno in pomanjkljivo razumevanje zgodovinskosti. To pomanjkljivost je šteti med največje probleme sodobne etnografske znanstvene teorije, kar pa seveda še daleč ni izključno vprašanje etnološke vede. O ozkosti pojmovanja historizma pričajo vse tiste metodološke usmeritve, ki čutijo potrebo po kombinaciji zgodovinske metodološke komponente z različnimi geografskimi, sociološkimi, biološkimi, psihološkimi in drugimi aspekti.

V iskanju razlage najrazličnejših etnografskih pojavov je mimo resnično zgodovinske poti možno ubrati še biološko ali psihološko in prividno tudi nekako kulturološko smer. Medtem ko je v prvem primeru izključni arbiter pač zgodovinskorazvojni proces, gre ob biologizaciji in psihologistični orientaciji za tolmačenje kulturnih pojavov s psihofizično naravo ljudi. Kolikor se skuša tretja, to je kulturološka usmeritev, izogniti povezavi s celotnim zgodovinskim razvojem in biologizaciji svojega predmeta, ji tak poskus seveda ne uspe. Slabost pozitivističnega shematičnega ločevanja družboslovne problematike na posamezna območja izražajo najboljše pač tiste smeri, ki so prej ali slej odrpale biologi-

stičnemu tolmačenju prosto pot. Ali ostati v mejah delovno metodoloških principov in njihovega izpopolnjevanja ter se odreči interpretaciji na višji znanstveni ravni, ali pa stopiti na eno obeh možnih poti, to je osrednje, ključno vprašanje vsake sodobne etnološke metodologije.

Razkrivanje gonilnih sil zgodovinskega procesa in osnov zgodovinskega dogajanja, globlje pojmovanje zgodovine posameznih etničnih skupin na vseh etapah njihovega razvoja, to so cilji sodobnega etnološkega historizma. Odkrivanje splošnih in nespremenljivih zakonov stvari, nedosegljivih zgodovinski raziskavi, iskanje pravega bistva človeka, pa tudi iskanja zgodovinsko nemotiviranih duševno-duhovnih sil, ki povzročajo kulturne pojave, v tem so nujno zametki psihologistične in biologiistične orientacije. Le-ta pa je v znanstvenem pogledu v resnici vse bolj problematična.

Zusammenfassung

DIE BESTREBUNGEN DER ZEITGENÖSSISCHEN WISSENSCHAFTLICHEN THEORIE DER ETHNOLOGIE

Der Verfasser behandelt die verschiedenen Strömungen der zeitgenössischen wissenschaftlichen Theorie der Ethnologie. Er dokumentiert seine Arbeit mit reichen Anführungen von Meinungen westlicher und östlicher Wissenschaftler. Nach einer kurzen Einleitung stellt er fest, dass die Anregungen zur stufenweisen Formung der wissenschaftlichen Disziplin, welche wir heute Ethnologie und kulturelle oder soziale Anthropologie nennen, aus dem Interesse für das Neue und Ungewöhnliche, aus dem Bedürfnis der Kenntnis der Lebensweise nachbarlicher oder auch entfernter ethnischer Gruppen, aus humanitären und utilitaristischen Beweggründen hervorgewachsen ist. Die Wissenschaft, welche sich auf revolutionär-demokratischen Grundlagen entwickelte, ist gegenwärtig vor allem als Ethnographie (Volkskunde) bekannt. Durch Differenzierung und Spezialisierung der einzelnen wissenschaftlichen Disziplinen ist der einstige einheitliche anthropologische Rahmen zerfallen: es sonderten sich die physische und die kulturelle Anthropologie (oder Ethnologie) ab. So wurde die Ethnologie endgültig zu einer gesellschaftlichen Wissenschaft. Aus dem Widerstande gegen diese sich durchsetzende evolutionistische, allgemein methodologische Richtung bildeten sich mit der Zeit die verschiedensten Schulen aus. Fast denselben Weg schreitet die Ethnographie. In der Einleitung stellt der Verfasser überdies fest, dass die Vervorrenheit der wissenschaftlich-theoretischen Problematik im ethnographischen Bereiche, d. h. im Bereiche der Erforschung der Volkskultur hochzivilisierter Völker, beträchtlich grösser sei als im Bereiche der sogenannten klassischen Ethnologie. Zudem erklärt er, dass in der vorliegenden Übersicht der zeitgenössischen wissenschaftlichen Theorie der Ethnologie das Interesse vor allem nur auf die ethnographischen wissenschaftlich-theoretischen Probleme im Rahmen der ethnologischen oder ethnographischen Erforschung hochzivilisierter Völker gerichtet sei. Mit der vorliegenden Übersicht der Bestrebungen in der zeitgenössischen wissenschaftlichen Theorie der Ethnologie möchte der Verfasser an Hand der verschiedensten Anschauungen jenen Weg erkennen, der zur weiteren Entfaltung unserer ethnologischen Wissenschaft am meisten beitragen könnte.

In den nachfolgenden Kapiteln erörtert und wertet er die Begriffsbestimmung des Gegenstandes bei den österreichischen Ethnographen v. Geramb, Schmidt, Koren, und beim Schweizer R. Weiss. Von den westdeutschen Ethno-

graphen betrachtet er vor allem die Tätigkeit K. Meisens, welcher der antiquarisch orientierten Ethnographie der Brüder Grimm widerstrebt und sich dabei für den Universalismus der ethnographischen Konzepte Riehls begeistert. Der Verfasser ist der Meinung, es müssten von den deutschen Ethnographen die Arbeiten W. Brepohls als sehr ernste Bestrebungen für eine Erweiterung der Ethnographie mit zeitgenössischen Problemen und gegen die Engheit des Gegenstandes der deutschen Ethnographie gewertet werden. Im Gegensatz zu den erwähnten ethnographischen Strömungen, die sich langsam und mit beträchtlichen Schwierigkeiten aus den veralteten theoretischen Rahmen losmachen, beschreitet die skandinavische (vor allem die schwedische) Ethnographie hinsichtlich des Gegenstandes der Ethnographie freiere und breitere Wege. Die Ethnologie, wie sie von den Schweden (S. Erixon) aufgefasst wird, hat sich dadurch eng der amerikanischen kulturellen Anthropologie genähert, welche aussergewöhnlich breite und tatsächlich undefinierbare Grenzen zur Schau stellt (Radcliffe-Brown, R. Linton u. s.).

Ausserdem widmet der Verfasser einige Abschnitte auch der osteuropäischen, besonders der sowjetischen ethnographischen Theorie, welche trotz der Loslösung von starren ethnographischen Rahmen der Ethnographie den entsprechenden Platz einer eigenen sozialen Wissenschaft ohne unbegründete Ambitionen zuweist. Von den bedeutenderen östlichen Wissenschaftlern führt er Gedankengänge S. P. Tolstovs, S. A. Tokarevs, E. Pietraszkos, K. Fojtiks, L. Kardos' und anderer an.

Auf Grund dessen fasst der Autor den Schluss, die zahlreichen Auflehnungen gegen die Engheit des Gegenstandes bei der sogenannten antiquarischen ethnographischen Richtung, das sporadische Bestreben um die Verbindung der ethnographischen Problematik mit der Gesamtheit der geschichtlichen Vorgänge, die Stimmen gegen eine schematische Abgrenzung der kulturellen und der allgemeinen gesellschaftlichen Problematik in zwei gesonderte Bereiche, sowie die verschiedenen Bestrebungen um die Einbeziehung aller Volksschichten in die ethnographische Forschung seien sehr bedeutende Anzeichen einer mehr zeitgenössischen und mehr wissenschaftlichen Wertung des Gegenstandes der Ethnographie.

Desgleichen finden auch die Probleme der allgemein-methodologischen Einstellung bei verschiedenen Wissenschaftlern verschiedene Lösung. Zweifels- ohne hängt jedoch von der allgemein-methodologischen, d. h. von der weltanschaulichen Einstellung in bedeutendem Masse die Auffassung des Gegenstandes der ethnologischen Wissenschaft ab.

Beim Bestreben um die Erklärung der verschiedensten ethnographischen Erscheinungen, fährt der Verfasser fort, kann man nebst dem eigentlich historischen Wege noch die biologische oder psychologische und mit Vorsicht auch eine Art kulturologische Richtung einschlagen. Indem im ersteren Falle den einzigen Arbitern wohl der historisch-entwicklungsmässige Prozess darstellt, handelt es sich bei der Biologisierung und bei der psychologischen Orientierung um die Deutung der Kulturerscheinungen mittels der menschlichen psychophysischen Natur. Wenn die dritte, d. h. die kulturologische Richtung, der Verbindung mit der gesamten historischen Entwicklung und der Biologisierung ihres Gegenstandes auszuweichen versucht, so gelingt ihr dieser Versuch nicht. In den Grenzen der arbeitsmethodologischen Prinzipien und bei ihrer Vervollkommnung zu verharren, sowie sich der Interpretierung auf höherem wissenschaftlichen Niveau zu entsagen, oder aber einen von den beiden möglichen Wegen einzuschlagen, das ist die Hauptfrage jeglicher zeitgenössischen ethnologischen Methodologie.

NEKAJ POGLEDOV NA DRUŽBENOST STARIH SLOVENCEV

Francè Goršič

I. Uvodni in obči pogledi

Naše zaostalosti v proučevanju staroslovenske družbenosti ni toliko krivo pomanjkanje pravnih virov, kolikor pomanjkljiva raziskovalna metoda, ki išče v virih norm in dogem, namesto da induktivno raziskuje obstoječe historično in etnološko gradivo in razčlenjuje družbene ustanove same. Zgodovinarju prava nudi pri tem delu veliko pomoč socialna veda, ki bi jo lahko imenovali sociologijo v ožjem smislu ali občo sociologijo, ker se peča specialno s problemom človeškega sožitja ali človeške družbenosti (socialnosti) in z vsemi vprašanji, ki se morejo dognati zgolj v zvezi s tem problemom.

Človeška družba je bila od pomnjenja organizirana v združenjih in na združenjih je osnovana tudi naša današnja družba. Po Engels-Morganovi teoriji¹ so bila prvotno zgolj združenja ljudi, sorodnih po krvi, zakaj le ljudje iste krvi so takrat imeli zavest skupnosti. Dolgo ni bilo potem nobenih daljnjih oblik družbenosti. Vendar pa so nastale že v ljudskem združevanju davnine zvrsti družbenosti, ki so se med seboj pravno razlikovale. V znanstvu se je udomačilo za ta prabitna združenja ime *prazdruženja* (Urverbände). Nemcem veljata za prazdruženji *rod* (Sippe, Geschlecht, gens, clan) in *rodbina* (Familie). Dolgo ni bilo sloge med nemškimi znanstveniki, katero teh dveh prazdruženj je prvotna oblika nemške družbenosti, a podoba je, da vprašanje prvobitnosti niti danes še ni dokončno rešeno. V zgodovini slovanskih prav je ta sporna zadeva še bolj zapletena. Slovani so živeli *v rodovih in rodbinskih zadrugah*,² katere so oglašali nekateri nemški znanstveniki za germansko

¹ Friedrich Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates*, 1885.

² Dr. Fran Skaberne, *Hišne in rodbinske zadruge*, Sl. Pr. 1935, str. 33—47 in 65—86, se je odločil za opredelitev »hišna (kučna, obiteljska, porodična) zadruge«. Toda Srbi in Hrvati govore le o zadruzi (brez determinacije) in le, če mislijo, da jo je treba determinirati iz posebnega vzroka, jo nazivljejo porodična (Srbi) in obiteljska zadruza (Hrvatje). Izraz hišna zadruza je neraben germanizem, saj stanovalci večjih zadrug niso prebivali vsi pod enim krovom, marveč v več zgradbah. Tudi pri Hrvatih se še včasih pojavi napačno ime kučna zadruza (gl. n. pr. Kriškovićevo Hrvatsko pravo kučnih zadruga, Zagreb 1925).

pravno ustanovo,³ imenovano Hausgenossenschaft ali tudi Hauskommunion,⁴ ko da je bilo bistveno znamenje tega prazdruženja prebivanje zadrugarjev pod enim samim krovom, ne pa krvno sorodstvo.⁵ Razen rodu in rodbinske zadruge so imeli Slovani še *pleme*, ki je bilo prazdruženje več rodov, ter *bratstvo*, ki je pač najmanj raziskani problem v sklopu slovanskih prazdruženj.

V zgodovini slovanskih prav se je brž pojavilo mnenje, da pri Arijcih, že ko so se naseljevali v Evropi, prvotni prazdruženji nista bili ne enoženstvena rodbina, niti rodbinska zadruga, marveč rod.⁶ Rodovni prared da se je jel razkrajati, ko je v rodu nastajala živahnejša proizvodnja, ki je omogočila, da so posamezniki bogateli. Čisto tako je učil tudi Engels. Da so se neke skupine razredno ločile in prišle v nasprotje

³ Alfons Dopsch, Die ältere Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Alpen-slawen, Weimar 1909, 147 sl., je razvil teorijo, da je zadruga južnih Slovanov bistveno naslonjena na hišna združenja (Hausverbände) germanskega prava, ki so temeljila na rodbini ali sorodstvu ter se pojavljala povsod, kjer je terjala težavna kmetijska obdelava trajno družbo ljudi. — Se prej je bil beograjski univ. profesor Đorđe Cohn, Gemeinderschaft und Hausgenossenschaft (Zeitschr. f. vergl. Rechtswissenschaft 1899, Bd. 12, str. 99 sl.), oglašil nemško pravno ustanovo Gemeinderschaft za del pravne ustanove Hausgenossenschaft, kamor da sodi tudi slovanska zadruga (die slawische Hausgenossenschaft). Dopschevo teorijo je ovrgel Dr. Max Schuster-Bonnott, Die Spuren des Rechtsgedankens der gesamten Hand, (Festschrift zur Jahrhundertfeier des a. b. G. B. 1911, II Bd., str. 953 sl.), ki se je pridružil Gonnardovim izvajanjem o komunitetah na Hrvatskem in v Slavoniji ter opozoril, da rodbinska zadruga ne obstoji le pri južnih Slovanih, marveč tudi pri Rusih (mir, na Javi (desa), v Indiji in v angleškem pravu. — Obveljalo je mnenje švicarskega pravnika Maxa Huberja Gemeinschaften in der Schweiz (Gierke's Untersuchungen, Berlin 1897, Heft 54, str. 14), ki slovanske zadruge ni bil prištel h germanski Gemeinschaft zur gesamten Hand.

⁴ M. Marković, Die serbische Hauskommunion (Zadruga) und ihre Bedeutung in der Vergangenheit und Gegenwart, Leipzig 1903, 24. Pisatelj nazivlje zadrugo z več kot 10 zadrugarji Hausgenossenschaft, a malo zadrugo Hauskommunion. Tele poslednje da srbska statistika sploh ni upoštevala.

⁵ Češki pravnik Karel Kadlec je dognal, da pri slovanski zadrugi ne gre za slovansko posebnost, temveč za rodbinsko ureditev, ki je vobče lastna poljedelskim ljudstvom na določni stopnji kulturnega razvoja. Kadlec je zavrgel Peiskerjev površni pogled na zadrugo in njegova izvajanja, da je izšla zadruga iz bizantinskih vplivov. Povezal je še ohranjene obilne podatke jugoslovanskega in ruskega prava s pičlimi dokazi, ki jih hranijo pravni spomeniki slovanske davnine, in konstruiral na tej osnovi zadrugo kot neprenehno enotno in skupno ustanovo slovanskega prava. Prim. Teodor Taranovski, Uvod u istoriju slovenskih prava, Beograd 1933, 228 sl.

⁶ Ruski pravnik Feodor I. Leontovič, je prvi poudaril arijsko osnovo v slovanski prazdruženosti (leta 1897). Rus Feodor Zigelj je prikazoval slovansko pravo kot posebno pravo Arijev (T. Taranovski, Uvod, 208, 255). Arijski rod je obsegal več rodbin. Oblast nad rodom je imel najstarejši rodbinski starešina. Starešino rodu so nazivali z imenom, ki izvira iz indijske besede ricpati, iransko vispati, litavsko vispatis, ali pa z imenom gopa, ki pomeni pastirja govedi (krav) in ustreza kasnejšemu slovanskemu nazivu župan. Arijci niso imeli višje vrste prazdruženja od rodu. Arijska družbenost je indijskega porekla (Schröder, Fick in dr.).

proti drugim skupinam, to da je treba pripisati imovitosti posameznikov in razlikam v premoženju, ki so nastale med ljudmi. Skratka, rodovno vzajemnost je začela spodrivati razredna zavest.

Brž ko se rod stalno naseli, da bi onodod proizvajal svoje življenjske potrebščine, začne pešati zavest skupnega tovarištva, ki je izvirala iz verskih prvin in krvnega sorodstva ljudi iste usode. Bolj ko se vživlja ljudstvo v stalno delo, ki ga terja poljedelska proizvodnja, bolj se razkrajata tudi prvotno vojaško tovarištvo in preobraža v tovarištvo gospodarstvenih ljudi, v tovarištvo gospodarjenja. Vojaške formacije postanejo neprimerne novi kulturi. Ljudstvo jih začne opuščati, ker ni več občega mnenja, da je vojaška ureditev nujno potrebna. Zdaj se že posamezniki postavljajo večini čedalje bolj po robu. Nastopila je stopnja družbenosti, ko se doseže samó s sredstvom moralne pravice le še bore malo varnosti in koristi za skupnost. Organom, ki jim je zaupano izvrševanje oblasti, postanejo potrebna sredstva, s katerimi se morejo zavežanci dejansko prisiliti, da spolnjujejo svoje dolžnosti. Zato dobijo ti organi pooblastilo od družbe, da vzpostavljajo red v svojem območju, če treba, s prisilnimi sredstvi. Stalno gospodarjenje obstoji v tem, da se ustanavljajo ustrezne naprave, po katerih naj bi se čim najbolj povečala proizvodnja življenjskih potrebščin vseh vrst. Podnetanje trgovine in obrti zaradi rastočih življenjskih potreb družbe je naravnost bit gospodarjenja predkapitalistične družbe.

Prazdruženja stalno se naselivšega ljudstva so karakterizirana po prehodnih oblikah družbenosti. Vojaško organiziranemu družbenemu ustroju so zdaj potrebne poprave, ki bi usposobile rod za racionalno gospodarsko proizvodnjo. Rodovni prared, izgrajen na temelju krvnega sorodstva, se začne postopoma pretvarjati v ozemeljski red gospodarjenja. V tem smislu je treba razlagati tudi razvoj družbenosti starih Slovencev.

Staroslovenska prazdruženja nazivljemo prazdruženja, če so izpričana za dobo, ki se navadno računa od šestega stoletja, ko so se Slovenci naselili na svojem sedanjem ozemlju,⁷ pa do desetega stoletja.⁸ Šesto stoletje je imelo v zgodovini Slovanov odločilen pomen. To stoletje pomeni zmago Slovanov nad vzhodnim delom rimskega imperija in njihovo utrditev na Balkanu; to je stoletje, ki je pripravilo ustvaritev slovanskih držav.⁹ Vendar pa sega poreklo slovanskih prazdruženj seveda mnogo stoletij pred šesto stoletje, saj družbeno-politične in kulturne ustanove Praslomanov niso nastale šele ob razsulu rimskega imperija ali celo za-

⁷ Bogo Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, str. 428, datira prvi naselitveni val v čas pred letom 579, ko je propadla škofija v Petoviju in so Slovenci zasedli subpanonsko ozemlje, drugi naselitveni val pa v naslednja leta do leta 587, ko je propadla tudi še celejska škofija.

⁸ Teodor Taranovski, *Uvod*, str. 226 sl.

⁹ Boris Grekov, predavanje *O vlogi Slovanov v zgodovini svetovne kulture*, ki ga je imel 9. decembra 1946 na Slovanskem kongresu v Beogradu.

radi propasti rimske države, marveč so se v miru razvile še v domačih prastarih seliščih onstran Karpatov in neodvisno od političnih dogodkov, ki jim je sledilo tako imenovano preseljevanje narodov.

II. Rod in zadruga

V zgodovinopisju Slovencev je zmagalo pravilno mnenje, da je bil pri Slovanih rod prvotna oblika prazdružbenosti in tudi naselitvena enota.¹⁰ Slovenci da so živeli od najdavnejših časov v rodovih, ki so obsegali vsak mnogo družin in izhajali iz istega prednika. Rod da je upravljajal najstarejši mož, ki so ga imenovali na jugu starešino, na severu pri Čehih, pa starosto ali starca. Skupno imenoslovje rodovnih glavarjev vseh slovanskih ljudstev da je nepobiten dokaz, da je bil rod prvotno prazdružjenje Slovanov.¹¹ Ponekod je bilo rodovnemu glavarju ime tudi župan.¹² Slovani prvotno sploh niso imeli druge vlade ko rodovno, čeprav so se ob vojnih pohodih že zgodaj tudi rodovi združevali v občasne vojaškopoliitične zveze. Šele pod konec praslovanske epohe se je pojavila pri slovanskih ljudstvih vojaška vlada knezov, ki pa niso slovanska ustanova, marveč ondanja obča ustanova skitskega, keltskega ali germanskega porekla. Prevzeto iz germanske družbenosti, se je v zgodovinski dobi potem pojavilo glavarjevo ime knez (knjaz, osnova kuning), ki je, brž poobčeno, postalo imenoslovni tekmeč nazivu župan, ki je bil zdaj še starešina rodu, zdaj že glavar plemena. V dokaj poznejšem času sta imeni knez in župan naziva načelnika plemena, ki je bilo vojaško in politično organizirano v župo.¹³

Ob času svoje naselitve na sedanjem ozemlju so živeli stari Slovenci v rodbinskih zadrugah. Zadrugna družbenost je bila pri njih torej razvita še v času, ko so prebivali v svojih prejšnjih seliščih med Donavo in Tiso ter na ozemlju, ki se razprostira od desnega kolena Donave do srednjih štajerskih predgorij.¹⁴ Sicer pa ni naša naloga raziskovati, kdaj je pri Praslovanih rodbinska zadruga izšla iz rodu. Za nas je izhodni čas naselitve Slovencev na novem ozemlju.

Rodbinske zadruge vseh južnih Slovanov so imele in imajo sledeči skupni ustroj. Osnova zadrugi je rodbinska pripadnost; med zadrugarji vlada načelo popolne enakopravnosti; zadrugni starešina izvršuje sklepe; vsi zadrugarji so delovna skupnost, ki mora pospeševati in varovati

¹⁰ Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, str. 88.

¹¹ Hermenegild Jireček, Slovanské právo v Čechách a na Morávě, I—III, Praha 1863 (gl. I, str. 156 sl.), in Konstantin Jireček, Dějiny národa bulgarského, Praha 1876, str. 98.

¹² Župan in župa sta praslovanska izraza, katerima je osnova gopa, gl. prejšnjo opombo 6. Konstantin Porfirogenet nazivlje župane *ζουπάνος*, župo pa *ζουπάνια*.

¹³ Fran Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev I, str. XXV sl.

¹⁴ Bogo Grafenauer, Čas XXXIII, str. 310. (povzetek glede bivališč Slovencev pred naselitvijo).

skupne interese; zadržna imovina je last skupnosti, katere član postane zadrugar ob rojstvu, preneha pa to biti s smrtjo, ne da bi živ mogel odrediti kaj poslednjevoljno, saj ni ne dedovanja niti zapuščine, temveč o imovini zadruga odloča zgolj zbor zadrugarjev s skupnim sklepanjem.

Razvojni tokovi zadržništva so šli pri južnih Slovanih čedalje bolj vsaksebi, ker so njihova ljudstva zabredla pod zelo različne politične, cerkvene in kulturne vplive. Toda opisana znamenja pravne organizacije so bila skupna vsem zadrugam južnih Slovanov in so, kolikor je zadržna družbenost ohranjena, lastna tudi današnjemu zadrugarstvu. Moral je torej biti čas, ko rodbinske zadruga južnih Slovanov še niso bile podvržene razkrajajočemu vplivu politike in cerkve. Ta čas je bil prav čas, ko so se južni Slovani naseljevali na sedanjih svojih ozemljih.¹⁵

III. Kako so se stari Slovenci naseljevali

Menda zato, ker v zgodovinskih virih ni nikjer omenjeno, da bi se bili Slovenci na novem ozemlju naseljevali po plemenih, kakor se bere to o naseljevanju drugih Slovanov,¹⁶ je nastalo pri nekaterih historiografih mnenje, da je bila rodbinska zadruga tisto prazdruženje, ki je tvorilo naselitveno enoto Slovencev. Prebivalci staroslovenske vasi da so bili praviloma člani ene rodbinske zadruga,¹⁷ in iz rodbinske zadruga da je s časom nastalo pleme, češ zadruga se je večala in cepila, dokler ni po tem potu nastalo iz rodbinske zadruga celo pleme, ki so mu bili člani potomci istega pradedu.¹⁸

¹⁵ Oswald Balzer, (Historya ustroju Austrii, Lwow 1899) in Ivan Smirnov, Bolgar, ki je živel v Rusiji (Očerk kulturnoj istorii južnih Slavjan, Kazan 1900, II str.91) sta prva ovrgla mnenja Novakovića, Peiskerja, Levca, Pekača idr., da je nastala rodbinska zadruga v bizantinski ali celo šele v turški dobi. Na podlagi gradiva, ki so ga prispevali Cezar (Germania), Strabon (Dalmacija), Horac (Geti ob Donavi), dalje Laveley, Cohn, Kadlec, Witort, Bogišić idr., je obveljalo mnenje, da segajo začetki rodbinskega zadrugarstva na slovanskih tleh in sploh v Evropi v dobo, ko so Arijci prvokrat zasedali Evropo. Obstoj zadrug na nekdanjih slovanskih tleh je izpričan po patronimičnih imenih krajev s končnicami -ice, -iste, -itz. Prim. izvajanja poljskega pravnikar Edwarda Boguslawskega, Einführung in die Geschichte der Slawen, Jena 1904, str. 100).

¹⁶ Ferdo Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 276 sl.

¹⁷ Samostojna naselitev kake posamezne rodbinske zadruga je mogla priti v poštev le kot zelo redka izjema ob prav posebnih naselitvenih pogojih.

¹⁸ Anton Melik, Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Ljubljana 1919, str. 25. Pisatelj izvaja: Kmalu je postala ena hiša pretesna za naraslo družino, treba je bilo postaviti poleg nje drugo, vedno nove, tako da je nastala slednjč iz ene hiše cela vas. Tako se je zgodilo, da so bili prebivalci ene vasi med seboj sorodniki, vsi člani ene zadruga. « Dalje: »ko je postala takšna razširjena zadruga prevelika, so se nekateri ločili od nje ter osnovali novo zadrugo, ki se je seveda zopet večala in se slednjč vnovič cepila. Tako je iz ene zadruga nastalo celo pleme, katerega člani so bili potomci enega pradedu.»

Vzrok, da se v naselitveni zgodovini Slovencev ne omenjajo plemena, ni v tem, da pri Slovencih bajè še ni bilo razvito plemensko prazdruženje, marveč preprosto v tem, ker ob selitvenih premikih proti zahodu Slovincem ni bila potrebna tista starinska vojaška organizacija več rodov, ki je bila opuščena brž po naselitvi med Obri, gotovo ne brez pritiska obrskih gospodarjev. Zelo verjetno je namreč, da so Obri iz državno in vojno političnih razlogov prepovedali Slovincem, družiti se v enote, večje od rodú. Ustanavljati take vojaške formacije tudi ni bilo treba, ker so rodovi Slovencev zlahka zasedali krajine zahodnih dežel, ki so jih bili Obrom pogodbeno prepustili Langobardi, preden so odšli v Italijo. Zasedanje novih krajin je potekalo brez večjih vojnih dejanj, skoraj samo na čisto miren način. Kolikor odšedši Langobardi sami niso dovolj poskrbeli za varnost v novih krajih, so pač Obri zastražili glavno, po njih imenovano cesto proti zahodu, z njo vred pa brez dvoma vsaj nekaj važnejših prometnih točk, tako da so se rodovi Slovencev dejansko naseljevali ob efektivni vojaški zaščiti svojih obrskih gospodarjev.¹⁹ Takšnemu načinu naseljevanja Norika in Panonije je rodovna organizacija popolnoma ustrezala. Poročila o bojih naseljujočih se Slovincem s staroselci so zelo pretirana.²⁰ Zgodovina poroča o bojih Slovincem šele pod konec 6. stoletja, ko so Bavarci začeli pleniti po slovenskem ozemlju in ko so slovenski rodovi, združeni zdaj že spet v vojna krdela večjega obsega, začeli siliti v sosednjo furlansko posest, o čemer bomo kasneje še govorili. Po drugi strani pa velja ugotoviti, da tudi ne drži prikazovanje, ko da so bile nove krajine, v katere so prodirali slovenski naseljenci, čisto razljuden in opustošen vakuum.²¹ Prizadeta in bolj od

¹⁹ Bogo Grafenauer, *Ustoličevanje* str. 433, poudarja momente, ki govore za to, da so bili Slovenci ob tem času zares vključeni v obrsko-slovensko plemensko zvezo. V svojem poročilu v Času XXXIII, str. 326, je bil pisatelj ugotovil, da so prišli Slovenci v Alpe z obrsko pomočjo in pod obrskim vodstvom, vendar pa ne v sužnosti, marveč le v podložnosti, ki se ponekod ni mnogo razlikovala od zavezništva.

²⁰ Isti, *Ustoličevanje* str. 428 sl. — Jože Rus, *GMS* 1939 (XXX), str. 152. Tezo o vojni zasedbi je za Franom Kosom, Grad. I in II, najbolj odločno branil Dragotin Lončar, *Socialna zgodovina Slovencev* (objavljena v Glonarjevem prevodu Lubor Niederle-jevega Slovanskega sveta, Ljubljana 1911, str. 177) z besedami: »Slovenci so si morali z mečem v roki priboriti današnje svoje ozemlje, kjer je bivalo prej staro keltsko-rimsko prebivalstvo, ki je bilo katoliške vere. To prebivalstvo so premagali in si tako ohranili svojo narodnost.« Toda ta prikaz se ne da spraviti v sklad s pisateljevim izvajanjem ib. str. 178, da »so bili Slovenci splošno le redko naseljeni in s tujerodnim življenjem pomešani ter da njih skupno število ni bilo veliko, čeprav so se razprostirali od reke Drave do Panonije in od Donave do Jadranskega morja«.

²¹ Simon Rutar, *LMS* 1885, str. 505 sl. je trdil, da so ljudstva, ki so pred prihodom Slovencev drla skozi Panonijo in Norik, vse pred seboj pokončevala; da so stanovavci, kolikor jih je preostalo, vsi odšli z Langobardi proti Italiji; da so celo tudi odhajajoči Langobardi spotoma uničevali vse, kar je bilo od prej ostalo; da je ob Savi in Dravi ostala prava tabula rasa; Slovenci da so se širili v to čisto razljudeno puščavo vzdolž imenovanih dveh rek. — Fran Kos,

samih Obrov ko od Slovencev opustošena so bila mesta, katerih prebivalci so se zvečine bili pridružili odhajajočim Langobardom, toda kmečki staroselci rimskega, keltskega in ilirskega porekla so ostali na svojih kmetijah. Brez sodelovanja teh romaniziranih poljedelcev bi bilo propadlo vinogradništvo, ki je cvetelo v Pomurju, Podravju in Posavju.²² Neprenehnost vinogradske kulture teh krajev govori odločno proti tezi o nasilnem osvajanju Norika, enako pa tudi proti trditvi, da je bila kmetijska kultura Norika ob prihodu Slovencev popolnoma zatrita.

Glede naseljevalnega načina je treba oporeči mnenje, da so se množice slovenskih naselnikov ravnale zgolj po svojem rodovno organizacijskem vidiku, zametajoč vse druge naseljevalne načine in izročila. Ne more se niti zamisliti, da Slovenci ob svojem naseljevanju ne bi bili upoštevali vidikov, katere terja trdna ozemeljska organizacija. Nasprotno, mnoga znamenja govoré za to, da so Slovenci obračali vso pažnjo tudi na potrebe in naloge dobre krajevne uprave, še ko so prebivali v obrski deželi. Obri so bili nomadi, ki niso mogli živeti brez ljudi večje gospodarske kulture, kot je bila njihova lastna. Zaželeno ljudstvo so jim bili Slovenci, ker so umeli obdelovati zemljo, ukvarjati se z obrtjo in trgovino, graditi utrdbe, tesati brodove.²³ Za razliko od Obrov in večine tedanjih ljudstev, ki so vdirala v Evropo, da bi si naropala plena in davščin,²⁴ so se poganjali stalno naseljeni slovenski poljedelci že nekaj pokolenj le za zemljišči, ki bi bila prikladna za kmetijsko obdelovanje. Na svojih pohodih proti zahodu so iskali v prvi vrsti

Grad. I Uvod str. XXXIV, je pravilno poudaril, da Noričani in njihovi sosede niso brez pravega vzroka zapuščali svojih domov, temveč so z Langobardi v varne kraje odhajali le tisti, ki so imeli za to poseben vzrok.

²² Bogo Grafenauer, *Ustoličevanje* str. 461, je dal tole sliko neprenehnosti: »Ž nedvomno ostro zarezó imamo opraviti v načinu obdelave zemlje, družbeni strukturi, kulturi in verskem življenju; pri rudarstvu, obrti, prebivališčih in naselitveni kulturi prevladuje močan preskok v razvoju nad momenti, ki vežejo obe dobi med seboj; le glede na prostor, koder se prišleki predvsem naselijo (t. j. v izrabi kultiviranega zemljišča) in v vinoreji smo našli močnejšo kontinuiteto med obema dobama. Vse to bi torej kazalo, da moramo nedvomno računati z romanskimi staroselci v naših krajih, da pa imamo vendarle opraviti z obsežno zamenjavo prebivalstva, da so novodošli Slovenci v pokrajinah, ki so jih zasedli, predstavljali veliko večino prebivalstva.«

²³ Fran Kos, *Grad. I Uvod*, str. XXXIII. Pri presojanju gospodarske kulture starih Slovencev devljemo preveč v nemar ostalo gospodarstvo, držéč se zgolj krčenja njiv s požiganjem. Pravilna je bila stara doktrina, kakršno je n. pr. branil Gregor Krek star., *Einleitung in die slavische Literatur* 1874 in 1887. Treba bo več pažnje posvetiti proučevanju slovanske kulture iz dobe, preden so se južni Slovani naselili na Balkanu.

²⁴ Rimski pisec Strabon (umrl leta 24 po našem štetju) je dal v svojem spisu *Geographica* VII, str. 450, naslednjo opredelitev nomadstva, ki je veljavna tudi za čas obrsko-slovenske zveze: »... nomades bella gerunt propter tributa: agros enim suos colendos iis, quibus lubet, concedunt contenti pro locatione certo stipendio, eoque non ad abundantiam, sed ad necessarios quotidianae vitae usus temporatos: et non persolventibus bellum inferunt.«

takih dolinskih zemljišč, kakršnih so bili vajeni iz obrskega Podonavja,²⁵ a s strmim svetom so se zadovoljevali le pod pritiskom nanje navaljujočih daljnjih rodov, v poznejšem času pa seveda tudi tedaj, če se jim je lastno ljudstvo preveč namnožilo.²⁶

Stvarno organizirana zemlja, kakor so jo zasnovali rodovi Slovencev, je bila izoblikovala ozemeljski pojem strnjene krajevne enote, imenovane vas ali selo, še v starih krajih Slovencev. Ime vas (selo) je izraz za že takrat živi pojem upravnega organizma. Iz takega ozemeljskega pojmovanja izvira trditev, da je vas (selo) ne le krajepisno imé, temveč tudi krajevnoupravni izraz rodovne družbenosti. Prav zato, ker je vas ozemeljska ustanova, je rod mogel postati naselitvena enota, saj zaradi svojega mirnega načina zavzemanja zemlje doselci niso niti čutili potrebe, združevati se v zveze večjega obsega zaradi uspešne naselitve in obrambe. Neki slovanski zgodovinarji prava trdijo sicer, da je na tej stopnji družbenega razvoja odločevala zgolj naroda o tem, naj li teče bodoče življenje v naselniških in gospodarskih združenjih, obsegajočih en sam rod, ali pa v zvezah, obsegajočih več rodov. Toda Slovenci, za razliko od ostalih Slovanov, niso imeli večje naselitvene enote od rodu. To dejstvo je preverjeno po veličini prvotnega naselitvenega ozemlja, ki mu je bil skupni obseg prav ogromen, tako da je bilo brez števila osredkov (enklov), velikih le za en rod ali tudi le za eno samo bratstvo.²⁷

IV. Bratstvo

Nomadstva ljudstva krvavijo neprestano ne le zaradi bojov z vnanjimi sovražniki, temveč tudi zaradi vednih mejnih prepиров in prašk z domačimi sosedi, tako da krvavim spopadom ni ne kraja ne konca. V takih neurejenih prilikah prirast ljudstva nikoli ni tolik, da bi mogel vplivati na nov razvoj rodovnega reda. Tega niso krive le velike človeške izgube v vojni, temveč prav posebno tudi ogromna umrljivost, ki so ji nomadje zapisani zaradi svoje nizke življenjske ravni. Prazdruženje, ki tvori glavni in edini temelj nomadske družbenosti, je in ostane rod vse dotlej, dokler se ljudstvo na naseli stalno. Po stalni naselitvi nastajajo polagoma pogoji, da se morejo razviti nove družbene ustanove.

Tudi prednikom Slovencev se je povečal prirast ljudstva šele potem, ko so se bili stalno naselili kot poljedelci. Takrat so prišle v pozabo prejšnje večne borbe s sosedi zaradi mej in zemljišč, hkrati pa se je

²⁵ Dragotin Lončar, n. d. str. 178 sl. izvaja, sklicujoč se na Dopscha, da so bili Slovenci še iz svoje pradomovine vajeni ravnin in nizkih brd in da so se tudi v novi domovini najraje naseljevali na takih zemljiščih, dokler je bilo to pač mogoče. Kjer so se doline polagoma dvigale n. pr. ob Dravi in Savi, so pa prodirali tudi daleč gor v hribe.

²⁶ Simon Rutar, LMS 1885, str. 305.

²⁷ Josip Žontar, Skupna podlaga zgodovine slovanskega prava, Sl. Pr. 1935, str. 168.

poboljšala raven življenja najprej zaradi razvoja kmetijske kulture, kmalu pa tudi zaradi vse bolj cvetoče obrti in trgovine. Doba življenja se je ljudem podaljšala. Zadrugarstvo se je razmahnilo in zadruga so se jele deliti in cepiti zaradi preveč naraslega števila svojih rodbinskih članov. Zadruga so postale matice podružnih zadrug. Ker matična zadruga in nje podružna zadruga nista popolnoma pretrgali medsebojnih vezi, sta postali zametek novemu prazdruženju, ki je dobilo ime bratstvo (confraternitas) in stopilo vštric starodavnega rodovnega prazdruženja.

Bratstvo je torej tisto prazdruženje, glede katerega velja razlaga, ki smo jo morali ovreči, ko je bil govor o trditvi, da je pleme nastalo neposredno iz rodbinske zadruga. Bratstvo je prazdruženje, ki je obsegalo matično zadrugo in njene podružne zadruga, ki so se bile od nje ločile zaradi čezmernega prirasta združnega članstva, da bi zanaprej živele v samostojnih in enakopravnih zadrugah, v tesni zvezi z matico, v novi skupnosti višje vrste, ki bi ji bili skupni znaki dedov priimek ter skupni gozdovi, vode in pašniki, žrtvenik in grobišče (župišče, oziroma če so mrličje sežigali, žarovišče).

Bratstvo je po svojem ustroju podobno rodu, le da nima tolikšnega števila zadrug ko rod in da ni sposobno, da bi se enako rodu razvilo navzgor v prazdruženje višje vrste, dokler bi trajal spomin, da gre le za del rodovnega prazdruženja. Ta položaj si je moglo bratstvo priboriti tedaj, kadar se mu je ob steku ugodnih družbenih pogojev dejansko posrečilo, da se je s podrejenega vaškega položaja povzpelo na vodečo, od rodu neodvisno, torej popolnoma samostojno stopnjo. Kjer je šel razvoj to pot, je bilo po nekoliko pokolenjih zares težko odločiti, gre li v konkretnem primeru za bratstvo ali za rod, zlasti če genetična preizkušnja ni bila več mogoča. Seveda pa se pravna pojma bratstvo in rod nista zenačila, le pomešala sta se.

Kakor v podobnih drugih primerih, se je tudi v tem primeru izvršila kontaminacija dveh samo podobnih si pravnih ustanov, ene prvenstvene, druge drugotne, to pa tako, da sta se dogmatično zlili v eno pravno ustanovo, seveda na ravni prvenstvene ustanove, ki ji je bilo ime rod. Bratstvo je bilo povišano za rod. Nikakor pa ne drži, da se je baje kar rod starih Slovencev pretvoril v bratstvo, saj se je bratstvo neodvisno od rodu izcimilo iz rodbinskozadružne osnove in šele potem priličilo rodu.

Zato ni čudno, če kak zgodovinar prava, prikazujoč zgodovino starih Slovencev obrske dobe in njihove selitve v zahodne kraje, istoveti bratstvo z rodom, češ bratstvo in rod sta prazdruženji starih Slovencev in enoti staroslovenske naselitvene politike, saj si samo ljudstvo Slovencev še ob naseljevanju prenekikrat ni bilo več svesto različnosti porekla kakega bratstva. Tudi ne bi bilo nápak, če bi kdo zapisal, da sta bili pravni ustanovi rodu in bratstva osnovni enoti staroslovenske družbenosti, ki sta praviloma tvorili družbeno organizacijsko podlago ob času, ko so se Slovenci naseljevali v novi domovini. Ker je krajepisna podoba tako rodú kot bratstva vas (selo), je obveljalo mnenje, da je vas ob-

stajala iz rodu ali bratstva ter obsegala vse zadruge, ki so izšle iz istega pradedu.²⁸

Naseljevanje na novem ozemlju je potekalo brez enotnega načrta in vodstva, časovno in krajevno neurejeno, razkosano in razstrojeno, v mnogih zapovrstnih pohodih med seboj nepovezanih rodov, skratka sila različno, kakor so v posameznih naselitvenih primerih možjé po svoji lastni previdnosti na samem mestu spoznali način, ki bi najbolje utegnil ustrezati potrebam naseljujoče se skupnosti ter zemljepisnim in ostalim naselitvenim prilikam. Rodovnopравни razlogi pri tem pač niso bili pušćeni znevar, marveć so tvorili slej ko prej podlago družbene in pravne zasnove novi ureditvi. Izkušnje so neprestano potrjevale kot pravilno, da ljudstvu ni potrebna večja družbena enota od rodu ter večja upravna enota od vasi (sela). Slovenska naselniška vas se nam predstavlja kot tipična gospodarsko ozemeljska enota tako tam, kjer so se doseljenci naseljevali v popolnoma ali deloma opušćenih vaseh staroselcev, kakor tudi tam, kjer so po naselitvi osnovali novo osrednje selišće. Nikjer pa vasi, bodi stare ali nove, niso bile med seboj povezane. Bile so brez skupnega vodstva in brez upravnega oblastva druge stopnje.

Bratstvo namesto rodú je prišlo v poštev kot naselitvena enota tedaj, kadar je bilo treba zasesti odlegle, zemljepisno loćene ali vsaj terensko izrazito oddeljene krajine ne preveć razsežne površine, kjer se je moglo nastaniti sorazmerno neveliko število naselniškega ljudstva, kakor so bili n. pr. osredki (enklave) ali naselniške skupine v gorjih, predgorjih, medgorjih, gorah, medrećjih ipd. Zavzeta zemljišća so postala skupna last bratstva oziroma rodú, zakaj pri starih Slovanih prvotno ni bilo nikakršne individualne lastnine, tako da v slovanskih jezikih ni nobenih izrazov za lastništvo in dedovanje v tistem smislu, kakor so nam znani iz rimskega ali germanskega prava. Kakor na vseh slovanskih ozemljih, tako kažejo tudi na slovenskem ozemlju patronimićni nazivi na to, da so stari Slovenci zasedli nove kraje po rodovih in bratstvih.²⁹

Izmed pravnih virov, ki potrjujejo obstoj bratstva, je pać najpomembnejša kralju Arnulfu pripisana, toda nepristna darovnica z dne 26. decembra 888, v kateri je omenjen starešina bratstva Trebibrat in je govor o njegovi ženi ter o njega sinovih in njihovih ženah, kakor tudi o njihovih zemljišćih in vseh njihovih posestvih. Gre torej za već osamo-

²⁸ Ljudmil Hauptmann, ČJKZ 1920, str. 120, pobijajoć Melikovo mnenje, da so bili prebivalci staroslovanske vasi vobće člani le ene rodbinske zadruge, zastopa stališće, da so pripadali prebivalci staroslovanske vasi »skupini sorodnih zadrug, bratstvu«.

²⁹ M. Sokolov, Iz drevnej istorii Bolgar 1879, str. 68 sl. I. Smirnov, Oćerk istorii horvatskago gosudarstva 1880, str. 98; Grot, Moravia i Madjarje 1881, str. 105 sl.; Emil de Laveley, De la propriété et de ses formes primitives, Paris 1891 (V. Edit.); Edward Bogusławski, Historia Sloman I, str. 242 sl. in dr. — Iz te literature se more vsakdo poućiti, kako so se izvršili pohodi rodov (bratstev) Slovanov tako prej, ko so se slovanski narodi loćili drug od drugega, kakor tudi po loćitvi, zlasti pa takrat, ko so južni Slovani zavzemali Balkanski polotok.

svojenih zadrug, združenih pod istim starešino. Tu ne gre za nekakšno »veliko zadrugo«, temveč v Zadolah blizu Poreč je ob Vrbskem jezeru nastalo bratstvo, ki je obsegalo Trebibratovo zadrugo in zadruge vseh njegovih sinov.³⁰ Z daljnjim važnim primerom dokumentiranega bratstva se seznanimo v naslednjem odseku pričujočih izvajanj.

V. Župa

Župni ustroj staroslovenske družbe je izpričan po besedilu darovnice, s katero je bavarski vojvoda Tasilo II. leta 777, torej neposredno potem, ko je bila Karantanija pokorjena (772), daroval novemu samostanu v Kremsmünstru na kasnejšem Gorenjem Avstrijskem »dekanijo Slovencev«, kateri je določil na samem mestu po posebni odrejeni komisiji meje, ki jih je nato moral s svojo prisego potrditi župan Visov (jopan Physso).³¹ Tako imenovani dekaniji, ki jo je Tasilo odcepil od župe župana Visova, da bi jo podaril samostanu, sta načelovala Taljub in Sparuna, ki jima je dal sestavljavec listine ime »actores«. Gre za razlago latinskih izrazov decania in actores,³² ker mora tu biti ključ, da

³⁰ Kos, Grad. II, reg. 292: »Trebifratr cum uxore sua nec non filiis suis uxorisque filiorum suorum atque cum territoriis omnibusque possessionibus eorum.« Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda I, str. 140, je izrazil mnenje, da gre v tem primeru za veliko družino, ki je kot zadruga skupno obdelovala in uživala zemljišče, ki ji je bilo od vaške občine začasno dodeljeno. Pisateljevo izhodišče je bilo, da je obstajala ta po skupnem predniku karaktirizirana velika družina zunaj vaške občine in z njo vzporedno. Idejo velike zadruge (Gross Zadruga) je branil tudi Metod Dolenc, češ da je sogorščina izšla iz nje. V tekstu naših izvajanj bo še govora o tem, da je teza o tako imenovani veliki zadrugi v področju zgodovine prava Slovencev nevzdržna.

³¹ Polatinjeno ime prvega slovenskega župana, ki je omenjen v zgodovini, razlagamo etimološko kot Vysol, Vysov, v naši transkripciji Visov. Pozivljemo se na dejstvo, da je pri severnih Slovanih ime Visov še dandanes živ priimek (n. pr. vladni svetnik Dr. Georg Wissowa, ki je predelal Paulyjevo realno enciklopedijo klasičnega starinoslovja). Tasilova darovnica iz leta 777 je bila že predmet več razlag, ki so po našem mnenju potrebne popravkov. Naša pričujoča izvajanja so izvleček iz prvotno v srbskem jeziku spisane razprave »Župan Visov i njegova župa«, ki je zdaj prevedena na nemško, »Suppan Wysow (Physso) und sein Gau« ter bo objavljena v inozemstvu, ker ni mogla biti objavljena doma. Tasilova darovnica ni edina listina, ki dokumentira ustroj staroslovenske družbe. Daljnje gradivo je zbral Bogo Grafenauer, Ustoličevanje str. 458 sl., kjer so kratko povzeti dokazi o slovenski svobodni vaški občini na podlagi Kosovih registrov, Grad. I št. 293 (Vonomyrus Sclavus), II št. 51 (družbena ureditev leta 817), št. 78 (Ziljska dolina leta 824), št. 94 (Buchenauški placit leta 827), št. 110 (Slovenci v obrski krajini leta 832), št. 150 (Slovenci na Gor. Avstrijskem leta 853) in št. 186 (Slovenci v Panoniji). Gl. tudi op. 48.

³² Tisti del besedila Tasilove darovnice, ki se nanaša na dekanijo Slovencev, se glasi: »... Tradimus autem et decaniam Sclauorum cum opere fiscali seu tributo iusto, quod nobis antea persolui consueverant, hos omnes predictos Sclavos, quod sub illos actores sunt, qui uocantur Talivp et Sparuna quod infra terminum manet, que coniuravit ille jopan, qui uocatur Physso, et conduxit per gyrum illos nominantes Fater abbatem et archypresbyter et Chuniprecht iussi

se razreši tajna, ki je razprostrta nad predfevdalno družbenostjo Slovencev.

Beseda actor-is m. pomeni osebo, ki kaj upravlja, upravnika, oskrbnika, poslovodjo. Slovenca Taljub in Sparuna nista opravljala kako višjo službo ali celo dostojanstvo, temveč sta bila organa krajevne uprave in podrejena organu, ki mu je bilo ime župan Visov. V tej službi sta se nahajala tistega dne, ko je poslovala Tasilova odprava na samem mestu. To se pravi, da sta bila v svoji službi še prej, ko je bila »dekanija« odcepljena.³³ Gre potemtakem za dva domača organa, ki sta bila od ljudstva izvoljena, da opravljata pod županom Visovom zaupane jim posle. Koordinirano navajanje obeh imen nikakor ne kaže na to, da gre za dvojce po kakovosti različnih položajev, tudi ne na to, da bi bil eden obeh upravnikov podrejen svojemu tovarišu, marveč govori zgolj za to, da gre za isti položaj v dveh enakih območjih. Območji, v katerih sta službovala Taljub in Sparuna, nista mogli biti nič drugega ko dela župe, ki je bila tu, na skrajnem severozahodu slovenskega ozemlja, po konkretni potrebi obrazovana kot velika župa rodov in bratstev, ki ji je načeloval izvoljeni župan (jopan) s činom velikega župana. To slovensko ljudstvo je bilo na udarcu tako Bavarec kakor tudi Obrov, katerim že zaradi geografske oddaljenosti pač nikoli ni bilo pokorno. Razvilo se je bilo v dveh stoletjih iz stalno naseljenega rodú, ki je bil prišel sredi 6. stoletja s slovanskega vzhoda in vzel kraje okoli sedanjega mesta Steyra v svojo posest.³⁴

Taljub in Sparuna sta bila v župni krajini tega ljudstva živeča, županu Visovu podrejena, istovrstna organa. Sodeč po celotni površini

a summo principe Tassilone definire decreuerunt et terminum posuerunt, totum et integrum ad eum tradimus locum et XXX Sclauos ad Todicha cum opere fiscali seu tributo iusto. Tradimus autem et terram, quam illi Sclaui cultam fecerant sine consensu nostro infra qui uocatur forst ad Todicha et ad Sirnicha...« — Fran Kos, Grad. I št. 256, je k temu besedilu pojasnil, da sta Todicha (Dietach) in Sirnicha (Sierning) dve vasi blizu gornjeavstrijskega mesta Steyra. Toda Bogo Grafenauer, Ustoličevanje str. 482, trdi, da je bila zemlja med Dietachom in Sierningom »že na Bavarskem«.

³³ Fran Kos, Grad. I št. 275 in 279, navaja besedilo dveh kasnejših listin, ki še bolj jasno potrjujeta, da sta tadva upravnika opravljala službo še prej, ko je Tasilo podaril dekanijo samostanu. Prva listina, nepristna, je bila baje sestavljena v Ahenu leta 789, druga pristna, pa dne 3. januarja 791 v Wormsu. V obeh listinah se potrjuje Tasilovo darilo kremsmünsterskemu samostanu iz leta 777. Besedilo v teh dveh listinah se glasi »... nec non decania una de illis Sclauis super quos fuerunt actores Taliup et Sparuna.« To se pravi, da sta prej bila v tej službi, zdaj pa nista več.

³⁴ Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda I, str. 103 sl., je dokazal, da so zahodni Slovani iz prostora pod Karpati in na Moravskem že okoli leta 550, vsekakor pa pred letom 568, ko se je po odhodu Langobardov odprla panonskim Slovanom pot v vzhodne Alpe, zavzeli nekdanje slovansko ozemlje v Gorenji in Dolenji Avstriji. Posihdob ne more več biti dvoma, da se je župa župana Visova razvila iz rodu naselnikov, ki so bili semkaj prodrli okoli leta 550 z vzhoda.

samostanu podarjene »dekanije«, ki sta jo tvorila področji teh dveh organov, ti dve področji nista mogli imeti za hasnovavce dveh rodov, pač pa sta ustrezala posesti dveh bratstev, bržda bratstev z lastnima zaselkoma. Gre za dvestoletni razvoj dveh že prvotno zaradi krčenja gozda proti severu detaširanih zadrug, ki sta se v dobrih sedmih pokolenjih zaradi preobljudenosti razvili v pravi bratstvi.

Taljub in Sparuna sta bila starešini dveh bratstev v severni krajini župe, ki ji je vladal župan Visov.³⁵ Sestavljavca Tasilove darovnice je bil v zadregi, s katerim imenom naj označi čin slovenskega starešine bratstva. Mislil je, da bo z besedo *actores* še najbolj izrazil to, da sta to dva domača, po ljudskem običaju izbrana opravnikarja. Ne le da mu ni bil noben boljši latinski izraz na voljo, tudi nobenega bavarskega izraza ni bilo, ki bi bil količkaj ustrezal slovenskemu terminu starešina. Težko je bilo točno opisati, da gre za dva starešina bratstev, ki sta podrejena svojemu županu, zdaj pa pojmeta z vsem svojim ljudstvom in inventarjem pod vlado in v last nemškega samostana. Vendar pa nam Tasilova darovnica dovolj nazorno predočuje staroslovensko župo kot družbenost višje vrste, nastalo tu, tik bavarske meje, zaradi uspešnejše vojaške obrambe (skupni grad).

Svet, ki ga je dobil kremsmünsterski samostan od vojvode Tasila, ni bil majhen, marveč tako prostran, da je morala Tasilova odprava³⁶ napraviti okoli njega obhod, da bi določila meje in postavila mejnike.

³⁵ Dosedanje razlage so zelo različne. Jakob Kelemina, *Staroslovenske pravde*, GMS 1935 (XVI), str. 37, sodi, da je pobiral eden aktorjev domačega rodu v Physsovi okrožni župi davke in morebiti izvrševal sodno oblast, vtem ko je drugi upravljal župni svet kot nekakšen soseski župan. Josip Mal, *Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen*, Ljubjana 1939, str. 95, ima enega od dveh aktorjev za načelnika desetnije, drugega za načelnika stotnije. Bogo Grafenauer, *Čas*, XXXIII, str. 523, meni, da je šel Mal s svojim naslonom na Jugoslovanom neznano rusko organizacijo predaleč v konstruiranju staroslovenske upravne organizacije, ki nikakor ni v skladu z dosedanjimi dognanji o slovenskih župah in županih najstarejše dobe. Bogo Grafenauer je izrazil kasneje, gl. *Ustoličevanje* str. 489, mnenje, da je položaj obeh upraviteljev in samega župana Visova toli nejasen, da se ne more reči, gre li za združne starešine ali za načelnika dveh v eni srenji povezanih naselij, oziroma za župana kake večje enote.

³⁶ Vojvoda Tasilo je odredil v odpravo krajinskega kneza, državnega sodnika in kot tretjega člana svojega osebnega zaupnika. Župan Visov jih je moral peljati okrog (*per gyrum*) se pravi po novih mejah. Poslovanje odprave je imelo značaj prave pravilne izvršbe. Pa ne le odvzemanje sveta, temveč tudi postopek, ki se je nanašal na določitev bodoče meje med župo Slovencev in samostansko posestjo, ima na sebi vsa znamenja prisilnega izvrševanja. Župan Visov je moral pod tem pritiskom po izvršenem obhodu v cerkvi priseči, da bo njegova župa v bodoče spoštovala novo mejo. Če vzamemo vsa ta proti župi naperjena izvršilna dejanja (odcepitev dveh bratstev, predaja njune zemlje in inventarja samostanu, določitev nove meje in prisego, da se bo meja spoštovala) kot celoto, se ni moči ubraniti misli, da gre za Tasilovo retorizijo proti slovenski župi, ki se je bila Bavarcem uprla z orožjem in bojevala na strani Karantancev.

Šlo je za odcepitev dela župe, na katerem sta živeli dve bratstvi.³⁷ V našem zgodovinopisju se je pojavilo mnenje, da v Tasilovi darovnici imenovana decania Sclavorum ni bila čisto ozemeljska, marveč vsaj na pol tudi personalna enota, češ Slovani, ki so bili ob tej priliki samostanu darovani, niso bili zgolj posamezniki, sedeči na odmerjenih hubah, marveč tudi predstavniki neke skupnosti, morda vaške občine.³⁸ Toda v tem primeru ne gre niti za bavarske hube, niti za skupnost, podobno vaški občini, temveč za staroslovensko župo in nje posest. Kakor v večini krajin, kjer so se Slovenci naseljevali, tako se je tudi v gosto zaraslih krajih Obdonavja kultiviranje zemlje vršilo s postopnim kolektivnim krčenjem pragozdovja. Tu ni bilo vasi, marveč posamič ali kvečjemu v zaselkih nastanjene zadruge so širile svojo posest, kolikor so jim dopuščali zemljepisni in drugi pogoji in je to terjalo prirast združnega članstva. Njive so bile nestojne, da se zlepa ni moglo govoriti o določenih mejah obrobnih krčevin. Tako tudi bratstva župe župana Visova, ki so se bila razrasla iz prvotnih zadrug, naseljenih ob robih župe, niso imela vidnih meja na teh robih. Zato ne drži mnenje, da je bila naloga Tasilove odprave zgolj v tem, da deklarativno označi že obstoječo mejo,³⁹ marveč sestavljaec darovnice je bil ravno zato v zadregi, kako naj opiše darilni predmet, kateremu naj bi darovnica šele določila obseg in meje. Zato ne gre sklepati, da izraz decania »sicer res ni neka slovenska dekanija, ki za južne Slovane tega obdobja ni zgodovinsko realna, da pa pomenja vsekakor enoto, ki je v tem primeru družila Slované«, ampak sklep se mora glasiti zgolj tako, da bavarski pisec listine ni imel na voljo strokovnega izraza, s katerim bi se dal

³⁷ Edward Boguslawski, *Historya Slowan, Kraków-Warszawa 1899*, II, str. 500, je navedel, da je bila predmet Tasilovega darila »wokolo klasztora leżąca żupania slowianska (decania Sclavorum)«. Toda iz besedila darovnice je jasno razvidno, da je bil samostanu podarjen le del župe.

³⁸ Bogo Grafenauer, *Ustoličevanje* str. 487 sl., je izrazil mnenje, da decania Sclavorum omenjena v Tasilovi darovnici, ni bila ozemeljsko upravna, se pravi javnopravna ali celo kar politična ustanova, marveč pisatelj jo ima za izraz notranje upravne lokalizacije v cesarjevi posesti. Institucija, ki se skriva pod tem imenom, da je verjetno srenja ali soseska, pred vpeljavo zemljiškega gospodarstva torej svobodna vaška občina. Josip Mal, *Probleme* str. 91 sl., je pri slovenski dekaniji intuitivno zašlutil ureditev staroslovenskega prava, toda nikjer ni nobenih dokazov, da je bila ta ustanova najnižja stopnja na lestevici združenja župa-stotnija-desetnija. — Jakob Kelemina, *GMS 1935* (XVI), str. 57, je pod vtisom Schnellerjevih izvajanj oglašil dekanijo Slovencev za podrazdelek okrožne župe, češ župa župana Visova je bila razdeljena v dekanije ter da sta v dekaniji vladala tista dva »aktorja« domačega pokolenja, o katerih je bil govor v prejšnji opombi 55.

³⁹ Fran Kos, *Grad*. I. str. 286/6, je trdil, da »je bila tu omenjena dekanija natančno urejena«. Toda obhod s krajinskim knezom na čelu je bil ravno zato potreben, da bi se konstitutivno odredila in zajamčila nova meja na vseh štirih straneh. Če bi bila dekanija določna ozemeljska enota, obhod sploh potreben ne bi bil. Menih, ki je sestavljal besedilo darovnice, ne bi bil v zadregi, kako naj poimenuje darilni predmet. Šlo je za svet, ki mu je bilo treba določiti obseg in meje.

pravno izraziti del slovenske župe, obsegajoč dve bratstvi. Površina tega svetá je približno ustrezala površini bavarske enote, ki se je imenovala technei in je prvotno tvorila ozemlje, na katerem je živelo deset rodbin. Pisec je izbral to ime zaradi podobnosti ozemlja s podarjenim svetom. Po latinsko se je technei imenovala decania in je etimološka izposojenka, izpeljana iz besede decania.⁴⁰ Ker je pisec darovnice imel v mislih domačo technei, se mu je zdela nje latinska prvotna oznaka decania najbolj primerna, saj je ustrezala predstavi o darilnem predmetu tako glede obsega sveta, kakor tudi glede števila zadrug, naseljenih na njem. Na podlagi dognanj, da se je moral samostanu podarjeni svet šele novo določiti tako glede obsega kot glede novih mejá,⁴¹ ter da sta bavarski izraz technei in latinski izraz decania soznačna termina,⁴² se mora v nič razbliniti vsakršna trditev, da je slonela ureditev župe župana Visova in staroslovenske župe sploh na nekih ozemeljskih enotah, imenovanih dekanija, vaška občina ali kakor koli.

Nastanek župne organizacije je treba datirati še v drugo polovico šestega stoletja. Slovenski naseljenci so se tem bolj združevali v rodovne zveze, čim bolj so bili oddaljeni in neodvisni od Obrov. V novih krajih se je nekdanji vojaški duh zbudil z elementarno silo, brž ko so začeli zamejski sosedje vpadati v slovensko posest. Konec 6. stoletja je bila vojaška organizacija dovršena do te mere, da so vojskovodje mogli misliti na širjenje mejá.⁴³ Vojaško politične enote z značajem plemenskega prazdruženja so se pojavljale, kjer koli ljudstvo ni bilo neposredno odvisno od Obrov. Rodovne zveze so zdaj ustrojene v župe pod upravo župana ali pa kneza.⁴⁴

⁴⁰ Jakob Kelemina, GMS 1935 (XVI), str. 37, je ugotovil, da so Bavarci prevzeli izraz decania najkasneje okoli leta 700, ker se pri njih sicer ne bi bil mogel izvršiti premik glasov decania > technei.

⁴¹ Bogo Grafenauer, Ustoličevanje str. 450, je opozoril, sklicujoč se na Vladimirja Levca in Ljubomira Niederleja, da je bilo zamejničenje samostanu podarjenega sveta zato potrebno, ker so slovenski naseljenci prestopali meje nestojnih njiv.

⁴² Jakob Kelemina, na n. m. Pisatelj izvaja, da decania ni bila nič specifično slovenskega, temveč da gre za ustanovo, ki se imenuje na romanskih tleh decania, pri Bavarcih pa tegneia, tegnei, töchnei, in ki predstavlja gospodarsko enoto, ustanovljeno od zemljiške gospode zaradi boljšega izrabljanja posesti ter da gre za podrazdelek okrožne župe kot večje enote. — Glede etimologije besede decania prim. tudi Fran Kos, Grad. III, št. 34 ter str. 23/3.

⁴³ Fran Kos, Grad. I, str. 112, 116, 151, 158, 148. Ko je bavarski vojvoda Tasilo I. oplenil leta 595 slovenske krajine, so ga Slovenci leto potem popolnoma porazili s pomočjo obrskega kakana. Leta 600 so Slovenci že napadali Istro. Sodeč po teh dejstvih bi se moglo zaključiti, da se je vojska usposobila za napadno vojskovanje v 5 letih. — Glede mejá langobardske Italije v 7. in 8. stoletju prim. Milko Kos, Postanek in razvoj Kranjske, GMS 1939 (X), str. 28.

⁴⁴ Josip Žontar, Skupna podlaga, Sl. Pr. 1935, str. 167, navaja, da so bili Slovani še v šestem stoletju večinoma razcepljeni na rodovne enote. Šele v sedmem stoletju so ustvarili krvne in ozemeljske vezi večje vojaške in politične organizacije (plemena), za katere so bile značilne desetnije in stotnije

Med plemenom, ki mu je načeloval župan Visov in ki je bilo ustrojeno v zadrugah, bratstvih in župi, ter med bavarskim suverenom je obstajalo pristno vazalstvo razmerje po fevdnem pravu. Razen vojaške zvestobe je bila dolžnost zadrug, dajati vojvodu davek v naravi, ali pa namesto tega »davščino v denarju, ki mora biti primerna«. ⁴⁵ Vojvoda Tasilo jemlje svojega vazala župana Visova na osebno odgovornost zaradi neposlušnosti in nezvestobe (felonije). Po fevdnem pravu je obstajala nezvestoba v tem, ker se je bila župa pridružila karantanski stranki poganskih velikašev, ki jih je Tasilo porazil, neposlušnost pa še posebej v tem, ker župa v vojnih letih ni bila »odrajtovala« dolžnih dajatev in davščin. Pri izvršbi, ki jo je Tasilo odredil, ni šlo le za odškodnino zaradi neplačanih davščin, marveč tudi za akt fevdnopravne retorzije. ⁴⁶

VI. Ozemeljsko prazdruženje krčevinskih kolonij

Kremsmünsterska darovnica vojvode Tasila II. omenja naselbino Slovencev severno od sedanjega mesta Steyra ob reki Dietachi. Zadevno mesto v besedilu listine se glasi, da izročča darovalec samostanu krajino (locum) in XXX Slovencev z dolžnimi služnostmi ali primerno davščino. To mesto z neposrednim dostavkom, da se izročča tudi svet, ki so ga ti Slovenci brez vojvodovega dovoljenja izkrčili zdolaj v gozdu, ki se imenuje forst ob Todichi in Sirnichi, ³² jasno priča, da je bila ta kolonija, obsegajoča 30 slovenskih zadrug, zunaj mejá v prejšnjem odseku opisane župe in da je ni upravljal župan Visov.

Na latinski imenoslovni lestvici villa-locus-terra zavzema naziv locus srednjo stopnjo. Terra pomeni naseljen svet, locus pa je občno ime, ki na splošno pomeni vsak kos naseljenega svetá, konkretno pa naselje, kraj ali krajino, kakor je pač svet velik. V pomenu krajina je izraz locus uporabljen tukaj in še na enem drugem mestu v tej listini. ⁴⁷

(H. F. Schmid. Die Burgerichtsverfassung bei den slawischen Völkern in ihrer Bedeutung für die Geschichte ihrer Siedlung und ihrer staatlichen Organisation, Jahrbuch f. Kultur und Geschichte der Slawen II. str. 117 sl.).

⁴⁵ Fran Kos, Grad. I., str. 290/5, je dal k reku »cum opere fiscali seu tributo iusto« (pri tem je pisatelj veznik seu spremenil v veznik et) komentar, da so morali podjarmljeni Slovenci dajati davke in razne služnosti, katere so morali izvrševati, povrh pa še davščino tributum, ki ni bila velika, kot kaže beseda iustum. Toda veznik seu (sive) pomeni ali: ne in, in dopušča zgolj razlago, da so se mogle dajatve v naravi (opus fiscale) spremeniti v primerno denarno davščino (tributum iustum).

⁴⁶ Na podlagi besedila Tasilove darovnice ni moči trditi, da je bavarski vojvoda podjarmil pleme župana Visova in kot zmagovalca samolastno odredil odcepitev dveh bratstev od podjarmljene župe. Ne gre za diktat zmagovalca, ki je Karantance porazil. Starešini Taljub in Sparuna ter njuni bratstvi so pač postali podložniki obdarjenega samostana, toda Visov in ostala župa sta proti vojvodi Tasilu ostala slej ko prej v fevdnopravnem vazalskem odnosu.

⁴⁷ To mesto se glasi: »... similiter et in loco qui uocatur Eporestal.« Fran Kos, Grad. I., str. 306, je pojasnil, da je Eporestal sedanji Eberstälzell.

Vas (selo) ni v virih označena z imenom locus, temveč navadno le z imenom villa. V tem smislu ločijo ta dva pojma sploh vsi latinski pisci srednjega in novega veka,⁴⁸ prav tako pa ju natančno razločuje tudi sestavljaivec Tasilove darovnice.⁴⁹ Le-ta je opozoril bravca, da ne gre za sklenjeno naselbino z rodovnopravnim ustrojem, marveč za kolonijo krčevinarjev, ki je vsekakor bila starega porekla, sodeč po tem, da so zadržarji samolastno krčili novine v državnem gozdu, ker jim pač domače njive zaradi naraslih družin niso več zadostovale za preživetev.

Kakor vobče tedaj, kadar se je izvršila kaka naselitvena akcija Slovencev na že zasedenem ozemlju, tako stopa tudi v ditaškem primeru pred bravčeve oči kolonija razloženih zadrug kot nasprotje k rodovnopravnemu tipu vasi (sela). Ostra dogmatična razlika, označena z antitezo latinskih virov locus: villa, ima svojo družboslovno opravičbo v dejstvu, da pri krčevinarskih skupnostih zaman iščemo rodovnopravne podlage.

Ni da bi dvomili o tem, je li bila ditaška naselbina 30 slovenskih zadrug zares zgolj ozemeljska ustanova. Na svetu, ki mu je stojnost mejá avtoritativno izpričana po sami navedbi v darovnici, da izroča darovavec krajino celo in vso (neokrnjeno), se je v nekoliko pokolenjih ustalilo 30 krčevinarskih zadrug, ki so zdaj že ekspanzirale z nasilnim prilaščanjem državnega svetá. Krčenje v koloniji, prav posebno pa novejšje krčenje njiv na tujem, se je neizogibno moralo odvijati s skupno pomočjo ali celo kar v skupnosti. O tem so sklepali zadržni starešine v večí, ki jo je vodil najstarejši med njimi. Ni moči niti zamisliti, da se večá ne bi bila ukvarjala tudi z drugimi nalogami krajevne uprave in s sodstvom, predvsem pa z vprašanji sosedstva in zadružnih mejá ter z oddajo davščin. V sto letih ali več je nastala tukaj staroslovenska občina po nuji dejansko potrebne vzajemne pomoči, čeprav brez rodovnopravne podlage. Gre pač za čisto ozemeljsko formacijo.

V latinskih virih je nič koliko omemb o krčevinarskih naselbinah. Ditaška kolonija 30 slovenskih zadrug je med njimi le eden, gotovo pa zelo važen primer, tako da se po pravici lahko govori o tipu ozemelj-

⁴⁸ Fran Kos, Grad. II, št. 40, 64, 74, 75, 105, 106, 110, 112, 115, 121, 170, 174, 186, 191, 241, 246, 266, 285, 291 do 294, 296, 300, 309, 311, 320, 337, 366 do 369, 392, 400, 401, 414, 415, 450 do 453, 457, 466, 467, 469, 477, 495, 497, 505, 511, 515, 535 itd. nudi obširno gradivo iz 9. in 10. stoletja glede rabe strokovnih izrazov locus in pa villa. Posebno pažnjo zbuja gori navedeni regist št. 110, namreč listina z dne 6. oktobra 832, s katero je kralj Ludovik podaril rezenski cerkvi »locus, ubi antiquitus castrum fuit qui dicitur Hartlungsburg, cum reliquis adiacentibus in circuito« (castrum je župni grad iz dobe gradišč 600 do 1200, kakor trdi Jan Eisner). Dalje prim. gori označeni regist št. 186: »villa, qui vocatur Nabamidina«. Dosti je primerov, kjer se natančno razločujeta pojma kraj pa vas. V registu št. 237 n. pr. se omenjata locus Zlatina pa villa Kostiza.

⁴⁹ V darovnici vojvode Tasila II. kremsmünsterskemu samostanu beremo, da je podaril vojvoda villam Allinhofa (vas Alkoven). Sestavljaivec besedila je torej razločeval pojem kraja od pojma vasi ter je naš zadevni locus, krajino, na kateri je živel 30 zadrug, še pobilže opisal, češ da jo izroča vojvoda totum et integrum, s čimer je nedvomno poudarjeno, da ne gre za sklenjeno vas, marveč za sklop razloženo naseljenih zadrug.

skega prazdruženja staroslovenskih krčevinarjev. Ta naselbinski način razloženih zadrug brez rodovnopravne osnove še ni dobil strokovnega imena v zgodovini prava Slovencev. Morda bi ustrezalo imé naselbinska občina krčevinarjev ali kratko krčevinarska občina.

Kakor za starejšino bratstva in za svet, ki je bil lasten dvema bratstvom, tako je manjkalo sestavljavcu Tasilove darilne listine tudi za ditaško občino 30 krčevinarskih zadrug primerne bode latinskega ali bavarskega oznamenila, pa je on v duhu že udomačene izrazoslovne rabe enostavno segel po imenu locus v pomenu krajina. Šlo mu je za izraz, ki bi bravca na to opozoril, da gre v tem primeru za krčevinski svet slovenskih, toda rodovno med seboj nepovezanih zadrug, ki so se bile iz svojih pretesnih bratstev že davno odselile, da bi si ob reki Dietach izkrčile nove domove in njive.

VII. Povzemek

Prvotno prazdruženje Slovencev je bil *rod*. Še v predslovenski dobi se je razvila v rodu *rodbinska zadruga*. Na rodbinske zadruge stari Slovenci niso prenesli nobene pristojnosti rodovnopravne družbenosti. Podmene o nekaki rodbinski zadrugi višje stopnje, n. pr. o véliki zadrugi (Gross-Sadruga), se ne dajo vzdržati, čeprav se pojavljajo v zmerom novih verzijah.⁵⁰

Navzgor je krenil razvoj rodovnega prava prav tako zgodaj v tej obliki, da se je po dejanski potrebi združilo več rodov v zvezo vojaško političnega značaja, imenovano *pleme*, da bi se z vojaško ustrojenimi krdeli večjega obsega uspešno izvršila skupna vojna podjetja, izpeljiva samo s silno udarno močjo. Po sklenjeni plemenski zvezi z Obri so se morali Slovenci odreči plemenskim zvezam in rod je bil zopet vrhovna ustanova njihove družbenosti.

Še po prvi stalni naselitvi slovenskih rodov se je po nekaj pokolenjih izoblikovalo na rodbinskozadružni podlagi novo prazdruženje, obsega-joče več zadrug, izšlih iz istega prednika, ker so bile mnoge preobljudene zadruge primorane razdeliti se v več novih zadrug pod lastnimi starešinami. Novo prazdruženje, obstoječe iz matične zadruge in vseh od nje odcepljenih podružnih zadrug, je dobilo ime *bratstvo*. Bratstvo je bilo sprva mnogo manjše od rodú, bilo pa je rodu zelo podobno po ustroju.

⁵⁰ Bogo Grafenauer, Ustoličevanje str. 490 sl. je postavil tezo patriarhalne velike družine, ki da je kot zadruga obdelovala skupno, od vaške občine ji baje dodeljeno zemljišče in uživala skupno njega plodove. — Metod Dolenc, Die Rechtsidee des Kollektivismus im slowenischen Volksrechte (Przewodnik Historyczno-prawny II, str. 93 sl.), je nazval za veliko zadrugo (Gross Zadruga) »celoto vinogradniških posestnikov neke gorske pravde« ne da bi svojo trditev kakorkoli utemeljil. Toda večkrat govori pisatelj o vinski gori »kot veliki zadrugi če ne krvnih pa vendar gospodarskih interesov«. Velika zadruga brez rodbinskopravne osnove je nerealen izmislek. Sicer pa sploh ni bilo nikakih »vélikih zadrug«, pač pa so bile velike zadruge.

Koder se je ob ugodnih mu pogojih bratstvo s časom zelo povečalo, so ga tedaj že vobče imeli za rod, če je bil njega genetični postanek prišel v pozabo. O opisanem pogostnem »zenačenju« pravnih položajev bratstva pa rodú dozdej še ni bilo govora v naši zgodovini družbenosti in prava.

Po zunanjem videzu drug od drugega težko razločna, postaneta rod in bratstvo glavna naselitvena enota, ko se Slovenci po letu 568 začno pod vojaško zaščito Obrov širiti iz Panonije v Norik. Pleme kot naselitvena enota ni prišlo v poštev preprosto zato, ker so bile plemenske zveze Slovincem prepovedane, odkar so bili stopili v stalno plemensko zvezo z Obri. Rodovi in bratstva Slovencev zavzemajo zdaj postopoma od Obrov jim ponudeno zemljo nebranjenege zahoda po mirnem potu, prihajajoč v nove kraje v posameznih, često nepovezanih pohodih in osvajajoč tu na pol opuščeno vas staroselcev, tam ledino, prikladno za naselitev, vedno pa nadevajoč novim seliščem patronimična imena.⁵¹

Rodbinska zadruga je prišla v poštev kot naselitvena enota zelo izjemno, kadar bi bilo šlo za zavzetje kake odločene male krajine, kjer za bratstvo ne bi bilo mesta, ali pa kake obstoječe ali napuščene staroselske posamezne kmetije. Seveda so tudi posamič naseljene rodbinske zadruge ostale v sestavu svojega bratstva oziroma rodú. Zlasti pa je pripadla rodbinski zadrugi vloga naselitvene enote, kadar so se krčile večje površine pragozdovja zaradi množične naselitve, ker so za to delo prišle v poštev le detaširane, iz svojih bratstev in rodov kot nadbrojne izločene, najpogostokrat rodovnoppravno med seboj sploh nepovezane rodbinske zadruge. Tako se je že kmalu po naselitvi prvič v zgodovini družbenosti in prava Slovencev pojavila tista ozemeljska enota, za katero smo predlagali ime krčevinarska občina, ker je imela le še malo znamenj rodopravne družbenosti ali pa jih sploh ni več imela.

Zaradi uspešne vojne obrambe novega ozemlja se začno najprej na njegovi zahodni meji, kamor dejansko ni več segala obrska oblast, potem pa ustrezno slabljenju obrske politične moči vobče, po dolgem prestanku znova obrazovati *plemenske župe*, ki prevzamejo nase poleg vojaških nalog tudi naloge upravnega oblastva druge stopnje.

Zato nikakor ne drži ono tolikokrat ponavljano, za proučevanje družbenosti in prava Slovencev zares važno mnenje, da je vrednotiti zemljiško reformo nemških fevdalcev na slovenskih tleh zgolj takó, da so bile rodovnoppravne enote, na katere so novi gospodarji naleteli, preustrojene v ozemeljske ustanove krajevno upravnega značaja. Nasprotno, predmet fevdalne preosnove so bile tudi domače (nadanje), se pravi staroslovenske ozemeljske enote krajevno upravnega značaja, namreč vaških občin po eni ter krčevinarskih občin po drugi plati. Glede sklenjenih naselij, kolikor so padle pod nož preustrojevanja fevdalcev,

⁵¹ Jakob Kelemina. Pravne starine v filološki luči, GMS 1935, str. 90, je opozoril (gl. iztočnico zadruga), da je treba dobro ločiti krajevna imena, ki so patronimična, od krajevnih imen, ki so izpeljana od osebnih imen ustanoviteljev selišč (n. pr. Osluševci = Osluhovo selo; Radgona = Radgojina, Gesiess des Radigoj ipd.).

vrhu tega ni pustiti zneimar, da je v dolgih stoletjih med naselitvijo in reformo prišlo njihovo družbeno poreklo že tolikanj v pozabo, da je bil postanek čisto neznan. Skratka, fevdalna preosnova zemljiške uredbe je bila posvečena v precejšnji meri tudi preobrazbi staroslovenskih ozemeljskih ustanov v fevdalne ozemeljske ustanove.

Ni prav, da se povezuje razsulo rodovnopravne ureditve starih Slovencev samo s tvorjenjem ozemeljskih enot nemškega fevdalstva. Proces prevedbe rodu ali bratstva v vaško občino je bil izvršen v veliki meri še prej, ko so Slovenci zašli pod nemški jarem, še ob začetku njihove lastne ljudske civilizacije. Zgodovina družbenosti in prava Slovencev pogreša žal še zdaj znanstvenih raziskav o družbenem in pravnem sožitju predslovenske dobe. Kar ne moremo se znebiti usodnega uvrščanja rodbinske zadruge kot prvotnega prazdruženja starih Slovencev. Neosnovani premik je kriv, da se pri nas toliko razpravlja o neki širši rodovni skupnosti, ki da se je začela pri Germanih zgodaj razkrajati, vtem ko je bajè pri slovanskih narodih pokazala mnogo krepkejšo odpornost. Rodopravne in rodbinskozadružne enote se mečejo v en koš, ne da bi se raziskovalo njih družboslovno poreklo. Kontaminacija čisto različnih družbenih in pravnih ustanov jim omogoča, da govore v eni sapi o rodovnopravnih in o rodbinskozadružnih enotah. To je krivo, da so nekateri zgodovinopisci zabredli v zmoto, da je bila rodbinska zadruha prvotno prazdruženje Slovencev in zato bajè tudi njihova glavna naselitvena enota.

Zusammenfassung

EINIGE BEITRÄGE ZUR ALTSLOWENISCHEN GESELLSCHAFTSLEHRE

In den einleitenden Ausführungen (I) vertritt der Verfasser den Standpunkt, man könnte bei dialektischer Zuhilfenahme bewährter soziologischer Auslegungsgesetze bereits mit dem vorhandenen Quellenmaterial mehr Licht in die noch sehr lückenhaften Ergebnisse der altslawischen Gesellschaftslehre bringen. Zur Erhärtung dieser Voraussetzung bemüht er sich im vorliegenden Aufsatz neue Aspekte betreffs der altslowenischen Urverbände des VI. bis X. Jh. zu geben. In 5 Abschnitten werden die hauptsächlichsten altslowenischen Sozietätsformationen, so Geschlecht — rod, sowie Hausgenossenschaft — rodbinska zadruga (II), ferner Konfraternität — bratstvo (IV), Volksstamm — pleme und dessen Gauverfassung (V), sowie die Neulandkolonie als territorialer Urverband (VI) besprochen und überdies wird der bisherigen Hypothesen betreffs der Durchführungsweise der Landnahme im VI. Jh. Erwähnung getan (III), um zum Schluss die Neuergebnisse zusammenzufassen (VII).

Bezüglich der altslowenischen Hausgemeinschaft, genannt zadruga, die im grossen ganzen bei der Feudalreform einging, und bezüglich der ihr ungerechtfertigt zugemuteten Rolle der hauptsächlichsten Ansiedlereinheit verweist der Verfasser auf den sekundären Ursprung der altslawischen Hausgenossenschaft aus dem Geschlecht, wie auch auf die analytisch nunmehr ermiesene Tatsache, dass die noch jetzt auf dem Balkan bestehenden südslawischen Zadrugen die nämlichen organisatorischen Hauptmerkmale aufweisen, welche die Zadruga der Altslawen in der Zeit vor der slowenischen Landnahme besass, so dass der Schluss gerechtfertigt erscheint, die heute bestehenden Abweichungen in der Verfassung der einzelnen Hausgenossenschaften auf dem Balkan seien auf spätere politische und kirchliche Einflüsse, die nach der Landnahme der Balkan-slaven Platz griffen, zurückzuführen und dass zur Zeit der Landnahme durch die Slowenen noch keine dieser Abarten bestanden.

Interesse dürften ferner die Ausführungen des Verfassers wachrufen, der aus der Zadrugenverfassung hervorgegangene Urverband, genannt Konfraternität — bratstvo (mörtlich übersetzt Bruderschaft), habe dank seiner organisatorischen Ähnlichkeit mit dem zwar grössern Geschlecht wohl auch schon vor der zweiten Hälfte des VI. Jh. die rechtliche Gleichstellung mit diesem erlangen können, falls die Konfraternität durch Menschenzuwachs die Grösse eines Geschlechtes erreicht hatte und ihre genetische Herkunft bereits ganz in Vergessenheit geraten war.

In die altslowenische Gauorganisation und zugleich in die bisher vollkommen hintangesetzte Neulandgemeinschaft (krčevinska občina) sucht der Verfasser dem Leser durch Heranziehung wichtiger Textteile aus der kremsmünsterschen Schenkungsurkunde Herzog Tassilo's aus dem J. 777 einen bessern Einblick zu verschaffen. Der Gau (župa) des Suppans Wyssow (jopan Physso) wird dem Leser als ein regelrechter Sippenverband höherer Ordnung, dem die untergeordneten Hausgenossenschaften und Konfraternitäten mit ihren Weilern als Lokalverbände erster Instanz angehörten, vorgeführt. Die Termini actores und decania finden nunmehr ihre richtige Deutung. Die Gauverfassung wird als wieder anferstandene militärisch-politische Stammessozialität mit dem Verweis darauf geschildert, dass die Stammesvereinigungen alten Gedenkens, genannt pleme, seit dem Beitritt des Volkes zum avarisch-slowenischen Stammesverband einseitig ruhen mussten.

Unter den Neulandrodungen grössern Stils, deren in den Quellen so manches Mal Erwähnung getan wird, verdient die besondere Beachtung des Lesers die in der Schenkungsurkunde Tassilo's als Geschenksgegenstand angeführte Neulandansiedlung, genannt »locus et XXX Sclavi ad Todicha«. Hier handle es

sich um eine Altsassenkolonie von 30 Zadruzen, die, durch grossen Volkszuwachs gezwungen, Neuland im benachbarten Kronwald planmässig zu usurpieren begannen. Hier offenbare sich dem Leser die altslowenische territoriale Gemeinde, genannt občina, klar in ihrer anderen, der Dorfgemeinde (vaška občina) entgegenmetzten Art.

Die Ausführungen des Verfassers gipfeln im Endergebnis, das dahin lautet, dass anlässlich der deutschen Feudalreform auf slowenischen Gebiet ebenfalls althergebrachte bodenständige Territorialinstitutionen und nicht nur — wie bisher allgemein angenommen wurde — ausschliesslich altslowenische Sozietätsformationen der Umgestaltung in territoriale Feudaleinheiten unterzogen wurden. Diese Richtigstellung ist in der Erkenntnis begründet, dass die Überleitung der anfänglichen Gesellschaftsverbände in rechtlich geregelte Ortsgemeinschaften (Dorfgemeinschaft — vaška občina, und anderteils Neulandgemeinschaft — krčevinarska občina) dem Grossteil nach in der Vorfeudalzeit vor sich gegangen sein musste.

HLAČE V SREDNJEVEŠKI LJUDSKI NOŠI NA SLOVENSKEM

Angelos Baš

Pred 13. stoletjem viri o noši na Slovenskem v poglavitnem manjkajo.¹ Najstarejše zaokroženo gradivo o tem poglavju materialne kulture pri Slovencih izvira šele iz obdobja poznega srednjega veka, iz 14. in 15. stoletja. Tu gre skoraj izključno le za umetnostne spomenike, in sicer za upodobitve noše v stenskem slikarstvu in kiparstvu, ki pričujejo tako o oblikovni plati tedanje oblačilne kulture. Drugi, pisani viri o pozno-srednjeveški oblačilni kulturi pri Slovencih so neprimerno redkejši, zlasti pa po izpovedih bornejši, saj mimo opredelitve cen za nošo v 15. stoletju ne vsebujejo praviloma nobenih omembe vrednejših podatkov o takratni noši na slovenskem ozemlju.

Zavoljo vsega tega se lahko omejuje obravnava srednjeveške oblačilne kulture na Slovenskem edinole na obdobje poznega srednjega veka, to je 14. in 15. stoletja, v tem času pa zopet zlasti samo na oblikovni razvoj noše, medtem ko ne more obseči tudi še drugih vprašanj oblačilne kulture, kot n. pr. razbora posameznih oblačilnih materialov, trgovine z njimi in njihovega izvora, podob o izdelovalnih postopkih za te materiale in pa natančnejših stanovskih ločnic v noši.

Obravnava o noši pri Slovencih v srednjem veku je lahko spričo obsega virov o tem vprašanju zgolj razmeroma ozka. Vendar pa ne pogrša nekaterih poučnih izsledkov,² ki jih skušamo v pričujočih vrstah nadaljevati z osvetlitvami noše hlač v območju ljudske oblačilne kulture.

Za tako imenovano ljudsko oblačilno kulturo štejemo oblačilno kulturo kmetov in najpreprostejšega mestnega prebivalstva, t. j. delavcev oziroma dninarjev, medtem ko sodimo, da velja uvrstiti oblačilno kulturo

¹ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955, str. 165.

² A. Baš, Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem, Ljubljana 1959. — Razen te resumarne objave o noši v poznem srednjem veku in 16. stoletju pri nas gl. tudi nadrobnejše obdelave posameznih poglavij te teme: A. Baš, Gotska in renesančna noša v kamniškem območju, II. Kamniški zbornik, Kamnik 1956, str. 101 sl.; isti, Noše na freski Sv. Nedelje v Crngrobu, Loški razgledi III, Škofja Loka 1956, str. 175 sl.; isti, Kranjska ljudska noša na gotških freskah, Zbornik za umetnostno zgodovino n. s. V—VI, Ljubljana 1959, str. 351 sl.; isti, Kaputi i ogrtači u Sloveniji od 14. do 16. stoleća, Zbornik Muzeja primenjene umetnosti V, Beograd 1959, str. 7 sl.; isti, Cene noše na Slovenskem v 15. in 16. stoletju, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XL, Zagreb 1962, str. 35 sl.

rokodelcev v posebno skupino, ki je sicer ne gre istovetiti s tako imenovano visoko nošo plemičev in bogatejših meščanov, v obravnavanem obdobju konkretno zlasti trgovcev, ki pa je slednji smeri v oblačilni kulturi po svojih osnovnih potezah nekoliko bližja (čeprav ne z njo tudi istovetna) kakor pa noši kmetov in dninarjev. A če je naš spis posvečen ljudski noši hlač na Slovenskem v srednjem veku, je per genus proximum et differentiam specificam pač samoumevno, da bo moral v določenem obsegu načeti tudi nekatere značilnosti visoke in tako imenovane preprostejše ali vmesne noše (med visoko in ljudsko), kolikor so namreč le-te potrebne za natančnejše opredelitve noše hlač v krogu tedanje ljudske oblačilne kulture. Naposled: ker je vprašanje o cenah noše na Slovenskem v 15. (in 16.) stoletju že obdelano,³ ugotavljajo pričujoče vrste samo oblikovno podobo ljudske noše hlač na Slovenskem v srednjem veku, izvirajočo iz razpoložljivega upodabljačega gradiva.

A zavoljo virov, iz katerih potekajo spoznanja našega spisa, je za njihovo utemeljeno razlago še potrebna beseda o pričevalni ceni srednjeveške upodabljačote umetnosti na Slovenskem za zgodovino noše. — Dosedanje raziskave o tej vsebinski poluti umetnostnih spomenikov nudijo naslednje sklepane sodbe.⁴ Po sredi 15. stoletja zajame tudi upodabljačote umetnost na Slovenskem znatnejši val realizma, ki ga opredeljuje težnja po čim večji poljudnosti. S tem se v freskah, ki pomenijo najbogatejšo vejo naše takratne upodabljačote umetnosti, močneje razvijejo pripovedne prvine, ki naj določene teme kar najbolj umljivo predstavijo. Spričo razmaknjenih fabulativnih okvirov se pojavljajo zato v nekaterih motivih poleg ikonografsko določenih poglobitvenih, zlasti le starosvetnih figur tudi še redkejše posvetne osebe. Za to upodabljačote kulturo je značilno aktivno razmerje do življenja in narave, saj vsebuje v svojih cikličnih sestavine iz vsakdanjega okolja ter ustvarja tako bolj ali manj realistične scene, namenjene vernikom, ki naj jim bodo v nazorni pouk.

Slovensko ozemlje je bilo v zatišju pomembnejših umetnostnih tokov one dobe. Zato je naša upodabljačota umetnost v tem razvoju zaostajala, tako da njena dela ne izkazujejo v večjem številu prvin poznosrednjeveškega realističnega sloga. — Tabelno slikarstvo, ki je tedaj prednjačilo v realističnih prizadevanjih, v izvorni, domači obliki tako rekoč ni znano. Stensko slikarstvo pa je bilo tesno ujeto v ustaljeno ikonografijo. Poglobitveni prizori na teh cerkvenih freskah spričo ozke vezanosti na izročene likovne obrazce torej niso mogli nuditi pravih priložnosti za izrečnejše realistične upodobitve. Pač pa stranski prizori oziroma stranske, ne starosvetne, temveč posvetne osebe, ki jih je ikonografija vse manj vklepala. Te so se porabliale za dopolnilne razlage motivov in so tako v določeni meri uresničevale takratne načrte o dostopnem in kar

³ Glej opombo 2.

⁴ A. Baš, Pričevanje o noši v poznosrednjeveški umetnosti na Slovenskem, Slovenski etnograf XI, Ljubljana 1958, str. 101 sl.

najbolj umljevem slikarstvu. Ker so imele upodobljene posvetne osebe v predstavljenih motivih kajpak jasno poučne funkcije, so morale biti v ta namen naslikane tako, da so bile gledalcu kar se da razložljive in dojemljive. Srednjeveška izobrazba pa je bila glede vizuelnih predstav o minulih dobah tako zelo borna in omejena v poglobitnem le na ozek krog duhovnikov in umetnikov, da bi posvetne osebe, če bi ne bile upodobljene tako, kakor so jih bili verniki po cerkvah vajeni srečavati v svojem življenju, bile povsem nerazumljive, s tem pa tudi zgrešen namen teh slikarskih stvaritev. (Seveda tudi znanje naših takratnih, podeželskih umetnikov ni dovoljevalo upodabljanja vsakdanjih ljudi v zgodnejših obdobjih.) Zavoljo tega je bilo treba posvetne osebe, kolikor so naslikane v raznih ciklih naših poznosrednjeveških fresk, neogibno prilagoditi času in prostoru, ki so bile zanj njihove upodobitve naročene.

Gotovo je bil ob tem delež samostojnega oblikovanja pri naših freskantih dosti bornejši ko povzemanje drugod ustvarjenih predlog, zakaj podeželsko slikarstvo je v lastni ustvarjalnosti daleč zaostajalo za večjimi središči takratne upodabljaóe kulture. Vendar pa je poudarjeni poučno-poljudni namen teh stvaritev neizbežno terjal, da so bile upodobitve posvetnih oseb gledalcem umljive. To pa je bilo mogoóe, kolikor ni umetnik samostojno povzemal iz bližnjega življenja, samo tako, da so se od danih predlog izbirale take, ki so bile obmoójem, za katera so se porabljale, kar najbolj sorodne, ali pa so se bolj odmaknjene predloge s podobami zastopnikov raznih stanov prilagajale našim razmeram; to pa seveda le v poglobitnih potezah, medtem ko so pri tem ohranile svoje izroóene figuralne sheme. Drugaóne možnosti za upodabljanje posvetnih figur se zde nemogoóe. Zavoljo tega so v temeljni podobi postranske, posvetne osebe v našem poznosrednjeveškem slikarstvu dober vir za zgodovino noóe, toda, kot reóeno, le v poglobitnih potezah, ki so bile pri teh pouóno-pripovednih delih nujne. Ne velja pa to za nadrobnosti, ki zanje ni bilo potrebno, da so bile vseskozi natanóne, in so lahko izvirale ali iz prédlog ali pa tudi iz umetnikove samovolje. — Vprašanje prostora se ob interpretaciji tega gradiva ne sme ozko vezati na najdišóa posameznih del. Napak bi bilo misliti, da so v upodobljenih posvetnih figurah zajete oblaóilne razmere ravno in samo v kraju, kjer so bile ustvarjene. To bi predpostavljalo po eni strani poveóini njihov do malega portretni znaóaj, po drugi strani pa vse preóibko upoštevanje prédlog. Ólo je za temeljno umljivost figur in prikrojitve prédlog so lahko veljale samo poglobitnim potezam v noóu. Zato se zdi pravilno, kolikor nimamo opravka z redkimi portretno doloóenimi upodobljenci, raztegniti dokumentarno torišóe takih del na óiróa pokrajinska ali deželna obmoója.

Z vprašanjem prostorne dokumentarnosti je povezana natanónost teh upodobitev. Ker je dokumentarnost teh slik óiróa in samo za posamezne kraje le redko in teóko veljavna, se po prióujoóih opredelitvah našega stenskega slikarstva noóa zato ne da tolikanj nadrobno obravnavati kakor v noveóji dobi. Kakor smo pokazali, se moremo iz naših

fresk poučiti zgolj o osnovnih značilnostih takratne vnanje oblačilne kulture, nadrobne in skoraj vse potankosti zajemajoče študije pa v nasprotju z novejšo, neposredno ohranjeno nošo za obdobje poznega srednjega veka največkrat pogrešajo podlago in so nedopustne.

Te misli označujejo tudi čas naših posnetkov. V njih so se porabliale pač predvsem sprejete sestavine v noši, ne pa posamezne novotarije, ki še niso splošneje prodrle. Tako pomenijo naslikane noše v največji meri ugotovitev danih oblačilnih razmer ali nošo, ki je preko svojih začetkov že polneje razvita, neprimerno manj pa njene pričetke.

Pred sredo 15. stoletja so navedene težnje v našem stenskem slikarstvu še razmeroma slabo zastopane. Te stvaritve izvirajo nemalokdaj od tujih umetnikov, hkrati pa so poljudni realistični načrti za pouk vernikov pri nas tedaj še borni, tako da je treba večidel, razen portretnih upodobitev, tudi redke posvetne osebe v njih presojati previdno ali v okviru širšega primerjalnega gradiva tudi z drugih, bližnjih ozemelj.

(Samostojno portretno slikarstvo se v času, ki mu je posvečena pričujoča obravnava, pri nas še ni uveljavilo.)

Zastran pričevalnosti našega kiparstva v poznem srednjem veku, — ki pa se ne ponaša s tolikanj številno ohranjenimi deli ko stensko slikarstvo, — v zvezi z zgodovino noše velja ponoviti gornje sodbe o istodobnem stenskem slikarstvu. Saj se v obeh teh upodabljaljivih zvrsteh izraža smer časa tudi v predstavljenih posvetnih oblačilih in jima daje poseben pečat njuna poljudnost. S tem pa se podajajo kajpada enake opredelitve o oblačilni dokumentarnosti kiparstva kakor za freske: posvetno opravljene (kar je zlahka določljivo) figure ne bi bile zares dostopne, če bi ne bila na ozemlju, ki so bila ta dela zanj namenjena, taka noša vsaj v poglavitnih potezah resnično običajna; ne glede na nagrobnike, ki upodabljaajo pokojnike ali tudi njihove družine in pomenijo tako, kolikor predstavljajo posvetne osebe in ne v oklepah, tehten, čeprav na Slovenskem v tem obdobju nikakor ne obsežen vir za nošo.

Druge panoge upodabljaljoče umetnosti (rokopisne in knjižne ilustracije) niso porabne za raziskave o poznosrednjeveški oblačilni kulturi pri Slovencih.

*

Z vseh navedenih izhodišč se lahko lotimo gradiva za obravnavo o srednjeveški ali natančneje o poznosrednjeveški ljudski noši hlač na Slovenskem.

Zavoljo obsega in značaja razpoložljivih virov, kot rečeno, ni mogoče izreči o oblačilni kulturi zgodnejših obdobj srednjega veka nobenih zaokroženih ali obširnejših sodb, ki bi slonele na domačem gradivu. Resda je n. pr. znano (po Prokopiju), da so Slovani na Balkanskem polotoku nekako sredi 6. stoletja nosili mimo srajc in plaščev predvsem daljše in širše hlače, ki so jih pritrjevali nad spolovili,⁵ toda tudi ta

⁵ F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana 1902, št. 33, str. 26, 28.

zgodnjesrednjeveški podatek je tako glede na svojo ozemeljsko veljavo kakor zlasti glede na kar se da strnjeno vsebino pravzaprav le malo poraben za natančnejšo podobo o noši Balkanskih Slovanov iz srede 6. stoletja ali tudi prednikov poznejših Alpskih Slovanov. Nič kaj bolje ni z izpovedmi virov o noši na Slovenskem iz naslednjih stoletij. Razen po pravilu bolj ali manj posrednih omemb nekaterih materialov za nošo, ne najdemo v pisanem gradivu izpovedi o oblačilni kulturi, medtem ko ustrezni upodablajočih spomenikov v oni dobi sploh še ni.

Spričo tega štejemo za prav izjemne izpovedi v virih o ustoličevanju koroških vojvod, ki pričujejo o noši pri Slovencih v visokem srednjem veku, v obdobju od 11. do 13. stoletja. — V giessenskem in saintgallenskem rokopisu (prvi izvira iz 14., drugi iz 15. stoletja) Švabskega ogledala je v vrinku o pravicah koroškega vojvode, ki sega po svoji prvotni predlogi v 11. stoletje,⁶ opisana tudi (slovenska) kmečka noša na Koroškem, ki je imela po tem pričevanju naslednje sestavne dele: siv suk-njič z rdečim pasom (grawen rok... roten gürtel / graewen rok... Routten guertell), rdeče prevezane čevlje (rot gebunden buntschuoeh / Routt gebunden bunttschuech), siv plašč (grawen mantel / grawen mantel), siv slovenski klobuk s sivo vrvico (grawen windischen huot mit ainer grawen huot snuor / Grawen windischen huett... mitt ainer grawen schnuer).⁷ Ta vir, ki našteva, kot je razvidno, vse pglavitne sestavne kmečke noše na Koroškem v visokem srednjem veku, hlač ne omenja. In to očitno ne more biti naključje. Zakaj pričujoči opis sestavnih delov koroške kmečke noše v navedenem obdobju je po vsem videzu dovolj natančen in ne zajema edinole omemb o perilu in hlačah. Se pravi, da hlače v visokem srednjem veku na Koroškem (in sploh na vsem slovenskem ozemlju) niso bile viden del kmečke noše ali pa se sploh niso nosile. V prvem primeru bi lahko imeli opravka kvečjemu s kratkimi hlačami, kar pa bi bilo v tem obdobju pač brez sleherne verjetnosti (to bo posredno razvidno tudi iz nadaljnjih izvajanj o poznosrednjeveški ljudski noši hlač pri Slovencih). Potemtakem lahko sklepamo, da hlače v pravem pomenu besede, kot je podoba, vsaj v 11. stoletju, v območju ljudske oblačilne kulture na Koroškem in sploh na Slovenskem niso bile v navadi.

Naslednji vir o ustoličevanju koroških vojvod, Otokarjeva Avstrijska rimana kronika, ki opisuje obred ustoličevanja ob nastopu Majnharda Tirolskega 1286 in ki je bila v tem delu napisana med leti 1306 in 1308,⁸ kaže o takratni (slovenski) kmečki noši na Koroškem sorodno podobo kakor navedena rokopisa Švabskega ogledala. Tako je v tem opisu beseda o dveh hlačnicah iz sivenga sukna (zwô hosen von grâben tuoche), o dveh rdečih čevljih z jermeni (zwên rôte buntschuoche... mit riemen),

⁶ B. Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država Karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952, str. 74., 161 sl.

⁷ Navedeno po: B. Grafenauer, *nav. delo*, str. 80.

⁸ B. Grafenauer, *nav. delo*, str. 83.

o suknjiču iz istega sukna, ki je narejen tako, da je spredaj in zadaj odprt, brez ovratnika, s štirimi konicami in da sega navzdol malo preko kolen (des selben tuochs... einen roc... der vor und hinden offen... kollar... fri, mit vier gèren... ein lutzel für diu knie), o preprostem sivem plašču brez resic (einvachen mantel grâben, der sol niht flentschieres haben) in pa o sivem koničastem klobuku, ki ima štiri ploščice, kakršne so v zadnjem času nosili na Koroškem in ki mora en konec njegove vrvice prosto viseti (ein huot... guphot in grâber gestalt, daran vier schiben sint gemâlt — die selben hüete kluoc niulich man datz Kernden tuoc — diu snuor sol sîn einende).⁹ — Tudi v tem viru ni omenbe o hlačah kot o enotnem oblačilu, temveč se omenjata samo dve hlačnici, ki ne pomenita skupnega oblačilnega kosa, ampak dvojje dolgih nogavic oziroma hlačnic, ki v vrhnjem delu očitno nista združeni. Otokarjev opis spričuje tako za drugo polovico 13. stoletja na Koroškem v osnovi podobno ugotovitev o ljudski noši hlač, kakršna izvira za starejše obdobje iz obeh navedenih rokopisov Svabskega ogleдалa.

Tretji in zadnji vir o ustoličevanju koroških vojvod, ki prihaja za nas v poštev, je Janeza Vetrinjskega Knjiga resničnih zgodb, ki je nastala v konceptu 1340/1, v čistopisu pa 1345¹⁰ in ki ob nastopu Manjharda Tirolskega opisuje obred ustoličevanja koroškega vojvode. Opis omenja od kmečke obleke plašč, klobuk, suknjič iz sive niti in zavezane čevlje (pallio pilleo, tunica grisei staminis et calceis corrigiatis).¹¹ — Poglavitna skladnost vseh navedenih virov o ljudski noši hlač je nedvomna. V krogu ljudske oblačilne kulture na Koroškem v visokem srednjem veku, v obdobju od 11. do 13. stoletja, hlače niso potrjene kot vidno oziroma običajno in pa enotno ali skupno oblačilo, marveč nasprotno — spričo celotne vsebine zadevnih pričevanj — ali niso pomenile enega oblačilnega dela, ampak le dvojje dolgih nogavic oziroma hlačnic, ali pa povsem videzu sploh niso bile v navadi.

Toda pisani viri take vrste o noši na Slovenskem v srednjem veku so, kot je bilo že rečeno, prav izjemni. Sicer nahajamo v pisanem gradivu zgolj prav razdrobljene podatke o oblačilni kulturi, ki ne dovoljuje o tem poglavju srednjeveške materialne kulture pri nas nobenih zaokroženih ali poučnejših sklepov; posebej velja ta ugotovitev za osvetlitve o ljudski noši.¹²

Zavoljo tega je mogoče poseči za vsakršno sklenjeno obravnavo o srednjeveški noši na Slovenskem (razen o njenih cenah) samo po upodablajočem gradivu. A tudi to poteka, podobno kot edini omenjeni

⁹ Navedeno po: B. Grafenauer, nav. delo, str. 87 d.

¹⁰ B. Grafenauer, nav. delo, str. 95.

¹¹ Navedeno po: B. Grafenauer, nav. delo, str. 96.

¹² Celó tako zgovoren poznosrednjeveški vir kot Santoninov itinerarij ne vsebuje nobenih natančnejših podatkov o takratni noši na Koroškem, Kranjskem in Slovenskem Štajerskem, marveč predvsem nekaj omemb o nakitu, a še te se nanašajo samo na območje visoke noše: Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485—1487, izd. R. Egger, Klagenfurt 1947, str. 31 d, 39, 74 d, 152, 156.

skupek pisanih virov, ki se lahko ponaša z zgovornejšimi izpovedmi, šele iz poznega srednjega veka. In zato lahko veljajo pričujoča izvajanja o najstarejši ljudski noši hlač pri Slovencih njeni oblikovni podobi, kakršna je določljiva v poznem srednjem veku.

*

(Naša raziskava sloni, kakor je opredeljena, na izrabi ustreznih umetnostnih spomenikov, ki so ohranjeni na slovenskem ozemlju v mejah današnje Jugoslavije, to je na območju nekdanjega Kranjskega in pa slovenskega dela Štajerskega, medtem ko spomeniki s slovenskega koroškega ozemlja niso vključeni v obdelavo.)

Najzgodnejša upodobitev naše ljudske noše hlač (ta kakor tudi vse druge poznosrednjeveške upodobitve ljudske noše hlač na Slovenskem poteka iz stenskega slikarstva) je iz Martjanec, 1392,¹³ in predstavlja prav kratke in pa ožje hlače, ki so dolge komaj do srede stegen in svetlosive barve. (Barve v takratnem našem, pa tudi drugem slikarstvu so konvencionalnega značaja in so bile namenjene predvsem za boljše razločevanje posameznih oblačilnih kosov, ne bi pa mogle prav zadostiti resničnim značilnostim raznega blaga.¹⁴ Vendar pa zavoljo natančnosti navajamo barve, v katerih so naslikana obravnavana oblačila.)

Tako oblikovane hlače pa so bile tedaj v ljudski noši zelo redke ali boljše prav izjemne, zakaj v vsem poznem srednjem veku ne poznamo na Slovenskem nobene inačice takih kratkih in ože krojenih hlač, in sicer ne v ljudski ne v drugi noši.

Kajn, naslikan kot kmet na Vrhu nad Želimljem, sredi 15. stoletja,¹⁵ ne nosi hlač ali hlačnih nogavic, kakršno obliko so hlače tačas imele, temveč ima noge gole (pač pa ima posebno obuvalo).

Podobna je tudi zadevna upodobitev beračev ali pohablencev pri Sv. Miklavžu na Goropeči, prav tako iz srede 15. stoletja.¹⁶ Nobeden od njih ne nosi hlač ali hlačnih nogavic, ampak so naslikani večidel z golimi nogami, deloma pa z belkastimi ovijačami, ki so jim pokrivalo noge do kolen.

Prve hlačne nogavice v naši ljudski noši nahajamo v pasijonu v Slovenjem Gradcu, 1450/60,¹⁷ v prizoru, ko Kristusu nalagajo križ (pri možu z jerbasom); širše so in na mečih, iznad visokih čevljev, nagubane.

¹³ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae* I, Ljubljana 1936, str. 6, 13, sl. 41, 42, 45, 46, 49; isti, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci* I, Celje 1937, sl. 45, str. 167.

¹⁴ P. Post, *Die französisch-niederländische Männertracht einschliesslich der Ritterrüstung im Zeitalter der Spätgotik, 1350 bis 1475*, Halle/Saale 1910, str. 34, 76; M. Boehn, *Die Mode, Menschen und Moden im Mittelalter*, München 1925, str. 212.

¹⁵ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 2, 6, 34.

¹⁶ I. Franke, O naših zgodovinsko-umetniških spominkih, *Dom in svet* XXIII, Ljubljana 1910, str. 385 sl. s 3 sl.; F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 1, 6, 21, 37, sl. 16, 18, 25.

¹⁷ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 2, 25, sl. 82, 85, 86; isti, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, str. 255, sl. 65.

Tudi na stenski sliki Sv. Nedelje v Crngrobu, 1460/70,¹⁸ so upodobljeni v ljudski noši predstavljeni povečini v hlačnih nogavicah. Kolikor so te hlačne nogavice natančneje razvidne, so deloma ožje, zvečine pa nekoliko širše; rabile so tudi za obuvalo. V barvi so različne: belkaste, rdeče in sivovijoličaste.

V Bermu pri Pazinu, 1474,¹⁹ je romar, ki je napravljen po ljudski šegi, naslikan brez hlač ali hlačnih nogavic (levo nogo ima povito, vendar pa očitno zato, ker je poškodovana).

Tudi kmet in lovec v Hrastovljah, 1490,²⁰ sta upodobljena brez hlač ali hlačnih nogavic. Toda medtem ko so kmetove noge povsem gole (na njih ima samo čevlje), nosi lovec (prav tako v čevljih) na mečih ožje in zelene nogavice, ki so pod koleni zavihane. Pač pa je nosil hlačne nogavice, ali natančneje le eno, romar ali berač (druga noga, ki je v piščali odrezana, je gola); ta hlačna nogavica je temnosiva in je zdrknila vse do pod koleno; pomenila je tudi obuvalo in je bila spredaj malce zašiljena. Podobna je bila tudi noša temnejših hlačnih nogavic pri žanjcu, ki so rabile prav tako še kot obuvalo, medtem ko so naslikani mlatič, orač in tlačilec grozdja z ožjimi, toda nepriležnimi hlačnimi nogavicami belosive barve.

Kajn in Abel, naslikana kot kmeta na Križni gori na prehodu 15. v 16. stoletje,²¹ predstavljata vnovič upodobitev ljudske noše brez hlač; medtem ko ima prvi noge popolnoma gole, nosi drugi ožje in bele nogavice, in sicer do kolen, kjer so zavihane (na stopalih niso razvidne).

Povzetek pregledanih upodobitev spričuje, da noša hlač ali hlačnih nogavic v območju naše ljudske oblačilne kulture v poznem srednjem veku ni bila splošna, ampak da je bila po ugotovljivem videzu celo nekaj manj pogostna kakor noša brez hlač ali hlačnih nogavic.

Če namreč odštejemo po vsej verjetnosti izjemen primer kratkih hlač iz Martjanec (nemara so bile, podobno kakor ostala obleka tega upodobljenca, tolikanj raztrgane, da se je ohranil samo še njihov gornji del?), prevladujejo na upodobitvah naše takratne ljudske noše možje brez hlač, ki imajo kvečjemu ovijače (vendar pa ob tem ni gotovo, če niso predstavljene ovijače zavoljo pohabljenih ali poškodovanih nog

¹⁸ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 42, sl. 134/8, isti, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu, *Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti, filoz.-filol.-hist. raz. II*, Ljubljana 1944, str. 401 sl.; J. Veider, *Vodič po Crngrobu, Škofja Loka 1936*, str. 24 sl., sl. 15.

¹⁹ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 6, 21, 30, 33, sl. 76, 77, 102, 103, 117; isti, *Umetnost v Primorju*, Ljubljana 1960, str. 78 d., sl. 80/4; J. Kastelic, *Beram*, Beograd 1955, sl. na str. 5, 14, 18, 20.

²⁰ M. Zadnikar, *Odkrivanje stenskih slikarij v Hrastovlju*, *Varstvo spomenikov IV*, Ljubljana 1951/52, str. 18 sl.; E. Cevc, *Umetnostno zgodovinski spomeniki — važen del turistične posesti Slovenskega Primorja*, Slovensko Primorje v luči turizma, Ljubljana 1952, str. 243; F. Stele, *Umetnost v Primorju*, str. 76 sl., sl. 85/90; M. Zadnikar, *Hrastovlje*, Ljubljana 1961, str. 18 sl., sl. 7 sl.

²¹ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 6, 36, sl. 118, 119; E. Cevc, *Poznogotske freske s Križne gore nad Škofjo Loko*, *Zbornik za umetnostno zgodovino XX*, Ljubljana 1944, str. 39 sl., sl. 7/10.

upodobljenca) ali pa ki nosijo včasih nogavice. Vsekakor je torej utemeljena sodba, da noša hlač ali hlačnih nogavic na Slovenskem v ljudski oblačilni kulturi tega obdobja ni bila popolnoma v navadi, marveč je bila le redkejša.

V določenem obsegu so lahko v takih primerih hlače ali hlačne nogavice nadomeščale ožje in dokolenske nogavice, morda pa takisto še dokolenske ovijače.

Redke ali redkejše hlačne nogavice v ljudski noši so bile, kot je podoba, povečini nekoliko širše, vendar so hkrati sporočene ožje, a nepriležne hlačne nogavice, ki pa so bile manj pogostne.

V koliki meri so hlačne nogavice v ljudski noši rabile tudi kot obuvala, je težko ugotoviti, ker niso na redkejših danih upodobitvah v spodnjem delu vselej dovolj natančno razvidne. Vsekakor so v Hrastovljah in v Crngrobu pomenile prav tako tudi obuvalo; od hrastovskih je bilo eno spredaj lahko zašiljeno. Tako bi mogli sklepati, da so tudi v tem oblačilnem krogu rabile hlačne nogavice, kolikor so se seveda nosile, včasih takisto kot obuvalo, nemara v teku skoraj vse druge polovice 15. stoletja. (Iz prejšnjega obdobja hlačne nogavice po ljudski šegi niso potrjene.) Koliko je bila v teh primerih običajna spredaj zašiljena oblika, ni mogoče dognati.

Barve teh hlačnih nogavic na stenskih slikah se zavoljo prevelike različnosti ne morejo povzeti v povpreček ali v poglobitno barvo njihovih upodobitev.

Če hočemo spoznati nadrobnejšo izdelavo in način za nošo hlač ali hlačnih nogavic v krogu ljudske oblačilne kulture v poznem srednjem veku na Slovenskem, nam pregledani viri ne dovoljujejo sklepov v tej smeri. Spričo tega smo navezani zastran spoznav te vrste na spomenike, ki upodabljaajo visoko, predvsem pa tako imenovano prostejšo ali srednjo nošo hlač ali hlačnih nogavic v obravnavanem obdobju, in moremo tako posredno, t. j. z določenimi primerjavami dognati poglobitne potankosti v raziskovani noši.

Tako lahko ugotovimo iz upodobitev hlač ali hlačnih nogavic preprostejše ali srednje noše v Slovenjem Gradcu, 1450/60,²² da so se hlačne nogavice, kjer in kadar so se uporabljale tudi kot obuvalo, v svojem spodnjem delu včasih tolikanj obrabile, da so spodaj povsem odpadle in so se tako razcefrane končavale približno v gležnjih, upodobljenec pa je bil bos. Sicer pa so se hlačne nogavice po slovenjgraških upodobitvah preproste noše trgale največ na kolenih. — Ti izsledki o preprostejši noši hlačnih nogavic bodo nedvomno veljali tudi za ljudsko nošo.

Kako so bile v preprostejši oblačilni kulturi opremljene hlačne nogavice, ki so rabile tudi za obuvalo, vidimo vnovič v Slovenjem Gradcu: na podplat in peto se je vstavljala ali pritrjevala podplatna in petna (skupna) ploščica. Tako so imele torej hlačne nogavice nekakšne posebne podplate in pete, kar pa gotovo ni moglo zadoščati za

²² Glej opombo 17.

odpornost ali trdnost vsega njihovega spodnjega dela. — Sodimo, da smemo tudi to ugotovitev o preprostejši noši hlačnih nogavic brez pridržka razširiti na ljudsko nošo.

Ker očitno niso pomenile hlačne nogavice v ljudski noši enotnega oblačilnega kosa, marveč so se hlačnice — podoba je, da v tem območju oblačilne kulture po pravilu — nosile posebej ali ločeno, so le-te, kot je razvidno s stenskih slik v Tupaličah²³ in Slovenjem Gradcu in pa v Hrastovljah, v preprostejši in ljudski noši nemalokdaj zdrknile na stegna ali celo na meča. Temu je bil vzrok pač v tem, da so bile ločene hlačne nogavice ob pasu ali spodnjih hlačah, kjer so se edinole lahko pritrjevale, razmeroma slabo pripete ali pa vsaj ne tako, da bi pri delu ali sicer dlje časa ostale v tem položaju. Vsekakor pa je k temu mimo širšega kroja pripomogla tudi manjša skrb za dognan videz v preprostejši in ljudski noši kakor v krogu visoke oblačilne kulture, kjer na Slovenskem primeri zdrknjenih (ali navadno delovnih) hlačnih nogavic niso dokazljivi oziroma so bili, z drugimi besedami povedano, pač le kaj redki.

Kdaj so se združile ločene hlačne nogavice v enoten oblačilni del, se za slovensko ozemlje ne da natanko določiti. V Crngrobu, 1460/70, nahajamo v visoki noši prvi neposredno dokazljiv primer hlačnih nogavic, ki segajo v enem delu vse do pasu. Prav tako so bile hlačne nogavice visoke noše na Križni gori, na prehodu 15. v 16. stoletje, nedvomno enotno krojene, torej hlače v pravem pomenu besede. — Za preprostejšo nošo pogrešamo ustrezne opore v upodobitvah, vendar pa smemo glede na druge zadevne podobnosti z višjo nošo sklepati, da je slednji tudi v tem verjetno kmalu sledila. — Za ljudsko nošo pa ni na voljo nobenih dokazov, da bi se tód v 15. stoletju uporabljale enotne hlačne nogavice ali bolje hlače. Saj so bile še 1490, v Hrastovljah, upodobljene poleg noše brez hlač ločene ali posebne hlačnice; zato ne kaže domnevati, da bi še pred tem, v zgodnejših desetletjih 15. stoletja uporabljala ljudska noša ob vsem svojem zamudništvu enotne hlačne nogavice ali hlače.

Če mimo gornjega ovinka o nadrobnejši izdelavi in načinu noše hlačnih nogavic v ljudski oblačilni kulturi poznega srednjega veka na Slovenskem ponovimo opredelitve o poglavitnih prvinah tega dela ljudske noše, povzemamo, da tedaj hlače ali hlačne nogavice v naši ljudski oblačilni kulturi niso pomenile povsem splošne sestavine, temveč je bila njihova noša po vsem videzu celo manj v navadi kakor noša brez hlač ali hlačnih nogavic, ki so jih nadomeščale po pričevanju razpoložljivih upodobitev nogavice in ovijače. Sporočene hlačne nogavice v ljudski noši so bile zvečine nekaj širše oblikovane, potrjene pa so tudi, čeprav redkeje, ožje, toda nepriležne hlačne nogavice. Koliko so rabile hlačne nogavice v ljudski oblačilni kulturi tudi kot obuvalo, se po spo-

²³ F. Stele, *Mittelalterliche Wandmalerei in Slowenien im mitteleuropäischen Rahmen*, Südostforschungen XVI, München 1957, str. 290, sl. 3; E. Cevc, *Umetnostni diagram gorenjske preteklosti*, Gorenjska I, Kranj 1957, str. 20, sl. 10.

menikih, ki so na voljo, ne more natančneje dognati; vendar pa se zdi taka noša spričo danih, čeprav bornejših upodobitev v določenem obsegu povsem verjetna.

Tej podobi o temeljnih potezah hlačnih nogavic v ljudski noši na Slovenskem ob koncu srednjega veka bomo postavili nasproti ustrezne podobe o hlačnih nogavicah v visoki in pa preprostejši ali tako rekoč srednji noši, da bomo tako opredelili značilnosti ljudske noše hlačnih nogavic v okviru celotne takratne oblačilne kulture pri Slovencih.

Visoka noša, katere razmeroma številne upodobitve potekajo iz stenskega slikarstva kakor tudi iz kiparstva, je uporabljala v drugi polovici 14. stoletja še ne povsem priležne hlačne nogavice, ki so rabile v določenem obsegu tudi kot obuvalo in bile spredaj malce zašiljeno podaljšane preko stopal. V 15. stoletju pa so se uveljavile doobra oprijeto oblikovane hlačne nogavice. V tem krogu oblačilne kulture so se pred sredo 15. stoletja hlačne nogavice pogosto uporabljale takisto kot obuvala. V drugi polovici 15. stoletja so še jasneje prevladoval hlačne nogavice, ki so rabile hkrati tudi namesto čevljev. Šele proti koncu 15. stoletja so se uveljavili v višji noši pravi čevlji. Kolikor so se uporabljale v tej noši hlačne nogavice tudi kot obuvalo, so bile v 15. stoletju, kakor tudi že prej, praviloma spredaj zašiljene, včasih pa tudi še nekoliko, čeprav ne pretirano podaljšane.

Preprostejše hlače ali hlačne nogavice (upodobljene so v stenskem slikarstvu, pa tudi v kiparstvu; najstarejše njihove upodobitve izvirajo iz začetka 15. stoletja) so bile do 70. let 15. stoletja malone v načelu nepriležne, se pravi ožje ali pa tudi nekoliko širše; šele od prehoda tretje v zadnjo četrtino 15. stoletja je podoba, da so postale tudi v tem oblačilnem krogu običajnejše oprijeto oblikovane hlačne nogavice. — Takisto so preprostejše hlačne nogavice rabile do proti koncu 15. stoletja pogosto tudi kot obuvala, nato pa so se začele prav tako v tej noši v večji meri uveljavljati prava obuvala. Kadar so rabile hlačne nogavice v preprostejši noši tudi kot obuvalo, so bile v stopalnem delu spredaj po veliki večini zašiljene, neredko pa tudi podaljšane oblike. (Razmeroma dostikrat in tudi zgodaj je izpričan v tem območju oblačilne kulture kroj mi-parti, večkrat in prej ko v višji noši, vendar pa se glede na temeljno modno odvisnost ali posnemanja preprostejše noše od višje vzdržujemo ob omenjenih razločkih ustreznih neposrednih sodb.)²⁴

Hlače ali boljše hlačne nogavice so se torej v tedanji ljudski noši na Slovenskem krojile povečini, drugače ko v ostalem območju oblačilne kulture. Zakaj v ljudski noši ne nahajamo v vsem obdobju, ki potekajo iz njega upodobitve hlač po tej šegi, enega primera priležnih hlačnih nogavic, kakor je bila navada za višjo nošo po pravilu za vse 15. stoletje, za preprostejšo nošo pa nekako za zadnjo četrtino tega stoletja. V prejšnjih desetletjih 15. stoletja pa so se krojile hlačne nogavice v

²⁴ A. Baš, Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem, str. 52 d.

preprostejši noši in redkejše hlačne nogavice v ljudski noši v poglavitnem precej podobno. Tudi še drugače povedano: zastran krojnih značilnosti hlačnih nogavic v naši ljudski noši proti koncu srednjega veka ni mogoče pokazati pomembnejših vplivov višje noše na ljudsko, pač pa je preprostejša noša krojila hlačne nogavice v zadnji četrtini 15. stoletja pod tehtnimi vplivi višje noše.

Ker spričo skopega obsega virov glede na uporabo hlačnih nogavic v ljudski noši tudi kot obuvalo ne moremo natančneje ugotoviti, v koliki meri so v tem območju oblačilne kulture hlačne nogavice rabile tudi kot obuvalo, ni mogoče v tem pogledu dovolj primerjati ljudske noše z ostalo oblačilno kulturo. Vsekakor pa se zavoljo tega, ker so se uporabljale hlačne nogavice v visoki noši tudi kot obuvalo v 14., predvsem pa še v 15. stoletju (vse tja do konca), v preprostejši noši pa podobno, takisto večidel 15. stoletja, dozdeva, da upodobitev ljudskih hlačnih nogavic, ki ustrezajo tudi namenom obuvala, iz druge polovice 15. stoletja, po vsej verjetnosti odseva ta način noše hlačnih nogavic do neke mere prav tako še v krogu ljudske oblačilne kulture. Za zamudništvo take funkcije hlačnih nogavic v ljudski noši pa bi ob tem govorila zadevna hrastovska upodobitev konec 15. stoletja, ko ni ne za višjo ne za preprostejšo nošo nobenih dokazov več, da bi tod prevladovale hlačne nogavice te vrste, ampak so jih nadomeščali pravi čevlji. Vendar pa je treba ob tem opomniti, da je zadevnih upodobitev ljudske noše tako malo, da ne kaže izvajati navedenega razmerja v tej funkciji hlačnih nogavic v trdno sodbo o ustreznih razločkih in inačicah med ljudsko in ostalo oblačilno kulturo na Slovenskem v poznem srednjem veku.

V zvezi s tem pa naj ne izostane omemba, da so bile hlačne nogavice v višji, preprostejši in ljudski noši, kadar so rabile tudi kot obuvala, povečini zašiljene, zakaj to ni potrjeno samo za visoko in preprostejšo nošo, temveč, čeprav v zelo omejenem obsegu, prav tako za ljudsko nošo.

Kroj mi-parti ni v naši ljudski noši hlač v poznem srednjem veku od nikoder sporočen in tudi spričo dozdevno manjše priljubljenosti v visoki noši ni nanj računati.

Seveda pa je treba ob vseh teh primerjavah upoštevati, da so bile hlače ali hlačne nogavice v visoki kakor tudi preprostejši noši pri nas splošno v navadi, saj ne najdemo na nobenem spomeniku upodobljencev po obeh teh šegah brez hlač oziroma z ovijačami ali nogavicami, medtem ko se v ljudski noši hlače ali hlačne nogavice v poznem srednjem veku po pričevanju istih virov niso uveljavile kot splošna ali običajna sestavina, marveč je bila, kot povedano, njihova uporaba celo nekaj manj pogostna ko noša brez hlač. Edinole iz tega zornega kota so lahko pravilne gornje primerjave med posameznimi območji oblačilne kulture glede na značilnosti v noši hlač.

Ljudska noša na Slovenskem je potemtakem v poznem srednjem veku mutatis mutandis vztrajala pri svojih poglavitnih oblikovnih prvinah, kakršne smo ugotovili v visokem srednjem veku: hlače tedaj deloma niso potrjene, kolikor pa so, ne gre za hlače v pravem pomenu besede,

ampak za dvoje ločenih hlačnic ali za hlačne nogavice. Te značilnosti hlač v ljudski noši na Slovenskem v visokem srednjem veku so se ohranile po pričevanju upodablajočih spomenikov vse do konca 15. stoletja. V poznem srednjem veku je prevzela ljudska noša hlač do neke mere tudi nekatere oblikovne prvine iz visoke noše: ožji kroj in uporabo hlačnih nogavic tudi še za obuvala; v zadnjem primeru so bile hlačne nogavice v določenem, omejenem obsegu spredaj lahko zašiljene.

Ljudska noša hlač pri Slovencih v visokem in poznem srednjem veku je torej v poglavitnih oblikovnih potezah enotna. Njene oblikovne značilnosti v prvih stoletjih srednjega veka pa ostajajo zavoljo dosežanega pomanjkanja zadevnega gradiva skoraj toliko ko neznane, saj niso mimo Prokopijevega poročila o noši hlač pri južnejših, balkanskih prednikih poznejših Alpskih Slovanov, ki pa je vrh tega le malo poučno, ohranjeni nobeni prikladnejši viri za obravnavo te vrste oblačil na Slovenskem v zgodnjem srednjem veku.

In za konec naj še primerjamo ugotovljene značilnosti o noši hlač pri Slovencih v poznem srednjem veku z oblačilno kulturo drugih bližnjih ozemelj v Srednji Evropi, kolikor je znana. — Hlače so imele v vsem srednjeevropskem kulturnem krogu v obravnavanem obdobju obliko hlačnih nogavic.²⁵ Kar se tiče nadrobnejše noše hlač ali hlačnih nogavic v splošni srednjeevropski oblačilni kulturi poznega srednjega veka, velja omeniti, da so se spočetka ločene hlačnice ali hlačne nogavice pripenjale na spodnje hlače²⁶ ali pa na pas, od tretje četrtine 15. stoletja naprej pa so se zavoljo vse krajših suknjičev in jopičev krojile enotno, kot en oblačilni del.²⁷ Nogavice v pravem pomenu besede (polvisoke) so bile v poznosrednjeveški noši v Srednji Evropi zvečine razmeroma redkejše.²⁸ — Kadar so hlače ali hlačne nogavice, ki so se sicer v Srednji Evropi tudi v ljudski noši združile v 15. stoletju²⁹ v enoten oblačilni kos, rabile tudi kot obuvalo, so imele po navadi zraven posebne podplate.³⁰ — Sramni mošnjčki so se uveljavili v osnovni srednjeevropski modi zvečine že v 15. stoletju.³¹ — Temeljna oblika takratnih hlačnih nogavic v visoki

²⁵ H. Weiss, *Kostümkunde, Geschichte der Tracht und des Geräthes vom 14-ten Jahrhundert bis auf die Gegenwart I*, Stuttgart 1872, str. 228, 235.

²⁶ O. Henne am Rhyn, *Kulturgeschichte des deutschen Volkes I*, Berlin 1892, str. 286, 350.

²⁷ A. Schultz, *Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert*, Prag-Wien—Leipzig 1892, str. 290, 351, 369, 371, 374, 384.

²⁸ A. Schultz, *Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker vom Mittelalter bis zur zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts*, München—Berlin 1903, str. 230, 233.

²⁹ J. Bühler, *Die Kultur des Mittelalters*, Leipzig 1931, str. 312.

³⁰ B. Köhler, *Allgemeine Trachtenkunde III*, Leipzig (brez letnice), str. 83, 98. — Poglavitne navedene ugotovitve potrjujeta M. Boehn, nav. delo, str. 210, 224 in G. Steinhausen, *Geschichte der deutschen Kultur*, Leipzig 1933, str. 299.

³¹ M. Boehn, nav. delo, str. 225. — O tem gl. tudi O. Henne am Rhyn, nav. delo, str. 407 sl.; A. Schultz, *Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert*, str. 332, 374.

noši je bila povsod v Srednji Evropi tesnejša in se je postopoma kolikor mogoče zoževala,³² tako da je postal videz hlačne noše močno posvetno opredeljen.³³ — Od najbližjih območij, ki so bila glede svojih kulturnih vplivov za slovensko ozemlje zlasti pömembna, velja tako za beneško območje³⁴ kakor za Vzhodne Alpe,³⁵ da se tamkajšnja noša hlač po svojih osnovnih potezah ni v ničemer razločevala od splošne noše hlač drugod v Srednji Evropi.

Na podlagi teh splošnejših, ne nadrobnejših označb lahko sodimo, da je šla visoka noša hlač na Slovenskem v poznem srednjem veku v temeljnem oblikovnem pogledu dokaj vštric s siceršnjo visoko nošo hlač v Srednji Evropi. Za obe je značilen ozek ali oprijet kroj hlačnih nogavic in pri obeh se od tretje četrtine 15. stoletja naprej uveljavljajo ne več, ko poprej, ločeno ali posebej krojene hlačne nogavice, temveč enotne hlačne nogavice, v enem delu. — Do neke mere je tudi naša preprostejša noša hlač sledila tedaj poglavitnim oblikam domače in splošne srednjeevropske visoke noše: do 70. let 15. stoletja so hlačne nogavice v tem krogu oblačilne kulture ožje ali pa nekoliko širše, nato pa postanejo prilježne; glede njihovega enotnega kroja, v enem oblačilnem delu, se zdi najverjetnejša domneva o posnemanju visoke noše še proti koncu 15. stoletja.

Izrečno zamudniška pa je bila v poznem srednjem veku naša ljudska hlačna noša. Tu hlače ali hlačne nogavice takrat še vedno niso bile splošne ali docela običajne, temveč so med ljudstvom, kot je podoba, za spoznanje prevladovale nepokrite ali samo v nogavice in ovijače oblečene noge, čeprav so se tu hkrati, vendar nekoliko redkeje nosile tudi hlače ali hlačne nogavice, toda ne v enem oblačilnem delu, marveč vsaka posebej, saj primeri enotno krojenih hlačnih nogavic niso nikjer izpričani in jih spričo zamudništva v ljudski noši hlač ali hlačnih nogavic namesto ovijač ali navadnih nogavic takisto ne velja predpostavljati. Prve hlače v pravem pomenu besede so v ljudski noši na Slovenskem izpričane šele v prvi tretjini 16. stoletja.³⁶ Sporočene hlačne nogavice v poznosrednjeveški ljudski noši pri Slovencih pa so bile zvečine nekoliko širše, sramnih mošnjčikov niso imele kakor jih tudi v naši preprostejši in višji noši, kot je podoba, ni bilo.

O tem pa, v kolikšni meri so se sicer v poznosrednjeveški Srednji Evropi rabile hlačne nogavice tudi kot obuvalo, ne zveemo iz dosedanjih

³² K. Spiess, *Die deutschen Volkstrachten*, Leipzig 1911, str. 4.

³³ G. Lenning, *Geschichte der Bekleidung*, v: A. Jaumann, *Textilkunde*, Nordhausen (brez letnice), str. 653, 656; O. Lauffer, *Ausstattung nach Stand und Rang*, Festschrift Alfons Dopsch, Baden b. W.—Leipzig 1938, str. 524; J. Huizinga, *Herbst des Mittelalters*, Stuttgart 1939, str. 375.

³⁴ P. Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata dalle origini alla caduta della repubblica I*, Bergamo 1927, str. 371, 373.

³⁵ V. Geramb, *Steirisches Trachtenbuch I*, Graz 1932/35, str. 285, 289, 315 d.

³⁶ A. Baš, *Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem*, str. 57.

raziskav ničesar. Podobno je tudi glede na nadrobnejšo izvedbo in način noše hlačnih nogavic. Ugotovljeno je edinole to, da so imele hlačne nogavice drugod v Srednji Evropi, prav kakor na Slovenskem, kadar so rabile tudi za obuvalo, posebne podplate. In tudi na drugih srednjeevropskih ozemljih so v poznem srednjem veku potrjeni primeri, da so v preprostejši in ljudski noši hlačne nogavice, dokler se niso krojile kot enoten oblačilni del, med delom marsikdaj zdrsnile navzdol.³⁷

Zusammenfassung

DIE HOSEN DER MITTELALTERLICHEN VOLKSTRACHT IM SLOWENISCHEN VOLKSGBIET

Für die Zeit vor dem 15. Jahrhundert fehlen im allgemeinen die Quellen über die Tracht im slowenischen Volksgebiet. Das älteste abgeschlossene Quellenmaterial über dieses Kapitel der Sachkultur bei den Slowenen stammt erst aus dem späten Mittelalter, aus dem 14. und 15. Jahrhundert. Hierbei handelt es sich fast ausschliesslich nur um Kunstdenkmäler, und zwar um Darstellungen der Tracht in der Wandmalerei und in der Plastik, die so von dem Formenbild der damaligen Trachtenkultur zeugen. Andere, schriftliche Quellen über die spätmittelalterliche Trachtenkultur bei den Slowenen sind unvergleichlich seltener und besonders ihren Aussagen nach spärlich, da sie abgesehen von den Bestimmungen der Trachtenpreise im 15. Jahrhundert in der Regel keine erwähnenswerten Angaben über die damalige Tracht im slowenischen Volksgebiet enthalten.

Infolgedessen kann sich die Behandlung der mittelalterlichen Trachtenkultur im slowenischen Volksgebiet vor allem auf das späte Mittelalter, das heisst auf das 14. und 15. Jahrhundert, und in diesem Zeitabschnitt vornehmlich nur auf die Formentwicklung der Tracht beschränken, während sie andere Fragen der Trachtenkultur, z. B. die Verwendung einzelner Trachtenstoffe, den Handel mit ihnen, ihren Ursprung, ihre Erzeugung und die genaueren ständischen Unterschiede in der Tracht, nicht umfassen kann.

Die Behandlung der Tracht bei den Slowenen im Mittelalter kann also wegen des Umfangs der Quellen nur verhältnismässig dürftig sein. Doch vermisst sie nicht einige instruktive Ergebnisse (siehe Anm. 2), die wir in vorliegenden Zeilen mit Heranziehung der Hosentracht im Bereich der Volkstrachtenkultur fortzusetzen versuchen.

Wegen des Umfangs und Charakters der verfügbaren Quellen ist es, wie gesagt, nicht möglich über die Trachtenkultur in den früheren Zeitabschnitten des Mittelalters abgeschlossene oder umfangreichere Urteile zu fällen, die auf einheimischem Quellenmaterial fussen würden. Zwar ist z. B. (nach Prokopios) bekannt, das die Slawen auf der Balkanhalbinsel etwa in der Mitte des 6. Jahrhunderts neben den Hemden und Mänteln vor allem längere und breitere Hosen, die sie oberhalb der Geschlechtsteile befestigten, getragen haben, doch ist auch diese frühmittelalterliche Angabe sowohl in bezug auf ihre territoriale Gültigkeit als vornehmlich auch in bezug auf den möglichst konzentrierten Inhalt genaugenommen nur wenig brauchbar für das genauere Bild über die Tracht der Balkanlawen in der Mitte des 6. Jahrhunderts (oder auch der Vorfahren

³⁷ A. Schultz, Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert, sl. 205.

der späteren Alpenslawen). Nicht besser steht es mit den Aussagen der Quellen über die Tracht im slovenischen Volksgebiet aus den folgenden Jahrhunderten.

Deshalb betrachten wir als besondere Ausnahmen die Aussagen in den Quellen zur Kärntner Herzogseinsetzung, die von der Tracht bei den Slowenen im hohen Mittelalter, im Zeitabschnitt vom 11. bis 15. Jahrhundert, zeugen. Die grundlegende Übereinstimmung dieser Quellen über die Volkstracht der Hosen ist klar und lehrreich: im Kreise der Volkstrachtenkultur in Kärnten im hohen Mittelalter, im Zeitabschnitt vom 11. bis 15. Jahrhundert, sind die Hosen als sichtbares bzw. übliches und einheitliches Kleidungsstück nicht bestätigt, sondern sie haben im Gegenteil — angesichts des gesamten Inhalts der entsprechenden Zeugnenschaften — nicht einen Gewandteil, sondern nur zwei lange Strümpfe bzw. Beinlinge vorgestellt, oder aber waren sie allem Anschein nach überhaupt nicht gang und gäbe.

Derartige schriftliche Quellen über die Hosentracht im slovenischen Volksgebiet im hohen Mittelalter bedeuten jedoch besondere Ausnahmen. Jede abgerundete Behandlung der älteren Volkstracht der Hosen bei den Slowenen kann erst ihrem Formenbild, wie es im späten Mittelalter bestimmbar ist, gelten.

Die Abbildungen der Hosen der spätmittelalterlichen Volkstracht im slovenischen Volksgebiet, die alle aus der Wandmalerei stammen, für deren Wertung wir die Feststellungen über den dokumentarischen Wert profaner Motive in unserer spätmittelalterlichen Wandmalerei für Trachtenfragen (siehe Anm. 4) verwenden, bezeugen, dass die Tracht der Hosen oder Beinlinge im Bereich unserer Volkstrachtenkultur dieser Zeit nicht allgemein war, sondern nach dem feststellbaren Anschein sogar etwas weniger häufig als die Tracht ohne Hosen oder Beinlinge.

Wenn wir nämlich den Ausnahmefall der kurzen Hosen in Martjanci abzählen, überwiegen auf den Abbildungen unserer damaligen Volkstracht Männer ohne Hosen, die höchstens mit Wickelgamaschen versehen sind, doch ist es dabei nicht sicher, ob nicht die Wickelgamaschen wegen der krüppeligen oder beschädigten Beine dargestellt sind, oder aber tragen sie zuweilen Strümpfe. Jedenfalls ist also das Urteil begründet, dass die Tracht der Hosen oder Beinlinge im slovenischen Volksgebiet in der Volkstrachtenkultur dieses Zeitabschnittes nicht gänzlich in Gebrauch war, sondern bis zu einem gewissen Masse nur seltener.

In gewissem Umfang konnten in solchen Fällen die Hosen oder Beinlinge durch Strümpfe ersetzt werden, die enger waren und bis zum Knie reichten, die jedoch nicht das Schuhwerk ersetzen, und vielleicht auch durch die Wickelgamaschen, die bis zum Knie reichten.

Die selteneren Beinlinge in der Volkstracht waren dem Anschein nach meistens etwas breiter, wenngleich nicht weit, doch fehlten ebenso nicht engere, jedoch nicht anliegende Beinlinge, die aber weniger häufig waren.

In welchem Ausmasse die Beinlinge in der Volkstracht auch als Schuhwerk gedient haben, ist schwer festzustellen, da sie auf den selteneren gegebenen Abbildungen im unteren Teil nicht immer zulänglich ersichtlich sind. Jedenfalls bedeuteten sowohl in Crngrob als auch in Hrastoolje die Beinlinge teilweise auch noch die Schuhe; von denen in Hrastoolje war einer vorne leicht zugespitzt. So können wir schliessen, dass auch in diesem Trachtenkreise die Beinlinge, inwiefern sie freilich getragen worden sind, bisweilen gleichfalls als Schuhwerk gedient haben, etwa im Laufe der ganzen zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. (Aus dem früheren Zeitabschnitt sind die Beinlinge in der Volkstracht nicht bestätigt.) Inwiefern in solchen Fällen die vorne zugespitzte Form üblich war, kann man nicht ergründen.

Wenn wir die genauere Verfertigung und Tragweise der Hosen oder Beinlinge im Kreise der Volkstrachtenkultur des späten Mittelalters im slovenischen Volksgebiet kennenlernen wollen, erlauben uns die überblickten Quellen keine

Schlüsse in dieser Richtung. Deshalb sind wir diesbezüglich auf die Denkmäler, die die hohe, vor allem jedoch die sogenannte einfachere oder mittlere Tracht der Hosen oder Beinlinge im behandelten Zeitabschnitt darstellen, angewiesen, um so mittelbar, das heisst mit bestimmten Vergleichen, die Hauptdetails in der erforschten Tracht zu ergründen.

So können wir aus den Abbildungen der Hosen oder Beinlinge der einfacheren oder mittleren Tracht in Slovenjgradec, 1450/60, feststellen, dass die Beinlinge, inwiefern sie auch als Schuhwerk verwendet worden sind, deshalb in ihrem unteren Teil zuweilen derart abgenutzt waren, dass sie unten gänzlich abgefallen sind und so zerfranst beiläufig an den Knöcheln endeten und der Abgebildete barfüssig blieb. — Diese Ergebnisse über die einfachere Tracht der Beinlinge werden zweifellos auch für die Volkstracht gelten.

Wie in der einfacheren Trachtenkultur die Beinlinge, die auch als Schuhe dienten, verfertigt waren, sehen wir abermals in Slovenjgradec: für die Sohle und Ferse wurde ein (gemeinsames) Sohlen- und Fersenplättchen eingefügt. So wurden also die Beinlinge mit gewissen Sondersohlen und -fersen ausgestattet, was für die Widerstandsfähigkeit oder Festigkeit ihres ganzen unteren Teiles sicherlich nicht genügen konnte. — Wir meinen, dass wir diese Feststellung über die einfachere Tracht der Beinlinge vorbehaltlos auch auf die Volkstracht ausdehnen dürfen.

Da die Beinlinge in der Volkstracht offenbar nicht ein einheitliches Kleidungsstück bedeuteten, sondern die Hosenbeine — anscheinlich war dies in diesem Bereich der Trachtenkultur die Regel — einzeln oder getrennt getragen worden sind, sind diese Beinlinge, wie es aus den Wandmalereien in Tupaliče, Slovenjgradec und Hrastovlje ersichtbar ist, in der einfacheren und in der Volkstracht nicht selten auf die Schenkel oder sogar auf die Waden herabgeglitten. Die Ursache dafür war wohl, dass die gesonderten Beinlinge am Gürtel oder an den Unterhosen, wo man sie einzig festmachen konnte, verhältnismässig schlecht befestigt waren oder zumindest nicht so, dass sie bei der Arbeit oder ansonsten längere Zeit in dieser Lage geblieben wären. Allerdings hat dazu neben dem breiteren Schnitt auch die geringere Sorge für sauberes Aussehen in der einfacheren und in der Volkstracht beigetragen, als es im Kreise der hohen Trachtenkultur der Fall war, für die im slowenischen Volksgebiet die Beispiele der herabgeglittenen (oder gewöhnlichen Arbeits-) Beinlinge nicht nachweisbar sind bzw., mit anderen Worten gesagt, wohl nur sehr selten waren.

Wann sich die getrennten Beinlinge in ein einheitliches Kleidungsstück vereinigt haben, kann man für die Volkstracht der Slowenen nicht genau bestimmen. Denn anders als für unsere übrige Tracht verfügen wir für die Volkstracht über keine Beweise, dass hierin im 15. Jahrhundert einheitliche Beinlinge oder besser gesagt Hosen angewendet worden wären. Noch 1490, in Hrastovlje, finden wir neben der Tracht ohne Hosen getrennte oder einzelne Hosenbeine vor. Dass jedoch noch zuvor, in den früheren Jahrzehnten des 15. Jahrhunderts, die Volkstracht bei all ihrer Nachzüglerei einheitliche Beinlinge oder Hosen verwendet hätte, lässt sich nicht vermuten.

Die Hosen oder Beinlinge wurden in der damaligen Volkstracht im slowenischen Volksgebiet meistens anders als im übrigen Bereich der Trachtenkultur zugeschnitten. Denn in der Volkstracht finden wir im gesamten Zeitabschnitt, aus dem die Beinlinge nach dieser Sitte stammen, kein einziges Beispiel der anliegenden Beinlinge, wie es für die hohe Tracht in der Regel für das ganze 15. Jahrhundert und für die einfachere Tracht etwa für das letzte Viertel dieses Jahrhunderts der Brauch war. In den früheren Jahrzehnten des 15. Jahrhunderts wurden jedoch die Beinlinge in der einfacheren Tracht und die selteneren Beinlinge in der Volkstracht im allgemeinen ziemlich ähnlich zugeschnitten. Oder noch anders gesagt: in bezug auf die Schnitteigenheiten der Beinlinge in

unserer Volkstracht gegen Ende des Mittelalters können wir auf keine bedeutendere Einflüsse der hohen Tracht auf die Volkstracht hinweisen, wohl hat jedoch die einfachere Tracht im letzten Viertel des 15. Jahrhunderts die Beinlinge unter erheblichen Einflüssen der hohen Tracht zugeschnitten.

Die Volkstracht der Hosen im slovenischen Volksgebiet verharrte sonach in spätem Mittelalter mutatis mutandis bei ihren hauptsächlichsten Formelementen, wie wir sie im hohen Mittelalter festgestellt haben: die Hosen sind damals teilweise nicht bestätigt, inwiefern sie jedoch sind, geht es nicht um die Hosen im heutigen Sinne des Wortes, sondern um zwei getrennte Hosenbeine oder Beinlinge. Diese Eigenheiten der Hosen in der Volkstracht im slovenischen Volksgebiet im hohen Mittelalter haben sich nach der Zeugenschaft der bildlichen Denkmäler bis zum Ende des 15. Jahrhunderts erhalten.

KITARJI IN SLAMNIKARJI V DOLU PRI LJUBLJANI

Janko Moder

Rajnemu dr. Borisu Orlu sem nekajkrat obljubil, da mu bom napisal o kitarjih in slamnikarjih v našem koncu, pa je vselej ostalo samo pri obljubi... malo iz pomanjkanja časa, še bolj pa iz strahu, ker si nisem upal nepodkovan na etnografsko področje. Naj obljubo vsaj zdaj izpolnim in naj bo teh nekaj vrstic napisanih njemu v spomin, saj je on rešil pozabe, če je količkaj vrednega v njih.

Doma sem iz Dola št. 24, dvanajst kilometrov od Ljubljane proti vzhodu. Mamin oče Anton Mejač, ki je dotlej živel v Zajelšah, dober kilometer od Dola, je 1912 kupil nekdanjo Erbergovo graščinsko pristavo v Dolu »na Nárofu«. Hiša je prastara, velika, enonadstropna, z vrtom. Preselil se je vanjo s svojo ženo Jero in hčerjo Jerico (rojeno 1886), mojo mamo. S seboj je prinesel tudi hišno ime »pri Poznétu«, ki ga je bilo pospremlilo že iz Podgorice v Zajelše.

Moj oče je mizar, zato si je v novi hiši, kamor se je priženil, hitro uredil mizarško delavnico, moj ded in moja mama pa sta se ukvarjala s slamnikarstvom. Bil sem najstarejši otrok pri hiši (rojen 1914). Ker se je oče pozno vrnil iz ruskega ujetništva, sem večino prvih let preživel v družbi deda — mi smo mu rekli oče in ga vikali — v družbi babice — rekli smo ji mati in jo vikali — in pri mami. Seveda tudi pri njihovem delu. In to se je sukalo, ker ni bilo dosti zemlje, predvsem okoli slamnikarstva in kit.

To so najlepši mladostni spomini, tako prepojeni s čustvom in romantiko, da bi ne mogel, tudi če bi znal, napisati iz njih etnografskega članka. O njih sem že pred leti povedal v sonetu:

V domači hiši je detinska sreča
najlepši dar, kar more kdo ga dati,
spominček dražji kot obeski zlati:
ne potemni nobena ga nesreča.

Že sveti v noč svetilka mi brleča,
ob njej šivala slamnike je mati
in me v naročju morala držati,
ker mikala šivalnica brneča

je dečka, da jaháje na kolenih
sem dirjal v dalje. Sobica molčéča
krog mene, mama v njej, jaz v rokah njenih.

najžarnejša je slika, vdilj žareča
v enako živih mavričnih pramenih.
naj še tako vrsti podob se gneča.¹

Morem torej napisati samo nekaj osebnih spominov. In da je moja nebogljenost še večja, sem še tistih nekaj podatkov, ki sem si jih bil že izpisal iz Novic in od drugod, ko sem se pripravljaj, da izpolnim dr. Orlu dano besedo, založil kaj vem kam...²

Slamninarstva ni brez kit. To je prvo. Pa tudi narobe: toliko kit, kot so jih včasih napletli v našem koncu, bi ne bilo, ko bi ne bilo slamninarstva. Kasneje, ko je to shiralo, so šle kite predvsem še za cekarje (ki jih ponekod še danes delajo po teh vaseh) in za razne pletarske izdelke (pletarstvo je bilo nekaj časa pred prejšnjo vojsko močno razvito v sosednji fari, v Dolskem, še posebej pri Pletarju, pri Janežu).

In našega slamninarstva bi ne bilo, ko bi ne bilo Tirolcev. To je drugo. Moj stari oče je bil rojen leta 1852 v Podgorici in je torej doraščal ravno v času, ko so se v neposredni bližini (v Domžalah) naselili tuji (Tirolci) in zastavili slamninarsko obrt, ki se je pozneje razmahnila v industrijo. Poročil se je 1880 in se priženil v Zajelše; umrl je 1943. Brati se je naučil sam, ravno tako tudi pisati. Znal je precej storij in jih je rad pripovedoval, včasih tudi pel z nekam otožnim glasom in samosvojo melodijo. Ko sem dorasel do Jurčiča, sem seveda tudi jaz vneto zapisoval njegove pesmi in pravljice, pa se je vse pogubilo, le nekaj listov sem nekoč po zadnji vojni še videl med svojimi papirji.

Takrat so v našem koncu po vseh hišah veliko pletli kite. Moški in ženske, stari in mladi. Ženske seveda bolj. Če je stopila soseda k sosedi v vas, je že vzela kito s seboj (včasih samo zaradi lepšega), kakor danes ponekod jemljejo klobčič volne. Pri kiti je bilo treba vzeti še pest slame (namesto igel). Oboje se je dalo lepo stisniti pod pazduho ali za predpasnik.

¹ Kogar bo motila preprosta verzifikacija, naj mu v opravičilo (in v svārilo) povem, da so te vrstice delček težke formalne naloge, ker so pravzaprav drugi sonet tretjega sonetnega venca iz sonetnega venca sonetnih vencev; ker take reči najbrž ne sodijo v književnost in ker so bile tudi napisane pro domo. Je kar prav, da zagledajo luč dneva v etnografskem listu med domačo obrtjo.

² Ko je bil ta članek že napisan, sem po ljubeznivem posredovanju dr. Matičetova dobil nekaj strokovnega gradiva od prof. Marije Jagodic, in sicer njen članek »Hišna dejavnost in domača obrt« iz knjige »Narodopisna podoba Mengša in okolice« (1958), in pa rokopisni zvezek in nekaj gradiva z zapiski s terena. V članku je med domačo obrtjo posebej obdelano tudi pletenje kit. Mengeš je sicer kakšnih 12 km od nas, vendar so v marsičem podatki za oba kraja isti in v marsičem spet različni (vsaj po mojem občutku), za marsikakšen podatek pa me je kajpak spomin že pustil na cedilu, tako da ga ne znam več presoditi za naš konec. Glede rokopisnega gradiva M. Jagodičeve pa naj pripomnim, da sem predvsem skrbno pregledal njene zapiske, ki jih je 20. februarja 1954 napravila po pripovedovanju moje mame. Nekaterih stvari se pri pisanju članka sam nisem spomnil, ker pa bistveno dopolnjujejo mojo podobo, jih navajam v opombah pod črto kot odlomke iz pogovora med M. Jagodičevo in mojo mamo.

Kite so pletli iz slame, predvsem iz pšenične,³ pač zaradi njene kakovosti, debeline, barve, trpežnosti, voljnosti, dolžine, gladkosti in nekolenčavosti. Če bi šlo za načrtno gojitev pšenice nalašč za slamo, bi bilo treba sejati seme, ki je zrastle na dobri slami, in na tak kraj (mogoče na klečeta, kjer žito po navadi ne poleže, ker je tam svet bolj peščen), in sejati tako, da bi imela vsaka bilka zadosti prostora za enakomeren razvoj, pa spet ne preveč, da ne bi ostala v tleh, temveč se vitko potegnila v višino, pa vendar ne bi ob prvem dežju ali vetru padla.

Tako načrtno sicer niso sejali, zato so pa v času, ko je klas dozorel in so se spravili žet, toliko bolj mislili na slamo, saj je tudi ta lahko dala dober sad, čeprav ne ravno v zrnju. Zato so parte, že vnaprej na tihem namenjene za slamo ali pa šele ob žetvi spoznane za pravšnje (če je žito lepo stalo), poželi nekako posebej ali vsaj snope postavili posebej v kupe, da so jih posebej dali v kozolec. Dokler so želi še s srpi, so pšenico za slamo radi želi »v pest«, se pravi vsak šop posebej, da so ga lahko sproti prebrali in pregledali, ali je vreden, da gre za kite ali ne. Če je bil prepreden s slakom ali kolenčast ali sušičen (ob robu njive), je šel med pšenico za zrnje. Tako odbiranje in ožinjanje so po navadi opravile ženske. Moški so bili (po njihovem) pri tem delu preveč tlačanski, premalo natančni. Pozneje, ko so moški namesto srpov dobili v roke kose, je bilo to še bolj čutiti.

V snope zvezano in s poresli bolj rahlo (ali prav pri ritovju) prevezano žito so sušili posebej v kozolcu, da so ga ženske že sproti, če je zmanjkovalo slame, lahko hodile preskušat, ali se bo že kmalu osušilo in spustilo zrno. Pestovanja žita za slamo pa s tem še ni bilo konec. Niso ga omlatili s cepci kakor sicer, temveč so ga hodile ženske vleč.⁴ Vlekle so slamo za domačo potrebo in zrnje okošale ali očofale kar na roke. Bodisi oteple ob leseni steni ali ob podnem podboju, bodisi na tesarski koči ali na posebnem grebenu, na kakršnem so škompali rženo slamo za strehe (dokler jih je še kaj bilo slamnatih; pri nas doma in večinoma v našem koncu smo imeli vse strehe iz kamna, iz škalice, ker so v neposredni bližini — v Podgori — najstarejša ležišča skrila v Sloveniji). Za otepanje slama ni smela biti presuha, temveč odjenjana, da se ni lomila in drobila, zato so po navadi za slamo »mlatili« že prej kot sicer za zrnje. Če so košali vsak snop posebej, tudi niso gledali na zrnje. Domači so ga večkrat otepli kar sproti za kure, tako da sta bili ubiti dve muhi na en mah. Tábršanke (dninarke) pa so hodile slamo vleč h kmetom. Ti niso porajali za slamo, zrnje pa so večkrat porabili spet za seme, da bi dalo vnovič dobro slamo. Le-tam po žetvi je bilo nekaj časa

³ Spominjam se, da smo včasih, vsaj otroci, pletli tudi iz ječmenove slame. Mama pa navaja Jagodičevi: »Dobili tudi iz Italije riževó slamo.« Ko sem to prebral, ne vem, če nimam tudi jaz v mislih le riževó slamo, ne ječmenovo. Bila je zelo mehka, debela, nekako žametno hrapava.

⁴ Mama je rekla Jagodičevi: »Dali snop med noge in pulili ta lepo slamo ven. Malo klasje smo pa pustili in vrgli stran in rekli: to so *golúf*. Ko smo pušeljc navlekli, smo ga zavezali čez sredo z rženo slamo.«

slišati predvsem takele pomenke: »Si jo že navlekla? Pri kom pa? Letos sem je samo dve butari. Ne vem, kaj bom pozimi počela.« V butare so namreč povezali posamezne pesti navlečene slame. Vsaka pest (ali pušelj) je bila tudi še posebej zvezana, ker je slama hudo živa in bi se sicer prerada razsula in s tem uničila.

Še posebej so na žito za slamo pazili pozneje, ko so začeli mlatiti na stroj; za mlatilnico je bilo treba drugače vezati in delati drugačne snope kot za mlačev na roke. Takrat je moj oče začel hoditi po hišah z bencinskim motorjem in »mašino« (mlatilnico). Oboje je bilo še tolikšna redkost, da so hodili kmetje od blizu in daleč gledat napredno vasico. Nekoč je prišel neki kmet izpod Ljubljane (z Dolenjskega) in me prosil, naj mu pokažem tisti motor na »damacin« (bencin).

Ko je bilo zrnje očofano ali ošmukano ali tudi kratko in malo postrizeno, ritovje pa posekano, je bilo treba slamo še dobro prečesati in otrebiti, da je odpadlo vse smetje, ves drobir in vse plevelne primesi, oluščile pa se tudi vse listne pazduhe in odlomila zadnja kolena.⁵ Takó so ostala samo gola stebela s kratkimi ostanki klasov. Táko slamo so potlej prebirali po debelini in siceršnjih lastnostih. Sortali so jo na kupčke: debela skupaj, tanka skupaj,⁶ gladka skupaj, bolj hrapava skupaj. Najboljša je bila dolga in enakomerno debela, to so belili, slabšo pa barvali, navadno temno rjavo, temno modro, temno zeleno, črno in podobno. Iz nekaj belih in nekaj barvastih slam so potem pletli ta pisane kite za delovne in otroške slamnike.

Ko je bila slama pripravljena, je pač čakala na priložnost za pletenje. Ta se je včasih ponudila prej, včasih pozneje. Nekatero ženske v vasi ves ljubi božji dan niso imele drugega dela kakor pletenje kit. Ena takih je bila Trobentarjeva Meta, samska in hudo nesrečna zaradi pohabljenega noge. Pa ni hodila po številkah, temveč je imela v vasi ugle-danih nekaj hiš (ali gospodinj) in pri njih je preživela večino dneva. In ves čas pridno pletla in ves čas pripovedovala in poslušala novice. Prabolika današnjega »ustnega časopisa«.

Večina žensk pa je imela čas za pletenje kit v glavnem le jeseni, pozimi in v zgodnji spomladi (dokler ni slama pošla). Takrat pa se je res pletlo, kakor se reče. In da ni bilo dolgčas, so se ženske rade dobile v večjih skupinah, zdaj pri tej hiši, zdaj pri drugi, zlasti mlajše. In za temi so kajpak pritislili moški, da so pomagali in svetišli. Bil sem sicer še premajhen, da bi mogel presojudati, v čem je bila njihova pomoč, a je že morala biti tolikšna, da se je splačalo s kito k sosedu. Nekaj vzroka za táko skupno pletenje je treba iskati v družabnosti, nekaj pa tudi v varčevanju. Takrat še ni bilo elektrike, zakaj bi torej žgali smrdljivcev in svetili po vseh hišah, če pa je ena petrolejka lahko svetila domala vsej vasi?

⁵ Mama Jagodičevi: »Smo se potlej otroci valjali po otreblinah.«

⁶ Mama Jagodičevi: »Iz najbolj debele se plede kosmàn. Srednje so bile kite za slamnike, najtanjše tudi, vendar slamnik iz najtanjše kite ni bil hladen, ker je bil pregost.«

Kakor hitro se je zbralo v hiši več ljudi, je bilo kakor enkrat ena jasno, da si niso prišli voščit samo dober večer. Peli so in zbijali šale (pa tudi rihtarja bili), pripovedovali storije in resnične doživljaje, kakor je bilo že večkrat opisano. Ne da bi se posebej spuščal v igre, pripovedke in druge družabne kratkočasnice, ker so najbrž pri vseh takih večernih zbiranjih približno enake, naj omenim le tri stvari, ki so precej posebne samo pri pletenju kit, ker drugod ni za to potrebnih pritiklin. Ena teh je »žegen«, ki si ga je vsak večer gotovo prislužilo nekaj moških, namreč pljusk vode iz skledice. Še pogostejše je bilo pokropilo s šopom mokre slame in pa šaljivo pritikanje pletenja pod nos, da si dobil od štrlečih slam vtis mačjih mustač.

Pri raznih takih in podobnih domislekih, tekmovanjih in družabnih igrah se je seveda slama rada kaj polomila, plesti pa je bilo mogoče le z nepoškodovano, in tako je zvečer kmalu začelo zmanjkovati pletiva (zlasti mlajšim, ki so hitreje popletli) in čedalje več kit je počivalo, zato pa so se toliko urneje sukale pete, pa tudi jeziki so (pri starejših) prišli na svoj račun. In še nekaj: ker so kite prodajali na dolžinsko enoto, so jih nekateri, ko so jih vlekli izpod riti, radi že pri pletenju in pri navijanju (merjenju) hudo nategovali in vlekli. To je sicer prihranilo nekaj slame, po navadi pa tudi zbilno ceno in kakovost kite, ker se je nategovanje hitro in dobro poznalo po kotu pletenja.

Naša »hiša« je bila sicer velika, cela dvorana v primeri z nekaterimi drugimi izbicami po vasi, vendar nismo bili sredi vasi, tako da se k nam niso preveč pogosto zbirali.⁷ Tudi ni bilo mladih deklet pri hiši in še nekaj: mama je šivala slamnike, stroj pa je z brnenjem motil petje in pripovedovanje. A kadar so ženske le prišle s kitami, sem se moral umakniti v jaslice, se pravi na peč. Oče je sedel za pečjo, jaz pa na trebuhu ležal na temenu tik ob čelešniku in pregledoval vso hišo in poslušal, poslušal, dokler nisem omagal...⁸

Vsaka ženska je imela pred seboj na mizi pušelj ali pest lepo odbrane enakomerne, ovlažene slame,⁹ v naročju pa kito. Plesti se je moral naučiti že vsak otrok, še preden je znal brati. Seveda so bile prve kite, zlasti fantovske, nerabne, kvečjemu za zapletanje starih cekarjev; bile so vijugaste kakor zasavska cesta, grbančaste, cikcakaste, robate, zdaj debele, zdaj tanke, zdaj pretrde, zdaj premehke, zdaj pregoste, zdaj prerredke in kar je še takih in podobnih napak, ki se jih morejo spomniti odrasli, samo da otroku zagrenijo še tisti kanec užitka, ki bi ga sicer utegnil imeti pri delu.

⁷ Drugače mama Jagodičevi: »K nam so prišli po trikrat na teden. Smeh in harmonika zapela.« Mogoče velja to še za mamin dom v Zajelšah, ko je bila še dekle, ali pa za zgodnji čas pred vojsko, ki se ga jaz ne morem spominjati.

⁸ Mama navaja Jagodičevi eno izmed pogostih ljudskih ugibanj in modrosti: »Tokrat bo hudo na svetu, ko ne bo naša slama več dobra; bojo ljudje tako prevzetni, da jo bojo hoteli od drugod.«

⁹ Mama Jagodičevi: »Slamo so namočili v lavorju, najprej s klasjem, potlej z ritovjem; pustili kakšnih deset minut.«

Navadno so pletli kite na šest do osem slam.¹⁰ Najprej je bilo treba kito začeti, zasnovati, potem pa je šlo igranje naprej. Ker slama ni skoz enakomerno debela, kita pa je morala biti na las enaka od začetka do konca, je bilo treba debelino sproti priravnnavati z odbiranjem primernih slam in odrezovanjem predebelih ali pretankih. Ko je ena slamica pošla, si vzel drugo s kupčka, ji s piščem ali z ostrim nožičkom po strani odrezal spodnji konec, jo nataknil na preostali vršiček prejšnje slame in jo lepo zapletel, da se ni »štukanje« nič poznalo. Ko je bilo to opravljeno, je bilo treba kmalu odrezati vrh s klasom (pri tem je vselej poškopilo in počilo kakor pasja bombica, ker je zaradi pletenja stisnjeni zrak v hipu planil na dan). Treba je bilo gledati, da nisi »štukal« vseh slam obenem, temveč v enakomernih presledkih.

Slama je morala biti zmeraj vsaj ovlažena, če ne kar mokra. Naloga otrok je bila, da so ženskam sproti prinašali v skledicah vode ali močili kupčke slame. In sploh, ko je ženska prišla k hiši s pletenjem, je bilo treba najprej namočiti slamo, kakor je bilo že povedano, ker od doma ni mogla vzeti mokre slame, ker bi ji po poti zmrznila ali povzročila kakšno drugo neprijetnost. Z mokro slamo pa se je dalo tudi tako imenitno ponagajati sosedu na blizu in na daleč. Poščegetal si ga pod nosom ali pobežal za vratom. V obeh primerih te je bil strašno vesel in ti je poskušal prej ko prej vrniti milo za drago. Otroci pa smo pri močenju slame ali prinašanju vode ženskam radi ponagajali tisti, ki nam ni bila posebno pri srcu. Kar spotoma smo malo zmešali njen kupček slame in seveda je bil pri priči ogenj v strehi in vsi križi dol...

Kite so bile raznih sort, tanke in debele in še vmesnih »številke«. Pač za razno uporabo. Nekatere debeline so imele tudi svoje norme za dolžino.¹¹ Marsikje so za merjenje uporabili kar otroke, ker je bilo tako hitreje doseženih tistih petindvajset komolcev. (Glede te mere je namreč treba pripomniti, da je meril mali komolec okoli pol metra, veliki komolec pa še enkrat več, torej ravno pičel otroški seženj. Poleg te hudo individualne in spremenljive mere so imeli skoraj pri vsaki hiši še dve malo bolj ustaljeni, in sicer tanko polmetrsko deščico, ki so nanjo navijali kito in jo s tem obenem merili, in pa zarezo na mizi.¹² Ko je kita dosegla predpisano dolžino, jo je bilo treba zaplesti (da se ni razdirala). Ko je ženska prišla k hiši, je prinesla samo nekaj pesti slame, ko pa je nekaj ur sedela, se je pod njo nabralo že lepo število kolobarjev kitaste kače in otroci smo morali zdaj eni, zdaj drugi meriti

¹⁰ Mama Jagodičevi: »Po navadi pledli na sedem slam, pisane na osem (štiri bele in štiri črne, so se morale sparoma ujemati). Na manj slam je bilo lažje, so pledli stari in otroci. Tudi v pet slam, če so hoteli tanke kite. Sem pledla tudi pikaste. Vzela rdečo, plavo barvano slamo, jo sklala, potlej pa vmes devala.«

¹¹ Mama Jagodičevi: »50 komolcev za bele kite, za pisane 60 komolcev.« To je tudi meni ponovila.

¹² Mama Jagodičevi: »Smo imeli komouc na mizi zacahnan; smo djali: 25 ta dolgih komoucev (po 96 cm) ali 50 ta kratkih (po 48 cm).«

na komolce in navijati na deščico. Ko je imela kita predpisano število navojev (izkušene pletice so to kar na oko presodile), jo je bilo treba prevezati v obliki nekakšne preste na dve očesi. Pri tem je bila zgornja zanka manjša, spodnja večja.

S tem prehajam od pletic in pletcev k slamnikarjem, eni izmed obrtnih vej, ki je bila dobra odjemavka kit. Omenil sem že, da sta le moj ded in moja mama delala slamnike v našem koncu. Ded je naučil mojo mamo, sam pa se je naučil okoli leta 1880, in sicer od svoje sestre, ki je šivala slamnike v bližnjih Domžalah. Tudi dedov brat (pri Marenku v Šentjakobu) je delal slamnike.

Ženske iz domače vasi so nam same sproti nanesele kit, kar so jih napletle,¹³ a to je bilo za mamine pridne roke še premalo. Šivalni stroj je pač brnel od jutra do večera in še večino noči. Takrat je živela še mama mama, da je gospodinjala, in tudi otrok še ni bilo preveč. Tistih večerov med prvo vojsko in takoj po nji se najrajši spominjam. Dostikrat sem sedel mami v naročju, ko je šivala, in ji »pomagal«. Vtikal sem prste povsod, kamor ni bilo treba, in če že ne prste, vsaj slamice. Takrat je mama še posebej hitela delati vložke za vojaške čevlje.¹⁴

Po kite smo kitarji hodili predvsem v zimskih mesecih, in sicer v bližnje hribovske vasi pod Murovico in Miklavžem. V Kamnici, Vinjah, Osredkah, Petelinjah, na Kofcah, v Dolini, v Senožetah in drugod so po hišah kar čakali, kdaj se oglasi kitar. Že navsezgodaj je bilo treba na pot, slabo oblečen in nič bolje obut. Čedalje dlje je bilo treba po kite, ker so jih kitarji drug drugemu pobirali izpred nosa (zlasti domžalski so bili podjetni). Po ves dan si kolovratil po zmrzlem snegu ali plundri in iskal po hribih izgubljene hiše, mešetaril za kite, ugotavljal njihovo enakomernost, dolžino, nategnjenost in gostoto, kupljene pa nabiral na metrski konec vrvi (špage), zvezan v kolobar, ki si ga vrgel čez glavo in čez eno ramo. Tako se ti je tovor čedalje bolj večal in če je pihala štangarska burja, so se ti kite šopirile kakor pavji rep, da te je kar zanašalo (pa vendar ne takoj hudo, kakor me je po drugi svetovni vojni, ko sem nesel iz Ljubljane menda za pol briške vasi — kakor je bil takrat lep ljudski običaj — sirkovih metel, pa se je na Vrhovlju uprla vanje kraška burja, da je bilo joj).¹⁵

Na taki kitarski poti si navesil nase cel ducat kolobarjev kit. Pot je bila pač grda, povrh tega pa še zoprna zamuda časa. Spominjam se, kako včasih že sploh nisem več čutil nog od mraza in utrujenosti, ded

¹³ Mama po zapiskih M. Jagodičeve navaja iz svoje mladosti, ko je še sama nabirala kite za svojega očeta, zanimiv spomin: »Ko sem bila majhna, sem šla še pred šolo v Podgoro in Zajelše; so ljudje še spali, dejali: tu imaš (kite), denar sem pa na mizo položila.«

¹⁴ Mama Jagodičevi: »Eno samo zimo sem jih naredila enajst tisoč parov.«

¹⁵ Mama je Jagodičevi povedala drug spomin s svojih kitarskih potov: »Je dež začel, kite so bile zmeraj bolj težke, sem venec dol vrgla, potlej sem šla pa s konjem ponje. Potlej smo jih doma raztresli in zvezali po 50 skupaj v butaro.«

ali mama pa sta še kar naprej zavijala v hiše ob poti in še naprej sklepala kupčije in se zadelavala v cele oklepe kit. Nazadnje, ko si bil že hujši kakor ptujski kurent in si se pomikal ko strašilo skoz zgodnji zimski mrak, je bilo tudi te neprijetne romantike konec in bolj mrtev ko živ si se le privlekel domov in brez jedi kakor ubit kar padel na klop pri peči in zaspal. Mama pa je seveda sedla k stroju in šivala pozno v noč.

Drugi dan smo potem tako v vence nabrane kite sneli z motvozov in ded jih je zvezal v butare po štiri ducate (ded je še vse štel na ducate). Pri tem jih je tudi prebiral in sortal, bele posebej, pisane posebej, debele posebej, tanke posebej (vmes je bila včasih tudi kakšna v sak pletena za trak na slamniku). Potem so šle nekatere v barvo, v pražiljko, v posebne posode, iz njih pa v pranje, da je ostala na njih le trdna barva (ta ni šla več stran, za vse nič ne, ker kaj bi tudi sicer bilo, ko bi se ti ob poletni vročini ali ob nepričakovanem nalivu mahoma potegnile od slamnika po obrazu barvaste priže).¹⁶ Po pranju smo kite sušili, največ pred podom (kakor koruzo) in sploh povsod, kjer je bilo količkaj prostora za to. Nekatere kite je ded tudi žveplal v posebej za to pripravljeni omari, v beljenje pa jih je pozneje dajal v Domžale.

Ko je bila bodisi surova, bodisi pobarvana in tako pripravljena kita suha, je prišla spet v hišo in ponajvečkrat v moje roke (brž ko sem toliko zrasel, da sem bil že za to rabo). Treba ji je bilo odvezati nit ali trak, ki je bila z njim prevezana, in navito kito nataktniti na motovilo. Motovili smo imeli dve, ker so ponekod navijali kite na komolce, ponekod pa na metre. Tem meram prilagojeni sta bili motovili, zelo preprosti napravi: zgoraj manjši, spodaj večji križ, zbita v obliki prisekane štiristranične piramide, in vse skupaj nataktnjeno na pokončno os, okoli katere se je vrtilo. Na motovilo nataktnjena kita ni smela zdrkniti na tla: poiskal si njen konec in ga napeljal v likalnik. Tudi ta je bil domačega izdelka. Dva valjarja iz trdega lesa (gabrovega, drenovega ali hrastovega) na stolu, eden od njiju nasajen na ročico, da si ga lahko vrtil, in mednju si napeljal po eno ali po več kit sproti in jih likal.¹⁷ Stisk valjev

¹⁶ Mama Jagodičevi: »So barvali slamo in kite. Kite še rajši, se je bolje pobarvalo. Slama je bolj mastna, pa se ne prime. Barvo dobivala iz Berlina, potlej iz Zagreba. Moj oče je najprej kito skuhal v pražiljki na rjavo, potem so stresli v kad črno barvo, jo mešali eno uro. Potlej namakali kite v nji 24 ur. Barva je bila taka, da drugače ni prišla. Za plave in podobno so imeli anilinske barve. V pražiljki so vrele tri ure. V kotel so dali obenem po 120 kit. So jih navezali v pušelj po 18–20 in jih potlej iz vroče pražiljke jemali. Potlej smo jih šli na potok prat. Potlej smo jih ven vzeli in pustili, da so se odtekle, potlej pa jih znosili pod streho. Imeli pred hlevom napušč pa drogove.« (Vse to velja za mamin dom v Zajelšah.) »Kmetje po navadi slame niso sami barvali. Rumenkasto slamo kadili z žveplom. Zveplo zažgali v posodi in dali v omaro.«

¹⁷ Mama navaja Jagodičevi iz svoje mladosti: »Včasih so delali slamnike na róke, potlej so se začeli stroji; prešat so jih dajali najprej drugam. Kite dali najprej polikat, imeli za to poseben likalnik. So gladili s to dilco po kiti. Slamnike so potlej peglali z vročim likalnikom.« (Vsega tega v moji mladosti že ni bilo več.) »Iz ene kite so naredili približno poldrug slamnik.«

se je dal uravnjavati. Kita pri tem seveda ni smela biti preveč suha, da se ni lomila, temveč da je namesto prejšnje srpičaste in robate surove kite (ob kateri si se lahko pošteno urezal ali zadril, ko si jo namotaval) pritekla izmed vrtečih se valjev dolga, voljna, mehka in ukročena kača. To je bilo treba znova namotati, pobrati v kolobar ali naviti na deščico in nekatere znova zmeriti, da se je tako prekontrolirala mera pletic in hiš, pri katerih je bila posamezna kita kupljena. »Poštajna, k tej hiši ne pojdemo več, imajo prekratek komolec,« je pri tem ugotavljal ded.

Tako namotano kito je potem dobila v roke mama in jo sešila v slamnik ali pa v vložek za v čevlje. Dobro so pili pot in so bili zelo mehki. Šivala je na poseben stroj (rekli smo mu mašina), zelo podoben singericam, le nogalnika je imel dva in seveda malo drugačno glavo. Teh strojev smo imeli več in pozneje, ko je slamnikarstvo prešlo, sem delal (in za menoj najbrž tudi mlajši bratje) iz spodnjih, gonilnih delov stroja »avtomobile« in še druge umetnije.

Mama je natanko vedela, kakšni slamniki grejo v denar, s kakšno štulo, s kakšnimi krajci in tako naprej. Delala je otroške, fantovske, moške, dekliške slamnike, z ravnimi krajevci, matroze, dukse, okrogle in jajčaste, nizke in visoke, mehke in trde, z ravnim dnom in vrhom ali pa preklane in zavihane, z nosom in z žlebom, seveda tudi vseh števil in velikosti. Za vse ljudi daleč naokoli je vedela, koliko ima kdo številko glave, in tudi pri neznanem kupcu se je redko kdaj zmotila.

Ko je bil slamnik sešit, je prišel (ko sem bil še hudo majhen) iz maminih v moje roke. Skladal sem jih namreč drugega vrh drugega v babilonske stolpe, na vsak stolp ducat (tako bi moralo biti po tedanjem številjenju, vendar sem jih jaz — tako mi je pozneje pravila mama — trdovratno skladal samo po deset; mama sicer pravi, da zato, ker še nisem znal šteti dlje ko do deset, vendar se lahko v tem čuti že tudi slutnja novih časov z desetinskim merskim sistemom).

Potlej so stolpiči slamnikov prešli pod dedovo komando, v tako imenovani »vérštat« na drugo plat veže. Tam se je z njimi dogajalo vse mogoče; v dedovi delavnici je bilo namreč kar za celo industrijo v malem naprav in strojev. Pod enim oknom je bila majhna pečica, nekakšen zidan štedilnik, pod drugim oknom je bilo več sto módlov za vsako obliko in številko slamnika posebej. V enem kotu je bila »preša« na kavčuk, v sosednjem prostoru še »ta stara preša«, obe na oglje. Ded je torej slamnike limal (prepajal z mizarskim klejem), napenjal (šponal), oblikoval (fúrmal), stiskal in nazadnje sušil. Po vsem velikem prostoru so bile namreč pod stropom nekakšne lestvice z enim lestvenikom in s klini na obe strani. Nanje je ded obešal slamnike sušit. Novejša stiskalnica je imela poleg pečice še dva dela. Zgornji se je odpiral kakor pokrov (s posebnim vzvodom, ker je bil težak več sto kil). Na notranji strani pokrova je bil gumijast klobuk, v spodnjem nepremičnem podstavku pa je bil prostor za módel. Ded je dal vanj kovinski módel, in sicer z odprtino navzgor, vanj položil slamnik in potem nepredušno zaprl čezenj pokrov, tako da je gumijasti klobuk lepo legel v slamnik

in ga pritisnil na kovinski módel. Da je dotlej še »nesfúrmani« slamniki dobili zaželeno obliko, je bilo treba s posebno pripravo načrpati v gumijasti klobuk vroče vode, da je z nekaj atmosferami pritisnila na slamniki in mu v zvezi s toploto in limom dala potrebno obliko (furm). Delo je bilo precej natančno, ker je vsaka številka in oblika zahtevala poseben módel in poseben pritisk, razviden iz »ure« na stiskalnici. Stara preša je bila bolj primitivna. Namesto zgornjega gumijastega klobuka, ki je bil na novi stiskalnici za vse »furme« isti in se je pod pritiskom vode sproti prilagajal po spodnjem modlu, je bilo treba na stari stiskalnici slamniki stisniti med dva módlá, dedca in babico, in ju segreti. Za ta stroj slamniki ni bilo treba poprej limati, potrebnih pa je bilo še enkrat več modlov in treba jih je bilo obkladati z žerjavico, pri tem pa je iz bukovega oglja nastajal hudo strupen plin, od katerega nas je vse bolela glava.

Ko so prišli slamniki iz stiskalnice, jih je ded obesil pod strop sušit na kline. Ko so se posušili, so se spet preselili v hišo, v mamino kraljestvo. Treba jim je bilo namreč še všiti notranji trak iz blaga, iz ponarejenega (ali pravega) tankega usnja za prestrezanje potu. Tako se je slamniki tudi bolje in mehkeje oprijeli po glavi. Temu se je reklo »štaffranje«. Nazadnje je mama prišla še zunanji trak (dostikrat šele takrat, ko je kupec slamniki že kupil in si sam izbral trak po barvi in širini), kakor je bil ravno takrat v modi ali je sodil k tisti vrsti slamnikov. Trakovi so bili ozki in široki, enobarvni in pisani, iz svile in iz navadnega blaga, posebno iz klota, iz konopca in iz slamnatega motvoza. Imeli so še pentlje (mašne) ali pa čopke (cofke).

Ko je slamniki dobil na notranjo stran še številko velikosti, je odromal na vrh na posebne police in v kartone, kjer je čakal na kupca in na pot v svet.

Ljudje so od blizu in daleč dan na dan prihajali k nam po slamnike, zase in za druge, jih pomerjali in barantali zanje. Bilo je prav dickensovsko zabavno. Veliko slamnikov je mama naredila tudi po naročilu za večje odjemavce. Eden takih je bil France Logar iz Domžal, tamkajšnji domačin, ki je Tirolcem kar pošteno konkuriral. Sam je na debelo šival in še po vaseh naokoli je imel najete manjše slamninarje, med njimi tudi mojo mamo.

Seveda pa to še ni bil ves trg. Mama je še danes najbolj ponosna na to, da je pošiljala svoje izdelke v Galicijo in na Ogrsko, jaz pa se najbolj živo spominjam sejmov, na katerih sem bil z mamo. Največkrat menda v Moravčah. Takrat smo se vozili že z vozom, in sicer naokoli čez Dob in Krtino. Hujše je bilo poprej, ko je mama obredla še vse peš. S krošnjo slamnikov na hrbtu, težko tudi do 35 kil, je lezla v strmo Murovico in naprej noter v Moravče.

Mama in ded sta imela v glavi vsak semenj v bližnji in daljni okolici in če je količkaj ostajalo slamnikov za prodaj, je eden od njiju (ali pa oba skupaj) naložil krošnjo (podobno, kot jih imajo še danes ribničani za suho robo) in jo mahnil na semenj. Ljudje so se navadili

nanju in treba je bilo obdržati stik s kupci. Za vsak semenj posebej sta tudi vedela, kakšni slamniki tam najbolj gredo in kakšne bosta lahko prodala spotoma. Tako sta obredla domala ves zahodni del Slovenije, zlasti se mama še danes spominja sejmov v Ribnici, Dobrem polju (tako smo rekli pri nas), Zagorju, Litiji in pa sejmov po Primorskem, v Sežani, Ilirski Bistrici, Trnovem, Šempetru.

Po pošti smo pošiljali slamnike v posebnih škatlah (rekli smo jim kartoni); v njih smo jih pozneje tudi vozili na sejme.

Vendar je šlo blago čedalje slabše v denar. Zaloge slamnikov na vrhu so se kopičile, čeprav je mama čedalje manj delala in čedalje več hodila po sejmih. Nazadnje je slamnikarstvo pri nas čisto zamrlo, in sicer v letih splošne evropske krize (1932—1933). Ko sem vprašal mamo, zakaj se je to zgodilo, mi je rekla: »Tudi jaz ne vem, kako je to, da je šlo vse v nič; fabrike so še prej falirale; ne vem, ali zato, ker so drugod več naredili, ali zato, ker so ljudje hodili odkriti.«

Od priprav in orodja za slamnikarstvo bi se pri nas nemara še kje kaj dobilo, če ni čas že vsega uničil. Mislím pa, da ima mama še zmeraj kakšen slamnik od starega, neprodanega, za zalogo narejenega blaga, čeprav jih je v vseh teh tridesetih letih pridno »šenkavala«.

Kakor jaz pa je tudi ona še danes čustveno navezana na ta že zdavnaj odmrli svet. »Bog ve, ali bi še znala šivati slamnike?« se najbrž še vsako leto nekajkrat vpraša in si tudi kar sama odgovori: »Oh, kaj bi ne znala, saj sem jih tako rada delala in sem ves čas mislila, da jo boste vsi ubrali za menoj. Na, je pa takole prišlo.«

Zusammenfassung

STROHBANDFLECHTER UND STROHHUTMACHER IN DOL BEI LJUBLJANA

Der Verfasser beschreibt die Strohbandflechterei und die Strohhutmacherei in seinem Geburtsorte Dol bei Ljubljana. Weil sich in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts im nahen Domžale hauptsächlich wegen der zugewanderten Tiroler das Strohhutmacherei-Gewerbe sehr entfaltet hatte, befasste man sich in den Dörfern der Umgebung in jedem Hause mit der Strohbandflechterei. Man flocht vor allem Weizenstroh. Schon beim Schnitt wurden einige der schönsten Teile des Getreidefeldes (»parti«) separat geschnitten und die Garben separat in die Harfe (»kozolec«) gesteckt. Sodann war es Frauenarbeit, das Stroh »zu ziehen«: die Garben wurden nämlich vor dem Drusch aus der Harfe genommen, die schöneren Halme ohne Unkraut handoll herausgerupft und dann kurzerhand an den Türpfosten ausgeklopft, das Stroh in Buschen gebunden und auf den Dachboden zum Trocknen gebracht. Wenn es ausgetrocknet war, wurden die Halme an den Knoten abgebrochen, das ganze vom letzten Unkraut gesäubert und nach Stärke und Farbe sortiert. Einige Frauen flochten das ganze Jahr über, im Spätherbst und im Winter begann damit jedoch alles, Männer und Frauen, alt und jung. Damit es dabei fröhlicher zugging und man nicht zuviel Petroleum verbrauchte, versammelte man sich jeden Abend in einem anderen Hause im Dorfe und flocht bis spät in die Nacht, trieb

allerhand Kurzweil, erzählte wahre und erdichtete Geschichten, tanzte und spielte Gesellschaftsspiele. Man flocht hauptsächlich weisse Bänder und zwar aus je sechs und je acht Halmen, einige flochten auch bunte, sehr dünne, sehr dicke, zickzackartig und seilartig geflochtene (als Ersatz für Hutbänder). Die Bänder wurden in langen und kurzen Ellen (96 oder 48 cm) gemessen, später auch in Metern. Das Mass war hie und da auf der Tischplatte verzeichnet. Das Band wurde auf ein kurzes, eine Elle langes Brettchen aufgewickelt (je 25 Wicklungen, d. h. 50 kurze Ellen) und gebunden.

Die Strohbander wurden hauptsächlich zur Verfertigung von Strohhüten verwendet. Gerade der Grossvater des Verfassers Anton Mejač (1852—1943) und des Verfassers Mutter Jerica Moder (1886) waren während der ganzen 50-jährigen Blütezeit der Strohhutmacherei die einzigen Strohhutmacher in Dol bei Ljubljana und seiner Umgebung. Aus dem eigenen Dorfe wurden ihnen die Strohbander zumeist von den Flechterinnen selber ins Haus gebracht, die entlegeneren Dörfer jedoch wurden von Strohbandhändlern (»kitarji«) besucht, die einer dem anderen die Bänder vor der Nase wegschnappten und den Preis in die Höhe trieben. Sie wanden die Bänder in Kränze zusammen und trugen sie um den Hals gelegt. Daheim banden sie sie (trocken) in Bündel zu je 50 Bänder. Dann bleichten sie sie, färbten oder schwefelten sie je nach Bedarf. Bevor ein Band zum Nähen verwendet wurde, musste man es »brechen«, es in der Bügelmaschine (zwischen zwei sich drehenden Walzen) bügeln. Die Mutter des Verfassers nähte Strohhüte aller Arten auf einer besonderen, einer Nähmaschine ähnlichen Maschine. Während des ersten Weltkrieges nähte sie auch Einlagen für Militärschuhe. Wenn der Strohhut fertig genäht war, musste man ihm die endgültige Form geben. Zu diesem Zwecke setzte man ihn in eine spezielle metallene Form, presste ihn und trocknete ihn. Zuletzt wurde er »staffiert«, d. h. man nähte das innere und äussere Band dran, nähte die Nummer ein und fasste ihn nach Bedarf ein. Dann wurden die Hüte nach Galizien und nach Ungarn versandt, man brachte sie auf die Jahrmärkte weit im Umkreise (sie wurden auf besonderen Kraxen aufgestapelt und später in Pappschachteln verpackt) und verkaufte sie auch daheim. Während der Weltwirtschaftskrise 1933 ist auch die Strohhutmacherei in Dol bei Ljubljana vollkommen eingegangen.

OSKRBA Z VODO IN OBLIKE VODNJAKOV V PREKMURJU

Vlasta Koren

Dobra pitna voda je eden glavnih pogojev za človekov obstoj.

Kjer ni vode, ni pogojev za nastanek stalnih naselbin, posebej večjih središč človekove naselitve. Največja strnjena naselja so bila v vseh zgodovinskih časih predvsem ob rekah. O tem zgovorno pripovedujejo tudi ostanki prazgodovinskih naselbin na Slovenskem. Skoraj vse ilirske in pozneje keltske naselbine so se naslanjale na terase ali police večjih rek prav zato, ker je tam raven talne vode vselej bliže površini, kakor na višje ležečih terasah.

Prekmurje (skrajni severovzhodni del Slovenije) sodi v etnografskem pogledu v panonsko etnično območje. Zahodni del Prekmurja označuje ljudstvo samo kot Ravénsko. Za ravnino vzhodno od tod uporabljajo ime Dólinško. Severno od Dólinškega in Ravénskega pa leži z bregovi in dolinami posejano Goričko. Goričko je gričevje iz najmlajših terciarnih plasti, na zahodu miocenskih, proti vzhodu čedalje mlajših pliocenskih prodnato peščenih sedimentov. V severozahodnem delu Prekmurja pri Ocinju, Sotini, Srdíci je ozemlje karbonskih škrljavcev. Ravénsko, del murske ravnine, je v svojem obsegu obdano z mlado terciarnim gričevjem. Prekmurska ravnina je aluvialna. Prekmurje je v svojem naplavinškem področju Mure in njenih pritokov najbolj gosto naseljeno. Bližina talne vode, ki jo uporabljajo naselbine v ravninskih in gričevnatih krajih, odloča tudi o obliki vodnjakov, obenem pa tudi o načinu črpanja in pridobivanja pitne vode.

Na severozahodni meji Prekmurja, na primer na Srdičkem bregu (418 m), je globina talne vode 40—50 m, v nižinskem področju pa le 4 m. Pri Gradu na bregu 50 m, v Vučji gomili 4 m, v Beltincih 4 m, Dobrovniku 10 m, Rakičanu 4 m, Renkovicah 2 m, Túrníšču 2 m, Prosenjákovcih 4 m, Murski Soboti 3,3 m, Dokležovju 3 m, Petróvcih 3 m, Domanjševcih 3 m, na Kobilju 3 m, v Lendavi 2,5 m, Šálovcih 4 m, Motvárjevcih 3 m, Martjancih 10 m, Morávcih 4 m. Na nizko talno vodo se navezujejo vodnjaki v vaseh, ki ležijo ob potočkih Dobel, Mokoš in Črnc.

Zdrava pitna voda predstavlja za Prekmurje posebno vprašanje, ki so ga obravnavali in reševali že razni sanitarni pregledi in preiskave. Ugotovili so, da voda v obmurskih krajih ni povsod dobra za prehrano, ker je Mura v neposredni zvezi s talno vodo. Ta podtalna voda je v murskih vodnjakih mehka, nima zadosti apnenca. Bakteriološko vsebuje

preveč kolibakterij, kemijsko preveč nitratov in nitritov v vodi ter je zato za zdravje škodljiva.

Že Košič poroča o mnogih pojavih golšavosti na Melincih, v Ižakovcih, Dokležovju in na obeh Bistricah, ki jim jo povzroča slaba voda.

Iskanje vode

V ljudskem izročilu so ohranjeni spomini na iskanje vode s pomočjo enoletnih vrbovih šib. Iskanje vode je bilo potrebno zlasti v nenaseljenih območjih. Pred določitvijo lokacije za gradnjo hiše so poiskali vodo, ki naj bi bila vsaj v neposredni bližini. Iskalci vode so bili vedno moški. Znanje, ki je bilo za ta posel potrebno, so sprejeli od prednikov. Znani so bili predvsem naslednji načini iskanja vode:

1. Enoletno vrbovo šibo so vtaknili v zemljo ter jo opazovali; če se je nagnila, je bil to znak, da je voda v bližini.

2. Iskalec vode je držal pred seboj dve približno 30 cm dolgi enoletni vrbovi šibi tako, da sta se odrezana konca šib dotikala telesa. Hodil je po terenu in opazoval, kdaj se bosta tanjša konca nagnila drug k drugemu.

3. Dva moža, od katerih je bil eden iskalec vode, sta držala v vsaki roki po eno letno vrbovo šibo tako, da je bil odrezani konec šibe dobro uprt v mezinec vsake roke. Ob počasni hoji sta opazovala, kdaj se bodo tanjši konci šib nagnili v stran ali se rahlo dvignili. Nagib v stran je pomenil tok vode, dvig pa znak za stoječo vodo.

Tu in tam še danes na ta način iščejo vodo. To delajo v primeru, če vrelec vode usahne ali če postane voda slaba. Žive še trije znani iskalci vode: Ambrož v Kovačevcih, Ludvik Horvat v Dankovcih in Alojz Ficko v Pečarovcih.

Načini pridobivanja vode

Vrétine. Najpreprostejši način pridobivanja vode je naravni izvir, speljan v leseno cevko, ki je navadno kolenasto navzdol ukrivljena (glej sl. 1/2 na strani 87). Ljudski naziv za vrelec je »vrétina«, leseno izdolbeno cev pa imenujejo pipa. Izraba vrelca s pomočjo omenjene cevke je možna le na nagnjenem terenu, zato najdemo tako speljane vrelce pretežno na Goričkem.

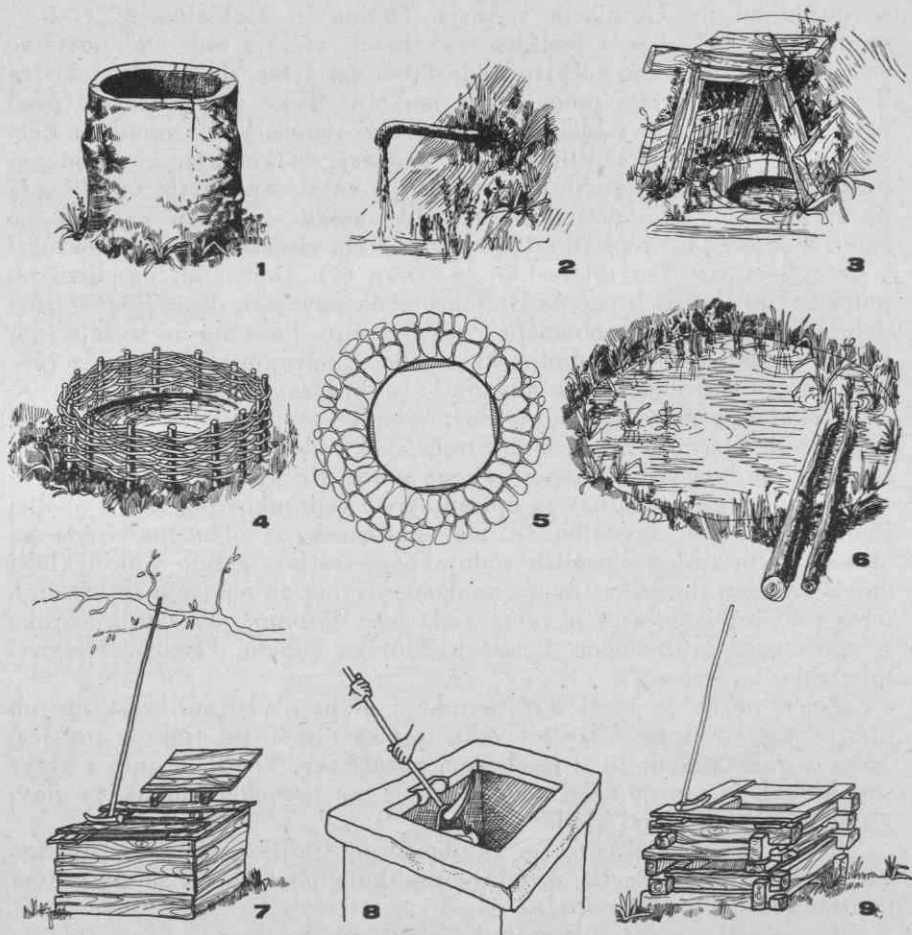
Pogostejši je izvir vode na ravnem terenu. Tudi takemu izviru pravijo navadno »vrétina« in s to besedo označujejo vse vrste preprosto zgrajenih vodnjakov ob izviri.

Ob izviru iz zemlje napravi voda naravno kotanjo, ki jo ljudje poglobijo do 2 m in razširijo do 1,5 m. Notranjo steno jame obložijo s plastmi ruše ali s kamenjem. Jame, obdane s plastmi ruše, zasledimo predvsem v Orehovcih, Črešnjevcih, Gornji Radgoni, Sodišincih, Gedé-

rovcih in tudi ponekod na Goričkem. Jame, obdane s kamenjem, so vidne na Goričkem v Rogaševcih, Fikšincih.

Vrétino, obdano s kamenjem, čistijo enkrat letno, navadno v maju ali juliju. Gospodar, ki navadno to delo sam opravlja, stoji v vodi, jo s posodo zajema ter obliva kamenje. S tem izpere vso nesnago, ki se nabere med kamenjem. Umazana voda odteka po odtočnem jarku, ki ga gospodar preje izkoplje, po čiščenju pa spet zasuje. Enkratno čiščenje

Sl. 1: 1. Vrétina na »bedenj« — po ustnem izročilu; — 2. Vrétina z leseno cevko — Grad (v gozdu); — 3. Vrétina na »bedenj« — Dolina, Fartelj Geza; — 4. S plotom obdana vrétina — po ustnem izročilu; — 5. Zidava stúdenca — Tropovci 28, Rajbar Franc; — 6. Mlaka — Dolina na začetku vasi; — 7. Vodnjak na ključ — Rakičan; — 8. Vodnjak na ključ — Selo (opuščen); — 9. Vodnjak na ključ — Bogojina 25, Puhan Franc

traja dve uri, vendar je za dokončno temeljito očiščenje potrebno postopek še dvakrat ponoviti. K čiščenju vode med letom pa pripomore tudi riba, ki živi v vrétini zato, da sproti požre razne odpadke. Ribo ulovi gospodar v potoku, biti pa mora samica.

V jamo postavijo tudi obod izdolbenega drevesa, imenovan »bédenj«, »begenj«. V ta namen so posekali star hrast ali bor, odžagali 1—2 m deblo ter ga v sredini izžagali in izdolbli. Z opisanim deblom so oblagali vrétino, predvsem v krajih, kjer so gozdovi. Taki vodnjaki so danes še ohranjeni na Goričkem v vaseh Dólina in Moščanci (glej sl. $\frac{1}{3}$, stran 87). Ponekod so z bednjem zavarovali vrétino tudi nad površino zemlje. V tem primeru so pripravili daljši del debla, da je bila polovica debla v zemlji, druga polovica pa nad njo. Take vodnjake smo pred nekaj leti zasledili še v bližini Bogojine, Bukovnice, Vučje gomile in Sela (glej sliko $\frac{1}{1}$, str. 87). Bili so tudi primeri, da kotanja, ki jo je napravila vretina, ni bila obložena, ampak je za zbiranje vode zadostovala naravna jama. Take vrétine so navadno obdali s plotom. V zemljo so zabili kole ter jih prepletli s trsjem 30—70 cm visoko. Plot je bil okrogel s premerom cca 1 m (glej sliko $\frac{1}{4}$, stran 87). Domačini, naseljeni ob potoku Črncu od Beltinec do Brátonec vedo povedati, da je bilo še pred dobrimi 10 leti na tem območju 6 takih vrétin. Poznane pa so bile tudi vzdolž potoka Dobelj, kotanje, ki so bile v notranjosti obložene z rušo ali s kamenjem; nad zemljo navadno niso bile zavarovane.

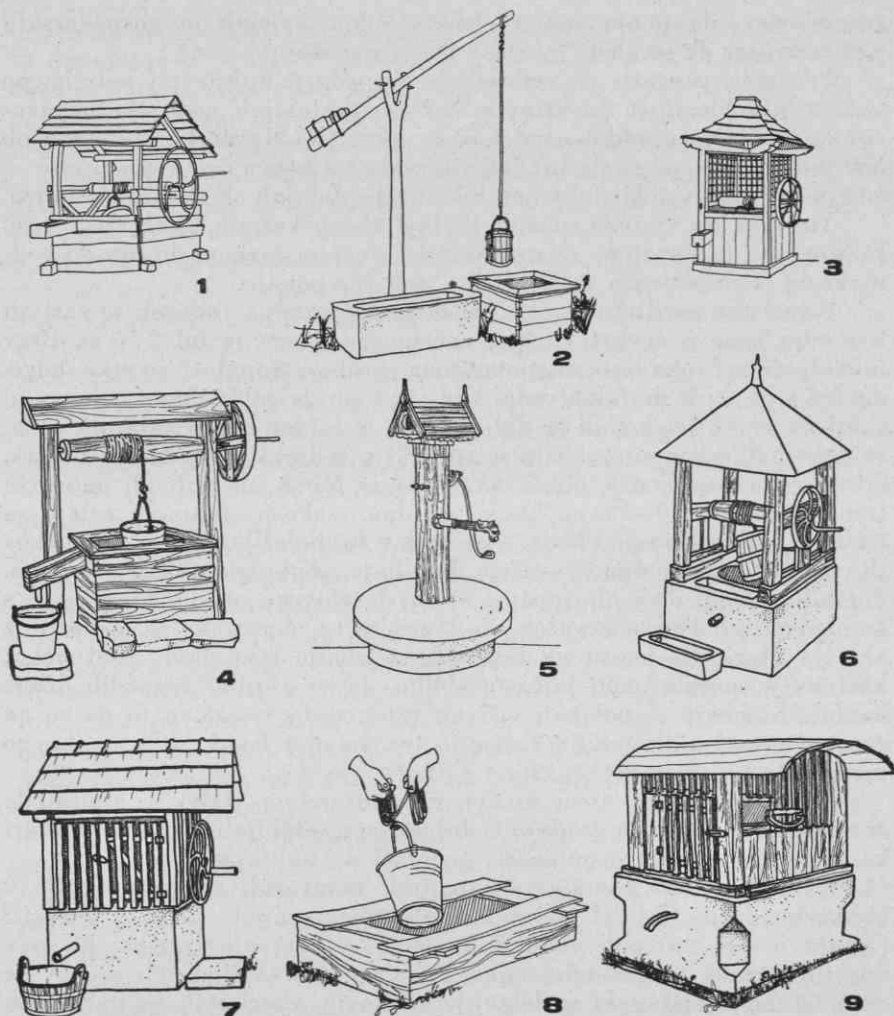
Nekatere vrétine so bile zavarovane tudi s preprosto leseno streho, ki so jo nosili v zemljo zabiti koli. Streha nad vodo je bila potrebna zlasti tam, kjer je bila vretina izpostavljena soncu ali nesnagi.

Poleg naziva »vrétina« za opisane vrste vodnjakov poznajo v okolici Beltinec, Lipóvec, Bogojine, še ime »studenček«, v območju Grada pa »fukaš«. Opisanih preprostih vodnjakov, »vretin« je bilo v preteklosti mnogo več kot danes. Še danes najdemo vretino na območju diluvialnih teras na Goričkem, kjer je talna voda teže dostopna. Vidimo jih lahko v vaseh naslednjih občin: Lendava, Murska Sobota, Petrovci—Šalovci (glej sliko $\frac{1}{9}$, stran 87).

Žejen pastir je legel na travnik, z dlanmi odstranil rastlinje ob vrétini in srkal vodo. Ob studenčku je počepnil in pil vodo iz prgišča. Tako ni rabil posode in si je obenem opral roke. Včasih je tudi z glave snel klobuk in z njim zajel vodo. Pozneje mu je moker klobuk na glavi v poletni vročini delal hlad.

Vodnjaki »studenci«. Studenec je ljudski naziv za umetno grajen vodnjak, ki se od »vrétine« razlikuje po tem, da tu ne gre za izvirno, temveč za talno vodo.

Ti vodnjaki so začeli kasneje nadomeščati »vrétine« in danes splošno prevladujejo. Tak vodnjak sega od 2—50 m v globino. Kdaj so se pojavili prvi vodnjaki, ljudsko izročilo ne ve povedati. Sklepati moremo, da so bili le-ti na Dólinskem in Ravénskem preje kot na Goričkem, kjer so jih začeli graditi v drugi polovici 19. stoletja. Vendar še danes nimajo na Goričkem vodnjaka pri vsaki hiši. Vodnjake so sprva kopali le v pri-

Sl. 2: 1. Vodnjak na kolo — Kobilje 208, Gunc Štefan; — 2. Vodnjak na vzvod — Krog, Horvat Anton; — 3. Vodnjak na kolo — Kobilje 17, Seršen Katarina; — 4. Vodnjak na kolo — Bogojina, Lovrenčič Štefan, pri Bönčevih; — 5. Vodnjak na železno črpalko — Dokležovje; — 6. Vodnjak na kolo — Petrovci; — 7. Vodnjak na kolo — Kuzma 31, Grajkar; — 8. Vodnjak z vrvojo — Selo; — 9. Vodnjak na kolo — Šalovci

merih, če je izvor usahnil in je vretina izginila. Vzporedno s temi pojavi se je talna voda znižala in ljudje so bili prisiljeni, da so vodo iskali pod zemeljskim površjem. Za naglo širjenje vodnjakov in njih relativno gostoto, ki jo danes ugotavljamo, pa moramo iskati vzroke tudi v težnjah

gospodarjev, da imajo vodo v bližini stanovanjskih in gospodarskih prostorov, ter da so glede oskrbe z vodo samostojni.

Pri izbiri prostora za vodnjak so gospodarji upoštevali potrebo po vodi v hiši, hlevih in na vrtovih. Zato so postavljali vodnjake na dvoriščih, in sicer na sredini med hišo in hlevi. Na Ravenskem, kjer so ob hiši tudi vrtički, pa so postavljali vodnjake na koncu čelne strani hiše — »na podóknaj«, vendar toliko od hiše, da je vodnjak ob požaru dostopen.

Vodnjak na vreteno so radi postavljali ob košatih lipah sredi vasi. Košata lipa je s svojimi vejami branila sončnim žarkom dostop do vodnjaka in je tako ostala voda hladna tudi čez poletje.

Gradnja vodnjaka. Po določitvi prostora za vodnjak so zarisali v zemljo krog z vrvico. Premer začrtanega kroga je bil 2—3 m. Prav toliko je bila široka tudi izkopana jama »graba«. Kopali so jo tako dolgo, dokler niso prišli do talne vode. Vodo so nato dvigali iz jame z lesenimi škafi na vrveh ter kopali še dalje. Ko se je v jami naglo nabirala voda, so prenehali s kopanjem, nato so spustili v vodnjak lesen okvir »oséke«. Okvir je napravljen v obliki kvadrata iz štirih jelševih ali gabrovih tramov, visokih 40—50 cm. Oséke na dnu vsakega vodnjaka rabijo za temelje vodnjakovega oboda. Na oséke so položili rešeto »gümléno« (Ravensko) s premerom 75—80 cm. Rabilo je za okroglo obliko vodnjaka. Z gradnjo so pričeli ob zunanji strani rešetovega oboda. Gradili so s kamenjem predvsem v vaseh ob Muri; v ta namen so ga navozili z obrežja Mure ali pa so ga izkopali iz zemlje (Goričko). Vsaj nekaj kamnov je moralo imeti jajčasto obliko, da so z njimi zagozdili druge kamne. Kamenje so polagali v dveh vzporednih vrstah, nato pa so na zunanji strani zid »zabili« z zemljo ter po njej hodili. (Glej slikovno ponazorilo $\frac{1}{5}$, stran 87).

Vzporedno z zidanjem so dvignili tudi rešeto. Tako so gradili do zemeljske površine. Za gradnjo vodnjaka so uporabljali v krajih ob Muri kamenje, na Goričkem peščenec, ponekod pa tudi opeko.

Nad zemeljsko površino so vodnjak zavarovali z leseno ograjo v obliki kvadrata. Ta del vodnjaka splošno imenujejo »oséki«, »oséjki«. Ograja je pri starejših vodnjakih deloma iz borovih tramov, ki so v vogalih vezani v križ (glej sliko $\frac{1}{6}$, stran 87). Višina teh osékov je okoli 60 cm. Mlajši oseki so delani iz hrastovih, akacijevih ali smrekovih desk, ki so v vogalih zbite z žebli (glej sliko $\frac{1}{7}$, stran 87). Nekateri pa so vezani na otor.

Deske so gladko obdelane, le na notranji strani. Pri novejših vodnjakih so ponekod deske postavljene pokonci ter so zgoraj in spodaj vdlane v vodoraven okvir iz tramov. Oseki iz desk so v splošnem nekoliko višji od osekov iz tramov. Vrhu osekov so navadno pritrjene vodoravne deske, ki rabijo za polaganje posode ali ključa. Nekateri leseni oseki imajo pod vrhom ali v sredini ene stranice vdelan lesen odtočni žleb, ki se končuje s cevjo, skozi katero voda odteka v nastavljen posodo. Ti žlebovi so v rabi predvsem pri napajanju živine, kjer stoji posoda za vodo na tleh. Ponekod je k studencu postavljeno pod cev

leseno korito, redkeje pa vidimo poleg studenca večje cementno korito za napajanje živine. Tudi najnovejši oseki so ponekod že cementni (glej sliko $\frac{1}{8}$, stran 87). Višina cementnih in lesenih osekov je okoli 70 cm, odprtina vodnjaka pa se giblje od 80—100 cm. Nekateri vodnjaki so pokriti z lesenim pokrovom, ki se na eni strani lahko dvigne.

Cementne oseke so izdelovali poklicni »cementarji«, ki so poleg tega delali tudi cevi za järke, mostove itd. Eni cementni oseki so pred prvo svetovno vojno stali 5 »rajnškov« (= goldinarjev).

Graditelji vodnjakov. Vodnjake so gradili sprva kmetje sami, v drugi polovici 19. stoletja pa so bili že znani poklicni »studenčarji«. Vodnjak je bil navadno narejen v nekaj urah. Studenčarji so bili povčini tudi tesarji. Ti studenčarji — tesarji so izdelovali predvsem vodnjake na lesne črpalke. V seznamu obrtnikov v arhivu Obrtne zbornice v Murski Soboti najdemo naslednje tesarje, ki so kopali tudi vodnjake:

Virag Mihael iz Beltinec, Kukonja Karel iz Kroga (umrl 1955 leta), Mencinger Franc iz Kroga (umrl 1950 leta). Mencinger je bil izmed navedenih najbolj prizadeven, hodil je kopat vodnjake po vsem Prekmurju in celo na Štajersko.

V Zakonu o obrtih z dne 5. februarja 1931 se v seznamu rokodelcev, ki še izvršujejo rokodelsko obrt na osnovi pooblastila, navajajo tudi graditelji vodnjakov (studenčarji). Na podlagi tega zakona sta bila v letu 1936 za soboški okraj uradno javljena naslednja studenčarja: Kolinarič Vince, Krog 85 — vodnjakar, Horvat Janez od Grada, tesar in studenčni mojster. V seznamu obrtnikov iz leta 1912 pa je bil eviden-tiran kot »studenec kopar«, vendar brez obrtnega dovoljenja, Karel Kuronja iz Zbigovec, tedaj star že preko 60 let. V Prekmurje so hodili izdelovat vodnjake na lesene črpalke studenčarji iz ljutomerske okolice ter iz Gornje Radgone.

Tipi vodnjakov. Način, kako so ljudje dobivali iz vodnjaka vodo, je določal tip vodnjaka. Po tem načinu so vodnjaki dobili svoje ime.

Najpreprostejši je studenec, iz katerega dvigajo vodo v posodi, privezani na vrvi. Ti vodnjaki so navadni globlji, najdemo jih na Goričkem (glej sliko $\frac{2}{8}$, stran 89).

Vodnjak na ključ. Drugi je »studenec na ključ«, t. j. vodnjak, iz katerega dvigajo vodo s pomočjo »ključa«, dolgega lesenega droga, ki ima na koncu nasajeno kljuko. Del ključa, ki rabi za držaj, je raven, navadno 4—4,5 m dolg, iz vrbovega ali borovega lesa, na koncu pretaknjen skozi kljuko »kljuka«, »kljukašč«, »kaprez«, »zobec«, »haklica«, »hakel«, ki rabi za natikanje posode. Kljuka je ponekod ravna, drugje pa nekoliko ukrivljena. Novejše kljuke so železne in ukrivljene v obliki kavolja. Za kljuke uporabljajo največ brestov ali gabrov les, dolge so okoli 35 cm (glej sliko $\frac{1}{8}$, stran 87). Ključ z lesenimi kljukami so izdelovali tesanji, odkar pa ljudje kupujejo za ključ železne kljuke, jih sami natikajo na ročaje. Pri dviganju vode obesijo ljudje na kljuko najprej prazno posodo, nato jo s ključem spustijo v vodnjak, da se napolni, na kar drog ključa naslonijo na rob vodnjaka in ključ dvigajo sprva tako,

da se drog podrgne ob robu vodnjaka, ko pa je posoda nekaj metrov pred vrhom, primejo drog z obema rokama in ga prosto dvigajo. Na robovih vodnjakov lahko opazimo vdolbine, ki jih po daljšem času napravijo ključi. Ponekod so zato ob robu vodnjaka pritrčili majhen lesen valj, ki je omogočil lažje dviganje ključa ali polne posode (glej sliko $\frac{1}{8}$, stran 87). Vodnjaki na ključ so razširjeni predvsem med Murškim in Lendavskim poplavnim pasom in na prehodnem območju iz ravninskega v gričevnati svet.

Vodnjak za vzvod — »*stúdenec na čigo*«. Zanj je značilna »čiga« (madž. polž) — 2 drogovala, od katerih je eden vsajen v zemljo in nosi na vrhu prečni drog za dviganje vode. Za pokončni drog rabi navadno slabo otesano deblo, ki se zgoraj razcepi v rogovilo. Ta drog je okoli 3,70 m — 4 m visok. Razcep se imenuje »(h)lače« (vas Krog). Vanj je z verigo ali vrvjo gibljivo pritrjen prečni, okoli 7—8 m dolg drog. V enem koncu je ta drog obtežen s kosom lesa ali s kamnom, na drugem koncu pa je pritrjena železna kljuka. Na kljuko je obešen tanjši 4—4,5 m dolg lesen drog z vedrom na koncu. Veriga med drogom z vedrom ter med prečnim drogom »čige« omogoča gibljivost pri spuščanju posode v vodnjak. Obtežitev prečnega droga »čige« mora biti le nekoliko večja od teže vedra in droga, ki nosi vedro. Pri spuščanju vedra v vodnjak ni potrebna posebna pomoč; vedro je treba nekoliko potegniti k tlom in prečni drog se s tem nagne. Pri dviganju polnega vedra iz vodnjaka je potrebno drog z vedrom potegniti iz vode, kar pa obtežitev na prečnem drogu znatno olajšuje (glej sliko $\frac{2}{3}$, stran 89).

Prve vodnjake te vrste so v Prekmurju imeli grofje na pristavah. Za njimi so jih začeli uvajati tudi kmetje. Ta tip vodnjaka je najbolj razširjen v ravninskem Prekmurju in sodi med značilnosti Panonske nižine.

Vodnjak na vreteno — »*stúdenec na kolo*«. Še ljudsko ime za te vrste vodnjake pove, da gre za dviganje vode s kolesom. V ta namen sta na dveh straneh vodnjaka zabita v zemljo dva pokončna hrastova stebra »sohi«, visoki okoli 180 cm, ki nekako na sredini med vrhnjim robom vodnjaka in zgornjim koncem soh nosita pglavitni del tega vodnjaka, to je prečno hrastovo svoro, dolgo okoli 120 cm, povezano na koncu s kolesom. Ker se ta svora pri spuščanju posode v vodnjak in dviganju vode iz njega vrti, je zato na konceh nasajena v stebre z železnimi štekli, ki se v vdolbinah stebrov lahko vrte okoli svoje osi. En konec svore je preko železnega štekla povezan s kolesom, nameščenim na zunanji strani stebra. Svora je okrogla, kajti nanjo je na sredi pritrjena močna vrv s posodo na koncu. Dolžina vrvi se ravna po globini vodnjaka. Vrv se pri dviganju vode iz vodnjaka navija okoli svore, pri spuščanju posode v vodnjak pa se spet odvija. Za kolo je najprej rabil lesen križ brez krožnice. Pri mlajših vodnjakih vidimo leseno križno kolo s križnico, pri najnovejših pa železno kolo. Kljuka je povsod pritrjena na koncu enega kraka — kolesa. Za te vodnjake je dalje značilna stran, ki daje vodnjaku določeno obliko. Glede na velikost in obliko strehe imamo več vrst teh

vodnjakov. Najpreprostejša je majhna dvokapna streha, ki pokriva le prečno svoro (glej sliko $\frac{2}{4}$, stran 89). Na vrh pokončnih soh je tu položeno sleme, nanj pa sta pritrjeni dve deski tako, da tvorita dvokapno streho. Streha se je pri teh vodnjakih povečala toliko, da je pokrivala ves vodnjak, s tem pa se je spremenila tudi konstrukcija vrhnjega dela vodnjaka. Namesto dveh pokončnih stebrov imamo tu štiri vogalne stebre, katerih funkcija je predvsem v tem, da nosijo streho in ne več v tem, da nosijo svoro.

Na vrh dveh vzporednih stebrov je položena na vsaki strani po ena strešna »loga«, ki nosi »špirovce«, t. j. tanjše tramiče, ki se pod vrhom strehe stikajo. Na vrh špirovcev je položeno strešno sleme. Streho tvorijo vodoravno položene deske. Vsaka vrhnja deska pokriva rob spodnje. Tak način prekrivanja se v gradbeniškem izrazoslovju imenuje — na preklop (glej sliko $\frac{2}{1}$, stran 89). Nekaterim opisanim streham so bile v preteklosti dodane na čelni strani tako imenovane »svisli«, t. j. majhna trikotna stena pod vrhom strehe. Ta stena je bila izdelana iz izrezljanih desk in je bila prekmurskemu vodnjaku dodana samo v okras. Namesto opisane dvokapne strehe najdemo ponekod štirikapno streho. Strešno konstrukcijo nosita dva v križ položena trama, katerih krake nosijo štirje vogalni pokončni tramovi. V križišču tramov je vsajen pokončni stebriček. Špirovci, ki nosijo streho, so zgoraj pritrjeni na ta stebriček, spodaj pa krake križnih tramov in tako tvorijo vogale strehe. Streha je iz borovih desk »na preklop«. Ima nekoliko usločeno piramidno obliko, zgoraj presečkano tako, da tvori vrh strehe kvadratna deska (glej sliko $\frac{2}{3}$, stran 89). Obe opisani strehi najdemo v okolici Kóbilja. Lesena piramidasta streha se pojavlja tudi drugod v Prekmurju, le da zgoraj ni presečkana, temveč se koničasto končuje. Vrh strehe je poudarjen še z navpično postavljenim konico.

Danes najdemo tudi vodnjake s polkrožno pločevinasto streho (glej sliko $\frac{2}{9}$, stran 89), številni vodnjaki na kolo imajo navadno dvokapno streho iz opeke (glej sliko $\frac{2}{7}$, stran 89). Pri vseh opisanih vodnjakih, katerih streho nosijo štirje vogalni pokončni stebri, je pritrjena prečna svora s kolesom tako, da je na dveh straneh vodnjakov k stebrom pritrjena prečna vez. Na sredini je ena teh vezi vdolbena ter je v vdolbino vsajen štekel svore, druga vez pa je preluknjana in je skozi luknjo pretaknjena os, povezana s kolesom. Prostor med prizemnim obodom vodnjaka in streho je ponekod ograjen s pokončnimi letvami tako, da je izven ostenja samo kolo. Na eni strani so v taki steni vratca, ki se zapirajo z riglom. Pri dviganju vode je treba vratca odpreti. Druge spet najdemo vodnjake, ki imajo mrežasto steno le na treh straneh.

Opisani vodnjaki na kolo so znani predvsem na Goričkem, najdemo pa jih tudi že na prehodu iz ravninskega v gričevnati svet, t. j. na prehodnem območju s Cankovske in Sebeborske nižje pleistocenske terase. Določene oblike vodnjakov najdemo le v nekaterih krajih; tako je za okolico Šalovec značilen v zadnjem času vodnjak s pločevinasto streho. Zaprti vodnjaki z vratci in stenami iz letev so doma predvsem v okolici Kuzme.

Na splošno so vodnjaki na kolo razširjeni na območju diluvialnih teras, predvsem v občinah Grad, Petróvci in Šalovci.

Nastanek vodnjakov na kolo ter njih razvoj moramo razlagati predvsem tako, da je s tem načinom dviganja vode mogoč dostop v globlje vodnjake, pri katerih bi ključ ali »čiga« ne dosegla vode. Glede na starost moramo ugotoviti, da so mlajši od drugih vodnjakov, saj najstarejši domačini še pomnijo prve vodnjake te vrste.

Vodnjak na črpalko — »*stüdenec s pumpov*«. Prvi vodnjaki na črpalke so bili le delno železni. Gospodar je kupil železno črpalko z batom, povezano z ročajem za črpanje ter železno cev za iztekanje vode. Ta cev je bila navadno ornamentirana, na koncu kljukasto navzdol zakrivljena in se je večkrat končala v obliki pasje glave. Črpalka je bila vdolana v lesen okoli 180 cm visok obod, ki so ga izdelali navadno iz borovega debla. Deblo so prevrtali s pet do šest metrov dolgimi svedri. Cev je bila zgoraj širša, spodaj pa nekoliko ožja. Ker se je voda dvigala po njej, so cev izlužili, da voda ni dobila okusa po lesu. V ta namen so skuhalo v kotlu presejan lesni pepel. Cev so na enem koncu zaprli, nalili vanj vroč lug, ki je ostal v cevi do naslednjega dne. Nato so cev preplaknili s čisto vodo. Spodnji del debla, ki pride v vodo, so oblili z lugom tudi od zunaj. Cev v svežem deblu so navadno še obžgali, zlasti v spodnjem delu. V luknjo so natlačili slamo ali oblanje ter to zažgali. Tako je dobila cev znotraj zoglenelo prevleko. Del debla, ki sega na zunanji obod vodnjaka, so obili s štirimi, šestimi ali osmimi deskami in tako je vodnjak dobil obliko kvadrata ali mnogokotnika. Vrh debla je bila navadno majhna dvokapna lesena streha z izrezljanimi svislimi in raznimi dodatnimi okraski, ki so jih pritrdili bodisi na obe konici strehice ali v sredo. Ti okraski so bili navadno kovinski in so predstavljali petelina, veternico, zastavico, sulico itd. (glej sliko $\frac{2}{5}$, stran 89). Ponekod je streha tudi ravna ali obrožena. Ti vodnjaki so po navadi zaprti s cementno ploščo, položeno na zunanji obod. Zunanji obod iz desk so navadno prebarvali z rdečo, modro ali belo barvo, robove, ki so jih tvorile deske, pa so tu in tam pri modro in rdeče pobarvanih vodnjakih poudarili še z belo barvo. Razširjeni so na vsem ozemlju Prekmurja, glede na njihovo starost pa jih uvrščamo med mlajše; uvajati so jih začeli v začetku 20. stoletja. Najnovejši vodnjaki na črpalko, ki v zadnjem času izpodrivajo vse ostale tipe vodnjakov, so kupljeni in v celoti železni. Največ jih najdemo v okolici Murske Sobote in Lendave.

Krajevna razširjenost in gostota opisanih vodnjakov je razvidna iz priložene karte (stran 95).

Posode za vodo. Neposredno z vodnjaki so bila povezana tudi »vêidra«, lesena vedra narejena iz hrastovih dog in okroglega dna (glej sliko $\frac{4}{8}$, stran 97). Doge so na obeh koncih povezane z železnim obročem. Posoda je spodaj širša, zgoraj ožja. Premer odprtine okoli 30 cm, premer dna okoli 35 cm, višina 26—30 cm. Te vedrice so bile sestavni del vodnjaka, obešali so jih na ključ ter na drog pri vodnjakih na čigo ali pa so visele na vrvi ali na verigi pri vodnjakih na kolo. Vodo iz vedrice

so že pri vodnjaku prelili v drugo posodo. Vedrice so v novejšem času zamenjala kupljena kovinska vedra. Pri vretinah so zajemali vodo z lončenimi posodami, ki so obenem rabile tudi za prenašanje in hranjenje vode. Najobičajnejše so bile pütre, »vrčki« in »kulači«. Pütra je trebušaste oblike z ozkim kratkim vratom ter votlim ročajem »priločem«, v katerem je navadno luknjica, ki rabi za pitje (glej sliko $\frac{4}{3}$, stran 97).

»Vrček« (Dolinsko) ali »ročka« (Ravensko) je po obliki podobna pütri, le da je v svojem trebušastem delu nekoliko širša, vrat pa se na vrhu nekoliko razširi in ima na eni strani obliko nosu. Obe ravnokar omejnjeni lončeni posodi (pütra in vrček) sta lahko različnih velikosti. Pütra je navadno črno žgana, vrček pa je lahko navadno žgan, glaziran ali ne-glaziran ali pa tudi črno žgan. Glazirani »oblijáni« vrčki imajo ponekod tudi preproste druge barvne ornamente. Na polje ali drugo delo so nekoč prenašali vodo tudi v »kulačih« (čutara, glej sliko $\frac{4}{1}$, stran 97).

Le-ti so bili leseni iz lipovega lesa ali lončeni. V iste namene so rabili tudi lesene »bučke« (barigle), delane iz hrastovega ali akacijevega

lesa. V gospodinjstvu so za hranjenje vode rabili tudi škafe. Škof z vodo je stal navadno na klopi za kuhinjskimi vrati, ob njem pa često tudi pútra. Za napajanje živine v hlevu so rabili »piklin« (tudi »pitlin«, t. j. lesena posoda narejena iz borovega, hrastovega ali brestovega lesa). Ta posoda ima okroglo dno in stranice narejene iz dog, od katerih sta dve okoli pol metra višji od ostalih ter rabita za ročaje (glej sliko $\frac{4}{10}$ na strani 97). Doge so bile po starem povezane z lesenimi obročki. Nekateri »piklini« so bili zgoraj širši, spodaj ožji, držali so okoli 20 litrov, kolikor je približno pila ena krava. Piklini so danes redko še v rabi, izpodrinila so jih kupljena vedra.

Prenašanje vode. Od vodnjaka pri hiši do kuhinje nosijo vodo največ v črno žganih vrčih (zlasti Ravensko in Dolinsko, glej slikovno prilogo I). Vrčke za vodo nosijo v rokah ali na glavi — v drugem primeru ima gospodinja na glavi pod vrčem okrogel pleteni svitek »svék« (Ravensko) »svijek« (Goričko). Na glavi nosijo vodo tudi v škafih. V krajih, kjer so nekoč nosili ali deloma še danes nosijo vodo iz vretin, ki so na niže ležečem zemljišču, prenašajo vodo s pomočjo lesenega droga, običajno narejenega iz bukovega lesa, ki ga položijo na ramo (glej sliko $\frac{4}{4}$ —7, stran 97). Drog je raven ali rahlo ukrivljen. Ponekod pa je v sredi navzgor ukrivljen, da se lepše prilega rami. Drog je 100 do 120 cm dolg, na obeh koncih je obešena veriga ali lesena palica s kljuko na koncu, dolga 40—50 cm. Da veriga ali kljuka ne pade z droga, je drog na koncih nekoliko zarezan. Celotno opisano napravo imenujejo »vaga«, »branovlek« ali tudi »jarem«. Na obe kljuki konec palic ali verig obesijo ročaj vrčke za vodo. Prenašanje vode je žensko opravilo, pomagajo pa tudi doraščajoči otroci.

Na Goričkem v vaseh Bodonci, Gor. Petrovci, Grad, Selo, Fokovci, Radovci, Motovilci, kjer je vprašanje preskrbe z vodo zlasti v suhih poletnih mesecih najbolj pereče, so prebivalci včasih vezani le na najmočnejše vretine. Te so ponekod razmeroma daleč od vasi. Zato prevažajo vodo z živino, in sicer na vozovih v sodih ali kadeh. Odprtine prekrijejo z vejami, da voda čim manj pljuska iz posode (glej slikovno prilogo I/3).

Zbiranje deževnice. Deževnico zbirajo bolj ali manj v vseh vaseh Prekmurja, vendar je ne rabijo za prehrano, temveč za pranje in druga domača opravila, ponekod pa tudi za napajanje živine. Pod strešno kap nastavljajo v ta namen razne posode. V nekaterih vaseh na Goričkem imajo deževnico napeljšano po ceveh v vodnjake, ki imajo sicer talno vodo. Tako je deževnica le dopolnilo vodi v vodnjaku.

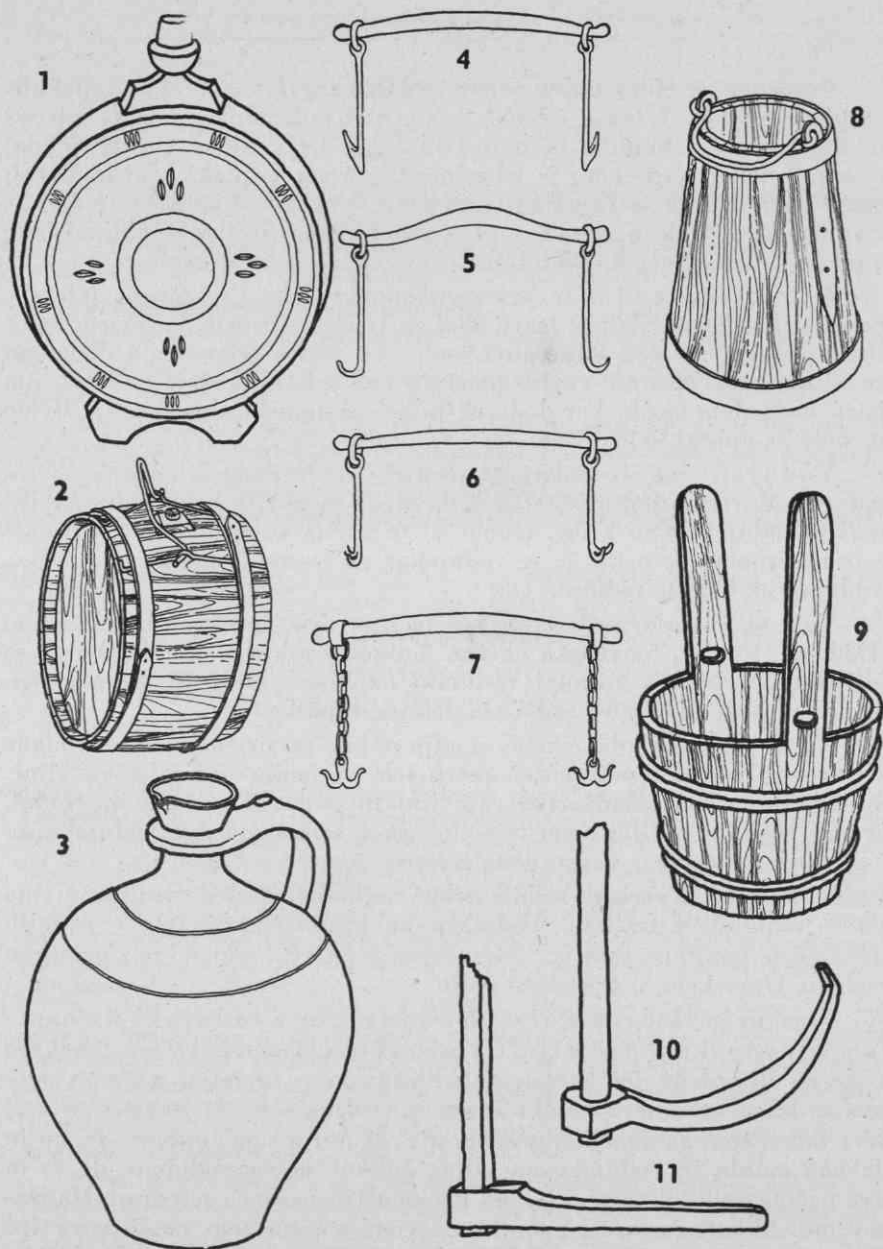
Legenda k t. I:

1. Prenašanje vode — Fokovci, 2. Prenašanje vode — Selo, 3. Prevažanje vode — Selo, 4. Vodnjak na ključ — Selo, 5. Prenašanje vode — Vučja gomila

Foto: Vlasta Koren

Sl. 4: 1. Kulač — Pokrajinski muzej, Sobota; — 2. Bučka — Tropovci 66, Gabor Franc; — 3. Pütra — Tišina 66, Bodanec Vera; — 4.—7. Drogovi za prenašanje vode; — 8. Vedro — Tropovci 25, Mikola Andraš; — 9. Pičlin — Dokležovje, Lukač Jožef, pri Krčmarovih; — 10.—11. Ključa za vedro

Pogosteje se zbira deževnica v nizkih naravnih kotanjah »mlakah« (madž. »tokah«). V takih mlakah so pastirji radi napajali črede goveda in ovac, kajti napajanje ni bilo utrudljivo. Le konje so že od nekdaj napajali doma, kajti konj je izbirčnejši in voda v mlaki zanj ni dovolj čista. Večje mlake so zlasti na Goričkem. Ponekod so ograjene z ograjo, starejše pa so bile ograjene s pletenim plotom. Še danes vidimo take mlake v Domanjševcih, Dolini, Šalovcih, Dolencih in drugod.

Mineralna voda. V severozahodnem delu Prekmurja (Ocinje, Serdica, Nuskova, Sotina) ter v okolici Tišine, Murskih Petrovec, Sodišinec prihaja na dan mineralna voda. Te vrelce izkoriščajo domačini za pitno vodo. Zlasti v vročih poletnih mesecih, ob košnji in žetvi, jim je ta voda dobrodošla kot dodatek pijači za poljske delavce. Za živino te vode ne uporabljajo.

Vodnjaki na sosednjih območjih. V nižinskih vaseh na sosednjem Murskem polju je talna voda nizka in je bilo za to v preteklosti največ vodnjakov na ključ. Danes so te vodnjake že močno zamenjale železne črpalke, le nekaj je še vodnjakov na leseno črpalko in na ključ. Vodnjak na kolo je redkost.

Tudi ob jugoslovanskoavstrijski meji v vaseh s slovensko manjšino (Dedonci, Potrna, Slovenska gorica, Žetinci, Zenkovci, Radkersburg) so bili nekoč pretežno poznani vodnjaki na ključ, ki so jih kasneje zamenjale lesene in v novejšem času železne črpalke.

Na sosednjem Madžarskem ozemlju so bile razširjene vretine, obdane z bednom (madž. »bodonkút«), poleg teh pa imajo vodnjake na ključ, na čigo in na kolo. Madžari iz vasi Szalafő so hodili po vodo na Hodoš, čeprav sta bila po ljudskem izročilu nekoč tam samo dva vodnjaka na čigo. Vodo so vozili iz vasi tudi za živino.

V Slovenskih goricah so bile nekoč najbolj razširjene vretine, živino pa so napajali v mlakah. Vodnjake na ključ uvajajo šele v zadnjih desetletjih, imajo pa tudi že vodnjake na črpalke. Podobno je s preskrbo vode na Dravskem in Ptujskem polju.

Primerjava prekmurskih vodnjakov z vodnjaki na ostalem Slovenskem ozemlju. Če bežno pregledamo, kako je s preskrbo vode na drugih etničnih območjih Slovenskega ozemlja, moremo ugotoviti, da so opisani vodnjaki znani tudi drugje in da smemo po vsej verjetnosti šteti za značilno posebnost Prekmurja samo opremo vretin in deloma morda še vodnjake na ključ, kolikor smemo sklepati, da so ta dva načina vodnjakov prevzeli od Prekmurcev oziroma sosednjih Madžarov tudi bližnji Štajerci. Vodnjak na čigo je sicer zelo značilen za vso Panonsko nižino, srečamo pa ga tudi na Dolenjskem in v Beli Krajini ter celo v visoko ležečih gorenjskih vaseh (Gorjuše, Koprivnik). Tudi vodnjak na kolo je znan povsod po Sloveniji in moremo zanj reči, da je v Prekmurje prišel od drugod. Vodnjaki na črpalke so seveda novejši in tako v Prekmurju kot drugod naglo izpodrivajo starejše vrste vodnjakov.

Literatura

1. Vilko Novak, Ljudska prehrana v Prekmurju, Ljubljana 1947, str. 99.
2. Ivan Gams, Geomorfologija in izraba tal v Pomurju, Geografski zbornik V, 1959, 205 sl.
3. Določbe zakona o obrtih z dne 5. novembra 1951 (Arhiv obrtne zbornice v Murski Soboti).
4. Ferenc Gönczi, Göcsej, Kaposvár 1914, str. 472—473 in 477.
5. Rajko Ložar, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, str. 205.

Uporabljala sem tudi naslednja dela:

- Elek Benedek, A magyar nép multja és jelene, Budapest 1898, str. 30 do 58.
- Gyula Fehér, Kútak a Körös Kis—Sárrétjén. Ethnographia 1958, str. 175 do 185.
- Magyarország vármegyei és városai, Vasvármegye. Budapest 1898, str. 390.
- Anton Melik, Stajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana 1957.
- Ivo Pirč, Zdravje v Sloveniji, Ljubljana 1959.
- Vse druge podatke pa so mi dali številni starejši domačini.
- Risbe (sl. 1—4) je izdelala Martina Rojs-Golja iz Pokrajinskega muzeja v Mariboru.

Zusammenfassung

DIE WASSERVERSORGUNG UND DIE BRUNNENFORMEN
IM PREKMURJE (ÜBERMURGEBIETE)

Ein gutes Trinkwasser ist eine der hauptsächlichsten Bedingungen für die menschliche Siedlung und für die Existenz des Menschen. Das Prekmurje (die Landschaft im äussersten Nordosten Sloweniens) gehört in volkskundlicher Hinsicht zum pannonischen ethnischen Gebiete. Es erreicht im Schwemmland der Mur und ihrer Nebenflüsse die grösste Bevölkerungsdichte.

Das Wasser ist im Murgebiete nicht überall bekömmlich, weil die Mur in unmittelbarer Verbindung mit dem Bodenwasser steht. Die Nähe des Bodenwassers, welches von den Siedlungen im Flach- und im Hügellande gebraucht wird, ist auch für die Brunnenformen und für die Versorgung mit Trinkwasser entscheidend.

In der Volksüberlieferung, besonders in den unbesiedelten Gebieten, lebt noch die Erinnerung an das Wassersuchen mittels einjähriger Weidenruten. Die Wassersucher waren Männer, die ihr Wissen von ihren Vorfahren geerbt hatten.

Die Wassergewinnung geschieht auf verschiedene Weise. Die einfachste Art ist die Naturquelle. Häufiger ist die Quelle auf flachem Boden, die man »vrétina« nennt. Eine vrétina ist mit Steinen eingefasst oder man legt einen ausgehöhlten Baumstamm darein.

Neben den vrétine waren auch künstlich gemachte Brunnen bekannt. Sie unterscheiden sich darin von den vrétine, dass in ihnen kein Quellwasser, sondern nur Bodenwasser vorkommt. Solche Brunnen traten später an Stelle der vrétine und sind heute allgemein vorherrschend. Die Brunnen wurden anfänglich von den Bauern selber gemacht, in der zweiten Hälfte des 19. Jh. jedoch kannte man schon berufsmässig arbeitende Brunnenmacher (»studénčarji«). Die Art der Gewinnung des Wassers aus dem Brunnen war bestimmend für den Brunnentypus. Davon erhielten die Brunnen ihre Bezeichnung bzw. ihren Namen. Der einfachste ist der Brunnen, bei dem man das Wasser mittels einer

langen hölzernen Stange (»ključ«) mit einem Haken am Ende schöpft. Brunnen solcher Art sind vor allem zwischen dem Mur- und Ledava-Überschwemmungsgürtel und auf dem Übergangsgebiet vom Flach- zum Hügellande verbreitet. Bei den Brunnen mit Hebebaum (»čiga«) ist ein Pfosten in den Boden eingerammt und trägt am Ende eine Querstange zum Wasserheben. Die ersten dertartigen Brunnen wurden im Prekmurje von den gräflichen Gutsbesitzern bei den Meierhöfen eingeführt, später verbreiteten sie sich und sind auch auf kleineren Bauernhöfen erhalten geblieben. Dieser Brunnentypus ist im Flachland des Prekmurje am meisten verbreitet und gehört zu den Charakteristiken der Pannonischen Ebene.

Der Brunnen mit Wasserrad ist vor allem im Goričko bekannt, ist aber auch am Übergange vom Flachlande ins Hügelland, d. h. im Übergangsgebiet von der unteren Pleistozensterrasse von Cankova und Sebeborci anzutreffen.

Der Brunnen mit Pumpe ist auf dem ganzen Prekmurje-Gebiet verbreitet, gehört aber zu den jüngeren Formen und wurde anfangs des 20. Jh. eingeführt.

Aus den »vétine« wurde das Wasser mit Tongefässen geschöpft, die gleichzeitig auch zum Tragen und als Behälter gebraucht wurden. Die üblichsten waren die »püte«, die »vrčki« und die »kulači«. Zu gleichem Zwecke wurden auch hölzerne »bučke« und »pitlini« verwendet. Vom Brunnen beim Hause bis zur Küche wird das Wasser hauptsächlich in schwarzgebrannten Krügen geschafft. Die Krüge werden entweder mit den Händen oder auf dem Kopfe getragen. Im zweiten Falle legt die Hausfrau einen runden Tragrost unter den Krug. Im Goričko sind die Einwohner einiger Dörfer, wo die Wasserversorgung besonders in den trockenen Sommermonaten äusserst kritisch ist, sind die Einwohner manchmal nur an die stärksten »vétine« angewiesen, die weit vom Dorfe liegen. Sie transportieren deshalb das Wasser mit Viehgespann und zwar auf Wagen in Fässern und Tonnen. Das Regenwasser wird mehr oder minder in allen Dörfern des Prekmurje eingesammelt, doch wird es zur Wäsche und für sonstigen Bedarf nicht gebraucht. Im nordwestlichen Teile des Prekmurje kommt Mineralwasser an den Tag. Von den Quellen bekommen die Einwohner ihr Trinkwasser. In den Dörfern des Flachlandes im nachbarlichen Murfelde ist das Bodenwasser tief gelegen, dort waren einst die Brunnen mit Brunnenstangen (»na ključ«) am zahlreichsten. Heutzutage sind diese Brunnen stark von eisernen Pumpen verdrängt worden, selten sind Brunnen mit Holzpumpen und mit Brunnenstangen anzutreffen. Auch der Brunnen mit Wasserrad ist schon zur Seltenheit geworden. Auch längs der jugoslawisch-österreichischen Grenze, in den Dörfern mit slovenischer Minderheit, waren einst die Brunnen mit Brunnenstangen die häufigsten und sind später durch Pumpen ersetzt worden.

In der ungarischen Nachbarschaft waren »vétine« mit Brunnenkasten verbreitet, man trifft aber auch Brunnen mit Brunnenstange, mit Hebebaum und mit Wasserrad an. In den Slovenske gorice waren einst die »vétine« am zahlreichsten. Ähnlich verhält es sich mit der Wasserversorgung auf dem Ptuj- und auf dem Draufelde. Die beschriebenen Brunnenarten sind auch in anderen Teilen des slovenischen ethnischen Gebietes bekannt. Als Besonderheit des Prekmurje sind nur die »vétine« und teilweise vielleicht die Brunnen mit Brunnenstangen anzusehen. Der Brunnen mit Hebebaum ist zwar für die ganze pannonische Ebene charakteristisch, ist aber auch andernorts in Slovenien anzutreffen (Dolenjsko, Bela Krajina). Der Brunnen mit Wasserrad ist überall in Slovenien bekannt. Die Brunnen mit Pumpen sind neueren Ursprungs.

BREZEN IN BREZOVA VODA

Ivan Grafenauer

Na vprašanje, od kod je dobil mesec marec pri Slovencih ime *brezen*, je nekdo — pač bolj za šalo kakor zares — odgovoril, da od tod, ker se v marcu mačke »breznajo« — pojajo.

Pogled v Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar nam dovoljno pojasni koliko je imel šaljivec prav, koliko ne.

Pod iztočnico 2. *brézan* -zna, m., mesec marec (Pl. I, str. 57) Pleteršnik najprej pove, da beseda stoji že v Megiserjevem Besednjaku štirih jezikov (Dictionarium quattuor linguarum, 1592), da jo ima tudi U. Jarnik v rokopisu ziljskih besed (v licejski knjižnici v Ljubljani), da O. Gutsmann v svojem besednjaku (Deutsch-windisches Wörterbuch, 1789) navaja pri iztočnici *März* (str. 487) pregovor »kar v bresni sraste, april pobrije«; po Cafu in Cigaletu P. navaja dva pregovora o bréznu s Štajerskega — lahko bi bil navedel za Kranjsko še Vodnikovo pesem »Kos in brezen« ter pregovor iz te pesmi, da »brezen ima rep zaviti«. Važnejše za nas pa je sporočilo, ki ga podaja po Cafu, da je na Remšniku na Štajerskem *brézen* mesec *april*, »kadar uže breza teče«. *Brézen* je potemtakem na Remšniku, visoko nad dravskim debrom blizu pod vrhom okoli 1000 m visokega gorskega grebena, ki loči Jugoslavijo od Avstrijske republike, šele četrty mesec v letu, ker breza tam šele tedaj »teče«, ne v marcu kakor v dolinskih krajih.

Cigaletu in Cafu: 2. pojanje (mačk), na tretjem mestu po Miklošiču in Cafu: 3. razposajenost (tekanje, kričanje) otrok.

S tem je v soglasju, da po Pleteršniku pomeni *bréznati se*, -am se, impf. (Pl. I, str. 58): 1. po Cigaletu, Cafu in Miklošiču »pojati se« (o mačkah) = *bréziti se*, -im se Cig. Jan. — in 3. po Miklošiču »razposajeno kričati in poditi se okrog«.

Tako je pač jasno, da je imel zgoraj omenjeni šaljivec s svojo razlago prav le za tretji pomen besede *brezen* (otroško razposajenost) da pa za prvi, poglobitni pomen ni imel prav, česar kajpada tudi sam ni verjel.

Mesec marec je dobil torej pri starih Slovanih ime *brézen* (č. březen) od »brezove vode«, ki so jo pridobivali v tem mesecu. V aprilu, ko so breze ozelenele, so nehale teči in Miklošič navaja v svojem staroslovenskem besednjaku (Lexicon Palaeoslovenicum, 1862—1865), str. 17: *berezozol* m. aprilis op. I. 262. e lingua russica, pslov. enim esset brêzo-

zola betularum viriditas i. e. mensis, quo betulae virescunt. — Vir op. I. 262 pomeni: Opisane slavyanskich rukopisej moskovskoj sinodalnoj biblioteki (A. Gorskij, K. Novostrujev). Moskva I. 1855, in sicer je beseda navedena iz rok. 23 Evangelia saec. XIV—XV, pag. 253—264.

Sladki brezov sok je moral biti za stare Slovane velikega gospodarskega pomena, da so po brezi imenovali kar dva meseca in to poleg gospodarsko tako pomembnih imen kakor so *sečan* (hrv. *siječan*, pri nas se je zgodaj preimenoval po svečnici v *svečan*) za februar (pri Hrvatih januar), ko so nizko drevje in grmovje posekali, *sušec* za marec, ko se je to dračje posušilo, da so ga v aprilu požgali in pepel podkopali za njive požganice; traven za maj, ržni cvet za junij, srpan za julij, kozoprsk za oktober, listognoj za november. (Gl. več: Bogo Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in dežela karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, str. 440—441.)

Da je bil sladki brezov sok starim Slovanom tako dobrodošel, temu se ni čuditi, saj je bil v starem času čebelni med edino sladilo, ki so ga evropski narodi v starem času poznali, in vsako dodatno sladilo je bilo nad vse dobrodošlo. Drugo staroveško sladilo, sladkorni trs, je bil preprostemu kmečkemu ljudstvu nedosegljiv tudi potem, ko so ga začeli v trpežni obliki (kar so se naučili delati kdaj od tretjega do šestega stoletja) izvažati iz Indije in Perzije tudi v Evropo. Saj so si ga mogli privoščiti samo gospoda in bogati meščani, ne pa preprosti ljudje. Ni dvoma pa, da so že stari Slovani pridelovali iz brezovega soka opojno pijačo, kakor so znali delati iz čebelnega medu opojno medico.

Dandanes vsaj pridelujejo iz brezovega soka lahko opojno, prijetno dišeče peneče se brezovo vino po vsej severni Evraziji: predvsem baltsko-slovanski narodi, potem pa Votjaki, Baškiri, Tunguzi, Burjati, celo Iveni in Itelmi na Kamčatki. O tem pregledno poroča prof. Evel Gasparini v razmnoženih skriptih beneške univerze: *Il Matriarcato Slavo. Parte prima*. Istituto universitario di Ca' Foscari. Facoltà di Lingue e Letterature Straniere. Anno Accademico 1960/61. La Goliardica. Venezia, p. 34—37. — Isto se poroča tudi o Škotih.

Žal nimamo sporočil, kako so naši predniki Slovenci pridelovali brezov sok, niti ne, če si ga pridobivajo pri nas še danes kje, niti ne, kako temu strežejo.

Imamo pa sporočila, kako pridobivajo podoben drevesni sok v Severni Ameriki od sladkornega javorja. Pearl S. Buck pripoveduje v romanu »Letter from Peking« (1957) o Amerikanki, ženi Geralda, sinu ameriškega očeta in kitajske matere, ki so jo 1950 s sinom izgnali iz Kitajske in ji tam nato ubili še moža. Živeča na farmi svojega pokojnega očeta v gorati pokrajini Vermonta opisuje ta žena (roman je pisan v prvi osebi) tudi o pridobivanju javorovega soka po načinu, ki ga je izboljšal njen pokojni oče. Takole pripoveduje:

»Dnevi so minevali in dan sladkornega dela je dolg in kratek hkrati. Trdo delo je to, vendar smo pri tem srečni. Moj oče je navrtal drevesa in speljal cevi po gozdiču in te cevi so vodile v tri glavne velike cevi.

Po težnostni sili je tekel sok v majhno pa čedno sodobno opremljeno sladkorno hišico v dolini blizu našega doma. Vsa ta leta, ko sem doraščala in hodila v višje šole (college), je moj umni oče preučeval vse ustrezne postopke in zdaj sva Renni in jaz z Mattovo pomočjo pridelovala sladkor dvakrat laže kakor naši sosede. Ti vidijo vse in se čudijo, včasih pokojnega očeta skromno pohvalijo, pa nobeden izmed njih tako ne dela. Prej sem to včasih zamerila, dokler nisem, živeč v Pekingu spoznala veljavnost prednikov za družino.«

Stari način dela pa je omenjen v Karla Maya povesti »Der Sohn des Bärenjägers« (Ges. Werke 35, str. 187—188). Hromi Frank v zgodbi, ki jo pripoveduje Jemmyju pravi: Prišel je do neke naselbine z gozdičem v bližini. »Tam je bilo posebno mnogo javorovih dreves in čudil sem se, da je v vsakem deblu tičala cev, iz katere je tekel sok v podstavljeno posodo. Bilo je pomladi, najboljši čas za pridobivanje javorovega sladkorja. V bližini hiše, stesane iz brun, so stale dolge, zelo plitve lesene posode, napolnjene s soko, da bi tam izhlapeval.«

Tako ali podobno so si pač tudi naši predniki pridobivali sladko brezovo vodo v krajih, kjer je bilo dovolj brezovega drevja. Zgoščevati pa je v našem podnebjju s pogostimi pomladnimi padavinami niso mogli tako preprosto. Verjetno brezove vode sploh zgoščevali niso, ampak so ravnali z njo — kolikor je niso sproti uporabljali — tako kakor z moštom iz stolčenih in stisnjenih jabolk in hrušk ter si napravljali brezovo vino kakor sadni mošt ali tolkovec (sadno vino). O vsem tem pa žal nimamo nikakih sporočil ne iz preteklosti ne iz sedanjega časa.

Zato morda ne bo odveč, če povem kaj malega o tem, kako smo stregli tej stvari otročaji v mojem domačem kraju pred kakimi osemdesetimi leti.

Bilo je to v mojem rojstnem kraju, Veliki vasi (u Bličej vāsē, uradno Micheldorf) v brški fari (uradno Egg) pri Šmohorju (Hermagor), ki smo mu pravili kar samo Trg in mu še zdaj tako pravijo, čeprav je medtem postal »mesto«. Tam sem se rodil na domu svoje matere Elizabete, r. Flaschberger, dne 7. marca 1880 ter sem na trdni kmetiji svojega deda Janeza Flaschbergerja, po domače Otarta, preživel svoja prva otroška leta in po nekih presledkih tudi prva šolska leta.

Od 11. februarja 1884, poročnega dne očeta in matere, je gostoval moj oče Miha Grafenauer, tedaj mežnar in organist pri farni cerkvi sv. Mihaela »na Brde«, z materjo, menojo in mlajšim bratom Klemensom (ki živi zdaj kot upokojen poštni uradnik v Mariboru) v očetni Zotlarjevi kajži na Brdu, v kateri sta poleg mladega gospodarja, starejšega očetovega brata Janeza in njegove precejšnje družine živela še preužitkarja, ded Janez Grafenauer, prejšnji mežnar, z babico Marijo, r. Jank. — Za leti 1884 in 1885 je oče, »Miha Grafenauer, mežnar« na Brdu, dekanija Ziljska dolina, zapisan kot ud Mohorjeve družbe v Celovcu (KMD za leto 1885, str. 45, za leto 1886, str. 48).

Leta 1885 pa je podelil vneti narodnjak stari peravski župnik Valentin Lesjak — našel sem njegovo ime kot naročnika zapisano v

»Slovenski Bčeli« in v »Slovenskem Glasniku« — očetu službo mežnarja in organista pri farni in romarski cerkvi Sv. Križa na Peravi pri Beljaku (zdaj je že davno v Beljaku). Mati z otroki vred — na Brdu se je bil pred kratkim rodil tretji sin, mali Mihec — se je preselila v decembru 1886 v perovško mežnarijo. Prepeljal nas je po cesti čez Plajprg (Bleiberg) v hudem mrazu ded Janez Flaschberger, materin oče. V listnem košu na saneh, obloženem, podloženem in pokritem s plevnicami, blazinami, rjuhami in odejami, smo kukali v ponočni vožnji izpod odej na roje zvezdnih utrinkov, ki so se usipali izpod neba.

Perovška mežnarija je bila stisnjena med prometno cesto in pokopališče, malo primerna za skočnega fantiča, kakršen sem bil — zdaj je tam samo še del pokopališčnega zidu z vzdanimi spomeniki in grobnicami; tudi je bil umrl med tem mali bratec dojenček — zato me je še pred veliko nočjo vzel ded spet s seboj k Zilji, ko je bil pripeljal staršem še raznega blaga od doma, in takoj po veliki noči (25. aprila 1886) sem začel hoditi v brško ljudsko šolo. Šolsko leto se je začinjalo tedaj na kmetih z veliko nočjo, v mestih pa sredi septembra. Jeseni 1886, sredi septembra, ko so se začele na kmetih pašne počitnice — tedaj se je vrnila živina s planin v ravnino — sem moral spet v Beljak, da tam dovršim prvi razred. Res sem ga dovršil na trdo nemški šoli pa niti ne slabo, čeprav sem si domišljjal, da nemško nič ne znam. Bil sem to leto vsak dan vsaj enkrat zaprt, nekoč zaradi poskušane uhanja kar čez ves poldan (šola je trajala v prvem razredu od osme do desete in od druge do četrte ure). Za razlog sem navajal doma, da nemški nisem znal. Pa ne vem, če je to bilo vselej res.

Ko sem razred dokončal, sredi julija, je šla moja pot spet k Zilji, tokrat z železnico do Vrat in potem peš šest ur hoda do rojstne vasi. Spominjam se, da sem se po cesti opotekajoč med Drevljami in Bistrico spoteknil in se zbudil iz spanja z odprtimi očmi. Zdaj sem ostal na rodnem domu do septembra 1889. Počitnice leta 1887 pa so bile izredno dolge in kajpada tudi lepe, saj so trajale od srede julija do konca oktobra. Medtem ko sem rabil za prvi razred poldrugo leto, da sem ga dokončal, sem zdaj opravil drugo šolsko leto (drugi oddelek prvega razreda) v pol leta, od vseh svetih do velike noči — in za čuda, zdaj sem nemški znal. Na Brdu sem dovršil zdaj še tretje šolsko leto (prvi oddelek drugega razreda) in pol leta drugega oddelka. In tisti dve leti z dvema mesecema mojega bivanja v domači vasi, ko sem s tovarišiji hodil v šolo, pa tudi na pašo, na kohanje, v dobrovo z domačimi pa na polje, na senožeti, na planino, to je bil z mladostnimi doživljaji in izkušnjami najbogatejši čas moje mladosti.

Ta lepi čas se je končal, ko so me sredi septembra, prav ob začetku pašnih počitnic, vzeli spet v Beljak. Umni nadučitelj, starec, me je na osnovi spričevala drugega razreda, drugega oddelka — četrtega šolskega leta — vpisal v drugi razred, t. j. drugo šolsko leto. Ko sem pritulil domov, da so me posadili med abecedarje, je oče šel z menoj spet do nadučitelja, pa ta se je le napol vdal: vpisal me je v tretji razred — uropal

mi je poldrugo šolsko leto. Kajpada je bila ljudska šola odtlej zame zgolj igrača. Delo se je začelo spet šele na gimnaziji, v šolskem letu 1892/93. Tedaj je stekla tudi že železnica k Zilji, do Šmohôrja-Trga (danes gre še dalje do Kočan — Kötschach), in bilo mi je mogoče, večinoma v družbi z mlajšim bratom, ob šolskih počitnicah za kake tri tedne, največkrat od sv. Jerneja do srede septembra, obnoviti in poglobiti sožitje z domačo vasjo in daleč razprostrtim sorodstvom.

Točenja brezove vode pa se kajpada nisem mogel nikoli več udeležiti. Tega se spominjam le iz deških let. Bréz v mojem domačem kraju ni ravno obilno. Za mojih mladih dni pa je stala skupina beloskorjih dreves na zahodnem pobočju griča, stoječega med potoma z Brda proti Veliki vesi na jugu in proti Limačam na severu; imenuje se Wårple (Vrhpolje), ker je na vrhu nekaj njiv, zdaj tudi farno pokopališče. Danes je zahodno pobočje že močno odkopano, ker ga tvori prelep, napol strjen diluvialni pesek, narinjen od diluvialnega talnega ledemika, debelega več sto metrov, ob trdni skalni čok na vzhodu, ki ga led ni mogel odbrusiti. Tistih brez tam zdaj ni več.

Tedaj pa so še stale tam in večji šolarji iz bližnjih hiš so kaj pred veliko nočjo skrbno opazovali tiste breze, ali se jim že napenjajo, ter je ta in oni že tudi poskušal, če že teče brezova voda. Ko pa je začela teči, so navrtali s svedom, ki so ga dobili doma v shrambi za orodje, nastavili v luknjico bezgovo cevko iz ne predebele vejice, ki so ji iztisnili stržen, in brezova voda je pričela počasi teči v podstavljene lončene posodice, kakršne pač otroci imajo za igrače. Sam brez nisem nikoli navrtal, to je bila pravica večjih dečakov, ki so si potem lastili pravico vsak do »svoje« breze; vendar so dajali pokušat sladkega soka tudi mlajšim tovarišem, če smo prišli v bližino zaplečevat. Po uporabi so odprtine zataknili — niso delali prevelikih, da bi sladčico uživali dalje časa. Ko se je prikazalo prvo zelenje, pa je bilo sladkih koritec konec.

Zusammenfassung

MÄRZ, DER »BIRKMONAT«, UND DER BIRKENSAFT

Ausgehend von der als Witz gemeinten Etymologie des Wortes brézän (März) als Monat, in dem die Katzen brünftig sind (breznajo), wird kurz die Herkunft des Wortes gedeutet: brézän, -zna m. bedeutet: 1) den Monat März, 2) das Brünftigsein der Katzen, 3) das schreiende Scherzen und Umhertollen der Kinder. Der zweiten und dritten Bedeutung entspricht auch das Zeitwort breznati -am, impf.: 1) brünftig sein (von Katzen),... 3) schreiend scherzen und umhertollen (von Kindern). — Aber im hochgelegenen Remšnik am Südabhang des Berggrückens Kozjak wird nicht der Monat März brézän genannt, sondern der Monat April, weil »dann die Birken rinnen«. Es ist also klar, daß wohl das schreiende Umhertollen der Kinder nach dem Brunftgeschrei der häufigen »Märzkatzen« benannt worden ist, daß aber umgekehrt brézän und breznati in der Bedeutung der Brunft der Katzen vom Monatsnamen brézän stammt.

Im Altslawischen hat aber nicht nur der Monat März von der Birke seinen Namen brézän erhalten (auch čechisch heißt er so březan), sondern auch der

Monat April, von dem im Altrussischen der Name berezozol (d. h. Birkengrün) gemeldet wird. Die Birke, das heißt der Birkensaft hatte also im Altslawischen eine nicht geringe wirtschaftliche Bedeutung, jedenfalls wegen des süßsen Birkensaftes. Von seiner Verwendung von Seiten der Altslaven aber haben wir keine alten Berichte; doch wissen wir, daß man heutzutage im ganzen Bereich des nördlichen Eurasiens, von den Baltoslawen bis zu den Itälmen in Kamčatka aus dem Birkensaft einen leichten, angenehm duftenden, schaumweinartigen Birkenwein zu bereiten versteht. Darüber berichtet übersichtlich Prof. Erel Gasparini in seinen Skripten *Matriarcato Slavo. Parte prima. Anno Accademico 1960—61*, p. 34—37. Übrigens berichtet man dasselbe von den Schotten.

Vom slowenischen Sprachgebiet haben wir weder aus der Vergangenheit noch aus der Gegenwart irgendwelchen Bericht von der Gewinnung und der Verwendung des Birkensaftes.

Der Autor berichtet daher kurz, wie in seiner Schulzeit Ende der Achzigerjahre des 19. Jahrhunderts die etwas älteren Schulknaben seines Geburtsortes Micheldorf bei Egg im Gailtale in einer Gruppe von Birkbäumen am Hügel Urplje (Vrhpolje) Bäume anzapften und am süßen Birkensaft sich gütlich taten.

O BREZOVI VODI NA NOTRANJSKEM

Stane Suhadolnik

Ko sem čul, kaj piše prof. Grafenauer v zvezi s pridobivanjem brezove vode na Koroškem pred osemdesetimi leti, sem se spomnil, da smo poznali ta običaj pred dobrimi dvajsetimi leti tudi v Logatcu. Ne vem sicer več, in tudi moja mama se ne spomni, ali smo prinesli izročilo iz Borovnice ali smo ga prevzeli v Logatcu, vendar sem imel kot dijak za vsake velikonočne počitnice navado (in z njo prijetno opravilo v velikem tednu), da sem navrtal ali narezal za dobro ped nad zemljo eno izmed lepih brez, ki so rasle v desnem robu nad železnico blizu prve čuvajnice proti Verdu. V luknjo sem zataknil kakšno cevčico, še rajši pa sem tik pod njo zabil v lubje pločevinasto koritce, spodaj sem zakopal steklenico in vse skrbno prikriil s suho travo. To sem zmeraj opravljal na večer. Drugo jutro sem steklenico odnesel, rano pa zabil ali zamazal s smolo. Proces sem dvakrat ali trikrat ponovil. Vodo sem pil, čeprav ni bila posebno okusna, ker so pravili, da je zdravilna, in ker se mi je zdelo, da kradem naravi pomlad, še preden jo je oznanila po drevju in travnikih, oče pa si je včasih namazal lasišče, češ da ne bo tako hitro plešast. Seveda sem bil pri pridobivanju brezove vode zmerom oprezen in nekam v zadregi, ker se mi je breza smilila (pravili so, da ne bo rasla) in ker sem se bal lastnika tistih brez oziroma logarja.

Zusammenfassung

ÜBER DAS BIRKENWASSER IM NOTRANJSKO (INNERKRAIN)

Der Verfasser berichtet, man habe Birkenwasser vor zwanzig Jahren auch in Logatec (Notranjsko-Innerkrain) gewonnen, und zwar derart, dass man unter das eingebohrte Löchlein ein kleines Blechtröglein festnagelte.

SLIKANJE LJUDSKIH SLIK NA STEKLO NA SLOVENSKEM

Gorazd Makarovič

Namen te študije je ugotoviti domače slikarje oziroma slikarske delavnice ljudskih slik na steklo in njihova dela. V tuji literaturi je ljudsko slikarstvo na hrbtni strani šip (Hinterglasmalerei) obdelano¹ v precejšnji meri — čeprav pozitivistično. V razpravi se opiramo na do-gnana dejstva iz tuje literature, predvsem na ugotovljene provenienčne tipe slik.

V tuji literaturi je omenjeno slikanje na steklo pri nas. Ranieri M. Cossár piše, da so v tribuško čepovanskih steklarnah slikali slike na steklo, ki so jih nato raznašali in prodajali Kočevarji.^{1a} Za svojo omembo ne navaja pozitivnega dokaza, vendar pri preverjanju te trditve ne bo posebnih težav, ker so v teh steklarnah poslikavali tudi kozarce in seklenice. Avtor reproducira tri poslikane kozarce in eno poslikano steklenico, ki so izdelek omenjenih steklarn. Te izdelke hrani Museo della Redenzione v Gorici. S stilno primerjavo bo mogoče ugotoviti, ali izvirajo izpod istih rok tudi slike na steklo.

V domači literaturi so domneve, da so slikali na steklo pri nas. Josip Mal piše, da so slikali v Poljanski dolini, v Črnem vrhu na Idrijo in

¹ Herbert W. Keiser, *Die deutsche Hinterglasmalerei*, München 1937. — Joseph Vydra, *Folk Painting on Glass*, Artis, Praga, brez letnice. — Idem, *Malovane obrazky na skle v československých museích*, Československa etnografie V. B. 13, 1957. — Dieter Keller, *Hinterglasbilder*, Württemberg 1948. — Otto Freytag, *Hinterglasmalerei*, Ravensburg, brez letnice. — Fritz Fahringer, *So entstanden die Sandbilder*, Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, Neue Serie Bd. 9, 1955. — Joseph Ritz, *Bauernmalerei*, Leipzig, 1935. — F. Prodinger, *Hinterglasmalerei aus alter und neuer Zeit*, 1954. — M. Haberlandt, *Taschenwörterbuch der Volkskunde Österreichs*, Wien 1935 pod geslom *Hinterglasbilder*, etc.

^{1a} Ranieri Mario Cossár, *L' industria del vetro nell'Alto Goriziano*, Archeografo Triestino, vol. XIII della III. serie, 1926, str. 322. O tej razpravi je napisal J. Mal oceno v GMS VII—VIII, 1926. Odtod tudi Malova trditve, da so slikali slike na steklo v okolici tribuško čepovanskih steklarn. Cossár je verjetno iste trditve ponovil v Ricordi di una vecchia industria goriziana, *La porta orientale I* (1931), 807, kjer »v historijatu steklarne pri Trebuši ugotavlja, da so tam izdelovali tudi podobe na steklo«. Gornji posnetek je citiran po Milko Matičetov, *O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev*, Slovenski Etnograf I, 1948, str. 54. (Na literaturo, navedeno v tej opombi, me je opozoril tov. Milko Matičetov, za kar se mu najlepše zahvaljujem.)

v okolici tribuško-čepovanskih steklarn.² Mirko Kus-Nikolajev omenja, da so slikali v Škofji Loki, Selcah in Poljanski dolini.³ France Mesesnel je mnenja, da so izdelovali slike na steklo tudi v Šubičevi delavnici v Poljanah.⁴ Maksim Gaspari trdi, da so slikali v Selški in Poljanski dolini, v Kropi, v Kamni gorici, Bohinju, v Črnem vrhu nad Idrijo, v čepovanski okolici in drugod.⁵ Karel Plestenjak in France Planina poročata o ljudski slikarici na steklo Podnartovčevi Micki iz Sele v Selški dolini. Pri delu ji je pomagal oče.⁶ Janez Dolenc opisuje isto slikarico in popravlja ime Podnartovčeva v Blaževčeva.⁷ Jože Karlovšek omenja slikanje na steklo v Poljanski dolini, Selcah in Črnem vrhu na Kočevskem.⁸

Maksim Gaspari je mnenja, da lahko domače izdelke ločimo od tujih po slovenskih napisih, večji preprostosti, intimnosti in po tipizaciji obrazov. V njegovem sestavku je med štirimi reproduciranimi slikami tudi ena izdelek slovenske delavnice.⁹ Ostali avtorji se ne ukvarjajo z vprašanjem, katere slike bi lahko bile domač izdelek.

Mirku Kusu-Nikolajevu so delen vir o krajih izdelovanja ustne informacije Alberta Siča. J. Dolenc je zapisal ljudsko izročilo. Drugi avtorji ne navajajo vira svojih trditev.

K zgoraj navedenim krajem izdelovanja dodajamo naslednje kritične pripombe: Ekipa Etnografskega muzeja v Ljubljani (Etnografski muzej, odslej v tekstu EM), ki je leta 1959 raziskovala Črni vrh nad Idrijo, ni našla nobenih sledov za slikanjem na steklo. Kamna gorica je bila središče razpečavanja slik (gl. zemljevid), kar je lahko zavedlo v domnevo, da so slike tam tudi slikali. Črnega vrha na Kočevskem ni, torej gre za pomoto. V muzejskih zbirkah nismo našli nobene slike na steklu, ki bi kazala izrazitejšo sorodnost s signiranimi izdelki Šubičeve delavnice.

Zaradi nenavajanja virov, nezanesljivosti podatkov in nekritičnega prepisovanja enega pisca od drugega, razen navedbe o Selcah (gl. v tekstu *Delavnica iz Sele*) zaenkrat ne moremo verjeti zgoraj navedenim trditvam.

Prvi problem, ki se zastavlja raziskovalcu slik na steklo v Sloveniji, je ločitev domače produkcije od importa. Tega problema smo se lotili po tej poti: Iz muzejskih zbirk smo izločili slike, ki po stilu in značaju pripadajo ugotovljenim tujim provenienčnim tipom in delavnicam. Med

² Josip Mal, *Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani*, 1935, str. 136.

³ Mirko Kus-Nikolajev, *Migracioni putevi seljačkih slika na staklu*, Narodna starina, 1935.

⁴ France Mesesnel, Janez in Jurij Šubic, Ljubljana, 1939, str. 12.

⁵ Maksim Gaspari, *O ljudskih slikah na steklo*, Etnolog XII, 1939.

⁶ Karel Plestenjak — Franc Planina, *Etnografski oddelek škofje-loškega muzeja*, Slovenski Etnograf II, 1949.

⁷ Janez Dolenc, *O ljudskih umetnikih v Poljanski in Selški dolini*, Slovenski Etnograf III—IV, 1951.

⁸ Jože Karlovšek, *Slovenski ornament*, Ljubljana, 1957, poglavje o slikah na steklo.

⁹ Gaspari, o. c., slika 1.

preostalimi smo označili za domače izdelke tiste, ki kažejo isto izdelovalčevo roko kot nekatere poslikane panjske končnice in votivne slike, ki imajo slovenske napise ali se kako drugače nanašajo na naše kraje. Med temi smatramo za naše izdelke tudi tiste, ki nosijo slovenske napise.¹⁰

Drugi problem je datacija slik. Ker so nekatere oblike v slikarstvu na steklo zelo trdovratne in se ne spremenijo vse 19. stoletje, časovno stilni kriteriji ne pridejo v poštev. Zato smo se pri ugotavljanju starosti slik oprli na datiranje stekla, na katerem so slike slikane in na datirane slikarije istih rok na lesu.

Tretji problem je lokalizacija delavnic oziroma slikarjev. Dosedaj znano ljudsko izročilo pomni samo eno slikarico.¹¹ Podatki o najdiščih slik bi nam lahko pomagali samo v veliki množini, ker so posamezna znana najdišča glede na kraj izdelovanja, zaradi migracij skrajno nezanesljiva. Delavnice oziroma slikarje smo poizkusili lokalizirati v širšem smislu po zastopanostih domačih izdelkov v zbirkah lokalnih muzejev, ki so nabirali gradivo predvsem na svojem področju.

Četrty problem je motivika. Okvirno smo poizkusili ugotoviti motive, ki so bili slikani v domačih delavnicah in stopnjo njihove originalnosti oziroma odvisnosti od importiranih del.

Po tej poti smo ugotovili dela dveh slikarjev in ene slikarske delavnice, ter jih poizkusili datirati in lokalizirati. V sledečem tekstu ta dela opisujemo.

I. *Mojster okorne risbe.* Konture na slikah slikarja, ki ga imenujemo z zasilnim imenom *Mojster okorne risbe*, so rdečerjave barve. Značilna je neka ležernost celotnega »duktusa« slik. Nohti na prstih so največkrat slikani tako, da je slikar preko koncev prstov enostavno potegnil neprekinjeno črto. Ozadja so umazanobebe barve ali oker. Dekorativne cvetlice so tulpastih oblik ali oblik polovičnega četverolista. Spremljajo jih packe s čopičem, listi zelene ali zelenorjave barve. Kartuša pri slikah *Mojstra okorne risbe* je ovalne ali pravokotne oblike. Notranji zgornji del ovala je obrobljen z girlandasto drapirano zaveso. Zunanji del ovala ali pravokotnika obkrožajo dekorativne cvetlice v obliki polovičnega četverolista. Slike so vokvirjene v črne, plitvo žlebljene okvire. Dela, ki jih po stilnih kriterijih združujemo v eno skupino, so vedno izdelek ene same roke. Zato smo mnenja, da gre za enega samega slikarja in ne delavnico.

Dokaz za domačo provenienco. *Mojster okorne risbe* je slikal tudi panjske končnice, ki so vezane skoraj izključno na naša tla. Navajam nekaj končnic, ki so delo našega mojstra. Polaganje v grob (EM 2421), Zadnja večerja (EM 2470), Lisica brije lovca (EM 2365), Adam in Eva (EM 5229), Marijo vnebovzetje (EM ČD 550) etc. Na eni sliki na steklu

¹⁰ Samo slovenski napisi niso zadosten kriterij, ker so nekateri napisi kasnejši kot slike ali celo ponarejeni, n. pr. napis na sliki v EM z inventarno št. 2770, etc.

¹¹ Blaževčevo *Micko iz Selc*. Po mnenju M. Gasparija je slikala slike na steklo tudi neka *Prtovčeva Urša iz Železnikov* (po ustni informaciji).

Mojstra okorne risbe (EM s. n.) smo zasledili tudi slovenski napis: MARIA MAIOR V RIM. Noben izdelek Mojstra okorne risbe ne nosi nemškega napisa. Prav tako ne moremo del našega mojstra uvrstiti v nobeno tujo delavnico oziroma provenienčni tip, ki jih pozna tuja literatura.

Datacija. Delovanje Mojstra okorne risbe postavljamo nekako v drugo in tretjo četrtino 19. stoletja. V našem mnenju nas podpirajo sledeča dejstva. Slike Mojstra okorne risbe so slikane že na prešanem steklu, ki je nekako v prvi polovici 19. stoletja začelo pri nas zamenjavati valjano steklo. Doslej znano ljudsko izročilo ne pomni več prodajalcev teh slik, potemtakem smo mnenja, da jih konec stoletja niso več prodajali. Poslikani panjski končnici, delo Mojstra okorne risbe (EM 2365 in 2421) nosita letnici 1863 in 1864.

Lokalizacija. Dela Mojstra okorne risbe hranita Škofjeloški in Kranjski muzej, ki sta jih nabrala na svojem področju. Tudi slike v EM so bile zbrane na Gorenjskem. Ker drugi slovenski muzeji nimajo niti enega primerka, ki bi bil delo našega mojstra, sklepamo, da je Mojster okorne risbe slikal na Gorenjskem.

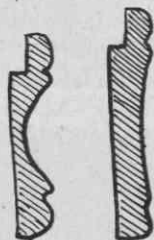
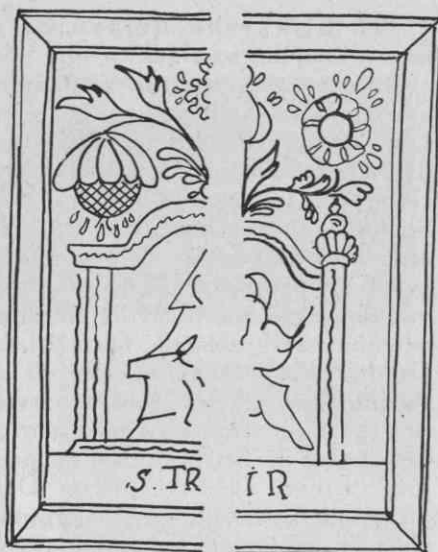
Motivika. Muzejske zbirke hranijo sledeče izdelke Mojstra okorne risbe:¹² Sv. Andrej (EM 8424), ŠM, Sv. Anton Padovanski (KM 5), Birma (EM 6410), Sv. Evstahij (EM 2199), Sv. Frančišek Asiški (EM 2158), Jezušček (EM 3257, KM 18), Smledniška legenda (EM 35), Sv. Lucija (Mrzli vrh št. 18), Marija Snežna (EM s. n.), Marija Pomočnica (brezjanska?) (EM 3244), Marija Pomočnica in romarska cerkev (EM 617), Marija zaščitnica v zadnji uri (EM 2146), Marijino oznanenje (KM 9), Sv. Marjeta (EM 614), Srce Marijino (EM s. n., ŠM), Srce Jezusovo (EM s. n.), Simboličen prikaz Kristusovega trpljenja (EM 8425), Stigmatizacija Sv. Frančiška (Mrzli vrh, št. 18), Sv. Volbenk (EM 31), Svatba v Kani galilejski (ŠM), Sv. trojica (Gnadestuhl) (KM 10), Zadnja večerja (ŠM).

Seznam del je seveda izredno nepopoln. Konkretnije bomo o motiviki Mojstra okorne risbe kakor tudi o motiviki drugih naših slikarjev lahko govorili takrat, ko bo ta seznam dopolnjen vsaj z deli iz privatnih zbirk.

Med znanim opusom Mojstra okorne risbe je nekaj slik, ki jim med importiranimi deli ne najdemo vzorov. To so: Sv. Marjeta, ki je delana po neki baročni predlogi, Sv. Volbenk, Marija zaščitnica v zadnji uri in Stigmatizacija Sv. Frančiška. Zanimivo je primerjati sliko Marije Snežne Mojstra okorne risbe in importirano sliko, ki ji je služila za predlogo. Motiv je prekopiran, vendar je prišlo do nekaterih sprememb. Pentljaste gube z importirane slike so postale pri našem mojstru enostavne črtice. Mojster okorne risbe je zastore v levem in desnem zgornjem kotu zamenjal z dekorativnima cvetlicama. Napis S. Maria Maior in Rom je naš slikar poslovenil v S. Maria Maior v Rim. Podobno velja tudi za druge slike, ki so bile delane po tujih vzorih. Pravih kopij Mojster okorne

¹² Kratice pomenijo: EM = Etnografski muzej v Ljubljani, KM = Kranjski muzej, ŠM = Škofjeloški muzej, PM = Posavski muzej. Ob kraticah so navedene inventarne številke.

ŠTIRI KARTUŠE MOJSTRA MALIH FIGUR

OBIČAJNI PROFIL
OKVIRJA MOJSTRA
MALIH FIGUR

OBIČAJNI PROFIL
OKVIRJA DELAVNICE
IZ SELC IN MOJSTRA
OKORNE RISBE

KARTUŠA MOJSTRA
OKORNE RISBE

KARTUŠI DELAVNICE IZ SELC

Kartuše in okvirja slovenskih mojstrov in delavnic

risbe ni delal. Ovalna in pravokotna kartuša, ki jo uporablja naš slikar, je posneta in modificirana po običajnih kartušah slikarskih delavnic iz Oberammergau in Raymundsreutha.

II. Slikarska delavnica iz Selc. Obrisi so slikani z rdečo barvo. Značilni so gladki ovalni obrisi teles in tip obrazov. Dekorativne cvetlice so z zvezdastih, vrtinčastih in tulpastih oblik. Kartuša, ki jo uporablja naša delavnica, je sestavljena iz dveh svedrastih stebrov. Le-ta nosita arhivolto, na katere temenu stoji (pozlačena) košarica v obliki narobe obrnjenega enakokrakega trapeza. Iz košarice se dviga rozetin cvet, iz katerega izhajajo po dve listnati vitici na levo in desno. Spodnji vejici se končujeta s tulpastima cvetoma, zgornji pa s popkom ali rozetnim cvetom. Pod kartušo je vedno napis. Gube draperije se izogibajo pentljastih oblik — slikane so z ustrezno zaključnimi krivuljami. Pri belih oblačilih so gube modre, pri ostalih pa v temnejšem odtenku barve oblačila. Obrazi imajo skoraj vedno značilno rdeča lica. Ozadja slik so modra, oker ali zrcalo.¹³ Delavnica uporablja rdečo, zeleno, rjavo, modro in oker barvo, vse v več niansah. Včasih opazimo tudi pozlato. Napisi na slikah so vedno slovenski, pisani v kapitali s črno barvo na belem ozadju ali pa narobe. Slike te delavnice so vokvirjene v plitvo žlebljene okvire. Da predstavljajo ta dela, ki so zbrana po stilnih kriterijih v eno skupino, delo delavnice in ne enega samega slikarja, ugotovimo s stilno analizo, ki nam pove, da sta z istimi šablonami in barvami slikali vsaj dve roki.¹⁴

Dokaz za domačo provenienco. Delavnica je izdelovala tudi veliko število poslikanih panjskih končnic: Godec in komedijant (EM 585), Poroka (EM ČD 21), Lovec strelja jelena (EM 216), Personifikacija pomladi (EM 2393) etc. Na slikah na steklu naše delavnice (EM 3197, 9207, 2182, 1001) so sledeči slovenski napisi: S. TROJIZA, KDOR SE TUKEJ MARIJ IS ZELIGA SERZA PERPOROZHI TOK GVISHEN GNAD SADOBI, LENKA GASPERZIZH JE UTONILA TA 12 DAN VELKIGA TRAVNA V LETU 1849, STARA 15 LET, S. JOSHEF. Na sliki, ki predstavlja sedem zakramentov, so nekatere osebe oblečene v gorenjske ljudske noše (EM 9210). Noben izdelek naše delavnice nima nemškega napisa in nobenega ne moremo uvrstiti v provenienčne tipe oziroma delavnice, ki jih pozna tuja literatura.

Datacija. Najstarejša znana končnica delavnice iz Selc nosi letnico 1840 (EM 585), najmlajša pa letnico 1890 (EM ČD 126). Med tema dvema datumoma je veliko število panjskih končnic, z vmesnimi datumi, ki so izdelek delavnice iz Selc.¹⁵

¹³ Slikarji na steklo so na primitiven način izdelovali zrcala s staniolom in živim srebrom, da so dobili na šipi amalgam Hg Sn. Prim. R. Wildhaber, Hinterglassmalerei, Schweizer Volkskunde, 46 Jahrgang 6, Basel 1956. Slik na izpraskanih industrijskih zrcalih pri nas nismo opazili.

¹⁴ K. Plestenjak — F. Planina, o. c., omenjata, da je slikarici Blaževčevi Micki iz Selc pomagal pri slikanju njen oče, kar se strinja z našo ugotovitvijo.

¹⁵ S temi datumi se lepo ujemata rojstna in smrtna letnica slikarke iz Selc 1821 in 1890. Gl. K. Plestenjak — F. Planina, o. c., in J. Dolenc, o. c.

MOJSTER
OKORNE RISBE

Desno: *Zadnja večerja*
(panjska končnica). Spodaj,
levo: *Zadnja večerja*
(slika na steklo); spodaj,
desno: *Sv. Andrej* (slika
na steklo)

MOJSTER MALIH FIGUR (sliki na steklo):
Levo: *Sv. Janez Nepomuk*. Desno: *Zene pod križem*

DELAVNICA IZ SELC
V SELSKI DOLINI

Levo: *Svatba v Kani Galilejski* (slika na steklo)

Spodaj: *Svatba v Kani Galilejski* (panjska končnica)

Spodaj, levo *Sv. Trojica* (slika na steklo). — Spodaj desno: *Sv. Martin* (slika na steklo)

Lokalizacija. V Selcah v Selški dolini je še danes nekaj slik, izdelkov naše delavnice. Te slike so Sv. Barbara, Marijino kronanje,¹⁶ »in situ« ohranjena lesena poslikana tabla, ki predstavlja križanje, v hišni niši z ravnim dnem.¹⁷ Tov. B. Račič je iz Selc dobil dve sliki naše delavnice, in sicer Zadnjo večerjo in Sedem zakramentov. Prav tako je v sosednjih Zabrekvah slika Sedem zakramentov.¹⁸ Več podatkov se ujema z ljudskim izročilom o ljudski slikarici Blaževčevi Micki iz Selc, kateri bi to delavnico z veliko verjetnostjo tudi pripisali (gl. opombe 14 in 15).¹⁹ Mnenje, da je bila delavnica na Gorenjskem, nam potrjuje tudi dejstvo, da razen muzejev, ki so nabirali gradivo na Gorenjskem (Škofjeloški muzej, Kranjski muzej, EM) ne hrani noben drug naš muzej primerkov naše delavnice (Posavski muzej ima izjemoma eno samo sliko delavnice iz Selc).

Motivika. Muzejske zbirke hranijo naslednja dela delavnice iz Selc: Anton puščavnik ŠM, Ana z Marijo (privatna last B. Račič, Ljubljana), Bolnik na postelji in Marija Genazzano (ŠM), Sv. Barbara (ŠM), Gostilniški prizor z napisom DONS SA DNAR JE JUTER TOKO (EM 8953, Legenda sv. Genonefe (EM 12540, 2739, 15367, 2176, 2196, 6925), Sv. družina pri delu z napisom JESUS MARIA JOSHEF (EM 3228), Sv. Jurij z napisom S. JUR (EM 921), Sv. Jožef z napisom S. JOSHEF (EM 1001), Kristus v ječi (EM 7286), Kristusov krst z napisom S. JANES KERSNIK (EM 30), Sv. Lucija z napisom S. LUZIJA (EM 2177), Sv. Lovrenc (EM 6920), Smledniška legenda (EM 2147), Marija Škapulir z napisom S. MARIA (EM 197), Marija na prestolu z rožnim vencem, žezlom in škapulirjem in Jezusom z napisom KDOR SE TUKEJ MARIJ IS ZELIGA SERZA PERPOROZHI TOK GVISHEN GNAD SADOBI (EM 9208), Sv. Magdalena (last B. Račič), Marija sedmih žalosti (EM s. n.), Marija pomočnica in romarska cerkev (EM 2168), Marija pomočnica (EM 2197), Marijino kronanje (EM 8810), Višarska Marija (EM 2156), Božjepotna Marija in molilec (EM 2767), Marija in molilka (ŠM), Sv. Marjeta (EM 34), Sv. Martin (EM 2165), Mašniško posvečenje (EM s. n.), Sv. Miklavž (EM s. n.), 42, Sv. Janez Nepomuk (EM 8811), Obglavljenje Janeza Krstnika (ŠM), Pot na Kalvarijo (priv. last), Pohod sv. treh kraljev (EM 2736), Poroka (EM 7084), Poslednja sodba (EM 2752), Spoved (EM 7983), Spominska slika z napisom LENKA GASPERZIZH JE UTONILA TA 12 DAN VELKIGA TRAVNA V LETU 1849 STARA 13 LET (EM 2182), Svatba v Kani Galilejski (EM 9209, ŠM), Sedem zakramentov (EM 9210), Srce Jezusovo (KM 113), Sv. trojica z napisom S. TROJIZA

¹⁶ V hiši št. 38.

¹⁷ Žal sem izgubil zapisek s hišno številko. Hiši se pravi po domače »pri Ledrarju«.

¹⁸ Slika Marijino kronanje in Sedem zakramentov je zapisal v terenskih zapiskih že Tone Cevc.

¹⁹ Dejstvo, da je slike slikala ženska, je sociološko in etnografsko nedvomno pomembno, vendar se glede na kratkost in namen našega sestavka s tem ne ukvarjamo.

(EM 3197, 6409, 7325, 2175), Zadnja večerja (EM 2187), Zgodba o izgubljenem sinu (EM 853).

Naslednjim slikam delavnice iz Selc ne najdemo vzora v importiranih delih: Bolnik na postelji in Marija Genazzano, Spominska tabla z napisom LENKA GASPERZIZH itd. Gostilniški prizor z napisom DONS SA DNARJE itd., Sv. družina pri delu, Zgodba o izgubljenem sinu, Marija z Višarij. Zdi se, da je delavnica izbirala in preoblikovala predloge s precejšnjo mero samostojnosti. Gostilniški prizor, Sv. družina pri delu in Zgodba o izgubljenem sinu so očitno delani po nekih bidermajerskih predlogah. Sliki bolnika na postelji in utopljene deklice pa sta bili slikani nedvomno brez predlog.

Večina slik kaže vzore v importiranih delih, vendar je pri slikanju prišlo do sprememb. Tako je na primer kartuša, ki jo uporablja delavnica iz Selc, posneta po kartuši slikarskih delavnic iz Pohořev v Češkem gozdu, vendar so se ravni stebri spremenili v svedraste, iz nektonskega okraska vrh stebra je nastal kompakten čašast kapitel, okraški na košarici vrh arhivolte niso več vodoravni ampak navpični, spremenilo se je tudi cvetlično okrasje, ki je vpeljalo tulipaste cvetove. Sodeč po večjem številu nekaterih enakih slik je delavnica zelo verjetno imela stalne risane predloge.

III. Mojster malih figur. Konture so rdečerjave barve. V primeri z običajno velikostjo figur na slikah na steklu so figure našega mojstra nenavadno majhne. Velikost figur ni odvisna od formata slike, ampak je kolikor toliko stalna. Stebrasta kartuša vrh običajne arhivolte nima košarice. Stebri so ravni, tektonski. Cvetlično okrasje nad arhitekturnim okvirjem zelo variira. Slikar uporablja cvetlice tulpastih, rozetnih oblik z gladkimi ali nagubanimi cvetnimi lističi in zvončastih oblik z več cvetnimi listi in polkrožno cvetno brazdo. Ozadja na slikah so modra. Arhitektonski kartušni okvir je običajno rdeč, okolje okvirja pa črno. Slikar uporablja tudi pozlato in zrcalo kot ozadje. Figure imajo značilno rdeča lica.

Stilna analiza je pokazala, da je vsa dela zbrana po stilnih kriterijih v eno skupino slikal en sam slikar.

Dokaz za domačo provenienenco. Vsi napisi na delih mojstra malih figur so slovenski. Natančne raziskave so pokazale, da so nekateri napisi slikani nedvomno istočasno s sliko, saj na nekaterih slikah segajo poteze čopiča ozadja slike celo preko napisa. Nobenega izdelka ne moremo uvrstiti med tuje provenienčne tipe ali delavnice, ki jih obdeluje tuja literatura.

Datacija. Med primerjalnim gradivom nismo našli nobene zanesljive opore za datiranje. Kriterij, ki velja za datiranje srednjeevropske slikarske produkcije, da so slike s črnim ozadjem starejše od pravih barvnih slik (Farbbild), v našem primeru ne moremo s sigurnostjo porabiti, ker je lahko Mojster malih figur mnogo kasneje samo posnemal slike s črnim ozadjem. Ker so slike Mojstra malih figur slikane deloma na prešano

in deloma na valjano steklo, smo mnenja, da je zelo verjetno, da je Mojster malih figur deloval že v prvi polovici 19. stoletja.

Lokalizacija. Ker hranijo slike Mojstra malih figur le muzeji, ki so nabirali gradivo na Gorenjskem (EM, Kranjski muzej, Škofjeloški muzej), je velika verjetnost, da je slikar deloval nekje na Gorenjskem.

Motivika. V muzejskih zbirkah hranijo sledeče slike Mojstra malih figur: Sv. Elizabeta (EM 45), Sv. Jurij z napisom S. JURI (EM 7193), Sv. Janez Nepomuk z napisom S. JANES NEPOMONENK (EM 2154), Kalvarija (EM 7316), Sv. Katarina, Jakob Komposteljski in sv. Blaž (EM 854), Sv. Lovrenc (EM 7072), Marijino kronanje z napisom S. MARIA KRONANA (KM 20), Marijino oznanenje (EM 33), Marija sedmih žalosti (EM 12493), Sv. Martin z napisom S. MARTN (EM 2145), Sv. Mihael (EM 1554), Sv. Miklavž z napisom S. MIKLAUSH (ŠM), Sv. Neža (EM 2174), Rojstvo z napisom S. JESUS (EM 12525), Sv. Simon in Juda z napisom S. SIMON in JUDESH (EM 3251), Smedniška legenda (ŠM), Kristus in neverni Tomaž z napisom S. TOMASH (EM 943), Sv. Trojica (EM 7327), Zadnja večerja (ŠM, KM 95).

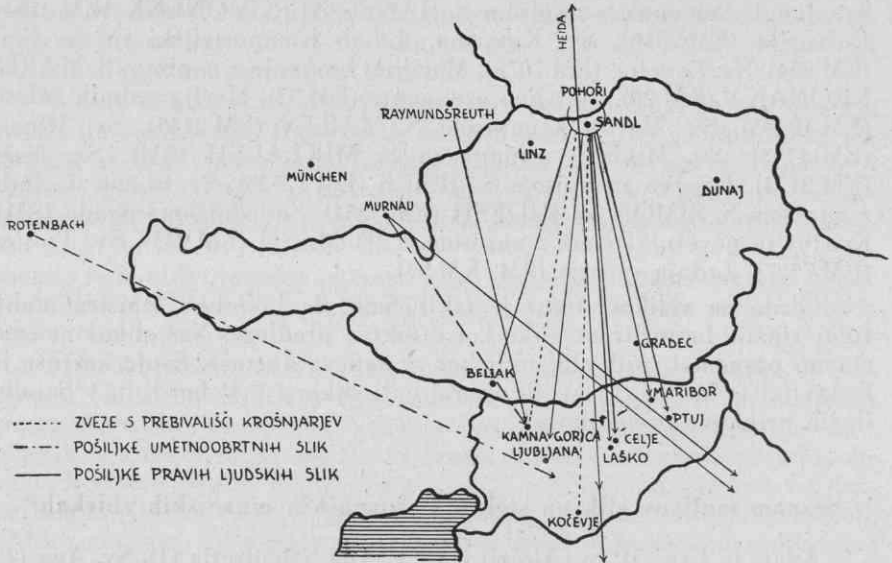
Glede na velikost figur je izključeno, da bi lahko Mojstru malih figur služile importirane slike kot direktne predloge. Naš slikar ni enostavno posnemal tujih slik tudi kar se zadeva kartuše. Svoje kartuše je sestavljal iz kartuš, ki so jih uporabljali slikarji v Pohořih in v Sandlu in jih primerno preoblikoval.

Seznam motivov slik na steklu v slovenskih muzejskih zbirkah²⁰

Adam in Eva (5), Sv. Alojzij (1), Sv. Ana Samotretja (1), Sv. Ana (2), Sv. Ana z Marijo (8), Sv. Andrej (3), Angeli z vencem rož (1), Angela z monštranco (3), Sv. Anton (13), Sv. Barbara (24), Barbara Marija Juzes (1), Bičanje (1), Božji grob (28), Božje dete (7), Beg v Egipt (4), Romarska cerkev (1), Sv. družina (22), Sv. Elizabeta (2), Ecce homo (1), Sv. Evstahij (3), Sv. Filomena (2), Sv. Florjan (19), Sv. Frančišek (3), Prizor iz legende o sveti Genovefi (19), Sveta Helena (1), Sveti Izidor (3), Sv. Janez Nepomuk (15), Sv. Janez Krstnik (14), Sv. Jernej (1), Sv. Jožef (16), Sv. Julijana (4), Sv. Jurij (14), Jezus (17), Jezus na Oljski gori (2), Jezus odrešenik sveta (6), Juzes vladar sveta (2), Jezus pod križem (11), Kalvarija (4), Sv. Katarina (5), Križani (15), Križani s simboli trpljenja (8), Sv. Lenart (20), Sv. Lovrenc (4), Sv. Lucija (5), Sv. Magdalena (8), Marija (11), Božjepotna Marija (2), Lanzendorfska Marija (1), Marija snežna (2), Marija pomočnica (11), Marija Zell (13), Marija sedmih žalosti (9), Marija z Jezusom (27), Škapulirska Marija (1),

²⁰ Ta seznam je zanimiv, ker nam v precejšnji meri pokaže motive, ki so prihajali na naše ozemlje. V zvezi z njim bomo v prihodnosti laže ugotavljali odvisnost domačih del od importa v ikonografskem oziru. Številka ob vsakem motivu pomeni število slik z enakim motivom.

Marijino kronanje (11), Marijino oznanenje (9), Sv. Marjeta (7), Sv. Martin (10), Sv. Matija (1), Sv. Mihael (4), Sv. Miklavž (6), Sv. Neža (2), Sv. Sv. Polona (1), Sv. Peter (1), Sv. Petricij (2), Pietà (12), Poslednja sodba (8), Rojstvo (23), Sedem zakramentov (12), Srce Jezusovo (35), Srce Marijino (23), Sv. Simon in Juda (1), Sv. Tomaž (1), Sv. Terezija (1), Smledniška legenda (legenda sv. Antona Padovanskega) (3), Sv. trije kralji (8), Sv. Trojica (49), Trpeči Kristus (11),

Migracijska karta nekaterih pošiljk slik na steklo. (Karta je sestavljena s posebnim ozirom na slovensko ozemlje po migracijskih kartah slik na steklo v Oesterreichischer Volkskundeatlas, Linz 1959.)

Sv. Urban (2), Sv. Uršula (2), Turek na konju (1), Sv. Valentin (1), Vstajenje (4), Zadnja večerja (21), Žene pod križem (2).

Število posameznih motivov je seveda relativno. Na podlagi muzejskih zbirk si lahko ustvarimo predstavo samo o nekaterih motivih, ki so bili med najbolj razširjenimi. To so: Božji grob, Sv. Lenart, Marija z Jezusom v raznih ikonografskih variantah, Srce Jezusovo, Srce Marijino in Sv. Trojica. Zanimivo je, da najdemo v navedenih slovenskih delih (ki so seveda skrajno pomanjkljiva), od teh motivov Marijo z Jezusom, Sv. Trojico, Srce Marijino in Srce Jezusovo.

Naše muzejske zbirke hranijo slike provenienčnih tipov in delavnic iz severne Avstrije (predvsem Sandl v Mühlviertlu), južne Češke (Pohoři, nemško Buchers v Češkem lesu), pa tudi nekaterih bavarskih in tirolskih delavnic. S temi našimi dognanji se ujema tudi karte migracij slik na

steklu v Österreichischer Volkskundeatlas²¹ (gl. zemljevid). Naše ugotovitve se strinjajo tudi z navedbami J. Mala,²² da so slike na steklu k nam prinašali z Bavarskega, zgornjega Avstrijskega, Tirolskega in Moravskega.

Pokrajinski muzej v Mariboru, ki je nabiral gradivo na Štajerskem, skoraj nima slik z zrcalnim ozadjem, ki so praviloma starejše, oziroma slik-izdelkov steklarjev iz glažut, slik z vbrušeni okrasji, zato je verjetno, da je import prodril najprej v zahodno alpsko Slovenijo.

Krošnjariji, raznašalci slik so bili Korošci in »Kranjci«,²³ pod katerimi razume tuja literatura verjetno tudi Kočevarje.²⁴ Mogoče je, da so se krošnjariji pri mojstru, od katerega so kupovali slike, naučili slikati in da so potem slikali tudi doma.²⁵ Zaenkrat ne vidimo načina, da bi izdelke teh raznašalcev, ki morajo biti po stilu in provenienčnem tipu prav taki kot izdelki, slikani v matičnih delavnicah, ločili od prave tuje produkcije. Odprto ostane tudi vprašanje obrtnih slik, ki so jih priložnostno izdelovali slikarji v glažutih. Kot je znano, so se v času krize steklarske industrije proti koncu 18. stoletja pojavile pri nas nekatere glažute (ki so bile več ali manj delo prišlih čeških steklarjev).²⁶ Zaenkrat ne poznamo otipljivega dokaza za to, da bi ti steklarji slikali tudi slike na steklo.

Sklep

Dokazano je, da so pri nas slikali slike na steklo in še celo z neko mero samostojnosti. S tem odpadejo nekateri, večkrat izraženi dvomi, da bi pri nas slikali na steklo.²⁷ Drugače pa je naš spis samo najosnovnejši korak v raziskovanju slikarstva na steklu na našem ozemlju. Izpolniti bo treba sezname del domačih slikarjev in jim poiskati predloge v uvoženih slikah ali drugod. S pregledom muzejskih in privatnih zbirk v soseščini zunaj državnih meja bomo ugotovili, ali so izdelki naših slikarjev migrirali in v kolikšni meri. Tudi vprašanje izdelovanja obrtnih

²¹ Österreichischer Volkskundeatlas, Linz, 1959.

²² J. Mal, l. c.

²³ Keiser, o. c., str. 39 in Keller, o. c., str. 15.

²⁴ Podatki o kočevskih krošnjarijih: I. Koštiál, O Kočevcih in kočevščini, Kočevski zbornik, 1939 in terenski zapiski B. Orla in F. Šarf, zlasti iz okolice Žužemberka.

²⁵ Po ustni informaciji je Tone Ljubič videl nekje na Kočevskem šablone za slikanje na steklo. V zvezi s tem omenjam sliko na steklo (Em s. n.), ki je slikana popolnoma v provenienčnem tipu in načinu slikarske delavnice iz Sandla v Muhlviertlu in nosi slovenski napis: Japanski mučenci križani 5. februarja 1591 in o binkošti leta 1862 slovesno svetnikom prišteti. Ni se nam posrečilo ugotoviti, če je napis morebiti kasnejši kot slika.

²⁶ Javornik pri Cerknici, Gotenica pri Kočevju, Zagorje ob Savi, Svetina na Pohorju. (Gl. tudi opombo 1 a.)

²⁷ N. pr. v Jugoslawische Volkskunst, Führer durch das Museum für Völkerkunde und Schweizerisches Museum für Volkskunde, Basel. Sonderausstellung vom 1. XI. 1958 bis 31. I. 1959 — in drugod.

slik na steklo v naših glažutah in slikanja krošnjarjev, ki bi se drugod priučili slikarski veščini, čaka pozitivnega ali negativnega odgovora. Vse to delo pa je samo najnižja stopnja raziskovanja slik na steklu pri nas. Glavne naloge raziskovalcev so:

1. Ugotoviti materialne in duhovne pogoje in osnove, iz katerih se je pri nas razvilo slikarstvo na steklo in kako se je razvijalo.

2. V zvezi s tem postaviti slikarstvo na steklo v življenje slovenskega kmeta, osvetliti razmerje slikar : konsument, ugotoviti specifičnost tega slikarstva na našem ozemlju, situirati to slikarstvo v okviru ostalega ljudskega slikarstva na našem ozemlju in v srednji Evropi.

3. Ugotoviti ali ima slovenska produkcija slik na steklo ljudsko-umetnostni ali poljudnoumetnostni značaj.²⁸

4. Ugotoviti in interpretirati umetnostno vrednost teh slikarij.

Nalog je veliko, zato želimo, da bi ta skromni sestavek pritegnil k sodelovanju pri raziskovanju tega lepega in zanimivega področja umetnostne zgodovinarje, etnografe ali kogarkoli.

Zusammenfassung

DAS MALEN VOLKSTÜMLICHER HINTERGLASBILDER IN SLOWENIEN

In der Arbeit werden mittels der etwas angepassten Morelli-Liermolieff-Methode die Erzeugnisse zweier Maler und einer Malerwerkstatt von Hinterglasbildern festgestellt. Mit verschiedenen Vergleichen wird die landschaftliche Provenienz (Gorenjsko) und die Zeit der Entstehung (erstes Viertel des 19. Jahrh.) der behandelten Maler festgestellt. Der Stil und die Motivauswahl waren bei den beiden behandelten Malern einigermaßen selbständig. Unter den Vorlagen sind richtige barocke und Biedermaierarbeiten und auch einige profane Motive zu finden. Im Texte werden sodann eine Motiolliste von Hinterglasbildern aus den Sammlungen in slowenischen Museen veröffentlicht und die Aufgaben dargestellt, welche an die Hinterglasbild-Forscher in Slowenien herantreten: die Feststellung der materiellen und geistigen Bedingungen und Grundlagen, aus welchen sich auf slowenischen Gebiet die Hinterglasmalerei entfaltet und wie sie sich entwickelt hat; sonach wären die Hinterglasmalerei ins Leben des slowenischen Bauern hineinzustellen, das Verhältnis Maler : Konsument klarzulegen, die Hinterglasmalerei im Rahmen der restlichen Volksmalerei auf slowenischem Gebiete und in Mitteleuropa zu beleuchten, sowie mittels der strukturellen Analyse und anderer Methoden der künstlerische Wert dieser Malerei festzustellen.

²⁸ Gl. A. Hauser, *The Philosophy of Art History*, London 1959, str. 279 ss.

FANTASTIČNI PTICI S PANJSKIH KONČNIC

Emilijan Cevc

1. Ptica »Primi vsak sebe za nos«

Dve panjski končnici v zbirki ljubljanskega Etnografskega muzeja, ki sta poživljeni s podobo čudne ptičje spake s človeškim obrazom na trebuhu, sta gotovo že marsikomu sprožili vprašanje: »Kaj le ta ptičja pošast pomeni in odkod se je vzela?« Na prvi pogled se nam ptici zdita plod neugnane ljudske oblikovne domišljije, ki se je poigravala s fantastično kombinacijo človeške in živalske figure bolj za zabavo kot pa zaradi kakšne globlje vsebine. In res motivu ne manjka hudomušnosti in navidezne originalnosti. Verjetno je, da slikar ali naročnik-čebelar mnogokrat res nista več vedela za globljo usedlino tega motiva, o katerem sem prepričan, da je krasil prenekatero panjsko končnico, čeprav sta se nam ohranili samo dve.

Prva, ki je datirana z letnico 1875, ni samo starejša, ampak je tudi vsebinsko zrelejša.¹ Zelenkastorumeno ozadje se v spodnjem delu preliva v rjavkast ton, ki naj markira tla. Dve tretjini ploskve zavzema na desno pomaknjena podoba ptiča s pahljačastim repom, ki se zobčasto končuje, nad prsmi pa se ji sloči vrat, podoben štokljinemu; glava s črno »rožo« je zasukana in z močnim črnim kljunom dreza v krompirjasti nos obraza, ki kakor maska bolj lepi kot pa resnično rase iz prsi. Glava je ovalne oblike in zajeta v strogem profilu; čelo in teme ji pokrivajo črnikasti lasje, črno oko obdaja okrogel kolobar, ki nakazuje obrvi in podočesni rob in pod debelim, štrlečim nosom so usta zarisana samo z debelejšo črto. Na licu je močno poudarjena velika okrogla rdeča lisa. Vse telo je ujeto v črno konturo, le čelo in nos omejuje rjav obris. Telo je izpolnjeno z rjavordečo barvo (žgana siena), karnat obraza pa je umazano bel. — Ob zgornjem zavoju ptičjega vratu sta naslikani črki M M, na levi strani končnice pa je velika letnica 1875. Kakor pove zapis s svinčnikom na hrbtni strani je bila končnica najdena v Voklem pri Kranju.

Po stilnem izrazu gre za značilno ljudsko primitivno delo, ki mu po dekorativni strani ne moremo odrekati neke kvalitete (poglejmo le ele-

¹ Inventarna številka na hrbtni strani: EM 3084 (ostale številke: 7460; 225 EM). Mere: višina 12,5 cm; dolžina 28,7 cm; debelina 1,8 cm. — Zapis s svinčnikom na hrbtni strani: Voklo (pod tem zelo nerazločno Velj[?]e, datum 7/VI. 1911?

gantno krivuljo vratu!) in to tem bolj, ker tudi v likovnih sredstvih ostaja zvesto primarnim elementom obrisne risbe in polnilne barve ploskev. Kakor otroška slikarija nam približuje le najnujnejše vsebinske sestavine in heterogeno družijo človeški obraz in ptičje telo — pa prav s tem dosega prepričljivost tako v stilizaciji kot v vsebinski formuli, ki ne potrebuje niti plastičnosti niti prostorne iluzije. S popolnoma ploskovitimi sredstvi je dosegel ljudski umetnik dekorativno zrel učinek.

Druga končnica² ni datirana, po zapisu na hrbtu pa izvira prav tako iz Voklega. Vsebinsko je sorodnica zgornje, toda tehnično in stilno ubira drugo pot. Na rahlo vzpetem travnatem tlu, na katerem je rastlinje celo slikovito nakazano s temnejšo zeleno in rumeno barvo, korači med dvema drevesoma ptica z dolgim, vranjim repom. Čopasta glava na podaljšanem in naprej zavitim vratom se sklanja pred obraz na trebuhu, ki je postal že organski sestavni del telesa: podolgovat je, bradat, z izrisanimi ustnicami in debelim nosom in niti brki ne manjkajo. Ena ptičjih nog izhaja kar iz brade, kakor bi bila ta bedro, druga pa iz pravega bedra. In da je fantastiki še bolj zadoščeno, visita med nogama še dva velika seska, v ustih obraza pa tiči čedra. Ozadje je sivkasto, krošnji dreves na rjavih debelih sta temnozeleni in poživljeni z rumenimi lisami. Ptičje telo je črno, toda perje na glavi in vratu je markirano z belimi črtami, barva obraza pa je enaka kot pri ozadju. Kontura obraza in vimena je rdeč-kastorjava.

Slikar je imel sicer bolj izurjeno roko kot avtor prejšnje končnice, toda pod vplivom stilne umetnosti je hotel doseči že nekaj več: krošnji dreves in kosme trave je obravnaval čisto slikarsko z barvnimi lisami, variiral je tone zelenine, poživljal ploskev ptičje figure z belo risbo, pri pipi in vimenu nakazoval celo plastičnost — dosegel pa je samo, da učinkuje podoba stilno neenotno; tako slikajo navadno vaški soboslikarji. Časovno je ta končnica gotovo mlajša od zgornje; morda je že iz konca 19. stoletja. Značilno je, da tukaj ptica ne grabi več s kljunom za nos.

Toda prav v kljunu, ki drži za nos, tiči glavni vsebinski poudarek motiva! In druga končnica, kjer se ptičja glava samo sklanja proti pipi v ustih obraza, je s tem izgubila poanto, katere slikar ni več razumel. Motiv ga je mikal le formalno kot nekaj fantastičnega in komičnega. Isto se je zgodilo tudi umetniku našega časa, slikarju Riku Debenjaku, ki je prenesel spako s te končnice v risbo s tušem; pri tem je ohranil stilizacijo ljudskega slikarja, toda ptico je zrcalno zasukal in izpustil pipo v ustih, kompozicijo pa je uravnotežil še s cvetlico v ozadju.³

Staro pravilo, da so se slikarji panjskih končnic mnogokrat naslanjali na starejše predloge ali na grafične vzore, nas tudi pri raziskavi

² Inventarna številka na hrbtni strani: EM 5067 (ostale številke: 225 EM, 7424; z belo barvo je izpisana številka 12, ki pa najbrž ni muzejskega izvora). Mere: višina 14, cm; dolžina 26 cm; debelina 1,4 cm. S svinčnikom: Voklo 7/VI.

³ Reprodukcijsko glej v mapi: Riko Debenjak, Grafika, Ljubljana 1955, str. 7.

našega motiva ne pusti na cedilu. Tudi ta čudni ptič se ni porodil v domišljiji ljudskih slikarjev in čebelarjev, ampak ima po starosti kaj častitljive predhodnike in tudi posebne, moralizujoče korenine. Stanko Vurnik, ki je obe končnici omenjal v razpravi »Slovenske panjske končnice«⁴ motiva sicer še ni znal ikonografsko razložiti, opomnil pa je že na delo, ki je za našo raziskavo temeljnega pomena, le da je bilo tedaj v Ljubljani nedostopno. To je razprava W. Fraengerja »Deutsche Vorlagen zu russischen Volksbilderbogen des 18. Jahrhunderts«,⁵ ki objavlja tudi bakrorez iz delavnice augsburškega založnika Josepha Friedricha Leopolda (1668—1726), na katerem vidimo v pokrajini, zaprti s hribom na levi in s hišami na desni, neko pol štorclji — pol noju podobno ptico, ki ima na prsih mladosten človeški obraz, ta pa v ustih kadečo se pipo; v lepem loku krivi ptica glavo na dolgem vratu navzdol in prijemlje z dolgim kljunom za nos na obrazu. Na desni vidimo za ptičem svinjskega pastirja s smetjo v desnem očesu, na levi pa oslovskega gonjača, ki očita pasterju iver, pa sam pri sebi ne vidi debelega bruna, ki mu štrli iz očesa. Pred hišami sta dve ženski; prva, z metlo v roki, se razburja nad sosedo zaradi razbitega lonca na tleh, pri tem pa se sama ne spomni, da bi pometla črepinje pred lastnimi nogami. Skupina pastirja in oslovskega gonjača ilustrira torej evangelijski tekst o iveri v bratovem očesu in prezrtem brunu v lastnem, ki je prešel v ljudski rek, ob ženskah pa se spomnimo nasveta »Pometaj pred lastnim pragom!« Ti spremni sceni torej lepo dopolnjujeta glavni motiv s ptičem, ki ga razlaga reklo na napisnem traku nad njim: »Zupf dich selbst bey deiner Nasen«, medtem ko verzi pod sliko situacijo še nadrobneje in bolj moralizujoče poudarjajo: »Wer selber weder Storch noch Strauß / Vil nährischer sieht als andre auß, / Doch jederman weiß außzulachen / Die kleine Fehler groß zu machen / Der jedem kann die mängel sagen / Und allen Leuthen Blech anschlagen, / Der mag nur seine Federn rupfen / Und selbst sich bey der Nasen zupfen.«

Tako smo torej srečali našega nenavadnega ptičjega znanca že za več kot stopetdeset let starejšega — ker je ta grafični list nastal že ob koncu 17. stoletja⁶ — in z nemškim pismom pospremljenega. Seveda pa prav nič ne verjamem, da bi naš ljudski slikar, ki je leta 1875 okrasil starejšo končnico, poznal Leopoldov bakrorez, saj sta si oba v rodu le po vsebini, nikakor pa ne po obliki in spremnih rekvizitih. Na grafiki zre ptič na desno, pri nas pa v obeh primerkih na levo; v Nemcih je dobil dolg štorcljin kljun, pri nas ima nekakšno kurjo glavo čeprav na dolgem vratu; pipa na prvi končnici manjka, na drugi pa tiči maski res v ustih; spremna prizora sta pri nas prav tako odpadla — ne morda zato, ker bi ju preprosti slikar ne znal posneti, ampak ker ju najbrž niti

⁴ Etnolog III., Ljubljana 1929, str. 176 sq., tab. III.

⁵ Jahrbuch für historische Volkskunde II., Vom Wesen der Volkskunst, Berlin 1926, str. 127, sl. 7.

⁶ Grafični list je ohranjen v nürnberskem Germanskem muzeju, njegova zrcalna kopija v Grafičnem kabinetu v Dresdenu.

poznal ni. Res je našel nemški bakrorez odmev tudi v ljudskih lesorezih, toda ne v slovenskih, pač pa v ruskih, kot je pokazal Fraenger na primerku iz 18. stoletja, in tudi v tej ruski kopiji so izpadli stranski prizori, medtem ko se je arhitekturno ozadje fantastično spremenilo v prid naivni dekorativnosti,⁷ toda povezava z nemško predlogo je vendarle na dlani. Toda tudi ta ruska predelava nima z našima končnicama nobene zveze.

Nemška slika na steklu iz leta 1726 v stuttgartski *Altertümersammlung*⁸ kaže ptiča, ki je podoben tistemu na bakrorezu, manjka pa mu ozadje in pipa v ustih. V napisu nastopa poleg latinskega reka »Nosce te ipsum« tudi nemški »Erkenne dich selbst oder ziehe dich selbst bey der Nasen«. Razen te podobe navaja Fraenger še stensko slikarijo na neki meščanski hiši v Regenu in rezbarijo v biblioteki v Waldsassenu pri Tierschenreuthu.

Seznam tovrstnih upodobitev je dopolnil Leopold Schmidt.⁹ Ne bom se spuščal v opisovanje njegovih primerkov, le na kratko naj jih navedem. Med najlepšimi je gotovo glava s sani v Museum für Volkskunde na Dunaju,¹⁰ ki izvira iz Innsbrucka in ji mlajšo sorodnico hrani tudi innsbruški Volkskunstmuseum; prva datira iz zgodnjega 18. stoletja, druga pa že iz 19. stoletja. Najstarejši primerek, ki ga Schmidt pozna, je štukatura v »Belem angelu« — »im Weißen Engel« — v Quedlinburgu iz leta 1677, ki jo je napravil amsterdamski mojster Jan Hansche. Gre za ptiča z dolgim vratom, ki drži v dolgem kljunu nos obraza na psilih; nad njim je napis: »NOSCE TE IPSUM«. Vsebinsko enaka štukatura — toda že iz začetka 18. stoletja — je v okenski niši prestolne dvorane v gradu v Quedlinburgu. Na kornih klopeh v cerkvi v Ittingenu (Švica) srečamo motiv v zgodnjem 18. stoletju kar dvakrat upodobljen. V Zwieselu (Bayrischer Wald) krasi ptič steno neke hiše. Tirolski Volkskunstmuseum v Innsbrucku hrani leseno tablo iz Brunecka; slika na steklu iz leta 1726, ki jo je objavil že Fraenger, naj bi po L. Schmidtu izvirala iz Schwäbisch-Gmünda. Celo na pripravo za spuščanje krvi iz l. 1793 (menda iz Gorenje Avstrije) je naš ptič zašel¹¹ in vprašanje je, če se tu izrek »Nosce te ipsum« ni spremenil v nič manj znanega »Medice cura te ipsum«.

L. Schmidt je zaključil, da naš motiv nastopa v drugi polovici 17. stoletja in v 18. stoletju; gre torej za časovni okvir poldruga stoletja in poznega baroka. Iz 19. stoletja ne pozna Schmidt nobenega datiranega primerka, le glavo s sani v innsbruškem muzeju je pomaknil še na njegov začetek. To pa pomeni, da naši panjski končnici potiskata zgornjo mejo porabe tega motiva še vsaj za osemdeset let naprej, čeprav je seveda

⁷ Fraenger, o. c. sl. 8.

⁸ Ibid. str. 151 in op. 11., sl. tab. 9.

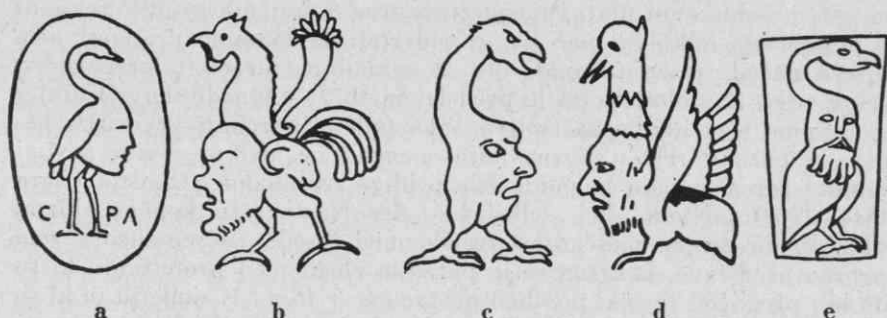
⁹ Der Vogel Selbsterkenntnis, Zwischen Volkskunst und Redensart, Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, Wien 1952 (Kongresheft), str. 134 sq.

¹⁰ Ibid. sl. 1. Za primerke, ki jih je Schmidt izbral iz literature, naj opomnim na njegove citate.

¹¹ Ibid. sl. 3.

vprašanje, če je bila našim čebelarjem vsebinska morala upodobitve še sploh znana. Končnica iz leta 1875 bi dopuščala pritrdilen, njena mlajša posestrina pa že nikalen odgovor.

Končno je dopolnil vrsto upodobitev še L. Kretzenbacher¹² s koloriranim grafičnim listom, ki ga hrani štajerski Volkskundemuseum v Gradcu; grafika je nastala verjetno sredi 18. stoletja in temelji spet na augsburškem bakrorezu, saj pozna tudi spremna prizora z oslovskim gonjačem in ženama, dodana pa sta še dva pava ko aluzija na lepo perje pa grde noge. K razrešitvi datacije tudi štajerski eksemplar, ki je najbrž nastal v Augsburgu, ne prispeva nič novega, potrjuje pa dolgoživost in razširjenost motiva.

Spake na antičnih gryllih (a, b) in v srednjeveških upodobitvah (c — iz nekega cambraiskega rokopisa, 14. stoletje; d — iz knjige, tiskane v Rouenu, 15. stoletje; e — z romanske arhiivolte v Aulnay). — Vse po Baltrušaitisu. Primerek b je identičen z gryllom, ki ga objavlja Fraenger, le da je risba poenostavljena in so opuščene spremne živalske figurice.

Bolj zapleteno je vprašanje: kje tiče ikonografske korenine naše upodobitve in v katerem geografskem prostoru bi jih smeli iskati.

Spet je Fraenger tudi v tej smeri nakazal duhovit odgovor: v antiki.

Pokazal je namreč, da je analogne spake že antika uporabljala na raznih apotropičnih gemah. Gre za tako imenovane »grylle«, amorfne predstave nenavadnih kombinacij človeških in živalskih teles in udov, med kakršne spadajo tudi himere. Na neki gemi vidimo n. pr. korakajočega petelina s Silenovo masko na prsih in z ovnovo glavo ob repu; ostali prostor izpolnjujejo rog sreče, delfin, zajec in palmov list. Drug primerek kaže petelina s konjsko glavo in s Silenovo masko na prsih.¹³ Ta seznam bi lahko še dopolnili z gemami, ki jih je objavil J. Baltrušaitis¹⁴ in med katerimi je zelo zgovorna figura dolgovratega ptiča z obrazom na prsih, ki se nam zdi skoraj kot dobesedna predloga za Leopoldovo grafiko. Fraenger meni, da so te predstave sicer čisti fantazijski

¹² Ein steirischer Beleg zum »Vogel Selbsterkenntnis«, Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, Wien 1953, str. 51 sq.

¹³ Fraenger, o. c. str. 127 sq.

¹⁴ Le Moyen Age fantastique, Paris 1955, str. 18, sl. 8.

stvari, da pa so zakoreninjene v religiozni kolektivni zavesti antike kot čarovne, apotropeične in srečonosne svetinje. Augsburški bakrorezec bi se torej prav lahko inspiriral ob takih antičnih gemah, posebno, ker jih je lahko spoznal v ilustracijah raznih publikacij 17. in 18. stoletja,¹⁵ katerih najstarejša pa sega šele v leto 1657. Tudi Baltrušaitis razlaga antične grylle kot fетиše bogastva in plodnosti.¹⁶

Toda zdajle se ne nameravam spuščati v problematiko geneze antičnih spak, ki jim segajo korenine do Orienta. Pač pa naj takoj pribijem, da nobena podobnih antičnih pošasti ne kljuje v nos na svojih prsih in torej nima z moralizujočo tendenco naših upodobitev nobene zveze. To je poudaril tudi že L. Schmidt¹⁷ in že pred njim O. A. Erich.¹⁸ Vendar pa vsaj po oblikovni plati Fraengerjeve teze o antičnih gryllih Schmidt ni popolnoma odklonil, pač pa je podčrtal, da moramo pri motivnem rojstvu našega ptiča računati tudi z zakladnico nemških pregovorov. Kakor pred 17. stoletjem (to je pred letom 1677 — Quedlinburg!) nikjer ne srečamo tega likovnega motiva, tako tudi niti srednji vek niti renesansa ne poznata reka o spoznavanju samega sebe. Med njegovimi prvimi znanimi zapisi navaja Schmidt šele pridige Abrahama a Sancta Clara (1644—1709): »Nimm dich selbst bey der Nasen«. In končno sklepa Schmidt, da gre za meščansko svarilo med sosedi, za sentenco z zelo nazorno predstavo, kakršna se je porodila zlasti med protestanti, ki so jim bili pregovori in reki posebno pri srcu že v 16. in 17. stoletju in ki so se močno naslanjali na biblijo. To ozadje slutimo tudi ob »Ptiču spoznaj sam sebe«. Latinski izrek »Nosce te ipsum« se je v humanistični šali kaj lahko sprevergel iz »nosce« v »nos«, kar pomeni tudi v nemščini vulgarno obliko za »Nase«.

Tej Schmidtovi razlagi ne manjka duhovitosti. Toda ali bi ne bilo preprosteje, če bi reklo ilustrirali z razumljivejšo podobo človeka, ki se drži lepo za nos, in pri tem ne bi bilo treba segati po mnogo teže razumljivi simboliki ptiča z obrazom na trebuhu. Stvari si končno res ne moremo razlagati drugače kot z antičnim pobudnikom in to tem bolj, ker med antičnimi »grylli« in upodobitvami poznega 17. stoletja ni popolne praznine, ampak pozna dolgo vrsto podobnih spak tudi srednji vek, kar sta pa prezrla tako Fraenger kot Schmidt. Gre za figure, sestavljene iz človeških in živalskih delov, med katerimi so tudi take s ptičjimi glavami in z obrazi na trebuih ali prsih. Baltrušaitis nam je tudi teh nanizal lepo vrsto od 13. do 16. stoletja.¹⁹ Gotika je verjetno poznala in posnemala antične grylle in zraven ustvarjala še nove kombinacije: na obrobni vinjetah rokopisov, na freskah, na oltarnih tablah, v skulpturi.

¹⁵ Fraenger (o. c. op. 6 na str. 129), citira vrsto takih publikacij.

¹⁶ O. c. str. 19.

¹⁷ O. c. str. 138.

¹⁸ Die Tierallegorie, Volkswerk, Jahrbuch des Städtlichen Museums für Deutsche Volkskunde, Bd. III., 1943, str. 85. Ker mi delo ni bilo dostopno, ga navajam po Schmidtu.

¹⁹ O. c. str. 24—42.

Vsepovsod mrgoli pošasti, ki imajo bodisi moralizujuče pomene kot otroci pekla, bodisi da so le okrasno duhovitega značaja. Romanski relief na loku v Aulnayu (Clarente-Maritime) se s svojo gosjo figuro z obrazom na prsih že zelo bliža podobi naše ptice. Toda tudi v tej živahni srednjeveški menezariji ne najdemo živali, ki bi se držala s kljunom za nos! Torej je ptič »Spoznaj sam sebe« vendarle šele otrok poznega baroka in nemških dežela?

To misel izpodbija neki spomenik s slovenskih tal: slika na lesenem stropu v ladji podružne cerkve sv. Vida v Martinjaku pri Cerknici, ki je datiran z letom 1621!

Ladjo te podružnice z miljejsko učinkovito notranjščino in opremo prekriva namreč v ostreje dvignjen lesen strop, ki je v ravnem srednjem delu razdeljen v kvadratne kasete z ozkimi pravokotniki ob strani, poševni pristrešeni del pa v dve vrsti šestih podolgovatih kaset. Polja kaset so okrašena z rozetami, s tulipani in z rastlinskimi viticami, z mrežastim vzorcem, podobnim gotskemu rebrovju, s sadjem, s soncem, z monogramoma Jezusa in Marije, v tretjem osrednjem polju (šteto od vzhoda) pa je slika sv. Vida v kotlu; zraven je letnica 1621 in napis »Sanctus Vitus«. V tretjem polju na desni (epistolska stran) je v pristrešenem delu zgoraj podoba sv. Jerneja z nožem in s knjigo, spodaj pa ptič, ki ga bom malo kasneje opisal. Na nasprotni (severni, evangelijski) strani vidimo na istem mestu sv. Heleno s križem in pod njo pelikana, ki hrani mladiče v gnezdu s svojo krvjo.²⁰ Vlaga je strop precej poškodovala; zlasti njegov pristrešeni del je na mnogih mestih zelo počrnel, tako da so barve ponekod skoraj do nespoznavnosti izbrisane. Tudi slika je komaj še megljena senca, tako da jo normalna fotografska plošča težko ujame. To podobo obdaja okoli 45 cm visok in okoli 60 cm dolg (ter 5 cm širok) rdeč okvir; praznina med njim in robom kasete je izpolnjena z vitičastim poznorenesančnim ornamentom. Pred (danes?) sivkastim ozadjem stoji gosi ali labodu podobna siva ptica s plavalno mrežo med prsti. Prsi so ji izpremenjene v velik, debelušen, žensko mladostni obraz svetlega karnata, nad njim pa se sloči v vitkem loku dolg vrat, končujoč se z gosjo glavo z rumenim kljunom, ki je zagrabil za nos na obrazu. Na žalost je prav partija vratu, glave in kljuna skoraj do nespoznavnosti uničena,

Skica ptice na stropu v Martinjaku. Pike pomenijo slabo ohranjena mesta.

²⁰ F. Kos, Ornamentika lesenih poslikanih stropov v cerkvah na Slovenskem, ZUZ XVII, Ljubljana 1941, str. 92.

tako da jo tudi na originalu komaj še lahko rekonstruiramo. Po zgornjem delu okvira in tik nad njim beremo v dveh vrstah napis v latinski majuskuli:

ANNA TIZA ALLE GOS PRIMI
VSAK SEBE [S]A NOS

To pa pomeni:

Pred nami je najstarejša doslej znana upodobitev ptiča »Spoznaj sam sebe«; nastala je 56 let pred najstarejšo znano nemško v Quedlinburgu (1677), ob njej pa prvokrat beremo tudi moralizujoči napis »Primi vsak sebe za nos« — in sicer v slovenščini! Zaradi rime se je ptič spremenil v »gos«, medtem ko v nemških tekstih nastopa kot nekaj, kar je napol štorcklja napol noj.

S tem pa so nemški primerki izgubili ne samo časovno, ampak tudi kulturnogeografsko prvenstvo, s čimer je krepko omajana tudi Schmidtova »baročna« in protestantska hipoteza. Kajti celotni dekorativni karakter našega stropa je, kot je pravilno ugotovil F. Kos,²¹ še renesančno občuten. To dokazuje že organizacija stropne ploskve, v kateri so vsa polja enakovredna in obdana še s samostojnimi notranjimi okviri. Ta način stropne dekoracije ni doma na severu, ampak na jugu! Tudi posamezni ornamentalni motivi so renesančni: venci sadja, pilastra ob sliki sv. Vida, rozete iz več venčnih krogov itd.²² Tako po motiviki kot po latinskem napisu ob sv. Vidu smemo sklepati, da je strop poslikal mojster, ki je bil pod italijanskim vplivom,²³ obenem pa moremo njegov dekorativno zelo efektne čopič približati prej »visoki«, stilni umetnosti kot pa ljudsko podobarski. Sicer pa je že sam arhitekturni moment v ostrejše dvignjenega stropa značilen za prehodni pas med Mediteranom in srednjeevropskim kulturnim pasom.²⁴

Seveda bi bilo več kot pretirano trditi, da se je motiv ptiča »Spoznaj sam sebe« izoblikoval s svojim poučnim reklom vred na slovenskih tleh. Pač pa martinjaška upodobitev kaže odločno v mediteransko-italsko smer in ne proti severu. Kaj verjetno se mi zdi, da moramo ob njej računati s kakšnimi italijanskimi motivnimi predlogami (morda celo grafične vrste). Iz tega bi sledilo, da se je ptič izvalil v gnezdu italijanskega kulturnega kroga, kjer bi bila formalna pobuda antičnih gryllov še lažje razumljiva. Upajmo, da nam bo tudi italijansko gradivo razkrilo še kakšen spomenik te vrste.

Prav tako si ne moremo razložiti duhovnega in stilnega ozračja, iz katerega se je porodila naša ptica, kar na kratko z renesanso in protestantizmom, kot je menil L. Schmidt. Kajti mnogo več kot renesančnega je v tej fantastiki manierističnega duha poznega 16. in 17. stoletja. Rene-

²¹ Ibid. str. 33.

²² Ibid. str. 57 sq.

²³ Ibid. str. 70.

²⁴ F. Stelè, Epigrafične drobtine, ZUZ VI., 1926, str. 155.

sansa je v antično inspiriranih groteskah res ustvarila nekaj analognih formalnih in motivnih rešitev, ki pa so bile predvsem dekorativno pogojene in so same sebi zadoščale brez globlje vsebinske usedline. Literatura manierističnega časa pa je s svojimi spekulacijami vdihnila starim predstavam novo vsebino in ustvarjala tudi nove, ki so seveda zelo odmevale tudi v svetu likovne umetnosti. Spomnimo se n. pr. le na tekste kakega G. B. della Porta (*Humana physiognomia* — 1586; *Magia naturalis sive de miraculis rerum naturalium* — 1558) in podobnih, ki so spočeli vrsto fantastičnih kombinacij, med katerimi bi najbrž lahko našli tudi kaj našemu ptiču sorodnega. *Imitazione fantastica* je postala s svojimi monstroznimi figurami kar eno spoznavnih znamenj manierističnega razpoloženja, ki je znalo združevati tudi na videz najbolj heterogene elemente.²⁵ Če je nasvet *Nosce te ipsum* še humanistično ubran in torej odsev res še renesančnega individualizma, pa je v bolj moralizujoči, sociološko formulirani obliki rekla *Primi vsak sebe za nos* prikrojen ljudskemu okusu in meščansko praktičnemu življenju, v katerem se je pač ohranilo še nekaj krepkega srednjeveškega realizma, ki je rad življenjsko modrost malce robato zavil. In tako je končno manieristični formalni absurd postal kot svareča metafora kreposti. Če je bila njena preobleka ljudstvu nekoliko težko razumljiva, jo je pač pospremil napis, s katerim je nosati ptič poromal po srednjeevropskih deželah in tako že zgodaj zašel tudi na Slovensko, kjer je vztrajal do bližnje preteklosti, čeprav se je moral h koncu preseliti v galerijo končnic na čebelnjakih.

Mimogrede dodajmo še, da pomeni figura pelikana v severnem pristrešenem delu martinjaškega stropa protipol ptiču *Spoznaj sam sebe*. V obeh primerih se ptica ujeda s kljunom — enkrat svareče v nos na prsih, drugič samosežrtvujoče, da bi z lastno krvjo napojila mladiče. To polarnost je zaslutil že L. Schmidt,²⁶ čeprav je tudi ta motiv razložil z renesančno posvetno miselnostjo: pelikan — Kristus naj bi se pod vplivom gryllov spremenil v nekoliko komičnega ptiča nosana. V našem primeru nastopata obe ptici obenem in druga proti drugi kot negativni in pozitivni princip, kot svarilo slabosti in zgled kreposti. V obeh pa se zreali tudi družbeno kritična miselnost, ki jo je poznal že srednji vek in jo je manierizem le formalno poživil.

Ponuja pa se nam še mikaven ikonološki aspekt, ki bi utegnil dokazovati ne samo poglobljen motivni izvir ptice *Primi vsak sebe za nos*, ampak tudi njegovo tesnejšo povezavo s ptico pelikanom. Ikonografski principi, pogojeni v srednjeveški simboliki samega cerkvenega prostora, pač niso čez noč odmrli; mnogo tega se je rešilo še v čas 17. stoletja in se v baroku oplodilo s še zgovornejšo simboliko in alegoriko. Mislim, da je bila že sama lega obeh ptičjih podob na stropu

²⁵ Prim. G. René Hocke, *Die Welt als Labyrinth*, Hamburg 1957, str. 72 sq.

²⁶ O. c. str. 142 sq.

globlje utemeljena: ptica pelikan je — kot kristološki simbol! — našla mesto na evangeljski strani cerkvene ladje, njena moralizujoča sodruga pa na listni, tako da se ob njej že nehote spomnimo tudi na Pavlovo naročilo »naj torej vsak sam sebe presodi« (I. Kor. 11, 29). Nadalje je pelikanova podoba na ženski strani; žene naj se torej kakor pelikan materinsko žrtvujejo, medtem ko možem, gospodarjem, še prav posebej velja opomin, naj najprej sebe presodijo in nato šele sočloveka, kajti na takem medsebojnem razumevanju bo temeljil v vasi mir med sosedi. Dokaz, da je slikar — pač po naročnikovi želji — na stropu res računal z moško in žensko stranjo, sta tudi obe svetniški podobi nad pticama: na ženski strani vidimo sv. Heleno, na moški sv. Jerneja.

Na ta način pa naši upodobitvi obeh ptic zadobita globljo resonanco tako v ambientu, ki ga vsebinsko dopolnjujeta, kot v ljudskem doživljanju; nista samo slikarski okras, ampak tudi moralni nauk. Obe ptici nastopata vzporedno, enakovredno, tako da izpodbijata Schmidtovo misel, da bi se utegnila poroditi ptica »Spoznaj sam sebe« kot analogija pelikanu ali celo kot nekaka parodija nanj, saj je prej njegova moralna antiteza in poučno dopolnilo.

Če se spet povrnemo k našemu izhodišču, k obema panjskima končnicama, se nam seveda vsiljuje vprašanje, če smemo v njih domnevati nepretrgano vsebinsko in oblikovno kontinuiteto od martinjaškega stropa dalje. Podoba na stropu je v svojem času pri nas osamljena in gotovo ni mogla pobuditi slik na končnicah. Te so se najbrž res naslonile na severnjaške grafične vzore, pa čeprav so njihovo vsebinsko zgovornost zreducirale na temeljno formulo. Posebno ob mlajši končnici se zaradi pipe v ustih ponuja misel na vsaj posreden odmev augsburškega grafičnega lista, čeprav je bila njegova vsebina slikarju končnice že tuja. Da sta bili pridobljeni obe končnici v Voklem, še ne priča za njuno ožje sorodstvo, saj so razločki med njima precejšnji.

2. Mrtvaška ptica s Turškega

Še drugo nenavadno ptičjo upodobitev nam posreduje neka panjska končnica, ki je — kot edini primerek tega motiva — shranjena v zbirki Etnografskega muzeja v Ljubljani.²⁷ Slikana je z oljnimi barvami in zelo dobro ohranjena, le ozadje je delno izmito.

²⁷ Končnica je last Čebelarkega društva in ima njegove inventarne številke: ČZ 52, 138 ČZ, z belo barvo 28. Les je menda češnjev. Mere: višina 15,5 cm, dolžina 26 cm, debelina 1,8 cm. Provenienca ni znana.

Legenda k T. IV. Zgoraj: *Končnica s ptico »Primi vsak sebe za nos« iz leta 1875 v Etnografskem muzeju v Ljubljani.* — V sredi: *Mlajša končnica z istim motivom v Etnografskem muzeju.* — Zdolaj: *Ptica na lesenem stropu podružne cerkve sv. Vida v Martinjaku pri Cerknici (iz leta 1621)*

1. Relief iz leta 1627 v Quedlinburgu (po L. Schmidtu). — 2. Slika na steklu iz leta 1726 iz Schwäbisch-Gmündu; zdaj: Stuttgart, Altertümersammlung. — 3. Augsburgski lesorez iz delavnice J. F. Leopolda (obe po Fraengerju)

1

2

3

5

4

4. Glava sani s Tirolskega; Dunaj, Museum für Volkskunde (po L. Schmidtu). — 5. Končnica z »mrtvaško ptico«, Etnografski muzej v Ljubljani

Na zelenem tlu pred belim ozadjem stoji velika ptica s štirimi nogami; čez bedra se menda prevešata dve manjši krili, dve večji peruti pa sta razpeti ob strani. Rep je dolg, košat in v loku zasukan navzgor. Z »orlovske« glavo, ki jo krasí rogljata krona, se ptica ozira na svojo levo. Temeljna barva trupa, peruti in repa je zelena, prsni del je rjav,

Bakrorez »mrtvaške ptice« iz Gabrove zbirke.

na sredi prsi pa rase iznad mrtvaške lobanje velik rjav križ, iz katerega izhajajo beli žarki. Repna peresa se končujejo v osem mrtvaških glav. Perje je delno izrisano, poživiljeno oziroma senčeno z rjavo barvo, osvetljeni deli pa so »višani« z belo. Ob strani flankira kompozicijo kulisni motiv deformiranega baročnega balustra (v vinsko rdeči barvi). Levo zgoraj je letnica 1868, na desni pa napis: »Mrtvaška Tica ki se je na turškem perkazala«.

Po tehnični obdelavi in stilni interpretaciji je slikarija taka, da razodeva podobarsko šolanega slikarja, saj pozna celo plastično modelacijo in senčenje, svetlobne probleme in slikovit barvni nanos ter si le redko pomaga z izrisano konturo. Tudi lepa oblika črk priča o šolanem mojstru podobarskega kova. Ikonografsko pa imamo opraviti spet s fantastično

kombinacijo. Ptičji trup nas spominja na heraldičnega orla z razprostrtimi krili in s krono na glavi. Glava je zasukana v profil, rep pa je prevzet od pava, le da so očesa na peresih zamenjale lobanje. Upodobitev nima globljih korenin v ljudski predstavi, ki si mrtvaško ptico navadno predstavlja kot sovo ali čuka, ki naznanja smrt, ali kot vrana. J. Pajek²⁸ poroča, da pride »smrtna ptica«, ki je žolto-črna, ponoči prepevat na bližnje drevo ob hiši ali na okno in oznanjuje smrt, toda v tem primeru gre pač spet za sovo. Tudi Movje — otroci, ki so umrli brez krsta — leta ponoči okrog kot črn ptič in napada popotne ter pastirje.²⁹ Tako se torej naša ptica v domači mitološki okvir nič kaj dobro ne poda, čeprav so bile nenavadne prikazni na nebu ali spački pri ljudeh in živalih po ljudski veri navadno res znanivci nesreč. Stanko Vurnik³⁰ je menil, da je ta »turška ptica« reminiscenca na grozote iz časov turških bojev in vpadov. Avg. Bukovec³¹ pa je krstil ptico kar za feniksa, o katerem da pripoveduje legenda, kako se je včasih prikazal na okopih in zidovih ter naznanjal velike nesreče: vojsko, lakoto, kugo.

Motiv naše ptice je skoraj do pike posnet po bakrorezu,³² čigar spremni tekst po svojih dialektoloških posebnostih (zlasti po akanju) govori za ljubljansko (gorenjsko) provenienco in je verjetno nastal vsaj v prvi polovici 18. stoletja,³³ če ne že celo okoli 1800; za to bi pričala tako poraba bohoričice kot sam stilni izraz upodobljene figure, v kateri žive še baročne reminiscence skupaj s klasicistično jasno risbo. Razločki med bakrorezom in sliko na končnici so tako malenkostni, da jih je komaj vredno omeniti: v repu je na grafiki devet, na končnici pa samo 8 lobanj (tista sredi repa manjka); krona ima na listu 5, na končnici 4 roglje; vrhu križa je na bakrorezu nekak knežji kroni podoben motiv, ki na končnici manjka in orlovska glava se je kopistu spremenila v bolj golobu podobno. Seveda pa je kopist zelo skrčil napisni tekst in pri tem bohoričico spremenil v gajico.

Še bolj zgovorno pa je besedilo, ki je natisnjeno — in sicer s stavljenimi, tiskarniškimimi črkami — na hrbtni strani grafike in ga tu reproduciram kar v faksimilu:

²⁸ Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884, str. 217.

²⁹ Ibid. str. 106 sq.

³⁰ O. c. str. 175.

³¹ Naše panjske končnice, Slovenski čebelar XLVI., Ljubljana 1943, str. 4.

³² Mere: 177 × 224 mm. — Primerek, ki mi je bil na razpolago, je iz grafične zbirke Anteja Gabra in ga danes hrani Grafična zbirka ljubljanske semeniške biblioteke. Po izjavi prof. A. Gspana hrani en izvod tudi Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

³³ Za jezikovne in ortografske pripombe se toplo zahvaljujem profesorju A. Gspanu, po čigar mnenju prihajata za tisk v poštev ljubljanska ali kvečjemu še kranjska tiskarna.

Popisvanje ene nesnane mertvashke Tize.

Leta Tiza je v' resuizi ena nesnana podoba.

Na glavi ima susebna lepota, shtir repetnize, ino glih tolko nog.

Na sebi ima en velik zhečni krifh, pod krifham je ena mertvashka glava.

Zeli shvot je is narlebfhim Farbam oziran, na ka tirim zhudne mertvashke podobe floja.

Susebno je leta nesnana Tiza tako ozirana de se en zhlovek v' natur nizh zhudneishiga mistit ne samore.

Po temo je en Turshki vuzhenik, leta perkasen lete velike ino zhudne Tize tako rasloshil:

Letamertvashka Tiza pomeni pokonzah in je Turshke vere.

Kopist se torej tega barvnega opisa ni natančno držal, tako da je namesto črnega naslikal rjav križ, »narlebshe Farbe« pa je pač nadomestil z zelenimi toni, ki delno spominjajo na pava. Tako nam torej ta grafični list spet osvetljuje enega izmed motivnih virov, ki so jih porabljali slikarji končnic. Ker provenienca naše končnice ni znana, bi nas lahko napis celo zapeljal na misel, da je koroškega izvora, kajti koroški slikarji so slikam radi dodajali spremni tekst. Ker pa se tudi naš tekst opira na grafično pobudo, bi bil nastanek končnice prav tako mogoč nekje na Gorenjskem.

Pri tem grafičnem listu gre torej za tako imenovani »Flugblatt« — nekaj novičarski letak, kakršne so prodajali po sejnih ali so jih razpečavali potujoči krošnjarji in glumači kot nekakšne novice s prizori nenavadnih dogodkov, prikazni, hudodelstev (moritati) in podobno. Podjeten založnik je posnel tudi nenavadno ptico, pa naj je v njeno prikazen že verjel ali ne — ljudje so ji pač verjeli in burila jim je domišljijo. Kajti ta »mertvashka tiza« se ni izlegla v domačem gnezdu, ampak je tujega rodu. Ljubljanski bakrorez se namreč opira na starejše nemške bakroreže, ki jim je našel sled rajnki Ante Gaber; sam teh izsledkov ni objavil; ostali so s svinčnikom zapisani v njegovi grafični zbirki ob listu »mrtvaške ptice«.

Po nemškem katalogu³⁴ je namreč ugotovil, da pozna našo nena-
vadno ptico že bakrorez, ki je izšel leta 1776 v Freistadtu pri Christianu
Lebrechtu kot »Flugblatt« s kolorirano upodobitvijo in popisom ptice,
ki se je 6. aprila 1776 ob 4 uri zvečer pokazala (v Parizu) nekemu pobož-
nemu možu in je bila velika kakor fazan, imela glavo kakor miš, štiri
peruti, na hrbtu lepo monštranco in v njej dve mrtvaški kosti in lo-
banjo itd. Posebna razlaga je pojasnjevala ptico kot opomin tistemu, ki
se pripravlja nevreden prejeti obhajilo. Mesto prikazni sicer ni ome-
njeno, toda iz druge grafike, ki jo katalog navaja, je razvidno, da gre
za Pariz. Ta drugi letak, ki porablja isti bakrorez kakor prejšnji, le da
ni koloriran, poroča o istem datumu in dodaja, da naj bi popis ptice
prinesel francoski časniki. Razlaga pa naj bi bila dvojna: ali da naj bi
ptica prišla iz Turčije ter govorila italijansko in francosko, pomenila
pa naj bi vojsko — ali pa, da je svarilo za nevredno prejeta obhajilo.
Ta tekst je vrezan naknadno v grafično ploščo.

Žal mi katalog, ki ga je imel v rokah A. Gaber ali je iz njega dobil
vsaj prepis ustreznih podatkov, v Ljubljani ni prišel v roke, zato o teh
letakih in upodobitvah na njih ne morem reči kaj več, kot pove tekst
sam. Vsekakor bi bilo ob kakšni priložnosti mikavno naš letak pri-
merjati s starejšimi nemškimi vrstniki, saj je naš bakrorezec delno
spremenil tako ptičjo figuro kot njeno pisano razlago. Vsebinsko je
zajemljivo, da slovenska varianta ne ve ničesar o Parizu, pač pa po-
stavlja prikazen na turška tla, za kar je našla nekaj opore tudi v nem-
škem tekstu; nič manj ni zgovorna pripomba, da po besedah nekega
turškega učenika »leta mertvashka Tiza pomeni pokonzhanije Turshke
verek«. V tem smislu je imel torej tudi St. Vurnik prav, ko je zapisal,
da gre pri tej podobi za reminiscence na turške napade, pred katerimi
je ostal ljudem še dolgo strah v kosteh.

V vseh teh upodobitvah imamo lep primer motivne migracije, ki je
obšla pol Evrope in končno pristala tudi nad šumečim žrelcem kranj-
skega panja.

Zusammenfassung

ZWEI PHANTASTISCHE VÖGEL AUF SLOWENISCHEN BIENENSTOCK-BRETTCHEN

1. Der Vogel Selbsterkenntnis

Das Motiv vom Vogel Selbsterkenntnis (Nosce te ipsum) wurde in der deutschen volkskundlichen Literatur schon öfters angeschnitten; zu den grundlegenden Arbeiten darüber sind bestimmt Fraengers⁵ und L. Schmidts⁶ Ausführungen zu rechnen, die für die Steiermark durch L. Kretzenbacher¹² einige Ergänzungen erfahren haben. Aus der Literatur geht hervor, dass die bisher

³⁴ Citirano po Gabru: Zeitungen und Relationen des 15.—18. Jahrhunderts, Katalog 89. Jacques Rosenthal, München. Mit einer Einleitung von Dr. Karl d'Ester. Str. 121, števil. 822 in 823.

älteste Abbildung des Vogels, welcher sich mit dem Schnabel nach der Nase im Gesichte mitten in der Brust greift, in Quedlinburg (»im Weissen Engel«) aus dem Jahre 1677 bekannt ist und zwar in Stucktechnik. Besonders wurde das Motiv durch die Augsburger Graphik aus der Werkstatt Joseph Friedrich Leopold's (1668—1726) verbreitet, wo nebst dem Vogelmotiv noch begleitende moralisierende Szenen und längere Texte auftreten. Tirol kennt das Motiv als Schlittenschmuck. Man trifft es auch auf Hinterglasbildern an, usw. In Slovenien griff es auch auf die bemalten Bienenstockbrettchen über; zwei solcher Beispiele befinden sich im Ethnographischen Museum in Ljubljana. Diese beiden Abbildungen, deren erste mit dem Jahre 1875 datiert ist, wogegen die zweite dem Ende des 19. Jahrhunderts zuzuschreiben wäre, sind die jüngsten Vertreterinnen unseres Motives überhaupt, obwohl die zweite schon offenbart, dass der Maler den Motivinhalt nicht mehr verstanden habe, weil sich der Vogel nicht mehr an die Nase greift.

Dennoch ist auch die älteste bisher bekannte Abbildung des Motives gerade in Slovenien erhalten, und zwar in Martinjak bei Cerknica, auf der hölzernen Decke der St. Veits-Kirche aus der Spätrenaissance. Die Decke ist mit der Jahreszahl 1621 datiert und gehört, sowohl der dekorativen Bemalung als der Architektur nach, zum mediterranen Typus, weil sie teilweise in den Dachstuhl reicht. Auf der Evangelienseite bemerken wir in einer ihrer Kassetten einen Pelikan, welcher mit seinem Blut seine Jungen stillt, auf der entgegengesetzten (Epistel-) Seite aber einen Vogel, welcher sich mit seinem Schnabel an die Nase mitten in der Brust greift, daneben die slowenische Inschrift »ANNA TIZA ALLE GOS PRIMI VSAK SEBE SA NOS« (Ein Vogel oder eine Gans, jedermann nehme sich selbst bei der Nase). Wenn man bedenkt, dass diese Redensart als erstmalig bei Abraham a Sancta Clara angeführt gegolten hat (L. Schmidt), so ist auch die slowenische Inschrift dem Alter nach allen anderen voran.

Fraenger war der Meinung, das Motiv habe seinen Ausgangspunkt in den antiken Gemmen-Gryllen, wo heterogene Fratzen, aus Teilen verschiedener Tiere und aus Menschenteilen zusammengesetzt, unter anderen auch solche mit einem menschlichen Gesicht auf der Brust oder auf dem Bauch, auftreten. L. Schmidt nimmt diesen Gedanken mit Vorbehalt an und meint, das Motiv sei deutschen Ursprunges und als moralisierende Sentenz in sehr anschaulicher Gestalt, wie sie besonders aus der protestantischen Mentalität hervorgebracht werden konnte, aufzufassen. Baltrušaitis¹⁴ publiziert noch einige andere antike Gryllen, jedoch auch mehrere verwandte mittelalterliche Fratzen, die von Fraenger und L. Schmidt übersehen wurden. Der Typus des Vogels mit dem Gesichte auf dem Bauche hat sich demnach aus der Antike durch das Mittelalter bis zur Renaissance und noch weiter erhalten. Der Verfasser meint, der Vogel Selbsterkenntnis sei durch die Spätrenaissance bzw. durch den Manierismus, der solche Kombinationen sehr liebte, endgültig ausgebildet worden. Kulturgeographisch dürfte dieser Entstehung am besten der mediterrane Raum entsprechen, wovon auch die älteste slowenische Abbildung zeugen mag. Es könnte sein, dass derselben irgendwelche graphische Vorlagen gedient haben. Jedenfalls können wir uns graphische Bogen auch in den Händen der Maler vorstellen, welche das Motiv im 19. Jahrhundert auch auf die Bienenstockbrettchen übertragen haben, obwohl das ältere Stück vollkommen volkstümlich stilisiert ist, wogegen das jüngere schon einen im Bildgewerbe bewanderten Maler verrät. Beide Brettchen wurden in Voklo bei Kranj aufgefunden.

2. Der Todesvogel aus der Türkei

Ein Brettchen aus dem Jahre 1868 im Ljubljanaer Ethnographischen Museum zeigt das Bild eines phantastischen Vogels mit einer Krone auf dem Kopfe, mit vier Flügeln und vier Beinen, mit einem langen Schwanz, dessen Federn

in Menschenschädeln endigen; uch auf der Brust erhebt sich ein Kreuz aus einem Totenschädel. Die Inschrift deutet den Sinn: Der Todesvogel, der in der Türkei erschienen ist. — Auch hier lehnte sich der Maler an eine graphische Vorlage an, an einen Kupferstich, der wahrscheinlich um 1800 oder anfangs des 19. Jahrhunderts in Ljubljana gedruckt worden ist. Die Vogelfigur entspricht ihm vollkommen, nur die Beschriftung ist etwas gekürzt. Auf der Rückseite dieses Flugblattes befinden sich noch ausführliche Angaben über das Auftreten des Vogels. Der Ursprung des slowenischen Flugblattes kann weiter verfolgt werden, so z. B. bis zum Flugblatte,³⁴ welches 1776 (in mehreren Varianten) bei Christian Leberecht herausgekommen ist. Der Text darauf erzählt, ein solcher Vogel (in der Grösse eines Fasans, mit einem Mauskopf und vier Flügeln, mit einer Monstranz auf dem Rücken, darin ein Totenschädel und vier Totenbeine) sei am 6. April 1776 in Paris erschienen und sei ein Mahnruf gegen den unwürdigen Empfang der Kommunion gewesen. Die slowenischen Varianten erwähnen nicht Paris, wohl aber die Türkei. Einer der deutschen Texte berichtet dergleichen, das Tier sei aus der Türkei nach Paris gekommen. Auch der symbolischen Seite wurde in Slowenien eine andere Sinndeutung beigelegt — der Vogel sollte nämlich »die Vernichtung des türkischen Glaubens« angekündigt haben.

ŠANTE I PANTE
(Narodne ručne lutke u Hrvatskoj)

Nikola Bonifačić Rožin

I

U raspravi o slovenskom narodnom lutkarstvu Niko Kuret napominje, da Slovenci »imajo svoje ljudsko lutkarstvo, ki je, kakor kaže, v tesnem sorodstvu s podobnimi primeri iz sosednjega kajkavskega območja«. ¹ Građa iz Hrvatske, što je ovdje iznosim o narodnim ručnim lutkama, kojima je okosnica križ, a lutkar kad s takve dvije lutke igra obično je skriven pod klupom, potvrđuje srodnost slovenskih lutaka ne samo s lutkama u hrvatskom kajkavskom kraju — Međimurju —, nego i sa lutkama na koje sam naišao u hrvatskim štokavskim krajevima, u Baniji i Slavoniji.

U Hrvatskoj se nigdje u literaturi ne spominju narodne ručne lutke. Dogodilo se, eto, da ih ispitivači narodnog života i narodne umjetnosti nisu zapazili, makar su one tradicionalne u nekim hrvatskim krajevima. I ja sam na te lutke, mogu reći, slučajno naišao u travnju 1957., kad sam u Međimurju ispitivao svadbene običaje. Naša javnost imala je prilike da ih gleda 22. III. 1959., kad sam lutkara Ivu Horvata iz Slakovca kod Čakovca doveo u Zagreb, da s lutkama igra na televiziji. Ovaj isti lutkar nastupio je 1. IX 1957. s lutkama u Nedelišću, na priredbi koju sam potaknuo, da narodne dramske igre vide folkloristi, koji su u to vrijeme boravili u Varaždinu gdje se je održavao kongres Saveza folklorista Jugoslavije. O narodnim ručnim lutkama objavio sam 1960. kraći prikaz u Kolu, što ga u Zagrebu izdaje Matica iseljenika Hrvatske. ²

Građu o narodnim ručnim lutkama, popularno nazvanim Šante i Pante, skupljao sam u Hrvatskoj od 1957—1961., a nalazi se sređena u Institutu za narodnu umjetnost (INU) u Zagrebu.

Terenski rad tekao je slijedećim redom:

Međimurje: Slakovec, 7. IV 1957., kazivač Franjo Srnec, rođen 1911, seljak i svirač. Preda mnom je učinio lutke i s njima igrao. ³

¹ Niko Kuret, Zanimiva oblika ljudskega lutkarstva na Slovenskem, Slovenski etnograf X, 1957.

² N. Bonifačić Rožin, Narodne ručne lutke, Kolo vokalnih i instrumentalnih kompozicija, Zagreb, br. 7, 1960.

³ N. Bonifačić Rožin, Folklor Međimurja, Zagreb, INU, rkp. br. 266, str. 34. (Cfr. T. VI — str. 144/145 — slike A 1 i A 2.)

Bogdanovci, kod Gornjeg Mihaljevca, 10. IV 1957., kazivačica Franca Flinčec, rođ. 1884., seljakinja.⁴

Banija: Donji Kukuruzari, kod Hrvatske Kostajnice, 19. VI 1959., kazivač Ilija Katičić, rođ. 1900., seljak. Prije II. svjetskog rata nastupao na smotrama Seljačke Sloge u Zagrebu. Kad sam u maju 1960. k njemu navratio, on je nadopunio svoj prijašnji iskaz o ručnim lutkama.⁵

Gornji Kukuruzari, 19. VI 1959., kazivač Miloš Bogdanović, učitelj, rođ. 1922.⁶

Gornji Kukuruzari, 26. V 1960., kazivač Milan Tomašević, rođ. 1910., seljak.⁷

Kostreši, 26. V. 1960., kazivač Milan Ilijić, rođ. 1928., seljak.⁸

Kostreši, 26. V. 1960., kazivač Nikola Čekić, rođ. 1924., seljak.⁹

Divuša, 27. V 1960., kazivač Adam Samardžija, učitelj.¹⁰

Meminska, 27. V 1960., kazivač Dragan Barjaktarević, rođ. 1928., činovnik u zadruzi.¹¹

Meminska, 29. V 1960., kazivačica Jelka Pantelić, rođ. 1883, seljakinja.¹²

Timarci, 30. V 1960., kazivač Nikola Brezić, rođ. 1905, seljak. Pokazao mi je kako pravi lutke i s njima igra.¹³

Donja Velešnja, 1. VI 1960., kazivač Boško Brajenović, rođ. 1908., seljak. Pokazao mi kako pravi lutke i s njima igra.¹⁴

Hrastovica, 26. IX 1960., kazivač Joso Harambašić, rođ. 1910, gostioničar i svirač.¹⁵

Graberje, 29. IX 1960., kazivačica Kata Lončarević, rođ. Perković, 1899., seljakinja.¹⁶

⁴ Ibid., str. 35. Ivo Horvat, seljak i svirač iz Slakovca, oko 45. godina, igrao je s lutkama na televiziji u Zagrebu. Njegova je varijanta o svadi Gašpara i Melka proširena. Oni se svadaju zbog mede, zemlje, novaca itd., Gašpar je lukav i za to nastoji prevariti dobrog i naivnog Melka, tuče ga, ali se ovaj brani i ne da se prevariti. U Nedelišću lutkama daju ime Vajda i Horvat. Ovaj podatak dobio sam od prof. Marijane Gušić, direktora Etnografskog muzeja u Zagrebu, na čemu joj zahvaljujem. Usput napominjem, da sam u Medimurju zabilježio stihovanu dramsku igru u kojoj se spominje Vajda kao plemić, lovac, kojega žena Janica vara s Ivom. U varijantama ovog motiva u Hrvatskoj prevareni muž zove se Enger kralj ili Jerman, a ljubavnik Miko mlad, okovan delija ili Marko Kraljević. Žena se spominje kao ljuba Jermanova ili Jelena.

⁵ N. Bonifačić Rožin, Folklorna građa Hrvatske Kostajnice i okolice, Zagreb, INU, rkp. br. 344, str. 69, i rkp. br. 345, str. 52.

⁶ Ibid., rkp. br. 344, str. 68.

⁷ N. Bonifačić Rožin, Banijska folkl. građa, Zagreb, INU, rkp. br. 345, str. 69.

⁸ Ibid., str. 69.

⁹ Ibid., str. 70.

¹⁰ Ibid., str. 71.

¹¹ Ibid., str. 71.

¹² Ibid., str. 73.

¹³ Ibid., str. 74.

¹⁴ Ibid., str. 75.

¹⁵ Ibid., str. 78.

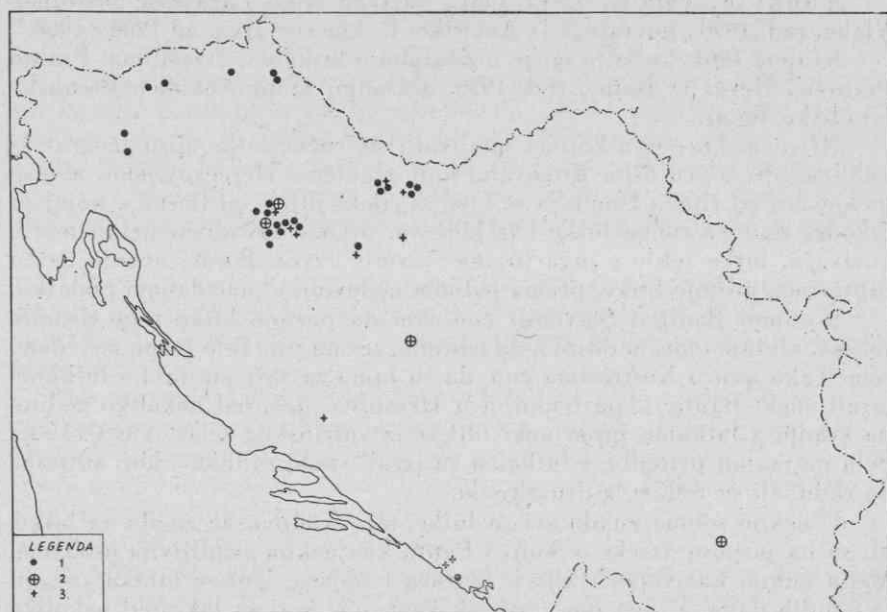
¹⁶ Ibid., str. 79.

Prnjavor, 29. IX 1960., kazivačica Kata Čaušević, rođ. Herceg, 1952., seljakinja. Pokazala mi kako se pravi lutka, strašilo i kako se igra.¹⁷

Slavonija: Kometnik kod Voćina, 19. X. 1960., kazivač Nikola Čevizović, rođ. 1944, učenik.¹⁸

Sekulinci, 20. X 1960., kazivač Miljenko Vasiljević, rođ. 1944., uč.¹⁹

Macute, 20. X 1960., kazivač Radoje Dragosavljević, rođ. 1946., uč.²⁰

RAŠIRENOST NARODNIH RUČNIH LUTAKA U JUGOSLAVIJI

1. Selo u kojem su poznate ručne lutke — Slovenija: Markovci pri Ptuju, Podveža pri Lučah, Plešivec pri Skalajah, Ilovec pri Stičeni, Višnje pri Ambrusu; Medimurje: Slakovec, Bogdanovci; Banija: Timarci, Meminska, Velešnja, Kukuruzari, Kostreši, Mečenčani, Javoranj, Hrastovica, Graberje, Prnjavor; Slavonija: Kometnik, Sekulinci, Macute, Čačinci, Novo Selo, Orahovica; Konavle: Mrcine; Bosna: Donja Dolina. — 2. Pokrajina iz koje se spominju lutkari s ručnim lutkama, bez pbljiže označenog sela — Banija: neki Banijci; neki radnici iz okoline Petrinje; Bosna: neki bosanski muslimani; Priština: neki Šiptar. — 3. Poslovice o Šanti i Panti, ili samo o Panti — Slavonija: Vranovci, Voćin, Orahovica; Banija: Mračaj, Šušnjar, Majur; Konavle: Brotnice; Hercegovina: okolica Trebinja; Bosna: Livno, Donja Dolina.

¹⁷ Ibid., str. 81.

¹⁸ N. Bonifačić Rožin, Narodne igre, Zagreb, INU, rkp. br. 361., str. 1.

¹⁹ Ibid., str. 2.

²⁰ Ibid., str. 5.

Čačinci, 22. X 1960., kazivač Milan Opačić, rođ. 1946., uč.²¹

Čačinci, 22. X 1960., kazivač Marijan Gluhak, rođ. 1948., uč.²²

Čačinci, 22. X 1960., kazivači Milan Bušljeta, rođ. 1946. i Marijan Šikić, rođ. 1946., učenici. Preda mnogom učinili lutku i improvizirali igru.²³

Čačinci, 22. X 1960., kazivač Milan Bušljeta, rođ. 1946., uč.²⁴

Novo Selo, 22. X 1960., kazivač Dušan Knežević, rođ. 1946., uč.²⁵

Orahovica, 24. X 1960., kazivačica Beta Boban, rođ. Šalek, 1938.²⁶

Konavle, Vatalje, 3. VI 1961., kazivač Niko Lazarević pokojnog Vlaha, rođ. 1890., povratnik iz Amerike. U Americi živio od 1908—1960.²⁷

Krajem 1961. kazivao mi je u Zagrebu o lutkama, Strašilima, Franjo Petrović, Hrvat iz Bosne, rođ. 1936. u Donjoj Dolini, okolica Bosanske Gradiške, limar.

Hrvatski krajevi u kojima sam ispitivao ručne lutke, nisu geografski nablizu, ali se svi, osim Konavala, koji graniče s Hercegovinom, nalaze na sjeveru od rijeka Une i Save. Ove ih rijeke dijele od Bosne u kojoj su također nađene ručne lutke i iz koje su, prema navodima nekih mojih kazivača, lutke selile s juga prema sjeveru. Izvan Bosne, negdje među Šiptarima, postoje lutke, prema jednom nedovoljno pouzdanom podatku.

U samoj Baniji i Slavoniji čuo sam da postoje lutke i po drugim selima, ali tamo nisam dospio, da ispitam, jer mi nije bilo točno navedeno selo. Tako sam u Kostrešima čuo, da su tamo za vrijeme rata s lutkama igrali »neki Banijci«, partizani, a u Hrastovici je pred nekoliko godina na svadbi s lutkama igrao neki lutkar iz »nizinskog sela«. I u Češkom Selu na javnoj priredbi, s lutkama su igrali »neki radnici«, koji su tamo na radu, ali su rodom iz drugih sela.

U nekim selima znadu svi za lutke, a u drugima ne znadu za lutke, ali su im poznate izreke o Šanti i Panti, kao nekim svadljivim osobama. Među mojim kazivačima bilo je staraca i starica, koji se lutaka sjećaju iz mladih dana, a opet ima i takvih kazivača, koji su još pred nekoliko godina s lutkama igrali na prelu. Od djece u Slavoniji čuo sam, da s lutkama zna igrati svako dijete, koje ide s blagom na pašu. O lutkama su mi kazivale i nekolike žene.

Po narodnosti među mojim kazivačima ima Hrvata i Srba. Prema jednoj izjavi i Ciganima je poznata poslovice o Šanti i Panti. Druga izjava ukazuje, da su lutke u Bosni poznavali i muslimani. Kod više mojih kazivača još je živa tradicija, da su im preci došli iz Bosne.

Svuda gdje sam ispitivao, od Međimurja do Banije i Slavonije, rečeno mi je, da su lutke ili bebe starinske kod njih. Igre s njima izvodile su

²¹ Ibid., str. 6.

²² Ibid., str. 7.

²³ Ibid., str. 8.

²⁴ Ibid., str. 9.

²⁵ Ibid., str. 8.

²⁶ Ibid., str. 10.

²⁷ N. Bonifačić Rožin, Konavoski narodni običaji, Zagreb, INU, rkp. br. 386, str. 79.

se za zabavu u kućama ili na paši. U Međimurju su ih izvodili svirci na svadbi. Tako i u Baniji negdje. Ali većinom Banija pozna lutke sa prela. Tek u novije vrijeme pojavljuju se tamo lutke i na javnim priredbama. Ima sela, osobito u Slavoniji, gdje su lutke samo u rukama pastira kad su kod blaga. Nigdje nisam čuo, da je netko s lutkama igrao za novac. U Graberju su svatovi darivali lutke-Mladence, ali je skupljeni novac išao pravim mladencima.

II

Grada većinom govori o dvije lutke, koje čine posebnu vrstu narodnih lutaka. Karakteristika tih lutaka, da dolaze zajedno, kao i da se svadaju, postala je poslovična u narodu. Vezana je uz imena Šante i Pante. Negdje te lutke predstavljaju dvojicu muškaraca, negdje muškarca i ženu, a samo dva primjera do sada govore o lutkama kao ovcama. Na mjestima se uz lutke u igri pojavljuje i živi igrač ili publika komentira uzvicima pantomimu lutaka.

Obično jedan lutkar, zavaljen pod klupom, igra s dvije lutke. U svakoj ruci drži po jednu lutku. Klupa je pozornica na kojoj lutke predstavljaju. Da bi ostvario dijalog lutaka, skriveni lutkar za svaku od njih mijenja svoj glas.

Ali postoje i varijante lutaka u odnosu na njihov oblik, broj, ime i motive. Postoje varijante u načinu igre s lutkama i pozornice. Da se omogućí što potpuniji pregled građe o narodnim ručnim lutkama ta je građa ovdje razvrstana prema bitnim elementima lutkarske predstave, a to su: lutka, lutkar i motiv igre.

A. Lutka. Ima više načina kako se pravi:

1. Okosnica lutke je križ. Čine ga dva ukrštena štapa. Mogu biti veći od metra i manji. Često je okomiti štap duži od vodoravnog. Štapovi su vezani špagom na mjestu gdje se ukrštavaju. Ali ima primjera, da ih na tom mjestu lutkar samo rukom uhvati. Kad lutka predstavlja muškarca, navuče se kaput na vodoravni štap, pa su rukavi rašireni. Gdje je štap nešto kraći od rukava, pada dolje dio rukava. Na vrh okomitog štapa natakne se šešir ili kapa, da označi glavu. Ovakve dvije lutke, koje nikad nemaju napravljene noge, lutkar drži pri dnu okomitog štapa ili na mjestu gdje se štapovi ukrštavaju, pa mu tada kaput pokriva ruku. (Gornji Kukuruzari, Kostreši, Javoranj, Meminska). Gdje lutka predstavlja žensku osobu, napravi se glava od krpa. Omota ju se maramom i natakne na vrh okomitog štapa. Na vodoravni štap navuče se ženska košulja ili bluza. (Okolica Voćina.)

U Graberju učine glave lutaka od tikava iz kojih se pije. Na tikvi narišu oči i usta olovkom ili ugljenom. Muškarcu stave šešir na vrh, a ženskoj naprave kosu i pletenicu od lana, pa je pokriju maramom.

U Čačincima kao glavu stave na vrh štapa kapu od suncokreta, a nekad i bundevu koja je crnkasta i zelena, pa na njoj izrežu usta, nos i oči. Na bundevu još stave kapu, da izgleda pokrivena.

U Prnjavoru kod Petrinje okosnica lutke je križ, kojeg ne drži lutkar u ruci, jer je okomiti štap zaboden u zemlju, pa lutka stoji kao poljsko plašilo, zato je i zovu Plašilo. Tamo na vrh okomitog štapa objese kaput i pokriju ga šešinom, a kroz rukave kaputa provuku vodoravni štap. Štapove ne vežu, nego lutkar uhvati rukom na mjestu gdje se ukrštavaju. Ovakva lutka je samo djelomično pokretna. Kreće samo rukama. U Prnjavoru sam čuo pričati, da su oni doseljeni iz Bosne. Svi su Hrvati. I kod Hrvata u Donjoj Dolini, u Bosni, lutka je obučen križ, zaboden u zemlju. Zovu je Strašilo. I u Slavoniji lutke zovu Strašila, jer sličje na poljska strašila. Okosnica im je križ, zaboden u zemlju.

Samo jedna lutka u igri, s križem kao okosnicom, poznata je u Gornjim Kukuruzarima. Lutka je velika kao djevojčica. Predstavlja žensku, djevojku, s kojom jedan čovjek dolazi na ples, pa s njom pleše, razgovara, grdi je i na kraju odbaci, kao da je tjera od sebe.

Jedna lutka, s križem kao okosnicom, ali bez lutkara, poznata je u Orahovici. Nju negdje postave kao pravo poljsko strašilo, pa se igrači natječu tko će je kamenom prevaliti.

U Meminskoj, okolica Hrv. Kostajnice, pred nekoliko godina bila je izvedena igra s lutkama na javnoj priredbi. Dragan Barjaktarević, koji je tada nastupio kao Djeda uz lutke, pričao mi je da je s lutkama igrao neki Dušan Popović. On je lutke napravio i s njima igrao, kako je vidio kod nekog Šiptara u vojsci, negdje u Makedoniji. Taj Šiptar je s lutkama prikazivao svađu na granici između jugoslavenskog i albanskog vojnika. I Popovićeva lutka imala je za okosnicu križ. Na vodoravnom štapu visio je kaput. Glavu je učinio od papira i na njoj narisao oči, nos i usta a na glavu stavio šešir. Lutkama su dali ime Mićo i Fićo. Lutkar Popović držao je lutke na mjestima gdje se štapovi ukrštavaju. Ležao je pod pokrivenom klupom. Na toj klupi bila je druga, manja klupa i na njoj su Mića i Fića, dječaci, braća, plesali, spavali i tukli se. Nisu ništa govorili, jer je uz njih bio Djeda, koji im je svirao na usnu harmoniku, budio ih i rastavljao, kad su se tukli. O samom Šiptaru i njegovim lutkama nisam mogao ništa više doznati, jer Dušana Popovića nisam našao kod kuće. Ali mi je Barjaktarević rekao, da su mu poznate stare domaće lutke Šante i Pante. O tim lutkama pričala mi je starica Jelka Pantelić, rođ. 1883. godine. Ona je Barjaktarevića posvojila te on sa ženom živi u zajedničkom kućanstvu sa staricom, koja je inače poznata kao seoska vračara, te mi je mnogo pričala o narodnim lijekovima i kazivala pjesme, priče i dramske igre. Ona se sjeća, da su sa lutkama Šantom i Pantom igrali na prelu, kad je ona bila djevojka. Lutke su pravili tako, da su štap omotali krpama, kao što djeca prave svoje lutke. Jedan od lutaka bio je šepav. Zvali su ga Šante. Uz lutke je obično jedan prelac zviždukao, pa su dječaci plesali i tukli se. Lutkar je bio skriven pod klupom i nije se javljao. Odmah se vidi, da stare domaće lutke Šante i Pante sličje na nove, Miću i Fiću. Čak jedne i druge imaju uz sebe živog igrača. Zato mislim, da Popović nije posve radio prema navodnom Šiptaru, nego

je Miću i Fiću kombinirao prema Šanti i Panti. Za nas su samo ovi pozdani.

2. Okosnica lutke je vodoravni štap, kojeg u sredini drži ruka dignuta uvis. I ovdje je zapravo križ, samo što okomiti njegov dio zamijenjuje ruka, koja drži vodoravni štap. U Međimurju palac pritišće vodoravni štap prema dlanu, a ostali prsti su ispruženi i na njima je šešir. Ispod palca, na donjem dijelu dlana narišu se oči i usta, da izgleda kao lutkino lice u otvoru kaputa, koji je obješen na vodoravnom štapu. U Baniji, Donja Velešnja i Timarci, na isti se način pravi lutka, samo što ovdje prsti pritišću šešir uz palac i štap, koji je provučen kroz rukave kaputa. Dlan je čist. Kada u Baniji ovakva lutka ima prikazivati žensku osobu, onda glavu naprave od krpa i pokriju je maramom, pa sve to prstima pritišću uz palac i štap, na kojem je ženska bluza. Zanimljiva je izjava Nikole Brezića, seljaka iz Timaraca, koji je sada nastanjen u Bajića Jamama blizu Hrvatske Kostajnice. On tvrdi da je u Timarce donesao lutke neki Nikola Bunčić, koji je 1878. bio vojnik, kad je Austrija okupirala Bosnu. Bunčić je lutke vidio negdje kod bosanskih muslimana. Što je vidio u Bosni to je poslije prikazivao u Timarcima, a mladići su dalje »kombinirali«. Bunčić je s lutkama prikazivao borbu vojnika. Jedan je bio Hrvat, sa šeširom na glavi, a drugi musliman, sa fesom. Uvijek je pobjeđivao Hrvat, jer je Bunčić htio ilustrirati poraz muslimana u Bosni. I Nikola Brezić je igrao s lutkama poput starog Bunčića. Ali je on po selima, gdje je živio, osim borbe vojnika, Francuza i Švabe, prikazivao i ljubav između mladića i djevojke. S lutkama je igrao i u Pirotu, kad je 1924. bio tamo u vojsci.

3. Lutki je okosnica okomiti štap, omotan krpama. Ima i glavu od krpa i ruke. Takve su bile stare lutke u Meminskoj i Šante i Pante u Donjim Kukuruzarima. Kad su tamo lutke prikazivale priču o Mari siroti i šantavom Šanti, onda ih je bilo više. Lutkari nisu bili pod klupama, nego su vidljivi držali lutke u rukama.

U Hrastovici kod Petrinje bile su najneobičnije lutke. Tamo je lutkar na svadbi legao na krevet. Noge i glavu pokrili su mu plahtama. On je preko sebe prebacio kaput tako, da mu je leđna strana bila gornja. Kroz rukave kaputa provukao je ruke i dignuo ih uvis. U rukama je držao štap, kome je na vrhu bila omotana krpa, kao glava. Na toj glavi bio je šešir. Ispod same glave bio je vezan vrh rukava, da ne pade, pa je ruka koja je držala štap ostala u rukavu.

Pomoću štapa sa kvakom na vrhu bile su napravljene lutke, ovce, u Kostrešima i Mečenčanima, okolica Hrvatske Kostajnice. Kvaka na štapu omota se kudjeljom. Preko nje se prebaci bijela plahta na kojoj se narišu oči i usta, da izgleda kao ovčja rilica. Uši se naprave od komušine. Ostali dio plahte pada po štapu i ruci koja ga drži pri dnu. Ovakve dvije ovce dizao je na klupu lutkar skriven pod klupom.

U Kostrešima pomoću štapa sa kvakom i bijele plahte učine i »Jarca«, koji straši na prelu. Samo što ovog »Jarca« drži igrač, koji je skriven pod plahtom, pa se može kretati po sobi.

4. U Vataljama, Konavle, pričao mi je starac Niko Lazarević, da je on u Mrcinama, na prelu, kao mladić gledao lutke, koje su se zvale Fide i Pante, a predstavljale su dvije djevojčice, koje su plesale i tukle se. Ove lutke bile su kupljene u gradu.

Živi igrač uz lutke, kao glumac, poznat je u Meminskoj. On je i u Kostrešima »komandirao«, što će lutke činiti. Obično ih je zaklinjao, da se ne tuku.

Na dosta mjesta lutke izvode samo pantomimu, a gledaoci oko njih raznim povicima komentiraju radnju. Znađu vikati: »Udri Šante, ne daj se Pantel!« Osobito djeca, pastiri na paši, drže uz jednu ili drugu lutku, pa im koješta dovikuju.

Lutke se znađu okarakterizirati sa nekim detaljima. Već je rečeno, da je stari Bunčić Hrvat stavljaio šešir na glavu, a muslimanu fes, da se jače razlikuju. U Slavoniji, kad su lutke predstavljale Cigane, stavljali su na štapove poderane kapute. A za lutku Pijanca izmazali bi kaput blatom, da izgleda kao da se pijan valjao po tlu. Razbojnicima u Čačincima privežu uz rukave drvene noževe.

B. Lutkar. Ima više načina kako igra s dvije lutke:

1. Zavaljen je pod klupom, koja je pokrivena plahtom. Na svadbi ili na prelu, mladići lutkara s klupom donesu u sobu gdje će igrati, ili najprije istjeraju prelice iz sobe, pa namjeste lutkara pod klupom, dadu mu lutke u ruke i onda mogu u sobu doći gledaoci. U Timarcima su lutke najprije izvodile pantomimu, jer je bilo pravilo, da se ne smije znati tko je pod klupom.

Jedan lutkar pod klupom poznat je u Međimurju, Gornjim Kukuruzarima, Timarcima, Meminskoj i Velešnji. U Hrastovici je lutkar bio pokriven na postelji.

U Kostrešima su za vrijeme rata, na pozornici improviziranoj u seljačkom dvorištu, igrala dva lutkara skrivena ispod dvije klupe. Svaki od njih je držao svoju lutku. U Timarcima, kad su poslije prvog svjetskog rata mladići prikazivali svađu Francuza i Švabe, onda su dva lutkara išla pod jednu klupu. Svaki je držao svoju lutku i govorio u njezino ime. U Donjoj Velešnji je uz lutkara išao pod klupu još jedan čovjek, kad je trebalo da netko pjeva u ime drugog Pijanca.

2. Lutkar je vidljiv, ali je povaljen među Plašilima. Negdje ga znađu pokriti travom na paši. On rukama uhvati Plašila i trese ih. Tako je u Prnjavoru, u Donjoj Dolini u Bosni i u Slavoniji. Kada u Čačincima učine Strašila na kamari slame, onda se lutkar među njima pokrije slamom. Kad u Čačincima s lutkama igraju »Pijanca i Budalu«, onda se dva lutkara sagnu svaki iza svoje lutke. Prihvate za križeve i okreću lutkama ruke. Kad je igra svršena iščupaju lutke, pa se s njima polako povlače s igrališta.

3. Lutkar vidljiv i uspravan drži lutku u rukama i s njom pleše. Tako je u Gornjim Kukuruzarima. I u Donjim Kukuruzarima igralo je više vidljivih lutkara, bez klupe, »slično skrivečke«, rekao je kazivač Katičić, koji se te igre još malo sjeća iz djetinjstva.

U Graberju na svadbi bile su dvije lutke pod klupom. Do njih su došla dva lutkara. Stali su svaki sa svoje strane klupe. Dignuli su lutke na klupu i govorili im što će činiti.

Vidljiv lutkar bio je i u Mrcinama. On je prelcima pokazivao lutke i »dizao ih gore, dolje, kao da plešu«. Na licu je imao masku.

Narod ne pozna profesionalne lutkare. S lutkama obično igra spret-niji čovjek, koji ima smisla za šalu. U Slavoniji su momci i djeca dobri lutkari. Jedino u Međimurju već je uobičajeno, da s lutkama na svadbi igraju svirci. Njihova je dužnost da zabavljaju svatove, pa su i lutke uzeli, da ljude razvesele. U Slakovcu su mi rekli, da je neki starac Troha bio »fahman« za lutke.

Lutkari koji češće igraju s lutkama dobiju rutinu. Oni znadu kako će polako dizati lutku na klupu, kako će s lutkama udarati ili kako će šepati Šante. Starica Flinčec u Bogdanovcima rekla mi, da je jedna lutka išla gore i drhtala »od velikog čemera«, kad su se susjedi svađali radi »meje«. A Nikola Brezić mi je rekao, da je uvijek držao u desnoj ruci lutku koja pobjeđuje, jer da je desna ruka spretnija, s njom je jači zamah. Neki lutkari znadu vrlo dobro mijenjati glas, pa onaj kojemu je igra nova, mogao bi pomisliti, da su dva čovjeka pod klupom. To potvrđuje priča o igri u Čačincima. Tamo su znali Strašila učiniti na vrh kamare slame. Jedan lutkar igra i prikazuje svađu između dvojice koji se svađaju zbog ukradenog novca. Putem prolaze kola s ljudima iz nekog drugog sela. Čuju viku na kamari. Zaustavili su ljudi kola i sišli pa pošli prema kamari, da umire one svadljivce.

Bilo u kući ili na polju gledaoci se skupe oko lutaka i gledaju igru. Kao i u drugim narodnim dramskim igrama i ovdje se gledaoci upliću u igru i govore lutkama. Toliko ih zaokupi sadržaj, da ne mogu stajati mirno i bez glasa.

C. Motiv igre. U Međimurju lutke zovu Gašpar i Melko (Slakovci) ili Francek i Vanček (Bogdanovci). U Baniji i Slavoniji najčešće ih zovu Šante i Pante. Ili Ante i Pante (Javoranj), Ivo i Ante, Prokop i Trivun (Donja Velešnja). Kad su lutke predstavljale muškarca i žensku, onda su ih u D. Velešnji zvali Prokop i Petra, a u Graberju Ivica i Marica.

U Slavoniji, u novije vrijeme lutke su zvali Titić i Petrić (Macuti kod Voćina) i Dinamovac i Hajdukovac (Čačinci).

Nekad samo kažu, da se tuku bebe ili strašila pastiri, ili im dadu imena prema nekoj njihovoj karakteristici: Pijanci (Banija), Pijanac i Budala (Slavonija), Razbojnici u Novom Selu kod Čačinaca, Cigani u Slavoniji. U Donjim Kukuruzarima šepavi, šantavi Ante prozvan je Šante.

Zanimljivo je, da su neke osobine Šante i Pante toliko upale narodu u oči, da su postale poslovične. Često sam ih čuo spominjati u selima gdje ne znaju za lutke, a još manje, da bi se te lutke zvale Šante i Pante. Tako u selu Vranovci kod Podvinja (Slavonija), za dvojicu prijatelja, koji su često zajedno kažu: »Ovi su uvijek zajedno ko Šanto i Panto.«

I za svadljivce kažu: »Baš su ko Šanto i Panto.«²⁸ Slično kažu u Voćinu, gdje Šantro znači čovjeka bez noge, šepavca. I u Baniji svadljivce zovu Šanto i Panto. U Mračaju mi je pričao starac Antun Alapić, da su kod njih bili Cigani koritari. Često su se svadali, pa su sami Cigani za svoje svadljivce govorili, da su kao Šante i Pante. Poslije su i seljaci u Mračaju svoje svadljive suseljane tako zvali. U Livnu, u Bosni je izreka: »Šante-pante krizmu«. Tamošnji Hrvati kažu u šali, da tako izgovori biskup, kad krizmanika lagano prstima udari po licu.²⁹

U Donjoj Dolini, u Bosni, kad je netko dronjav i zapušten, kažu mu da je »ko Panto«. U Hercegovini je izreka: »Uvrijedio ga ko Panto babu.« Tamo se Panto kaže onome tko je »na jednu vodu«, s kojim se ljudi rugaju. U Konavlima je Panto brbljav, »rojav« čovjek, koji o jednoj stvari puno govori, ko na svadu. U Šušnjaru kod Petrinje za potajni ljubavni sastanak kažu: »Šante prevarante, smundaše i odoše.«

U Gradišću (Slavonija) kad je neko čeljade od poroda glupavo, pa još strašno i nakazno, kažu mu nakaz, strašilo i plašilo.³⁰

U Međimurju (Slakovec) braća Gašpar i Melko svadaju se zbog međe:

»Oni leže na podu, svaki sa svoje strane klupe. Između njih se odvija ovakav dijalog:

Gašpar prvi zove: Melko, Melko! (*I digne se.*)

Melko se polako digne: Kaj je?

Gašpar: Stareši su nam pomrli. Bomo se delili. Mej su pokojni japa rekli, da bu tu meja. (*Pa s rukom udari po klupi.*)

Melko: Ne, Gašpar, meni su pak rekli, da bude tu. (*I udari po drugoj strani klupe.*)

Gašpar: Meni pak tu.

Melko: A meni tu. (*I tako udaraju dok se ne potuku i padu na tlo.*)

Melko se sada diže i zove: Gašpar, Gašpar!

Gašpar se polako diže: Kaj bi rad brat?

Melko: Stareši su nam pomrli. Bomo se delili. Mej su pokojni japa rekli, da bu tu meja.

Gašpar: Ne brat, pokojni japa su meni rekli, da bu tu. (*I tako dalje dok se ne potuku opet.*)«

(Kazivao Franjo Srnc, Slakovec.)

Svada zbog međe utvrđena je do sada u Međimurju i u Sloveniji.

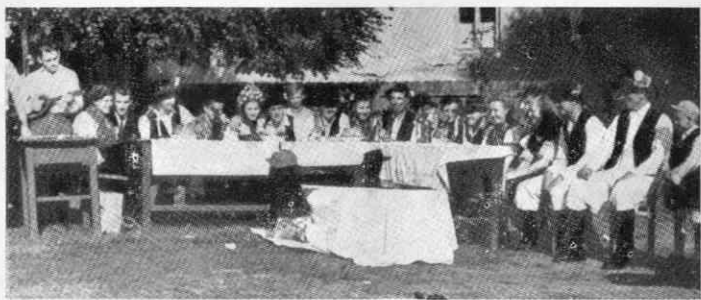
²⁸ Kazivala Ankica Iličić, Vranovci, Slavonija.

²⁹ Kazivao Mirko Jurkić, književnik, iz Livna.

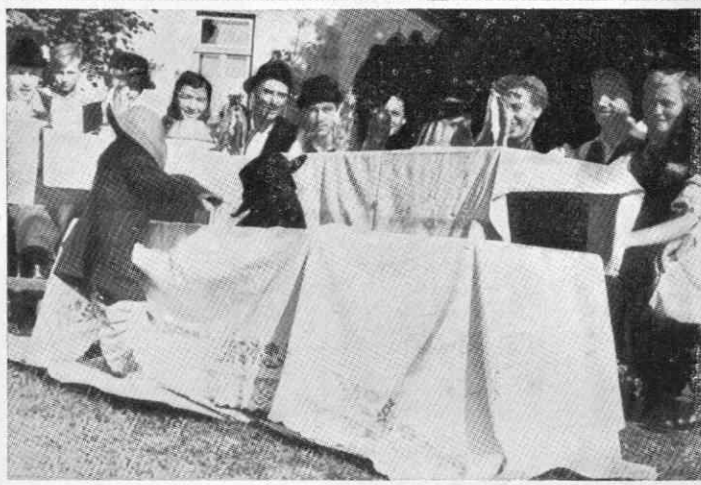
³⁰ Zbornik za narodni život i običaje, 5, 150.

Legenda k T. VI: A. Predstava svadbe i lutaka u Nedelišću 1957: 1. Spatovi i klupa s lutkama. (Svadbu izvodili članovi Seljačke Sloge iz Nedelišća.) 2. *Lutke Gašpar i Melko iz Slakovca igraju na svadbi.* (Iz fototeke Inštituta za slovensko narodopisje SAZU u Ljubljani. Foto Opačić, Varaždin.) [Gl. str. 155.]

B. *Ležeći lutkar u vasi Sevarju (okr. Kopratsko) u Dobrudži na Bolgarskem.* (Po slici u knjigi »Kompleksna naučna dobрудžanska ekspedicija prez 1954 godina«. Sofia 1956.) [Gl. str. 161—162.]

1

A

2

B

Svađa i tučnjava među lutkama poznata je u Baniji i Slavoniji.

Ali se Šante i Pante znaju svađati zbog djevojke (Gornji i Donji Kukuruzari, Kostreši). U Timarcima svađaju se vojnici na granici. U Donjoj Velešnji svađaju se pijanci Ivo i Ante i natječu se tko je jači. Evo teksta njihove svađe:

»Ivo: Ja sam jači od tebe.

Ante: Nisi, ja sam jači.

Ivo (*spušta se, kao da pije*): Živio! (*Zapjeva pijan.*)

Oj rakijo, đe bi te dobio,
za čokan bi tri dana kosio.

Ante *pjeva uz njega.*

Ivo: Ja sam ipak jači od tebe.

Ante: Nisi.

Ivo: Jesam, što! (*Pa zamahne rukom i udari Antu.*)

Ante: A joj, razbi mi glavu. (*Pade s klupe.*)

Ivo (*polako proviruje, da vidi što radi Ante*).

Ante *se diže*: Što, majku ti! Zar ćeš ti mene? Sad ću ja tebe. (*Ide prema Ivi, da ga udari.*)

Ivo (*se sakrije, pa se diže i opet navali na Antu*): E, čekaj, sad ću ja još tebe.

Ante: E, i ja ću tebe. Ja ću tebi pokazati, koga si ti udario. (*Oni se tuku, pa kad se potuku, jedan pade na jednu stranu, a drugi na drugu, kraj klupe, na pod. Onda se opet dignu.*)

Ivo *kaže*: Nismo trebali da se tučemo. Pa mi smo dobri bili.

Ante: To si ti kriv, što si mene prvi udario.

Ivo: Ti meni prosti. Više neću. Ajde da se pomirimo i da se poljubimo.

Ante: Ajde, pristajem. (*Primiču se i poljube i onda se rastave svaki na svoju stranu.*)«

(Kazivao Boško Brajenović, Donja Velešnja.)

Za vrijeme prošlog rata u Javornju su se tukli Ante i Pante, kao politički protivnici. Ante je bio ustaša, a Pante partizan. Politička pozadina je i u tučnjavi Titića i Petrića, a sportska u tučnjavi Dinamovca i Hajdukovca. U Timarcima su se tukli vojnici, najprije Hrvat i musliman, a poslije Francuz i Švaba.

Na paši se Strašila tuku zbog blaga. Obično jedan stariji pastir naređuje mlađem, da mu dogna krave, a ovaj se ne pokorava. Ili zločesti pijanac Šante, koji se valja po blatu, napada i bije dobrog i budalastog Pantu, pa se ovaj brani. Njihova svađa se odvija ovako:

»Pante udari pijanog Šantu.

Šante: Budalo, što si me napao?

Pante: Što piješ toliko?

Šante: Ti si lud. Ne pijem za tvoje novce. Ja radim za sebe i trošim svoje novce, a to se tebe ne tiče što ja pijem.

Pante: Kako me-se ne tiče, kad ti uvijek mene napadaš kad si pijan.

Šante: Tko je pijan? Ja nisam. (*Počnu se tući.*)

Pante (ga istuče): Evo ti pa se nosi doma.

Šante pade: A joj meni, ubio me! (*Diže se.*) Razbojnik jedan! Idem na sud, što si me tukao.

Pante: Idi, idi, ja se ne bojim suda nikakvoga. Ti si prvi počeo. (*Odu svaki na svoju stranu.*)«

(Kazivali Milan Bušljeta i Marijan Šikić, učenici, Čačinci.)

U Slavoniji tuku se zbog novca lupež i okradeni seljak.

Nema svađe ni tučnjave kod lutaka koje prikazuju ljubav između momka Prokopa i Petre djevojke.

»U Velešnji budu dvije bebe: Prokop i Petra. Igrač uzme u jednu ruku štapić. Štap je između prstiju. Palcem drži šešir uz štap da ne pade. Štapić se natakne na ramenjače. Ženskoj bebi napravi se glava od krpa i na to stave rubac. Igrač se sakrije ispod klupe. Klupu pokriju plahtom. On diže ruke na klupu i mijenja glas, ako je muško i žensko.

To se pravi po noći, na prelu i zabavi. To prave kao dečka i djevojku. O ljubavi se razgovaraju. Kako on nju voli.

Prokop: Petra, kako si ti lijepa!

Petra: To ni istina. Ti mene zafrkavaš. Ti ozbiljno ne govoriš!

Prokop: Ti si jedina, koju ja volim.

Petra: Ne vjerujem ti ja. Jer vi muškarci, kadgod s kojom se sastanete, svakoj tako govorite.

Prokop: Nije istina. More se naskandati, ali ja s tobom ozbiljno govorim. (*Malo se približe. On sa rukom hoće, da je zagrlji.*)

Petra (se malo udalji): Nemoj, to nije dobro, vidjet će tko!

Prokop: Ne će nitko vidjeti. Mi smo sami. Ne vidi tu nitko. Nitko ne ide. Na polju nema nigdje nikoga.

Petra: Pa nezgodno je to. Ja se bojim. Ja to ne smijem. Čut će moj otac, pa majka. Što ću ja onda od njih?

Prokop: Ne boj se, pa ja ću tebe uzeti. Znaš da ja sigurno to tebi govorim. (*Zagrlji je, pa poljubi.*)«

(Kazivao Boško Brajenović iz Donje Velešnje.)

U Graberju lutke prikazuju mladence Ivicu i Maricu. Evo teksta igre u kojoj lutke samo čine što im lutkari naređuju:

»Jedan lutkar digne Ivicu ispod klupe, drži ga u ruci i pita: Ivice, je li voliš Maricu? (Ivica mlati glavom, da je voli.)

Drugi lutkar digne Maricu ispod klupe, drži je u ruci i pita: Marice, je li voliš Ivicu? (Marica potordi glavom, da ga voli.)

Lutkar s Ivicom kaže: Ajt se poljubit. (Metnu lutke zajedno. Naginju lice jedna drugoj.)

Lutkar s Ivicom: Ajde, nakitite jedan drugoga cvijećem. Zaručeni ste. (Sada gledaoci okite lutke cvijećem.)

Lutkar s Ivicom: Sada plešite. (Lutke približe jednu drugoj, pa ih pomiču kao da plešu.)

Lutkar s Ivicom: Oćete, ljudi, sad darovat ove mladiće. Neki dinar, neki dva. Oni su siromahi i prnjavi. Nemaju šesira. Dajte dinar, dva, da ih opremite. (Gledaoci bacaju novac na klupu, pa ih skupe u škatulju. Ivica i Marica se klanjaju, kao da zahvaljuju.)

Lutkar s Ivicom: Sada ajte spavat. (Onda lutkari stave Ivicu i Maricu pod klupu i pokriju je plahtom. Uz njih polože i kutiju s novcem. Na to se lutkari i gledaoci razidu.)«

(Kazivala Kata Lončarević rođ. Perković, Graberje.)

U Konavlima su se djevojčice Fide i Pante tukle i plesale su, kao i dječaci Šante i Pante u Meminskoj. U Gornjim Kukuruzarima plesač pleše s lutkom, djevojkom Smiljom i govori joj, da nije vrijedna, da nije za njega, pa je tjera od sebe. U Kostrešimā ovce na paši pasu, ližu sol i tuku se glavama.

U Donjim Kukuruzarima kazivao mi je Ilija Katičić, rođ. 1900., da su u njegovom djetinjstvu lutke igrale prema priči, koje se on samo fragmentarno sjeća. Donosim njegov tekst, jer je i ovakav vrlo značajan:

»Kad je Mara bila dijete, staro tri godine, umrla joj majka Jela. Otac oženi drugu, koja je imala dijete, Katu. Imali su kravu kojoj je bilo ime Šatorka. Kad su djeca podrasla, ta je Mara bila lijepa, a Kata je bila ružna. Mara je stalno čuvala kravu. A bio je blizu, u susjeda dečkić kome je bilo ime Ante. On iščaši nogu, pa je bio šantav i nazvali ga Šante.

Kad su oni rasli, čim je Mara narasla maćuha ju skrivala, a svoju Katu davala naprijed, jer ju je htjela udati za bogatog mladića u susjednom selu. Ovaj je htio oženiti Maru, koju je maćeha silom htjela za toga šantavoga. Šante je nije htio, jer su se on i Mara voljeli kao brat i sestra.

Šante je odigrao ulogu, da je Mara ipak otišla za toga bogatoga.«

Tekstovi narodnih lutaka nisu nigdje zapisani, pa ih lutkari ne uče na pamet prije predstave. Oni uglavnom znadu sadržaj igre, pa kad igraju improviziraju prema raspoloženju. Upadice sa strane gledalaca često im pomažu, da razviju dijalog. Ipak su sve te lutkarske igre kratke, s tučnjavom kao glavnim efektom.

Poredbeni pregled grade

Lutkarski element	Banija	Slavonija	Međimurje	Drugdje
Lutka s križem okosnicom	Gornji Kukuruzari, Kostreši, Javoranj, Meminska, Graberje, Prnjavor	Okolica Voćina, Čačinci, Novo selo, Orahovica		Donja Dolina u Bosni
Vodoravni štap u ruci	Donja Velešnja, Timarci		Slakovec, Bogdanovci	
Štap omotan krpama	Donji Kukuruzari, Meminska, Hrastovica, Kostreši, Mečenci			Lutke kupljene, Mrcine
Jedna lutka	Gornji Kukuruzari	Orahovica		
Dvije lutke	Donji i Gornji Kukuruzari, Kostreši, Javoranj, Meminska, Graberje, Prnjavor	Okolica Voćina, Čačinci, Novo selo	Slakovec, Bogdanovci	Mrcine Donja Dolina
Lutke, više od dvije	Donji Kukuruzari			
Lutke, dva muškarca	Svuda	Svuda	Svuda	Donja Dolina
Muškarac i žena	Donja Velešnja, Timarci, Donji Kukuruzari	Okolica Voćina		
Žena	Jedna djevojka, Gornji Kukuruzari			Dvije djevojčice Mrcine
Ovce	Kostreši, Mečenci			

III

Izjava o vojniku Nikoli Bunčiću, da je on 1878. iz Bosne donesao ručne lutke u Timarce, jedina ustanovljuje relativnu starost lutaka u jednom banijskom selu. Da su već prije bile lutke poznate u Baniji svjedoče nekoliko kazivači. Starica Jelka Pantelić iz Meminske, rođ. 1883., priča da je kao djevojka na prelu gledala lutke Šantu i Pantu. S lutkama su igrali tada odrasli seljaci. Ilija Katičić iz Donjih Kukuruzara, rođen 1900., sjeća se lutaka iz djetinjstva. Igrali su ljudi, koji su bili već stariji. Katičić tvrdi, da su te lutke starinske u njegovom kraju, ali da su ih iz Bosne donesli prebjezi. Njegovi Katičići spominju se početkom 18. stoljeća u katoličkim maticama Hrvatske Kostajnice. Predaja je, da su u Kukuruzare došli iz Bosne preko Slavonije. I starica Franca Flinčec iz Bogdanovaca (Međimurje), rođ. 1884. rekla je, da je već u djetinjstvu čula od oca kako su igrali sa lutkama.

Moguće je, da su se lutke kretale s Uskocima, jer znamo, da je kroz nekoliko stoljeća za vrijeme ratova s Turcima, stanovništvo iz Bosne i drugih unutrašnjih krajeva bježalo preko Save i Une u Hrvatsku i dalje na sjever. Činjenica je, da ručne lutke nalazimo u krajevima koji su bili okupirani od Turaka i naseljeni od bjegunaca, ili samo naseljeni od bjegunaca, često na udaru Turcima. Vjerojatno je u Čačincima još od vremena turske vlasti ostala riječ kamara za veliki kup slame³¹ na kojem djeca prave lutke Strašila. Kako su daleko doprli bjegunci svjedoče razni balkanski elementi u okolini Ptuja (Slovenija), koji su, misli N. Kuret, mogli uplivisati na oblikovanje Korantove maske, prema kurerskom uzorku, kojeg su poznavali.³² Dakle, na bijegu su sa sobom nosili i svoj folklor. Između ostalog u ptujskoj okolini poznate su i ručne lutke.

U samoj Bosni ustanovljene su lutke naše vrste, a tamo se i Šante i Pante spominju u izrekama narodnim. Ne tvrdim time, da su ručne lutke bile najprije poznate u Bosni, jer podatak o navodnom Šiptaru i njegovim lutkama, ako ništa drugo, barem upućuje, da se lutke oblika Šante i Pante traže i u drugim krajevima Balkanskog poluotoka.

Za podrijetlo narodnih ručnih lutaka veoma je važna činjenica, da se vrsta lutke s križem okosnicom nalazi i izvan Evrope, u dalekom azijskom Tadžikistanu. U knjizi »Tadžikskij narodnyj teatr³³ nalaze se dvije fotografije na kojima se vidi lutkar s jednom lutkom (str. 133, 139). Evo i opis tih lutaka: »Bekahmada predstavlja strašilo: Na debelu palicu, visoku 1,50 do 2 metra, privezana je ukriž druga palica, dugačka 50 cm. Gore je halat podvezan pojasom. Gornji halat vertikalne palice obavijen je čalmom. Strašilo izgleda kao visoki čovjek« (str. 280). Drugi

³¹ A. Škaljić, Turcizmi, Sarajevo 1957, str. 425.

³² N. Kuret, Koranti na Ptujem polju, Rad kongresa Folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957, str. 67.

³³ Nizam Nurdžanov, Tadžikskij narodnyj teatr, Moskva 1956.

opis glasi: »Ulogu starca pastira igra masharaboz. On je obučen u poderani halat, na glavi mu je tubetejka, na nogama mu je obuća od grube kože. Ne pravi grimase. Ako igrač nema brade, onda sebi prilijepi bradu i brkove iz kozje dlake. U rukama mu je palica, drži se pognuto. Nosirdžon, pastirov unuk, predstavljen je lutkom. Lutka je napravljena od štapa dugačkog pola metra, na koji se privezuje poprečni štap, pleća. Na pleća oblače halat, a oko pojasa mu vežu maramu. Na gornji vrh štapa privezuju čalmu. Starac pastir za vrijeme cijele izvedbe drži lutku rukom i vuče je po zemlji. Govori mjesto nje dječjim glasom«³⁴ (str. 282).

Na Aziju upućuje i ime našeg Pante, jer panta, pajanta je persijska riječ, znači letva, žioka, soha, ili gredica, koja postavljena u horizontalnom pravcu, služi za spajanje rogova na kući³⁵ itd.

Pomišljamo odmah, da su naše lutke, učinjene od štapa, sohe, pante, došle s Turcima iz Azije na Balkan. Imamo podatak da su ih u Bosni poznavali i muslimani. Ali nas u brzom zaključku zaustavlja sama tadžikiska lutka, koja se u igri javlja sama, jedna, dok je za naše lutke karakteristično, da se većinom javljaju dvije zajedno.

Što je u igru dovelo drugu lutku i učinilo, da njezin sukob s prvom lutkom postane ilustracija borbe između dobra i zla, pravde i nepravde, poštenja i lupeštva? Zli i lukavi Gašpar u Međimurju progoni i vara naivnog i dobrog Melka. Pijani, šepavi Šante u Baniji i Slavoniji zlostavlja budalastog Pantu. Kod svih naših lutaka je najdublji motiv borba Dobra i Zla. Šante i Pante su njihova oličenja. Čine se kao da su iskrsnuli iz neke dualističke sekte, kojoj je domovina u Aziji, kao i lutki s križem okosnicom. Možda je baš neka takva sekta zaigrala s dvije lutke i donesla ih na Balkan?

U Perziji se je sredinom III. stoljeća pojavio Manes, koji je polazio od dualizma — vjerovanja u vječitu borbu dobrog i zlog boga. Njegovi sljedbenici, manihejci, šire učenje po Aziji, Egiptu i Evropi. U VII. stoljeću pojavljuje se u Jermenskoj srodni pokret pavličana i učenje, da je materijalni svijet stvoren od zlog boga. U VIII. i X. stoljeću bizantski carevi proganjaju pavličane i naseljuju ih iz Azije u Makedoniji i Trakiji. Pod utjecajem pavličanskih doseljenika počeo se u Bugarskoj širiti bogumilski pokret, nazvan tako po popu Bogumilu. Za bogumile je cijeli svijet materija, a i čovječje tijelo djelo je Satanaela. Oni naučavaju da postoje dva načela i to jedno duhovno i bestjelesno, a drugo zlo i tjelesno. Prvo zovu bogom svijetla, a drugo bogom tame. Poslije progona u Bizantu, Bugarskoj i Srbiji, bogumilstvo se je utvrdilo u Bosni, koja je u XIII. stoljeću postala centar heretičkog pokreta za čitavu Južnu Evropu. Tada se protiv bogumila u Bosni dižu križarske vojne, koje vode ugarski kraljevi i kler.³⁶

³⁴ Na prijevodu zahvaljujem Maji Bošković-Stulli.

³⁵ A. Škaljić, Turcizmi, str. 595.

³⁶ Enciklopedija Jugoslavije, 1, Bogumili, str. 640.

Možda su već tada u Bosni među bogumilima postojale dvije lutke, koje su scenski prikazivale borbu Dobra-Pante i Zla-Satane, šepavog Satane kakvog znamo iz narodnih priča? I naše lutke još danas, zlu lutku prikazuju šepavom u više primjera. Sam narod u priči iz Donjih Kukuruzara tumači, da je pastir Ante nazvan Šante, jer je bio šepav, šantav. Šanta je mađarska riječ a znači šepav.³⁷ U ratnim sukobima po Bosni mogli su bogumili čuti tu mađarsku riječ, koja je upravo označivala ono što je bio njihov šepavi Satan. I tada se je moglo dogoditi, što se često događa u neprijateljskim taborima, da su bogumili svoju zlu lutku nazvali Šante, prema mađarskoj riječi, da bi se tako narugali neprijatelju i omrazili ga. To je i s jezične strane bilo moguće radi sličnosti samih riječi. Zanimljivo je, da je Fide, ime jedne lutke u Konavlima, ujedno i ime za psa, ženku, a dolazi od talijanske riječi fido, vjeran, odan. U liku psa često se na religioznim slikama pojavljuje vrug, pa je ovdje, u kraju gdje je jače djelovala katolička crkva, averzija prema bogumilima, osjećajući njihovu nauku i kod lutaka, jednu od njih označila kao vražjeg psa.

U narodu se često čuje izreka »vrag šantavi« za zloga čovjeka, a šantavi vrug poznat je u priči iz Samobora, gdje ga još zovu hudič i šent.³⁸ U Puntu na otoku Krku »šentano dite« označuje vragoljasto dijete. U Dragi Bašćanskoj »šentani mali« je zločesto vražje, prokleta dijete. Takvom djetetu, još kažu »pasja viro«.³⁹

Vrlo rano, i to baš u Bosni, zabilježeno je ime Šanta, upravo nadimak čovjeku šantavu, a postalo je od osnove, koja je u šant-ati, šant-av. U ispravi Stipana, bana bosanskog iz 1351. spominje se »Ratko Šanta, svidok«.⁴⁰

Sve ovo podržava misao, da su stare lutke, zapravo jedna od njih, prikazivale Satana, kao šepavog vruga, koji je nazvan Šante, kad je već gubio svoje sektaško značenje i prešao u ruke boraca protiv vanjskog neprijatelja. I u naše vrijeme jednoj se lutki daje ime neprijateljskog političkog vođe.

Ima detalja u bogumilskoj umjetnosti u Bosni, koji podsjećaju, na naše lutke. Lutke Strašila — obučeni križ — kao i poljska strašila, imaju dodirnih crta sa velikim antropomorfnim križevima, koji su bogumilima simbolizirali Krista. Kod poljskih strašila još se negdje u narodu osjeća kulturni značaj. Ona su apotropej, koji tjera uroke i druge nevolje od žita i vinograda. Negdje se nakon žetve na polju pali slama, koja je bila u strašilu, a u Slavoniji baš na kupu slame znadu napraviti Strašila i igrati s njima.

Na više stećaka prikazana su kola u kojima se plesačima ne vide noge. Za takve plesače na stećku u Brotnicama, Konavoska Brda, rečeno

³⁷ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, sv. 72, str. 465.

³⁸ M. Lang, Samobor, Zbornik za nar. život, XIX, 1, str. 147.

³⁹ Prema iskazu prof. Vjekoslava Štefanića iz Drage Bašćanske.

⁴⁰ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, sv. 72., str. 464.

mi je da predstavljaju duše mrtvih. Dakle duhove, bestjelesne, uznesene u kolu, što bi i lutke bez nogu mogle označivati.

Na više stećaka u Radimlji prikazan je čovjek s dignutom desnom rukom nad kojom je kolut. Pod lijevom rukom mu je prikazano dijete. Različito ga tumače. Mene podsjeća na izjavu lutkara Nikole Brezića iz Timaraca, koji mi je rekao, da on uvijek u desnoj ruci diže lutku koja pobjeđuje, jer da je desna ruka jača. A nije li ovo naglašavanje desne, sretno, blagoslovljene ruke, u vezi s kultom sunca? Na spomenutim stećcima simbolizira ga onaj kolut iznad desne ruke. Tragove toga kulta u našim južnim krajevima još nailazimo u kretanju oko desne ruke, na oposun, za suncem.

Na stećku iz Vrbljana prikazan je čovjek, koji u ruci drži štap, kojemu je na vrhu drugi štap vodoravno položen.⁴¹ Veoma mnogo slični na okosnicu naših lutaka, a i na vrteljku, koju su igrali pastiri kod stada u Popovu Polju u Hercegovini: zabili su dobar drveni kolac u zemlju, a navrh njega učvrste plosnato drvo, koje se metne vodoravno. Dvojica uzmu »odapirače«, štapove u ruku, zatim sjednu na ono vodoravno drvo, svaki na svoju stranu, i odapiračima upiru o zemlju, uslijed čega se neprestano vrte okolo, a da nogama ne dodiruju do zemlje.⁴²

U ovoj igri na vrteljki ima zanesenosti, koja se zapaža i kod naših lutaka. Na križu se vrte dva pastira. Ne će da dodiruju zemlju, kao da kriju noge poput naših lutaka. Čine se ispunjeni nečim, »božanstvom, suncem,« na čiji kult naliči njihova vrtnja u krugu. Lutke plešu kolo na klupi, a kad na paši mlatare rukavima čini se, kao da će se otkinuti od zemlje i poletjeti, što i učine pastiri u Slavoniji, kad nakon igre izvuku štap iz zemlje i ponesu.

Tko se treba preobraziti? Tko treba svladati materiju, da živi duhovno? Na prelima i na paši s lutkama vrlo često igraju mladići. Oni se u Slavoniji s lutkama natječu, tko će koga svladati ili premoći u dijalogu, kao na nekoj inicijacijskoj ceremoniji. U Meminskoj dječaci najprije spavaju, kao u nesvijesti, a kad im Djeda zasvira oni ustaju i plešu, svijetli su i veseli. S travkom u proljeće, obasjani suncem, dižu se na paši u krugu pastira. Ima više elemenata koji lutke stavljaju u nomadski ambijent. S njima igraju pastiri, motivi su im iz pastirskog života, čak ima lutaka koje prikazuju ovce.

Bez sumnje se naše lutke kreću iz Azije na Balkan, a ovdje ih na bijegu nose možda najprije pastiri, koji su s njima uljepšavali svoje omladinske sastanke u prirodi. Svaki kraj gdje su se lutke zaustavile, nešto im je dao. Kao relikti jedne davne umjetnosti, one nose tragove inicijacija, kulta sunca i dualističkih vjerovanja. Sa Šantom i Pantom duboko su u narod ucijepile ideju borbe, koja još uvijek na lutkarskim predstavama završava pobjedom pozitivnih ljudskih težnja.

⁴¹ Prema fotografijama stećaka iz Enciklopedije Jugoslavije, 1, str. 640 do 649.

⁴² Lj. Mićović, Život i običaji Popovaca, Beograd 1952, str. 355.

Korekturna napomena uz str. 139

(gdje je riječ o tome, kako lutkar za svaku od lutaka mijenja glas):

U Nijemcima (Slavonija) izvodi se na prelu igra s »vilama«. To su lutke izrezane iz kartona. Veličina 30 cm. Muškarac ima šešir i čakšire, ženskoj se učini suknja. Vide se noge. Posebno se izreže glava s vratom, trup, ruke i noge, pa se prišije. Karton se išara bojama, da se ne vidi konac. Lutka visi na koncu koji je napet između lutkarovih nogu i prišiven za hlače pod koljenom. Lutka se namjesti na konac tako, da joj konac prolazi ispod slobodnog dijela vrata, koji je s glavom prišiven uz trup. Obično konac, i to crni, da se ne primijeti u večer, lutkar-vilovnjak prišije uz hlače dok se u odžaku moli i sazivlje vile. Lutke još zovu sestrice ili vištice. Kratkim koracima, koliko mu dozvoljava konac, dođe lutkar u sobu među prelce. Sjede za vrata i metlom učini krug pred sobom. Taj krug nitko ne smije preći, da mu se približi, jer će, kažu, odmah stradati od vila.

Mušku lutku obično zovu Todor. Ženskoj dadu ime Mariška ili Juliška, prema susjednim Mađaricama, jer Hrvati u Nijemcima ne daju lutkama imena iz svoga sela. Obično je motiv igre ljubavi. U razgovoru lutke spominju brdo Aršanj u Mađarskoj i Šidski brijest, gdje se prema predaji sastaju vještice. Dijalog je u stihu poput poskočnica u kolu:

Lutkar govori: Ajde Todo, Todore,
Poigraj što bolje.

Todor: Vidiš one malene,
kako gleda u mene.
A ja za nju ne ću,
drugo me okreću.

Mariška: Todore, nevero,
jajce šareno!

Todor: Kaži meni, moja sestro mila,
Jesi l' sinoć na Aršanju bila?

Mariška: Čuti, brate, što te brige za to,
Ni mi dao stari Kunić Mato.

Kunić je bio popularni igrač s ovim lutkama. On je najprije nagjetao gajde pa svirao i namještao lutke na konac. Govorio im bilo što. Znao se narugati nekome iz društva. Kad su lutke razgovarale on je za svaku od njih mijenjajao svoj glas. Igra s »vilama« pamti se od starine u Nijemcima.

Résumé

»ŠANTE« ET »PANTE«

(Marionnettes à main populaires de Croatie)

En Croatie, on a découvert des marionnettes populaires du même type qu'en Slovénie. L'auteur de la présente étude les a rencontrées, pour la première fois, au Medjmurje, en 1957. Des recherches ultérieures en ont révélé l'existence dans d'autres régions croates (Banija, Slavonie), dans la région de Dubrovnik (Konavle) et en Bosnie. L'auteur a pu noter leur diffusion même parmi les Albanais (»Shiptares«) yougoslaves, ce qui donne lieu à poursuivre les recherches dans les pays balkaniques en général. En Croatie et en Bosnie, dans des proverbes, on rappelle »Sante« et »Pante«, noms populaires des marionnettes de ce genre. Ce sont les mêmes noms qu'emploient les tziganes de Banija.

Il est caractéristique pour les marionnettes du type »Sante« et »Pante« qu'elles apparaissent toujours en couple. Le support de la marionnette est une croix formée de deux bâtons croisés, atteignant la longueur de plus ou moins d'un mètre. On habille la croix en mettant un chapeau au bout du bâton vertical, et en ornant d'un peston le bâton horizontal. Si la marionnette doit représenter une femme, on lui fait une »tête« en haillons et on l'enveloppe d'un fichu, en l'habillant, ensuite, d'un vêtement de femme. Les marionnettes de ce type n'ont pas de jambes. C'est un seul acteur, d'habitude, qui les anime. Pour la plupart des cas, il se couche au-dessous d'un banc, couvert d'une couverture. L'acteur tient une marionnette de chaque main, et lève les marionnettes, des côtés, sur le banc qui leur sert de théâtre. En récitant le dialogue, l'acteur change de voix selon le personnage.

A partir de la Slavonie et de la Banija jusqu'au Medjimurje, les marionnettes se sont développées en plusieurs variantes selon le support, la manière du jeu et le nombre de personnages. Dans la Banija, les marionnettes ne se limitent pas à représenter des hommes, ce sont aussi des moutons qui entrent en scène. Il y a des marionnettes dont on enfonce le bâton vertical dans la terre, de manière à rappeler les épouvantails des champs auxquels elles ressemblent, en effet; c'est aussi qu'on les appelle »Épouvantails« (Strašila). L'acteur se couche par terre, dans ce cas, parmi un couple de marionnettes, et saisit de la main les bâtons à l'endroit où ils se coupent. Les marionnettes ne remuent donc, alors, que leurs »bras«. L'acteur reste visible. Quelquefois, il se couvre d'herbe ou de paille. Cette manière de situer les marionnettes et de les animer est typique parmi les bergers de la Banija, de la Slavonie et de la Bosnie.

Dans la Banija, avec les deux marionnettes qu'anime l'acteur couché au-dessous du banc, un protagoniste vivant aussi entre en scène. Il fait de la musique, si les marionnettes doivent danser, et il les calme quand elles se battent. Il y a aussi des spectacles où le public, par ses remarques et par ses exclamations, commente la pantomime des marionnettes.

Dans la Banija et en Slavonie, les noms les plus populaires des marionnettes sont Sante et Pante. Le couple, avec ses disputes et ses rixes, est entré aux proverbes du peuple. Au Medjimurje, les marionnettes s'appellent Gašpar et Melko, mais on leur donne aussi de simples noms de paysans. C'est aussi l'usage ailleurs. Quand les marionnettes représentent un homme et une femme, elles s'appellent Ivica et Marica, ou Prokop et Petra. On appelle les marionnettes quelque part strašila (épouvantails), pastiri (bergers), cigani (tziganes), razbojnici (brigands), pijanci (ivrognes). Mais on leur donne des noms aussi selon leurs qualités: budala (imbécile), lupež (coquin). La marionnette de Sante représente souvent un personnage boiteux.

Les scénarios des spectacles sont très variés. Au Medjimurje, comme en Slovénie, c'est à cause de la borne qu'on se querelle. Dans la Banija, on se bat à cause du bétail, ou bien ce sont deux soldats qui, à la frontière, livrent un combat. Quelque part, des ivrognes mettent leur force à l'épreuve. Ou bien on se bat à cause d'une jeune fille. Il y a aussi des scènes d'amour et des coutumes de noce. Il existe la tradition parmi le peuple selon laquelle l'une des marionnettes doit représenter un personnage bon et naïf, et l'autre un personnage méchant et fourbe. La querelle et la rixe entre eux est inévitable. Même, les moutons se frappent de leurs têtes. Les spectacles sont de brèves scènes qu'on donne aux veillées de filage, aux noces et très souvent au pâturage.

En Croatie, les endroits où les marionnettes du type en question ont été constatées sont, géographiquement, distants, mais il est significatif que tous, excepté la région de Konavle, se trouvent au Nord des rivières d'Una et de Save qui les séparent de la Bosnie. Dans plusieurs endroits, en Croatie, la tradition raconte que les marionnettes sont arrivées de la Bosnie où, en effet, elles existent aujourd'hui encore, et on y mentionne Sante et Pante dans les proverbes.

Il est bien probable que, selon la tradition, avec les fuyards, à l'époque des guerres des Turcs, les marionnettes soient arrivées de la Bosnie et des autres régions de l'intérieur du pays, car on en rencontre aujourd'hui encore aux endroits où les fuyards se sont établis, ou bien qui ont été occupés par les Turcs.

Il est important pour l'origine des marionnettes croates que la marionnette du même type existe très loin en Asie, au Tadjikistan. La différence en est seulement que, là, l'acteur vivant et visible anime une seule marionnette, tandis qu'en Croatie, il y en a deux. C'est à l'Asie que renvoie aussi le nom de Pante, puisque »panta« est un mot perse au sens de »latte horizontale«.

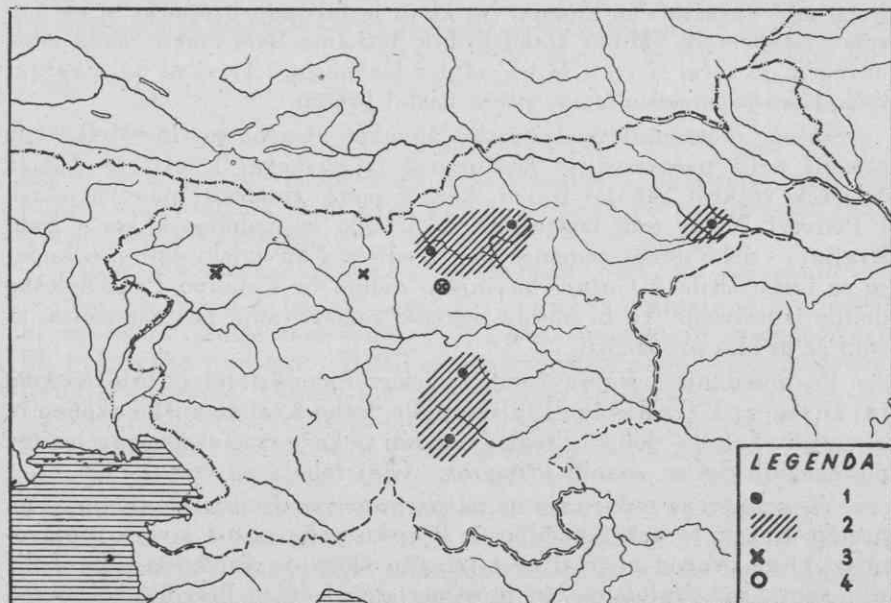
D'après l'opinion de l'auteur, les marionnettes du type en question seraient entrées aux Balkans même avant l'arrivée des Turcs, importées par les sectes dualistes, puisque les marionnettes se présentent, en Croatie, par couples, en représentant toujours le Bon et le Mal, et que l'idée fondamentale de la plupart des spectacles de marionnettes en Croatie est la lutte entre les caractères bons et mauvais. Il est, ensuite, d'avis que le personnage de Šante ait eu son nom en Bosnie, au 13e siècle, lorsque les Hongrois faisaient les croisades aux patarins (»bogumili«). Il suppose que le personnage s'appelait, auparavant, Satan, et qu'il représentait le diable boiteux, connu dans les contes populaires, diable qui, d'après la doctrine dualiste, est l'ennemi du Bon, de Dieu-Pante. Les guerres introduisirent en Bosnie le mot hongrois de *santa* signifiant le boiteux. Le nom de *Santa* apparaît en Bosnie à titre de surnom d'un homme boiteux déjà en 1351. Dans la lutte contre l'ennemi étranger, les patarins se servaient, peut-être, des marionnettes comme de moyen de propagande, où ils remplacèrent le nom de Satan, personnage méchant et boiteux, par un mot railleur hongrois, comme si Satan était identique avec ce même Hongrois, *Santa*, le diable guerrier. L'échange était facilité par la grande ressemblance des deux mots: Satan — *Santa*. Il est intéressant que, jusqu'à nos jours, le sujet très fréquent des spectacles de marionnettes est le combat entre deux soldats auxquels on attribue les noms des chefs de deux partis ennemis. Probablement, le nom de la marionnette des Konable, *Fide* (chien), reflète, lui aussi, l'antagonisme entre des groupements religieux.

Pour appuyer ses exposés, l'auteur cite des détails des monuments funéraires (*stečki*) patarins qui rappellent les marionnettes de nos jours. Il mentionne aussi le jeu des bergers d'Hertégovine, appelé *orteljka*, par lequel il croit avoir découvert, dans les marionnettes, des vestiges du culte solaire et des cérémonies d'initiation. L'auteur conclut que les marionnettes du type en question ont leur origine en Asie, mais qu'elles recevaient, chemin faisant, des influences des milieux où elles s'étaient fixées, et qu'aujourd'hui, en Croatie, elles manifestent d'une manière artistique l'idée de la victoire des tendances positives du peuple.

NOVO O »NAŠI« TRADICIONALNI LUTKI

Niko Kuret

Raziskovalno delo N. Bonifačiča Rožina na hrvaškem etničnem ozemlju je, kakor priča njegova študija »Šante i Pante«, bistveno razširilo naše poznavanje ljudske lutke »s križem in ležečim lutkarjem«.

Dosedanji pojavi tradicionalne lutke z ogradjem v obliki križa in ležečim lutkarjem na slovenskem ozemlju — 1: ugotovljena nahajališča, 2: domnevni okoliš razširjenosti, 3: poročila o potujočih lutkarjih z ročnimi lutkami, 4: domače (godčevske) ročne lutke

Na Slovenskem svoječasnih raziskav¹ nismo intenzivno nadaljevali. Začasno smo se omejili samo na anketo, ki smo jo izvedli v prvi polo-

¹ Gl. moje »začasno poročilo« Zanimiva oblika ljudskega lutkarstva na Slovenskem, v: SE 10 (1957) 115—124.

vici 1960.² Odziv nanjo je bil, žal, nezadovoljiv. Prinesla nam je tudi en sam nov podatek.

Poročevalec³ je videl predstavo 1946 na Višnjah pri Ambrusu v Suhi Krajini. Igrá se samo na ohcetih, nastopata pa lutki v prizorih o davkarju in kmetu ali o dveh kmetih mejaših. Pokrajinsko bi se dal ta primer uvrstiti v okoliš Suha Krajina — Temeniška dolina.⁴ Terensko raziskovanje bi morda odkrilo še več primerov in pomagalo določiti smer provenience. Za zdaj ga moramo odložiti.

Med zapiski Inštituta za glasbeno narodopisje (= GNI) v Ljubljani pa smo našli podatek iz Podveže pri Lučah v Gornji Savinjski dolini. Dne 11. julija 1958 je povedala Minka Mlačnikova dr. Valensu Vodušku,⁵ da je njen brat Tomaž Mlačnik, »ki so ga na Ogrskem ubili« (?), znal narediti »Gašperja in Miho«, ponavadi takrat, ko so meli proso. Legel je pod klop (»stol«) in z vsako roko zgrabil za »kol«. Nanj je nasadil »pruštof« in klobuk. Na klopi je bil snop prosa, ki bi ga morala »Gašper« in »Miha« (tako je bilo lutkama ime) zmeti. Toda eden navzočih je začel ščuvati Miho: »Udár Gašperja!« Ta si ni dal dvakrat reči. Tako je namesto metve prosa nastal pretep.

Ta očitni sorodnik međimurskih junakov »Gašparja« in »Melka«⁶ je utegnil priti naravnost iz Međimurja (»Ogrskega«?), ako je Tomaž Mlačnik večkrat zahajal tjakaj, kar bi moral pojasniti ponovni obisk v Podveži. Ni pa tudi izključeno, da je bilo — podobno kakor v Suhi Krajini — neko doslej neugotovljeno središče v Savinjski dolini, odkoder so se lutke širile v Gornjo Savinjsko dolino in v dolino Pake-Šaleško dolino (Plešivec).⁷ To bi morda dognalo raziskovanje na licu mesta, ki zanj še ni bilo priložnosti.

Po dosedanjem stanju naših raziskav imamo torej na Slovenskem tri lutkovna središča: Ptujsko polje, Suho Krajino-stiško okolico in Savinjsko-Šaleško dolino. Preglednica naj pokaže morfološko razčlenitev posameznih doslej znanih primerov. (Glej tabelo na strani 159.)

Vsi primeri se reducirajo na najpreprostejšo dramatsko akcijo — na pretep. Kažejo se neke značilnosti: Ptujsko polje pozna živega protagonista, ki ga drugod ni, vsaj ne z izrazito vlogo; savinjsko-šaleški okoliš se omejuje na pantomimo, ki jo usmerjajo gledalci. Besedilo se povsod

² Vprašalnica št. (= vpr.) 8. B Inštituta za slovensko narodopisje SAZU (= ISN) v Ljubljani 1960 (priloga Glasniku Slovenskega etnografskega društva 2, 1959/60, št. 5).

³ Vpr. 8. B. 1.

⁴ Prim. primer z Ilovca pri Mekinah nad Stično v zapisu dr. Milka Matičetovega, SE n. d. 116—119.

⁵ GNI T. 33. B, 5, 53—5, 28.

⁶ Melko je kajkavska okrajšana oblika imena Melhior (kakor je tudi v slovenščini Miha lahko < Melhior).

⁷ Prim. opis dr. R. Hrovatina, SE n. d. 119—120.

Kraj	Ogrodje	Ime	Ime lutkarja in vlog, vsebina prizora	Ziv protagonist
Ptujsko polje	križ	lilek	Franc Šmigoc — »Šmigoc in Vedan«: prepir za mejo	»Sodnik«
Stiška okolica	prečnik	?	Tone Pintar — »Miha in Janez«: mlatev	—
Suha Krajina	?	?	neznano — neznani: davkar in kmet, prepir za mejo (»dva mejaša«)	—
Saleška dolina	križ	?	neznano — neznani: prepir (pretep) za zemljo (pantomima)	gledalci usmerjajo dogajanje s klici in pripombami
Gornja Savinjska dolina	prečnik	?	Tomaž Mlačnik — »Gašper in Miha«: pretep namesto metve (pantomima?)	gledalci ščuvajo oba mlatiča k pretepu

improvizira, dejanje pa je vzeto iz neposrednega zanimanja kmečkega okolja: meja, mlatev, davkarija. Povsod so lutke del občestvenih zabav (ohcet, fantovska gostija).

To je vse, kar doslej vemo o tradicionalni lutki na slovenskih tleh.

Na tem mestu ne bi želel opustiti ekskurza o pravih ročnih lutkah, ki smo o njih dolgo časa sodili, da jih naše ljudstvo ni sprejelo, kakor jih je sprejelo ljudstvo v Italiji (Facanapa, Pulcinella, Arlecchino itd.), Nemčiji (Kasperl, Tünnes itd.), na Češkem (Kašpárek), v Rusiji (Petruška). Že navedena vprašalnica (ISN vpr. 8 B) je prinesla glede tega nekaj skromnih podatkov, ki jih ne gre zametati. Konkretno jih dopolnjujejo terenski zapiski Etnografskega muzeja (=EM) v Ljubljani (Marija Jagodic) in Instituta za glasbeno narodopisje (dr. Zmaga Kumer).

Kar ne zavedamo se več, da so — kakor povsod drugod — tudi pri nas po mestih in podeželju pred prvo svetovno vojno hodili potujoči lutkarji z »Gašperčkom«. Sistematično ni še nihče raziskoval, odkod so prihajali, kdo so bili, katere kraje so obiskovali, kaj so igrali. V arhivih naših mest (n. pr. v ljubljanskem mestnem arhivu) bi se dal morda najti kakšen drobec, kaj več pa bo danes že težko ugotoviti.⁸

⁸ Opozarjam na anekdoto, ki jo je omenil rajni akad. slikar Milan Klemenčič v predgovoru k izdaji lutkovne igre Ivana Laha »Snegulčica« (Ljubljana 1953, Lutkovni oder 10): Ko se je (po prvi svetovni vojni, op. N. K.) Lah obrnil na dr. Ivana Tavčarja, da bi dovolil uporabo dvorane v Mestnem domu za lutkovne predstave, ga je ta omalovažujoče zavrnil: »Napravite šotor v Tivoliju in producirajte se tam s svojim Kašperlom!« — Stari Ljubljčanani se zares spominjajo lutkarjev v Tivoliju (op. N. K.).

Poročevalec iz Bohinjske Bistrice⁹ omenja, da je v prejšnjih časih kak potujoči lutkar tam »za denar kazal« »Gašperčka«. Podobno govori poročilo iz Velesovega nad Kranjem¹⁰ o potujočih »komedijantih« z lutkami. Da so potujoči lutkarji zašli v kraje, ki so bili tiste čase dokaj od rok (Bohinj!), je prav značilno.¹¹ Poročil od drugod nimamo, imamo pa zanimiv zapis iz — tudi dosti odročne — Tuhinjske doline. Marija Jagodičeva (Makarovičeva) je zapisala¹² 10. septembra 1954 po pripovedovanju tedaj 68-letne Marjete Zoretove (p. d. pri Ocepku, Buč 22) in tedaj 84-letnega Martina Zoreta (p. d. pri Jernaču, Laze 19), da je godec Marječkar (?) z Jastrebnega pri Špitaliču igral z lutkama »Metko in Koširja (ali Koželja)«. ¹³ Marjeta Zoretova je to gledala »pri Kavsarju na Lazah ob ženitovanju pred 50 leti«. Godec je — po pripovedovanju obeh — razpel »rjuho čez kot« in zadaj igral z dvema lutkama, ki ju je »imel na rokah«. Poprej »je nosil roke skrite navzkriž pod pazduhami«, da ljudje lutk niso videli. Metka je imela ruto na glavi, Košir-Koželj pa klobuk. O vsebini igre ni nič znanega. Martin Zore je vedel samo povedati, da so »pripravili vina in klobas« in da je Metka vprašala: »Boš dal kaj za pijačo?«, Košir-Koželj pa je odvrnil, da bo. Godec je dobro posnemal moški in ženski glas. Za »Marječkarjem« »ni nihče več igral z lutkami«. ¹⁴

Ta odmev potujočega Gašperčka je vsekakor zanimiv. Godec je zreduciral »oder« na preprosto pregrinjalo, ki pri ročnih lutkah povsem zadošča. Kakšni sta bili lutki in kakšna je bila igra, ne vemo in najbrž ne bomo nikoli izvedeli.

Morda pa smo imeli več takih lutkarjev (godecev), ki jih je zamikal vzgled potujočega »komedijanta«?¹⁵

⁹ ISN vpr. 8. B. 9.

¹⁰ ISN vpr. 8. B. 15.

¹¹ Tuje poreklo lutkarja ni bila ovira. Predstave so bile lahko samo pantomimične, zato ni bilo važno, ali je lutkar znal slovensko ali ne.

¹² Po njenem pripovedovanju in zapiskih zabeležil še sam in vložil v arhiv (ISN II. 51). — Isto je zvedela ekipa Instituta za glasbeno narodopisje 9. maja leta 1960 pri Neži Drolčevi, roj. 1902 (p. d. pri Cejstnarji), Mali hrib 6 (zapis dr. Zmage Kumrove — GNI T. I. B. 44).

¹³ Zapis GNI navaja »Košir pa Meta«.

¹⁴ GNI T. I. B. 44.

¹⁵ Naj samo omenim, da so tudi v Srbiji pred prvo svetovno vojno obiskovali »crkvene sabore« (žegnanja) in semnje (vašare, panadjure) potujoči lutkarji z ročnimi lutkami. Hvaležen sem srbskemu lutkarju Božu Valtroviću iz Beograda za njegovo sporočilo v pismu z dne 18. novembra 1960, kjer pravi med drugim: To »vašarsko pozorište lutaka« vodijo je nekad poznati Milorad Rajčević, »čovek sa četiri sise« (četiri bradavice na prsima). I lutke su bile slične »Kasperlu« i njegove družine, samo što se »Kasperl« tu zvao »Todor«. Pretstava je uvek bila ista, jednolična. Todor bi se posvajao sa ženom. Ona ga je u šreljbi poslala dodavola, davno (vrag) bi došao da ga odnese, pa bi se Todor i davno potukli i davno bi najzad ubio Todora. Tada nailazi Todorova sahrana, a za kovčegom ide njegova žena i kuka, nariče: Kuku Todore! Kuku Todore! Po tom refrenu je i to pozorište dobilo popularno ime »Kuku Todore«.

O »naši« tradicionalni lutki sem imel priliko predavati na I. kongresu za tradicionalno lutkarstvo v Liègeu 1957.¹⁶ Za razstavo ob isti priliki sem prispeval originalnega »lileka«, izdelek Franca Šmigoca iz Bukovec pri Markovcih. V pisani množici tradicionalnih lutk z vsega sveta je bil unikum in je vzbujal mnogo zanimanja in ugibanja.

Obetal sem si izmenjavo mnenj o izvoru »naše« lutke in o morebitnih sorodnih oblikah pri drugih narodih.¹⁷ Toda oblika je bila Zahodu popolnoma neznana in mi ni mogel o njej nihče ničesar povedati. Ker sem vztrajal na svoji domnevi, da je lutka te oblike doma nekje na jugovzhodu, sem zelo obžaloval, da na kongresu ni bilo zastopnikov Bolgarije in Romunije. Pač pa sem prosil za pomoč zastopnika Grčije in Turčije.

Dr. Demetrios Lukatos iz Laografskega instituta grške Akademije znanosti v Atenah je takoj jeseni 1958 raziskal grško ozemlje glede na lutko našega tipa. V obširnem pismu z dne 12. decembra 1958 mi je sporočil uspeh. »Liknites«¹⁸ pod tem imenom v Trakiji ni znan, lutko-dete imenujejo μωρό (dete) ali παιδί (otrok). Nikjer pa ni mogel odkriti sledu o lutki, ki bi utegnila biti derivat tega pustnega rekvizita. »Dete iz lesa vsekakor obstaja in to nas kot raziskovalce lutk seveda zanima. Lažna mati (navadno moški) se igra nekoliko z njim, ga položi v košaro, govori z njim in ga vrže na tla. To je vse. In to traja samo nekoliko hipov med običaji v pustnih dneh.«¹⁹

Tip »naše« lutke je torej v Grčiji znan kot rekvizit pustnega običaja, a ne kot lutka v našem smislu.

Že 1954 pa je odkrila takšno lutko »kompleksna naučna ekspedicija« bolgarske Akademije znanosti, ne da bi mi o tem kaj slutili! Lutko je našla v Dobrudži, v vasi Sevarju (okr. Kubratsko). Ako bi bil bolgarski zastopnik navzoč 1957 v Liègeu, bi nam bil to lahko povedal in tako prihranil mnogo ugibanja. Žal, so tudi znanstveni stiki z bolgarskimi kolegi tako labilni, da sem dobil posebni odtis iz poročila o navedeni »ekspediciji«²⁰ od ugledne bolgarske kolegince Rajne Kačarove-Kukulove

¹⁶ Gl. kongresno poročilo »Quand les Marionnettes du Monde se donnent la Main...« Congrès international de la marionnette traditionnelle. Commission du Folklore de la Saison Liégeoise, Liège 1958: Niko Kuret, La marionnette traditionnelle des Slovènes, 204—212, in v seznamu razstave (v isti knjigi, 427 sl.): Marionnettes Slovènes (Yougoslavie) 473—474, št. 265, 264 (z dvema slikama).

¹⁷ Prim. Niko Kuret, Slava in propad folklorne in historične lutke. SPor. (15. septembra 1958) št. 216, in isti, K prvemu mednarodnemu kongresu za tradicionalno lutkarstvo v Liègeu, v: SE 12 (1959) 252—255.

¹⁸ Prim. moja hipotezo (SE, n. d. 122), po kateri bi utegnila biti »naša« lutka zaradi svojega ogrodja (križ) v sorodu s podobno izdelanim »detetom«, ki naj bi se po Dawkinsu oziroma po Vizyenosu imenovalo »liknites«. »Baba« (ali »katsivéla« = naša »ta stara«) nosi v pustnih obhodih s seboj to dete, ki naj bi predstavljalo novorojenega Dioniza.

¹⁹ »Ta star« in »ta stara« nastopata med drugim tudi v Dobrepoljah. V Zagorici smo ju letos (1962) fotografirali: ta stara nosi s seboj dete iz cunj!

²⁰ Kompleksna naučna dobрудžanska ekspedicija prez 1954 godina: Rajna Kačarova-Kukulova, Dnešnoto s' stojišje na narodna pesen i tancovija folklor v Dobrudža. Sofija 1956, 159—162.

šele z veliko zamudo... Tudi ona je zvedela, kakor mi piše, »šele zadnji hip pred odhodom, da v Sevarju igrajo z lutkami, ki plešejo. Fotografirali smo ob 7.30 tik pred odhodom ekspedicije, zaradi slabe svetlobe v zgodnji uri se posnetki niso posebno posrečili« (gl. sl.).

Zgodilo se je tisto, kar nam še danes brani, da bi mogli ugotoviti medsebojno zvezo nahajališč lutk tega tipa. Ljudem se zde tako malo pomembne, predstave so tako poredko na vrsti in raziskovalcem so tako neznanе, da se jih pri izpraševanju zlepa kdo ne domisli!

Podrobnosti o dobrudžanski lutki mi niso znane. Slika (gl. tabla VI, sl. B) kaže na tleh ležečega in pokritega lutkarja, ki drži v vsaki roki slabo vidno lutko. Še najbolj je podobna »punčki iz cunj«. Ali je v njej kakšno ogrodje (križ, prečnik), ni mogoče ugotoviti. Po navedbi poročevalke lutki samo plešeta, in sicer ob tejle pesmi:

Ot planina sliza, mamо, mlado ovčarče,
na ramo si nosi, mamо, potkovan krivak,
a na krivaka sini šalvari,
sini šalvari, mamо, se naparcali.²¹

Kolikor vem, se bolgarski kolegi ob pojavu te lutke niso posebej ustavljali in dvomim, da se z njo kdo posebej ukvarja, da si bi to bilo želeti.

Medtem pa je začel z raziskovanjem tudi zastopnik Turčije na kongresu v Liègeu, univ. prof. dr. Pertev Naili Boratav (Ankara-Paris). Zaradi zaposlenosti v Parizu mu terensko raziskovanje na sedanjem turškem ozemlju sicer ni mogoče, vendar mi je neposredno po kongresu že lahko sporočil zanimiv podatek. Lutka v »našem« načinu je razširjena med Turkmeni v Južni Anatoliji. »Igralec-lutkar leže na tla in si pokrije glavo. Roke si našemi kot dva človeka, mladeniča in mladenko, na kolenu (?) pa je tretja (lutka), ki predstavlja zlobno starko in se imenuje ‚Çömçe Gelin‘. Dialogi in dejanje se improvizirajo. Igra se imenuje ‚Kara-Džör‘.«²² Podrobnejših podatkov ni, raziskave v Turčiji sami bi utegnile biti zelo plodne, kaže pa, da nanje še lep čas ni misliti.

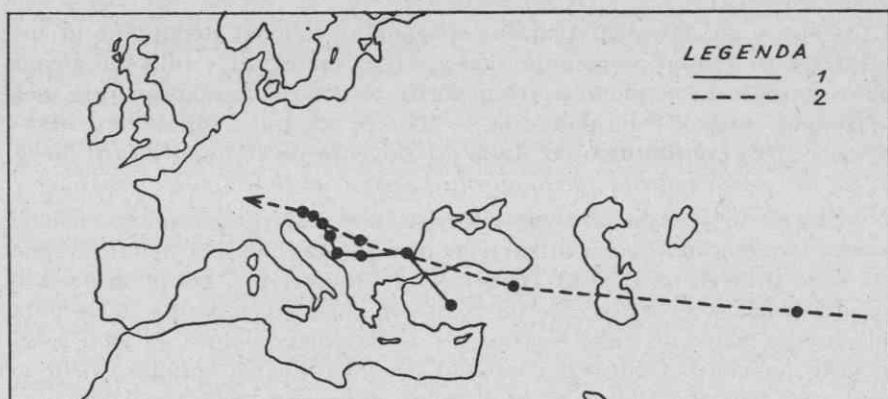
Pri zasledovanju »naše« lutke smo pomaknili črto po zaslugi raziskovanj Nikole Bonifačiča Rožina s Hrvaške v Bosno, iz Bosne v Konavle in od ondod na Kosmet. Bolgarski kolegi so nam jo pomagali potegniti do Dobrudže. Podatek A. R. Yalgina — po posredovanju B. N. Boratava — pa kaže daleč naprej na vzhod, v Malo Azijo, v Južno Anatolijo! To je vsekakor napredek.

²¹ Dobil sem tudi rokopisno zabeleženi napev in ga priložil gradivu (Institut za slovensko narodopisje SAZU).

²² Podatek je iz dela: Ali Riza Yalgın, Cenüptürkmen Oymakları, I. İstanbul 1931—1932, 53—54. — P. N. Boratav dostavlja, da se naziv »Kara-džör« ponavlja tudi v nekih ljudskih pravljicah v oblikah »Kara-čor« in »Kara-čöl«, pomeni pa isto. V ljubezenskih romanih, ki opisujejo smrt obeh zaljubljenцев, zrasteta na njunem skupnem grobu dve vrtnici (fant in dekle), vmes pa trnov grm (Kara-čali = zlobna starka), ki obema vrtnicama brani, da bi se združili...

Opozorilo na tadžikijsko lutko, ki smo zanj hvaležni N. Bonifačiču Rožinu, podaljšuje našo črto sicer res pod vrhove Pamirja, vendar ne smemo prezreti, da gre za tipološko varianto. Tadžikijska lutka je pravzaprav takó imenovana »solo-lutka«, kakršna v rafinirani obliki nastopa še dandanes tudi na zahodu! Zanimivo je pač to, da jo je mogoče ugotoviti tako daleč na vzhodu, v Tadžikistanu. V turški Armeniji, v Erzincanu (Ersingjanu) jo je videl 1939 P. N. Boratav. V pismu mi sporoča, kako poteka taka predstava. Kmečki lutkar séde na tla in si zakrije spodnji del života in eno roko. Na drugo roko si natakne lutko, ki

Domnevna migracijska pot tradicionalne lutke.

1: predstave z dvema lutkama; — 2: predstave z eno lutko

predstavlja otroka. (Ogrodja v obliki križa ne omenja.) »Lutkar je igral mater; igra je bila dvogovor med otrokom in materjo, pri čemer je mati poredneža tudi nabíla...« V neposredni preteklosti so kazali takšno lutko tudi sejmski glumači v Srbiji. To je bila »lutka koju drži čovek i govori iz trbuha ili obično.«²³ Prevezela je ime od junaka ročnih lutk (gl. op. 15), tako da tudi njo imenujejo »Kuku Todore«. Tehnično do skrajnosti izpopolnjene lutke te vrste srečuješ po kabaretih zahodnega sveta. Artist-lutkar se pogovarja z njo s svojim normalnim glasom in si odgovarja iz trebuha. Spominjam se, da sem pred nekaj leti v dunajskem Pratru gledal duhovitega lutkarja, ki se je »pogovarjal« s svojim navihanim »Maxijem« in s tem zabaval množico sprehajalcev.

Ta tip lutke sodi po vsem, kar o njej vemo, bolj k ročnim lutkam kakor k »našemu« tipu lutke z ležečim lutkarjem!

²³ Sporočilo Milene Nikolićeve, direktorice Muzeja pozorišne umetnosti, Beograd, z dne 18. februarja 1960.

Domnevna migracijska pot (gl. zemljevid na str. 165) in razširjenost obeh tipov lutk dovoljujeta sklep, da je tadžikijska solo-lutka prodrla v Evropo že v antiki ali najpozneje v srednjem veku s potujočimi glu-mači. Predstave z ležečim lutkarjem ter dvema ali tremi lutkami pa so verjetno prišle na Balkan šele s Turki. Medtem ko se je lutka prvega tipa razširila kmalu po vsej Zahodni Evropi, pa se vprašujemo, ali so predstave drugega tipa segle čez slovensko etnično mejo. Teoretično bi se bile mogle udomačiti povsod, kamor so prodrli Turki, prav majhna pa je verjetnost, da bi jih zasledili v Zahodni Evropi. Podatkov o tem doslej še ni.

Čeprav so navedeni podatki sporadični, deloma nepopolni in nejasni, pa so vendar vprašanje »naše« lutke raztegnili v tolikšno širino, da o »naši« lutki ne moremo več govoriti. Sistematično raziskovanje vseh prizadetih področij bi pokazalo — ako bi ga bilo mogoče izvesti — presenetljivo *kontinuiteto od Azije do Slovenije in bi osvetlilo tip lutke, ki ga ne pozna nobena zgodovina lutkarstva in še nima svojega imena.*

Sklepi, ki se nam ob tem vsiljujejo, niso več zgolj hipoteza. Da je »lutka s križem in ležečim lutkarjem« doma v Aziji, najbrž ni več dvoma. Da so jo prinesli na Balkan Turki, je več kot verjetno. Da je ob turških vpadih prišla v naše kraje, je po vsem tem naravno. Kako pa so šla pota od »turške meje« do Suhe Krajine ali do Savinjske doline, za zdaj še ni mogoče pojasniti. Godčevsko izročilo, vojaška služba, sezonsko delo so imeli pri tem svoj delež, a tudi — do danes še komaj raziskana — kolonizacija turških elementov (ranjenci, ujetniki, prebegi) na slovenskem ozemlju bi utegnila imeti svojo vlogo.

Raziskovanje tega tipa tradicionalne lutke postaja po vsem tem nova, zanimiva znanstvena naloga v našem domačem in v širokem mednarodnem merilu.

Résumé

DONNÉES NOUVELLES SUR LA MARIONNETTE TRADITIONNELLE EN SLOVÉNIE

Après un compte-rendu de l'auteur sur les recherches effectuées au sujet de la marionnette traditionnelle en Slovénie, publié au »Slovenski etnograf« 10 (1957) 115—124 (rappelons aussi la communication de l'auteur au 1er Congrès de la Marionnette Traditionnelle à Liège, en 1958), les investigations ultérieures n'ont donné que de modestes résultats. On n'a découvert la marionnette du type en question que dans deux autres localités encore. Il s'ensuit de la carte à la p. 157, quel est l'état actuel de nos connaissances sur la diffusion de la marionnette traditionnelle en Slovénie. On y distingue trois zones de diffusion (légenda no. 2), mais on ignore encore, comment les marionnettes aient pu y arriver.

Les spectacles se réduisent partout à la rixe, quelquefois, un protagoniste vivant prend part à l'action qui, ailleurs, se déroule en pantomime, encouragée par les spectateurs. Le scénario en est la querelle autour de la borne de deux fermes, le litige de deux batteurs en grange ou la dispute entre le percepteur et le paysan. Le dialogue est toujours improvisé, et le spectacle a lieu lors des fêtes de la communauté de village (noces, festins de la Jeunesse — voir planche VI, A, 1—2).

L'auteur fait remarquer, en passant, les rares mentions, en Slovénie, des guignolistes ambulants, et attire l'attention sur un cas de guignol folklorisé.

Le type de la marionnette traditionnelle slovène-croate, caractérisé par sa construction (support en forme de croix rappelant l'épouvantail des champs) et par la technique du jeu (l'animateur couché sous un banc, dissimulé, et tenant debout, des deux mains, les deux marionnettes, à gauche et à droite du banc) est inconnue dans l'Europe Occidentale. L'auteur supposait, dès 1958, son origine balkanique qu'il liait au »liknites« des coutumes carnavalesques de Grèce, et y voyait une importation turque. Grâce aux renseignements de deux participants du Congrès de Liège, M. Démétrios Loucatos (Athènes) et M. Pertev N. Boratav (Ankara-Paris), il est à même de constater, pour le moment, que la marionnette du type »liknites«, en Grèce, n'existe pas (la dénomination même a été employée par Darokins, d'après Vizyenos, et est inconnue parmi le peuple de Thrace), mais qu'il est répandu en Asie Mineure, parmi les Turkmènes de l'Anatolie Méridionale!

L'auteur regrette le trop grand retard avec lequel il a pu prendre note des explorations des collègues bulgares qui, en 1954 déjà (1), ont rencontré ce même type de marionnette dans la région de Dobroudja (planche VI, B, p. 144/145).

Grâce aux données récentes, recueillies par M. Nikola Bonifačić Rožin, il devient plus aisé de suivre le chemin de migration de notre marionnette. Avant de s'établir en Slovénie, elle s'est répandue en Croatie, en venant de Bosnie et de la région de Dubrovnik (Konable), tout en étant connue aussi chez les Albanais. Les explorations bulgares permettent de suivre son chemin à travers la Péninsule Balkanique et de s'arrêter, grâce à la mention d'un auteur turque, M. Ali Riza Yalğın, en Asie Mineure!

Il ne faut, toutefois, voir qu'une variante typologique de la marionnette en question, si M. Bonifačić Rožin mentionne la marionnette seule du Tadjikistan. Cette marionnette-ci est, d'après son genre, en effet une marionnette »guignol«, répandue, d'après M. P. N. Boratav, aussi dans la partie arménienne de la Turquie. On la rencontre dans les Balkans (en Serbie), elle a eu sa diffusion dans l'Europe toute entière, et est appréciée surtout par les ventriloques.

La carte à la p. 163 représente le chemin supposé de migration de notre type de marionnette: des spectacles à deux marionnettes (légenda no. 1) et de ceux à une marionnette seule (légenda no. 2). Il est probable que la marionnette du type tadjique ait pénétré l'Europe dans l'antiquité ou, au plus tard, au moyen âge, par l'intermédiaire des jongleurs ambulants. Le spectacle à deux (ou trois) marionnettes n'est entré aux Balkans, vraisemblablement, qu'avec l'occupation ottomane. Si les spectacles à une marionnette seule rappelant le guignol se sont bien répandus dans tout l'Occident, on se demande, si ceux à deux (ou trois) marionnettes aient franchi les frontières ethniques slovènes. Théoriquement, ils auraient pu s'établir partout, où les Turcs avaient mis pied, mais on en trouverait difficilement dans l'Europe Occidentale. Les données en font défaut.

Bien que les données recueillies jusqu'à présent ne soient que sporadiques, incomplètes et, parfois, vagues, la notion de la marionnette traditionnelle you-

goslave s'est tellement élargie qu'on ne peut point la considérer tout simplement »yougoslave«. Les explorations systématiques des régions en question — à partir de la Slovénie jusqu'aux contrées du Pamir — ne tarderont pas d'établir une continuité frappante et de mettre en lumière un type de marionnette que ne mentionne aucune histoire des marionnettes et qui, jusqu'à présent, n'a même pas de nom!

Voilà donc un nouveau sujet de recherche assez intéressant des points de vue régional et international.

BALADA O MAŠČEVANJU ZAPUŠČENE LJUBICE

Zmaga Kumer

Začelo se je s komentirano radijsko oddajo terenskih posnetkov slovenskih ljudskih pesmi, ki je vsebovala opazko, da pesmi najstarejše oblike nimajo kitic, ampak so sestavljene iz posameznih, zapored se vrstečih verzov. Ta opazka je vzpodbudila kostelskega rojaka J. Gregoriča, da je v Glasniku Slovenskega etnografskega društva (l. II, št. 4) objavil eno takih najstarejših pesmi, kakor si jo je bil v mladih letih zapisal v domačem kraju. Objava zanimivega besedila je bila povod za prvi obisk sodelavcev Glasbeno narodopisnega inštituta v Kostelu, kjer smo posneli ne le omenjeno pesem, ampak odkrili še druge redke pripovedne.

Pa je nanoslo, da je prišla v inštitut kamniška okoličanka dogovarjat se za snemanje v domači vasi, slišala kostelski posnetek in se spomnila, da tudi njena soseda znata nekaj podobnega. Tako smo našli v Vrhpolju pri Kamniku gorenjsko varianto.

Na sorodne primere v Štrekljevi in Glonarjevi zbirki je opozoril že Gregorič sam. Stvar je postala mikavna, vredna brskanja po drugih zbirkah in nenadoma se je pokazalo, da cela vrsta naših pesmi pripoveduje isto snov, čeprav vsaka po svoje. Kajpak se je vzporedno pojavila misel o morebitnem obstoju podobnih primerov pri drugih narodih. Nazadnje se je zgodba, ki se je bila začela z radijsko oddajo, končala pred skladovnico zapisov, ki naj bi ob konkretnem primeru dali ali vsaj poskusili dati odgovor na načelno vprašanje: Ali more vsakdanje življenje vplivati na nastanek oziroma razvoj ljudske pripovedne pesmi in kako?

I

Jedro o maščevanju zapuščene ljubice je vsakdanje preprosto: Fant (takoj po poroki) zbolí na smrt (in umrje), ker je bil zapustil svojo ljubico (in se oženil z drugo) pa si tako nakopal dekletovo maščevanje.

Doslej zbrano gradivo obsega 20 različno naslovljenih, bolj ali manj popolnih oziroma izrazitih primerov, ki so bili zapisani v spodaj navedenem časovnem zaporedju. Z zvezdico označeni imajo tudi melodijo, narekovaj pomeni, da je pesem navedena s prvim verzom.

- * 1. Začarani ljubec, zapisal (zps.) v Cerovcu St. Vraz leta 1837 (gl. NPI,¹ 64 sl. = Kuhač² IV, št. 1543 = SNP³ I/204 = SŽ,⁴ 104).
2. Z boleznijo kaznovana nezvestoba, zps. v Cerovcu St. Vraz pred 1839 (gl. SNP I/823).
3. Z boleznijo kaznovana nezvestoba, zps. v Cerovcu St. Vraz pred 1839 (gl. SNP I/825).
- *4. Nezvesti ljubi želi od ljube zdravja, zps. v Ziljski dolini M. Majar sredi 19. stoletja (gl. SNP I/819 = NPKS,⁵ str. 19, sl. = Kuhač II, št. 672).
5. Lambergarjeva ženitva in smrt, zps. na Gorenjskem M. Ravnikar-Poženčan pred 1841 (gl. SPKN⁶ III, 52, sl. = SNP I/18).
6. Začarani ljubec, zps. v Framu O. Caf pred 1855 (gl. SNP I/205).
7. Z boleznijo kaznovana nezvestoba, zps. v Framu O. Caf pred 1855 (gl. SNP I/824).
8. Nezvesti ljubi želi od ljube zdravja, zps. v Predvoru M. Valjavec pred 1884 (gl. SNP I/820 = Kres IV, 179).
9. Nezvesti ljubi želi od ljube zdravja, zps. v Šentjerneju na Dolenjskem Fr. Hudoklin pred 1887 (gl. SNP I/821).
10. Nezvesti fant, zps. v Makolah Lojza Šalamun (gl. njeno rokopisno zbirko v Štrekljevi zapuščini v Narodni in univerzitetni knjižnici).
10. Zapuščena se maščuje, zps. v Ihanu A. Breznik 1899 (gl. SŽ, 110).
12. »Fantič moj na Trole vandra«, zps. v Ihanu A. Breznik 1899 (gl. III. zv. njegove rokopisne zbirke v Štrekljevi zapuščini).
- *13. »Jaz bi se rad oženil«, zps. v Koblju pri Oplotnici J. Lešnik 1908 (št. 11.953 v GNI⁷).
14. »Komer se dremle, naj gre spat«, zps. pod Šmarno goro neki dijak (odlomek, pomotoma med zazibalkami v SNP IV/8180).
- *15. »Ktermu se dremle, nej gre spat«, zps. v Klečah pri Dolu Fr. Kramar 1910 (št. 8948 v GNI = SŽ, 111).
- *16. »Komor se dremle, naj gre spat«, zps. v Rovtah na Notranjskem Fr. Kramar 1914 (št. 10.444 v GNI).
- *17. »Jaz bi se pa rad uženu«, posneto na magnetofon v Vrhpolju pri Moravčah 1957 (št. 21.417 v GNI).

¹ NPI = St. Vraz, Narodne pesmi ilirske, Zagreb 1839.

² Kuhač = Fr. S. Kuhač, Južno-slovsjske narodne popevke, I—IV, V, Zagreb 1878—1881, 1941.

³ SNP = K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, I—IV, Ljubljana 1895—1923.

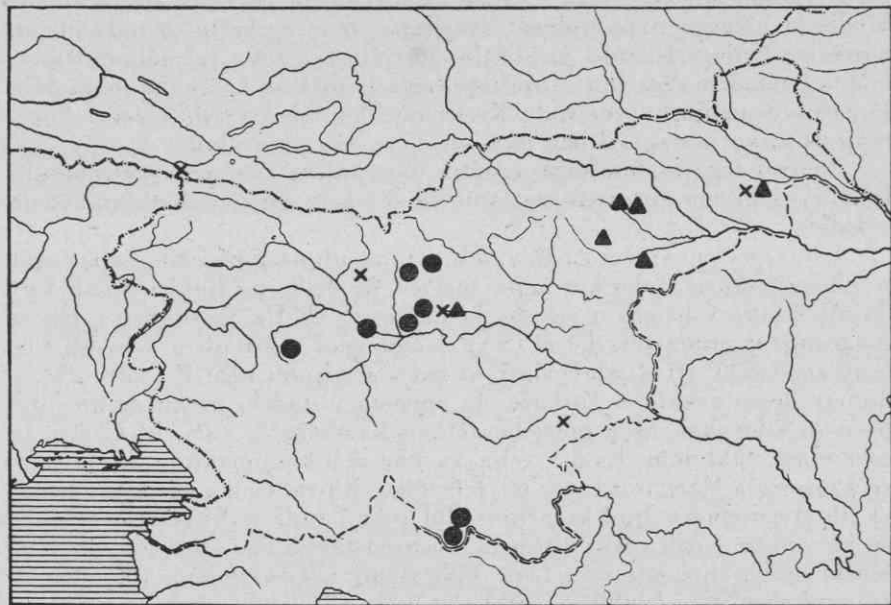
⁴ SŽ = J. Glonar, Stare žalostne, Ljubljana 1939.

⁵ NPKS = J. Scheinigg, Narodne pesmi koroških Slovencev, Ljubljana 1889.

⁶ SPKN = (E. Korytko), Slovenske pesmi krajnskiga naroda, I—V, Ljubljana 1839—1844.

⁷ GNI = Glasbeno narodopisni institut v Ljubljani.

- *18. »Mindeš, Mindeš velika vas«, posneto v Slavskem lazu pri Kostelu 1960 (št. 23.968 v GNI = zps. J. Gregoriča iz leta 1923 do leta 1925, gl. Glasnik SED II, št. 4).
- *19. »Kermu se dremle, naj gre spat«, posneto v Vrhpolju pri Kamniku 1961 (št. 24.097 v GNI).
- *20. »Mindeš, Mindeš velika vas«, posneto v Colnarjih pri Kostelu 1961 (št. 24.567 v GNI).

● - 1 ▲ - 2 X - 3

Najdišča pesmi o maščevanju zapuščene ljubice.

1. »Gorenjska« skupina, 2. »Štajerska« skupina, 3. Pokrajinsko nedoločena skupina

Priloženi zemljevid kaže pokrajinsko razširjenost pesmi oziroma najdišča naštetih primerov. Videti je, da je balada znana najbolj na Gorenjskem in Štajerskem, medtem ko so zapisi od drugod vsaj za zdaj le še izjeme; ni rečeno, da bi morebitna poizvedovanja na bodočih terenskih raziskovanjih ostala brezuspešna.

Na prvi pogled se zdi, kakor da pokrajinska pripadnost pesmi in oblikovanje vsebine nista prav nič v zvezi. Da temu ni vedno tako, po kaže motivična analiza posameznih primerov.

S tekstovnega vidika, glede na uporabljene motive, moremo vse gradivo razdeliti v tri skupine. Prva obsega št. 5, 11, 14, 15, 16, 18, 19 in 20 gornjega seznama, to je 5 gorenjskih ter enega notranjskega in 2 belo-

kranjska. Druga skupina obsega št. 3, 6, 7, 10, 15, 17, ki so razen zadnjega gorenjskega sami štajerski primeri. Tretja skupina je pokrajinsko mešana: 2 primera sta gorenjska, po 1 dolenski, koroški in štajerski (št. 2, 4, 8, 9, 12). O pripadnosti št. 1 bomo govorili pozneje.

Za prvo »gorenjsko« skupino variant je značilno, da je dejanje zgodbe postavljeno v Mengeš. Nezvesti ženin je praviloma Anzel, zapuščena ljubica pa Marjetica. Vsebinsko ogrodje balade se da strniti v naslednji povzetek: Ko se je Anzel (ali: mladi Lamberg) ženil, je naročil svatom, naj čez Mengeš grede ne piskajo in ne vriskajo, da jih ne bi slišala njegova prva ljubica. Svatje pa so se vpijanili in pozabili na naročilo. Njih vriskanje je slišala Marjetica (tudi: Jelenčika, Katra, mlada Urška) in Anzelnu zapretila. Vzela je piskerc korenčka in ga dala kuhati brez ognja in brez vode. Ko je začel korenček vreti, je začel Anzel umirati in ko je napočil beli dan, je bil že »na pare djan«.

Znotraj tega vsebinskega ogrodja so nekatere zanimive podrobnosti, ki odlikujejo eno ali drugo varianto in si jih je zato vredno natančneje ogledati.

Ustavimo se najprej za trenutek pri imenih nastopajočih oseb. Ženin se imenuje Anzel, tako kot n. pr. mrtvec, ki pride po ljubico (SNP I/61 do 63), fantič v baladi o velesovski nuni (SNP I/273), snubec v pesmi o ugrabljeni mlinarjevi hčeri (SNP I/238), mož v baladi o nezvesti pobegli ženi (SNP I/142) ali čevljar, ki mu umre ljubica (SNP I/221—23) — da navedemo nekatere. To kaže, da imenom v ljudski pesmi ne gre pripisovati kdovekakšnega pomena. »Mladi Lamberg« v varianti št. 5 je še celo samo naključje. Enako velja za ime ženske junakinje, ki je največkrat resda Marjetica, sicer pa Jelenčika, Katra, Urška — sama imena, ki jih srečujemo v ljudski pripovedni pesmi tudi v drugačnih zvezah, pa bi zato ne mogli trditi niti tega, da predstavlja eno ali drugo določen ženski osebnostni tip, kot je o Lepi Vidi menil I. Grafenauer (gl. njegovo knjigo Lepa Vida, Ljubljana 1943, str. 9).

V četrto variantah (št. 14, 15, 16, 19) je značilen uvodni verz *Komur se dremlje, naj gre spat*, ki nastopa še v neki drugi pripovedni (gl. SZ, 131: »Mati skrbi po smrti za otroke«. Srečamo pa ga tudi v ljubezenski pesmi (SNP II/1761—65), kjer se celo bolj smiselno nadaljuje kot v pripovedni: ... *men se ne dremlje, pa ne grem. / Jaz bom pod oknom čakala / mojga preljubga šoceja*. Šašelj jo ima v Bisernicah I, str. 121 in II, str. 81 med nabožnimi, ker je besedilo spremenjeno: ... *čakala bom Jezusa*, in opozarja na variante pri Štreklju v SNP III/4880. Štrekelj je našel tej pesmi tudi hrvaško varianto. Navaja jo med svatovskimi in se glasi (SNP III/5460): *Hajda spat, hajda spat / koji ste pospani. / Ja nejdem, je nejdem, / ja nisem pospana. / Ja si bom, ja si bom / dragoga čakala*. Verzi so vsebinsko dovolj navadni, da ni treba iskati kakršnih posebnih zvez ali medsebojnih vplivov slovenskega in hrvaškega primera, pač pa gre zgolj za enakšno izraznost. Saj se da isto misel povedati tudi z drugačnimi besedami, kot dokazujejo nekatere variante slovenske ljubezenske pesmi, n. pr. SNP II/1760: *Kdor je truden, naj gre spat, / jaz*

pa bom bedela, / ljubiga bom čakala, / pri oknu bom sedela. Tudi tak uvod je najti med pripovednimi, kot priča varianta pesmi Nezvesta gospa in tri straže (SNP I/146): *Keri je truden, naj gre spat, / jaz nesem trudna, nedem spat, / k meni pa pride šribar mlad.* Štreklju se je zdel tak začetek nenavaden za pripovedne pesmi, zato je odlomek prvih dveh verzov naše balade — pisan napačno kot štirivrstična kitica — uvrstil med zazibalke; pomote ni opazil niti Glonar, ko je dokončno urejal SNP IV, čeprav je sodeč po SZ, 111 moral pesem poznati. Drugi verz se namreč ne ujema več z ljubezensko, kakor je to še pri obeh drugih pripovednih s tem začetkom, ampak takoj preokrene v zgodbo: ... *kakor je storio Anzel mlad.* Ker vsebinsko med temi pesmimi ni nobene zveze in se ujema zgolj po metričnem obrazcu — trodelnem osmercu —, bi mogli sklepati, da je prav ta povzročil prehajanje uvodnega verza iz ene pesmi v drugo. Kje naj bi bilo njegovo izhodno mesto, je težko reči. Smiselni okvir prve kitice navedene ljubezenske pesmi bi govoril za to, da je nastal v zvezi z ljubezenskim besedilom, čeprav po drugi plati učinkuje povsem kot navadni začetki pripovednih pesmi in bi lahko izviral iz katere teh.

Ob naslednjih dveh verzih: *Do polnoči je sladko spav, / po polnoči je svate zbrav* se spomnimo podobnega mesta iz stare balade z motivom incesta »Brat ubije sestro« (SZ, 159), kjer je rečeno o deklici, da je *Do polnoči igrala, / po polnoči spevala.* Srbohrvaško paralelo vsebuje n. pr. znana epska pesem »Smrt majke Jugovića« (Vuk⁸ II, št. 47), kjer se pripoveduje o konju mladega Damjana, da ga je bil gospodar naučil *do ponoči sitnu zob zobati, / od ponoči na drum putovati.* Spet primer za to, da ljudska pesem ne nastaja izcela kot umetna, ampak je povečini mozaik, v katerem so kamenčki znana izrazna sredstva, ki so do neke mere jezikovno in etnično neopredeljiva, ker so skupna širšemu krogu ljudskih plasti enake kulturne stopnje, enakšne miselnosti.

Omemba Mengša v vseh variantah »gorenjske« skupine in pa to, da so jih večinoma našli prav v mengeški okolici, bližnji in daljni, nam daje pravico misliti, da je ta oblika balade o maščevanju zapuščene ljubice morebiti nastala nekje na vzhodnem Gorenjskem, v podnožju Kamniških planin. Od tod se je prenesla na Notranjsko in med Kostelce, ki krajevnega imena Mengeš niso poznali dovolj, pa se jim je zato sprevrlo v Mindedš. O tem, kako naj bi prišla balada med oddaljene Kostelce, bodisi ob neposrednem stiku z Gorenjci ali po posredovanju Dolènjcev kot vmesnega člana med Gorenjsko in Belo krajino, za zdaj ne moremo kaj določnega reči. Prvo je verjetnejše, ker je balada na Dolenjskem pravzaprav neznana. Za vprašanje, kdaj naj bi se bili Kostelci z balado seznanili, utegne biti važen podatek, da je pesem po Kostelu širila starka, na pol dninarica, na pol beračica, po imenu Minca Hatova, rojena okrog 1820, doma menda iz vasi Vrh. Če je pesem slišala v mladih letih

⁸ Vuk = Vuk. St. Karadić, Srpske narodne pjesme, Beograd 1952, knj. I.

od starejših pevk, je morala biti balada v tistem okolišu znana že nekako ob koncu 18. stoletja ali vsaj v začetku 19. stoletja.

Uporaba Lambergovega imena, ki sicer zanj ni nobenega pravega razloga, postane razumljiva, če upoštevamo, da so bili najemniki mengeškega gradu od 16. stoletja dalje Lambergi⁹ in da je spomin nanje ostal živ vse do današnjih dni.

Piskanje in vriskanje svatov, ki ga hoče ženin prepričati, bi utegnilo biti v zvezi z vožnjo nevestine bale ali s svatovskim sprevodom na poročni dan. V obeh primerih po stari šegi ne gre brez godcev in vriskanja, kar ni le izraz dobre volje, ampak hkrati obrambno dejanje zoper uroke.¹⁰ Če torej svatje pozabijo na ženinovo prepoved, jih gotovo ni zapeljala samo pijanost, čeprav se v pesmi izrečno omenja. Bilo bi zoper tradicijo in neustrezno razpoloženju, če bi se svatovski sprevod pomikal skozi vas molče in tiho. Glagola »iti« v tej zvezi ni treba jemati dobesedno, saj govori varianta št. 15 o vožnji s konji (*ko bte furali*), št. 19 pa celo o ježi (*ko bote čez Mengaš jezdila*), ki je opisi gorenjskih ženitovanjskih običajev nasploh ne omenjajo.

Za stare balade je značilno, da ne izgubljajo besed z opisovanjem, ampak z nekaj verzi povsem osvetlijo prizor. Taka zgoščenost sloga odlikuje tudi »gorenjsko« obliko naše balade, ko govori o Anzelnovi svatbi. Dejansko jo komaj nakaže, pa vendar zaživi pred nami v vsej bahavi prešernosti. Lahko si predstavljamo na okrašenih vozovih sprevod veselih svatov, ki nekoliko vinjeni vriskajo na vse grlo, da bi skoraj preglasili godce. Kajpak je takoj vsa vas pokoncu in hrup prodre tudi do kamrice ženinove prve ljubice, ki brž razume, kaj hrup pomeni. Za Anzelna je to usodno.

Ljubičino maščevanje je v dveh variantah, Breznikovi iz Ihana (št. 11) in Kramarjevi iz Kleč (št. 15) posebej utemeljeno: *Marjetica na prag stoji, / svojga sinka pa v rok drži* (št. 11). Ihanska še doda: *Anzel vzame vojstar meč, / vadseka sinčka glavco preč*. Ta dva verza sta verjetno kasnejši dodatek in izvirata iz drugih balad. Praviloma ju srečujemo v oni znani »Draži je brat od ljubega« (SNP I/711—14) z začetkom *Dekle je prala srajčki dve, kjer se navadno glasita: Fant potegne ojster meč, / odseka ljubci glavco preč*. Malo drugače zvenita v baladi o detomorilki, ki jo za kazen obglavi oče njenih otrok: *Potegnil z nožnic ojster meč, / je orgel Urški glavco preč* (SŽ, 119). Dekletu je v tej baladi ime Urška in fantu Anzelj, kakor v našem primeru. Morda je to golo naključje, morda pa niti ne, če upoštevamo, da je pesem o detomorilki zapisal M. Ravnikar-Poženčan na Gorenjskem, verjetno v Selih pri Kamniku, medtem ko je naš primer iz Ihana. Kraja sta dovolj blizu, da so možni obojestranski vplivi in prehod verzov iz ene balade v drugo.

⁹ Gl. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1957, str. 195.

¹⁰ Prim. Fr. Remec, Ženitovanjski običaji na Gorenjskem. Letopis Matice Slovenske 1885, 101, 105; B. Orel, Slovenski ljudski običaji, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, 282—292; V. Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960, 202.

Razen v navedenih dveh variantah si Anzel v vseh drugih nakoplje ljubičino maščevanje le s tem, da jo zapusti in se oženi z drugo. Užaljeno dekle mu v večini variant požuga s prstom in v nekaterih še zagrozi. N. pr. v št. 15: ... *na bodeš imov sreče ti*, ali v št. 11: *Jest t, bom nardiva,*¹¹ *k, se, t na zdi*. V št. 16 in 19 mu naravnost napove smrt: *Preden bo jutri beli dan, / boš pa ti že na pare djan*.

O dekletu ni nikjer rečeno, da je čarovnica, razen v št. 5, v kateri Lambergejeva mati svari svate, češ da jih ne sme slišati Marjeta, *ker je huda coprnca*. In vendar Anzel v vseh primerih umre zaradi ljubičine čarovnije, ki je v tem, da si dekle pripravi korenja in ga skuha v lončku *brez vsakga ognja in vode, / brez vsake božje milosti* (št. 18). V št. 16 je piskrc *kofren*, to je bakren, poln korenja in ga je treba postaviti sredi veže. V št. 5 ima dekle čarodejni koren spravljen v kamrici oziroma v kleti (... *dajte od kamrce, keldra ključ, / čem postaviti mu koren*), medtem ko v št. 18 teče v *svetlo kamrico*, odpre *škrinco malano* in vzame *ven korenčke tri*. V št. 11 skuha razen korenin še koprive, po oboje pa gre posebej v *planinco zeleno*. Čarovni značaj tega kuhanja najbolj razodeva okolnost, da zanj ni treba ognja in vode, niti »božje milosti«. Kakor znano sta ogenj in voda očiščujoča elementa, nasprotna čarovnijam in čarovnicam. Izraz *brez božje milosti* nam postane razumljiv, če pomislimo, da vsebujejo besedila zagovorov zoper bolezní in uroke praviloma nabožne formule in razne blagoslove; čarovno kuhanje, ki naj ima prav nasprotni učinek, mora torej nujno biti *brez božje milosti*. Kakšen koren oziroma korenine naj služijo za čarovnijo take vrste in čemú bi bilo treba dodati še kopriv ali pa kuhati v bakrenem lončku, se mi z dosegljivo literaturo doslej ni posrečilo odkriti.

Učinek časovne kuhe se kmalu pokaže. S pristno baladno redko-besednostjo povedo štiri variante od šestih: *Korenče začne zavrevati, / Anzel pa umirati* (št. 19; enako št. 11, 16, 18). Tudi smrtni boj je kratek: *Predno ko biv je beli dan, / so Anzelna že na pare dal* (št. 19; podobno št. 15, 16). V št. 11 umre Anzel že med čarovno kuho: *Kropilce začnejo vrevatá, / Anzelna na pare devatá*. V št. 15 in 16 zboli o polnoči: *Ura bije polnoči, / Anzel že bolan leži oziroma Anzelna že govavca boli*. Št. 16 o čarovniji sploh ne govori, domnevamo pa jo ne le iz primerjave z drugimi variantami, ampak tudi iz ljubičine grožnje, češ da ne bo imel sreče. V št. 5 se bolezen razvije malo počasneje: Lambergar sicer takoj po vrnitvi domov potoži, da ga *glava zlo boli* in mati domneva, kaj bi utegnil biti vzrok, vendar je Lambergar šele tretji dan *zlo bolan* in šele osmi dan je pokopan.

Medtem ko motiva o čarodejni kuhi, ki povzroči smrt, ni najti v nobeni drugi slovenski pripovedni pesmi, pa je njen učinek opisan na način, ki ga poznamo že od drugod. Gre za balado o fantiču, ki sreča »mrtvaško kost« in jo sune z nogo, zato pa mu »mrtvaška kost« zagrozi kakor ljubica v našem primeru št. 16: *Preden bo jutri beli dan / boš že*

¹¹ Narediti = nekomu nekaj pričarati, začarati koga (Pleteršnik).

ti na pare djan (SŽ, 148). Kakor Anzelnu se zgodi tudi fantiču: *Komej je vurca polnoči, / fantič že bolan leži, / preden je biv pa beli dan, / fantič je že na pare djan (SŽ, 149)*. Balada o mrtvaški kosti se je pela — in jo poznajo še zdaj — skoraj izključno v kamniškem okolišu, tako kot »gorenjska« oblika obravnavane balade. Nič čudnega torej, če imata skupne poteze.¹² Da najdemo navedene verze ne le v št. 15 iz Kleč, v št. 19 iz Vrhpolja oziroma podobne v št. 5 iz Sel (?), ampak tudi v št. 16 iz Rovt na Notranjskem, je samo dokaz več, da je balada v tej obliki iz kamniškega kota nastopila svojo pot proti zahodu na Notranjsko in proti jugu, v Kostel.

Z ženinovo smrtjo se balada praviloma konča (gl. št. 5, 15, 16, 19), tako da so sklepni verzi v Breznikovem zapisu iz Ihana (št. 11) dejansko nepotreben epilog, ki s pripovedovanjem o begu prestrašenih svatov in o sedmini namesto svatbe učinek pesmi prej oslabijo kot povečajo. Drugače pa je s kostelsko varianto (št. 18), ki sledi gorenjskim do verzov *Korenček začne zavirati, / Anzel mlad pa umirati*, potem pa zaobrbe na drugo pot. Iz naslednjih verzov razberemo, da poskusi Anzel v zadnjem trenutku odvrniti smrt s tem, da pošlje nekdanji ljubici Jelenčiki sporočilo z nenavadno ponudbo: *Nemój, nemój Jelenčika, / pri tej bom spav samo eno noč, / pri tebi bom pa druge vse*. Jelenčika se ne da preprositi, ampak vztraja pri tem, kar je bila sklenila: *Neču, neču, Anzel mlad, / ti moraš umirati*.

Motiv, da umirajoči ženin pošlje sporočilo nekdanji ljubici, veže kostelsko varianto in preko nje vso »gorenjsko« skupino s »štajersko«, ki je temo o maščevanju zapuščene ljubice sicer nekoliko drugače oblikovala.

Za »štajersko« skupino variant je značilno, da je ženinova nezvestoba prvi ljubici socialno pogojena: Na prigovarjanje sorodstva (v št. 6 in 7 po lastni volji) se fant odreče revne ljubice in poroči bogato dekle. Takoj po poroki ali vsaj kmalu potem zboli, umreti pa ne more, dokler ga prva ljubica ne obišče, s čimer naj bi bilo nekako naznačeno njeno odpuščanje.

To vsebinsko jedro je v posameznih primerih dosti različno oblikovano. Še najbolj se ujemajo št. 3, 10, 15 in 17, medtem ko je v št. 6 in 7 vse polno stranskih motivov, zaradi katerih učinkuje zlasti št. 7 nekoliko gostobesedno, čeprav pripadajo uporabljena izrazna sredstva starejšemu pesemskemu stilu.

Most med »gorenjsko« in »štajersko« skupino tvori št. 6, ker do polovice besedila vsebuje značilne motive obeh skupin. Tako n. pr. edina izmed »štajerskih« sporoča za ženina in ljubico imeni (Anzel, Micka). Tudi začenja pripovedovati zgodbo v 3. osebi, vse druge pa v prvi,

¹² Seveda je treba dopuščati tudi možnost, da gredo te skupne poteze na račun pevca, ki je imel v spominu obe baladi, pa so se mu motivi zapletli, tem laglje, ker je v obeh isti metrični obrazec.

čeprav je uvodni motiv isti: Fant bi se rad oženil, pa nima »glihe«,¹³ kajti ljubica, ki bi mu bila »gliha«, je revna (št. 6: prevbožnih ljudi; št. 17: revnega stanu; št. 10: pregmaj ljudi; št. 13: premojstersko). Odloči se torej za poroko z bogato, svatom pa naroči, naj ne »krikajo«, ko bodo šli mimo njegove prve ljubice, ker bi jo to užalostilo. Namesto bojazni pred morebitnim maščevanjem je v št. 6 nagib za prepoved samo še nekakšna obzirnost do dekletove žalosti. V drugih variantah »štajerske« skupine tega ni, ampak se ženin navadno izgovarja na prigovarjanje sorodstva: *Žlaho bom jas ubogal, / bogato dekle vzel* (št. 13). Povsem drugače zveni začetek v št. 7 s posmehljivim fantovim vprašanjem, ali bo ljubica kaj žalovala, ko se bo oženil v deveti deželi z bogato vdovo. Ljubičin odgovor *O kaj bom jaz žalovala, / žaloval boš koj ti sam*, se zdi skoraj kot prikrita grožnja. Pravo grožnjo vsebuje spet št. 6. Uvajata jo verza, ki ju poznamo že od drugod: *Micka je na pragu stala, / vse je dobro slišala* (prim. SNP I/752—72 »Previdno dekle«). Grožnja je znatno medlejša kot v variantah »gorenjske« skupine: *Pred ko bo dva dni / boš rad pome poslal*. V drugih »štajerskih« variantah ni o tem niti sledu, če izvzamemo verz *Vem, ne bom več dolgo živ* v št. 3, ki bi bil lahko izraz slutnje, da ženitev kljub bogastvu ne bo prinesla sreče.

Ženin dejansko kmalu po poroki zboli. Posamezne variante povedo to na razne načine. N. pr.: *H poroki so šli veseli, / od poroke uže žalostni* (kajti ženin zaprosi za posteljo, da bo legel vanjo; št. 7) ali *Je v jutro bil zaročen, / večer bolen leži* (št. 10) ali *Tjeden celi še ne mine, / ljubi močno zbéteža* (št. 3). Vzrok bolezní zamolčijo po vrsti vse variante. Kljub temu z veliko verjetnostjo domnevamo, da je tudi tu kriv nekakšen čar kot v »gorenjski« skupini. Morda so ustrezni verzi kasneje izpadli, kajti št. 6 (sic!) omenja čaranje vsaj na koncu, ko se dekle prepozno pokesa češ: *Nesrečna copernija, / ko sem se je naučila! / Zlodej vzemi baba, / ko me je naučila!* Morda pa je bila »štajerska« oblika balade že od vsega začetka vsaj v večini variant (kot smo omenili, je št. 6 nekakšen most med »gorenjsko« in »štajersko«) toliko modernejša, se pravi mlajša, da se je zdelo nepotrebno govoriti o čaranju, ko je kazen za nezvestobo že tako terjal sam ljudski čut pravičnosti in bi nenadna bolezen v tej zvezi nikogar ne začudila. Saj vemo iz drugih pesmi,¹⁴ da se smatra

¹³ S tem uvodnim motivom se začenja tudi balada *Nevesta umrje*, varianta, ki je objavljena v SNP I/227 in jo je zapisal Ravnikar-Poženčan nekje na Gorenjskem, najbrž v Selih. Le ime fantovo je drugo: *Ožbalt bi se rad oženil, / Ožbalt, ki je lep in mlad, / pa za gliho dolg ni zvedil, / ni si mogel prave zbrat*. — V nadaljevanju pripoveduje pesem, da je Ožbalt končno zvedel za lepo Nemkinjo in jo zasnubil, a ona že pred poroko umrje, za kazen, ker se je bila zaobljubila Mariji, pa je besedo prelomila. V nekem smislu je ta balada pendant naše: tam umrje ženin, ker je prelomil besedo prvi ljubici, tu pa nevesta, ker je prelomila obljubo devištva.

¹⁴ V SNP so variante sicer samo iz Bele krajine in Hrvaškega Zagorja, a Štajerska ima z obema pokrajinama v folklornem pogledu mnogo skupnih potez.

za manjše zlo *cerkvo razgraditi / neg divojko na vero ljubiti*, kajti *cerkva bi se zopet zagradila, / a divojka vere ne dobila* (SNP II/2352).

Medtem ko v »gorenjski« skupini čar takoj učinkuje smrtno (razen v št. 18, gl. str. 7), je v »štajerski« nezvesti ženin obsojen najprej na bolezen. V št. 7 je naravnost rečeno, da je ležal *celih sedem let, / da se je uže meso ločilo / od njegovih belih kosti, / duša se ne more ločiti / ode trupla grešnega*. Število sedem je tu zgolj stilni element brez stvarnega pomena. Tudi pri opisu bolezni se ne misli na nekaj konkretnega, medicinsko opredeljenega. Pesem hoče reči le, da je bila bolezen huda, mučna in morda nenavadna. Opis se v ljudski poeziji uporablja tudi v zvezi z drugačno temo kot nekakšna stalna rečenica. Tako ga vsebuje n. pr. legendarna pesem o sv. Barbari, pomočnici ob smrti (SNP I/649: *Jān sedam let boban leži, / da se meso voč oh kosti, / pa le še, le še smrti ni*) ali v pesmi o mlinarju in smrti (SZ, 155 sl.: *En let en dan bolan leži, / meso se mu od kosti vali, / smrti pa le še ponja ni*) ali končno v pesmi o bolnem pobiču, ki mu je tičica zaupala pogovor treh deklic (ena je dejala, da bo *tak naredila / svojmu preljubimu, / de bo tak dolgo ležal / na smertni postelji bolan, / da se bo meso od kosti ločilo, / de si bo prosil smerti sam*; SNP I/822). Citati so vzeti iz gorenjskih variant pesmi, kar kaže, da izrazna sredstva ljudske pesmi niso last samo določenega geografskega področja, vsaj ne vedno.

Druge »štajerske« variante bolezni ne opisujejo, vendar se da o njej iz nadaljnega besedila posredno sklepati. Rečeno je namreč, da bolni ženin pošlje po svojo ljubico. To se pravi, da je njo sumil kot povzročiteljico bolezni in zato od nje pričakoval pomoči. Vsekakor brez nje ne more umreti, to, da smrt odlaša pa pomeni, da bolezen ni ena izmed »ta hitrih«. V št. 6 ženin sam piše ljubici; dvakrat je zaman, tretjič ga usliši; to je varianta, v kateri ljubica ob poroki zagrozi, da bo še rad poslal ponjo. V št. 10, 13 in 17 prosi bolnik svojo ženo, naj gre po ljubico. Žena mu ustreže in dekle pripelje, medtem ko se v št. 5 na enako prošnjo razsrdi. Vendar se bolniku želja izpolni, kajti *ljuba se je z srca djala / no je taki k njemu šla*. V št. 7 pošlje žena na možovo prošnjo sla, *hitrega no čerstvega*; sporočilo je namreč treba poslati v deveto deželo.

Ljubica sprva noče nič slišati, češ: *Še kaj bi jaz taj hodila, / ker sem pregmaj ludi* (št. 10), ali: *Kaj bom jaz taj hodila, / ker sem premojstrana* (št. 13) oziroma: *Kaj bom jaz s teboj hodila, / k sem preravnega stanu* (št. 17). Se pravi, da zavrne prošnjo z enako utemeljitvijo, s katero je bil prej ženin utemeljil svojo odločitev za poroko z drugo. Št. 3 in 6 smo že prej omenili. V št. 7, ki je sploh gostobesednejša, se ljubica brani, češ da mu ne more pomagati, naj kar žaluje, *naj jemu le pomagajo / vsi njegovi beli tolarji / no njegova bogata vdova*. Torej ljubica tudi v tej varianti zavrne bolnikovo prošnjo z njegovimi lastnimi posmehljivimi besedami. Zavrnitev ponovi še potem, ko že pride k njemu, česar v drugih variantah ni. Ljubičine besede zvenijo deloma kakor Marijin odgovor v pesmi o brodniku, ki Marije ni hotel prepeljati čez vodo, a jo je potem, ko se mu je za kazen ladja potapljala, klical na pomoč (prim.

SNP I/523—37): *Ne morem ti pomagati, / pomagajo naj krajecarji / in tisti beli zeksarji*. Pesem o Mariji in brodniku je ena najbolj razširjenih in še danes živih pripovednih pesmi. Vendar ni nujno, da bi bila neposredno vplivala na našo balado. Lahko je skladnost besedila posledica podobnih okoliščin, ki so v obeh primerih povzročile, da je prišla do izraza ljudska povračilna miselnost: Kakor se posojuje, tako se vračuje!

Zaključku »štajerske« oblike balade je utegnila kumovati ljudska uvera, da na smrt bolni ne more umreti, dokler ne doseže sprave s svojimi sovražniki oziroma, da je treba bolniku na smrtni postelji vse odpustiti, sicer bi umrl zelo težke in strašne smrti.¹⁵ Podatek o tem imam samo z Dolenjskega in Koroškega, vendar ni rečeno, da uvere drugod ne poznajo; saj v bistvu ni nič nenavadnega, ampak temelji na vsakdanjih, psihološko razumljivih izkušnjah. Dejansko se je že primerilo, da kdo kar ni mogel umreti, dokler ni dosegel, kar je s poslednjimi močmi želel ali dokler se ni ugodno razrešilo, česar se je bal. Kakor da je bila neka napetost v človeku, ki je bila močnejša od smrti. Ko mu je odleglo, je napetost popustila in je lahko umrl. Med vzroke za tako napetost spada nedvomno želja, da bi šel človek »spravljen« s sveta, da bi ne bil še v spominu osovražen. Iz težnje po olajšanju smrti so nastali tudi prenekateri obsmrtni običaji. Nekateri vsebujejo še predkrščanske elemente, drugi so po izvoru že krščanski. Mednje spada n. pr. kropljenje z blagoslovljeno vodo in prižiganje blagoslovljene sveče,¹⁶ o čemer poroča prav zaključek naše balade.

V št. 5, v kateri je ljubica sama prišla k umirajočemu, čeprav žena ni hotela iti ponjo, zadostuje, da dekle stopi v hišo, pa bolnik umre. V št. 17 mu najprej poda desnico — pač v znamenje sprave —, nato pa vzame v eno roko *glažek žegnane vode*, v drugo *jeno svečo žegnano*. *Ko je dekle to storila, / on je hmirati začev*. V št. 10 in 13 prinese *en glaš friške vode* namesto blagoslovljene; ko jo izpije in mu ona užge oziroma da v roko blagoslovljeno svečo, ženin umre. Kaj je prvotnejše v tej zvezi, »friška« voda ali blagoslovljena, je težko reči. Moglo bi biti eno in drugo. Ker jo prinese v kozarcu, je skoraj bolj verjetno prvo. Po drugi strani pa bi škropljenje z zelenim rožmarinom v št. 6 kazalo na blagoslovljeno vodo, četudi v tej varianti ni izrečno omenjena. Vendar je tu še posebej potrebna kot sredstvo zoper čarovnijo. Kakor smo že omenili, se dekle v št. 6 naravnost obtoži čarovnega dejanja (gl. str. 175) in nazadnje obupa nad seboj rekoč: *Oči si bom zavezala, / v vodo bom skočila!* V št. 7 ljubica najprej z besedami izrazi odpuščanje, potem prime v levico bolnikovo *tenko srajčico*, v desnico *vošeno svečico* in nekako zagovori umirajočega: *Loči se, loči duša proč / ode trupla grešnega / no pojdi, kam si se poslužila!* Učinek je popoln: *Teh besed še ni izgovorila, / duša se je uže ločila proč*. Ta prizor spominja na staro navado iz Tuhinjske doline:

¹⁵ B. Orel, Slovenski ljudski običaji. Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, 304; prim. tudi M. Jagodič, Narodopisna podoba Mengša in okolice, Mengeš 1958, 135.

če je umiral otrok, tako majhen, da še ni bil pri birmi, so poslali po botra ali botro, da je položil na otroka krstno srajčko (!) in držal v roki blagoslovljeno svečko; brez tega bi otrok ne mogel umreti.¹⁶ Dokler ne vemo, ali je podobna navada še drugod znana, oziroma ali velja kje tudi ob smrti odraslih, si s tuhinjskim običajem ne moremo kdovekaj pomagati pri razlaganju prizora naše balade. Domnevamo lahko samo, da gre v pesmi za neki doslej neznan običaj lajšanja smrtnega boja in ne zgolj za pesniško domisljico kakor bi sodili iz samega baladnega besedila.

Variantam št. 10, 13 in 17 je na koncu pridejanih še nekaj verzov — opozorilo fantom, naj ne zapuščajo zaljubljenih deklet oziroma v št. 17 tudi staršem, naj deklet ne branijo fantom. Verzi so odvečen in očitno kasnejši dodatek, narejen po vzorcu novejših sentimentalnih ljubezenskih pesemskih storij. To se v št. 10 in 17 razodeva že na zunaj: medtem ko so vse kitice baladnega besedila dvovrstične in se pri petju glede na štiridelni napev ponavljajo, tvorijo kočni verzi prave štirivrstične kitice.

Tretja skupina obsega pet variant, št. 2, 12, 4, 8, 9, ki so vse razen ene vzete iz SNP, tamkaj razvrščene pod dvema naslovoma: *Z boleznijo kaznovana nezvestoba* (SNP I/823) in *Nezvesti ljubi želi od ljube zdravja* (SNP I/819—821), čeravno spadajo skupaj. Značilnost te skupine, ki pokrajinsko ni omejena, je poudarek na nacionalnosti: fant zapusti svoje deklet, ker si je v nemški deželi, kamor je bil »vandral«, našel Nemko za ljubico.

»Vandranje« na Nemško (v št. 12 in 9 konkretno na Tirolsko oziroma v št. 8 na Štajersko-Vobrštajerje), ki ima samo po sebi sicer res kulturno zgodovinsko in socialnoekonomsko ozadje — naši ljudje, zlasti obrtniki so hodili v tujino deloma zaradi strokovne izpopolnitve pri tujih mojstrih, deloma zaradi zaslužka, bodisi za daljšo dobo ali le sezonsko, in pri tem postali posredniki tuje kulture — je treba v obravnavani pesmi vrednotiti samo kot odsev vsakdanjega življenja, ne da bi mu pripisovali kak večji pomen za vsebino pesmi. V št. 2 »vandranje« niti ni naravnost omenjeno, marveč je rečeno samo, da se je ljubi *svadia* in zato *mi daleč je odiša*.¹⁷

Pač pa je v vseh variantah poudarjen nacionalni moment, morda najbolj v št. 8, kjer pripoveduje fant sam, da je vedno imel dve ljubici, »Kranjico« in »Nemčico«, pa je prvo zapustil, da je šu za *vmado Nemčico / iz te lepe dzele krajnsče, / gor na Vobrštajerje*.

¹⁶ Ustno M. Šuštar po pripovedovanju očeta Janeza Šuštarja, organista iz Špitaliča.

¹⁷ Odlomek št. 2 je kot posebna pesem objavljen med poskočnicami, SNP II/4221. Zapis je Vrazov iz Ljutomera in se glasi: *Moj ljubi se je svadia, / na Nemško odiša, / Nemkinjo si zebra / za svojo ljubo!* — Iz Strekljeve opombe, da jo je Vraz zapisal skupaj s poskočnico *Tota Micka bo moja* (SNP II/2501) in jo tudi tako ritmiziral (v daktilskem distihu 5+4 z anakruzo namesto v trohejskem distihu 6+5 z anakruzo) vidimo, da Vraz odlomka ni prepoznal oziroma, da ga morebiti niti pevci niso več čutili kot del daljše pesmi. Dejansko so ti štirje verzi vsebinsko zaključeni kakor se zahteva od poskočnic.

Potek zgodbe je podoben kot v »gorenjski« in »štajerski« skupini variant, le da so primeri mestoma zelo okrnjeni, lahko bi celo rekli razkrojeni. Prvotno baladno besedilo postaja bolj in bolj ljubezenska pesem.

Medtem ko vsebuje št. 2 še verze, ki po smislu nekoliko spominjajo na ljubičino grožnjo v »gorenjski« skupini (*Naj si jo vzeme, naj, / vem, ne de dolgo živ*; prim. št. 15: ... *na bodeš imov sreče ti*) ali še bolj na ženinovo slutnjo v »štajerski« (prim. št. 3: *Vem, ne bom več dolgo živ*), se druge variante zadovoljijo z dejstvom, da nezvesti fantič na tujem zbolí (n. pr. št. 12: *Gvar pa zdaj bovæn leži*). Št. 8 še pristavlja, da je *bovæn ležou let an dan*. Takšno rečenico smo srečali med »štajerskimi« variantami naše balade, vendar ne kot nekaj posebnega, izključno njenega (gl. str. 176), zato je ne kaže jemati preveč resno. Morda je res odmev »štajerske« skupine, morda tudi ne.

Nasprotno se zdi, da verza *Dva tjedna ni preteklo, / ljubi zbéteža* iz št. 2 nista povsem samorasla. Saj beremo v št. 3 »štajerske« skupine *Tjeden celi še ne mine, / ljubi močno zbeteža*. Spričo tega, da sta oba primera št. 2, 3 iz istega kraja, Cerovca, zveza med njima ne bo le slučajna. Saj smo pravkar videli, da sta si podobna tudi predhodna dva verza:

št. 2: *Naj si jo vzame, naj, / vem, ne de dolgo živ.*   št. 3: *Pa vem, bom si jo vzea, / vem, ne bom več dolgo živ.*

Mogoče je obe pesmi zapel isti pevec, pa je za podobno vsebino nehote uporabil podobna izrazna sredstva v dobri veri, da sta se pesmi »vedno tako peli«. ¹⁸ Teoretično možno, vendar vsaj v tem primeru manj verjetno je, da bi bila podobnost posledica redakcijskih posegov zapisovalca, tokrat Vraza, za katerega vemo, da mu zapisi niso bili nekaj nedotakljivega.

Kako v št. 6 »štajerske« skupine tudi tukaj nezvesti fantič pismeno prosi pomoči svojo prvo ljubico. Št. 2 govori na dolgo o belem papirju, črni tinti, pismu in cajtingah, drugod je rečeno preprosto, da *pošto... nazaj pošila* (št. 12, 4, 8) oziroma samo *milu prosi* (št. 9).

V nadaljnjem je zveza s prejšnjima skupinama variant vidna spet v št. 2, kjer beremo, da se je ljubica ob branju pisma *močno nasmejala*, nato *pa svečo si je vužgala / za ljubga srečno smrt*. Če pomislimo na opis čarovnega kuhanja v »gorenjski« skupini, učinkujejo ti verzi kakor obledel posnetek vprič živobarvne izvirne podobe. Brez poznavanja onega

¹⁸ Po pojmovanju pevcev so ljudske pesmi nekaj, kar je last vseh in nikogar. Zato se v primeru, ko se pri snemanju ne morejo spomniti konca besedila in vedo le za vsebino, hitro izgovorijo: »Pa naj kdo drugi pridene, kar manjka!« ali: »Tako je menda bilo, pa vi popravite, da bo prav!« Z druge strani pa radi zatrjujejo, da je neko pesem tisti, od katerega so se je naučili, natanko tako pel, in se morebitnih lastnih sprememb dejansko ne zavedajo. Pri drugem opazijo, da »majčkeno drugače zavija«, zase pa so prepričani, da zvesto ohranjujejo izročilo, kot jim je ostalo v spominu.

besedila bi nam bržčas ne prišlo zlepa na misel, da gre tudi tu za neko čaranje, za učinkovanje na daljavo. Sveča za srečno smrt bi sicer lahko pomenila sredstvo za olajšanje smrti kot v »štajerskih« variantah. Da temu najbrž ni tako, sklepamo iz ljubičinega smeha, ko zve za fantovo bolezen in iz njenih besed med prižiganjem sveče: *Tak naj bo vsem gizdavcem, / kak je moj ljubi bia, / ki mene je zapustia, / no Nemško si je vzea*. Čeprav zvenijo ti sklepni verzi pesmi nekoliko šolmaštrsko moralistično, je konec po vsebini vendar dovolj baladno učinkovit, česar o drugih primerih te skupine ne moremo trditi.

Kot primer, kako se neka pesem polagoma razkrajaja, je zanimiva varianta št. 4. Uvodna kitica, ki je celo podobna začetku variant balade Z roparjem omožena,¹⁹ še obeta balado starinskega sloga, konec pa izzveni v povsem ljubezensko pesem s skoraj malo šaljivim prizvokom. Tragike ni nikjer več, zapuščena ljubica je bolj užaljena kot resnično prizadeta, kar je nekam v nasprotju z njeno resno zaskrbljenostjo v začetku pesmi (*Ona mi z rokami sklěple, / ki ji pubča dloge ni*), čeprav že takrat dopušča možnost, da se ji je izneveril (*Al je on šu k drujan dečuan, / bël le doma boun leži?*). Ko namreč dobi sporočilo o bolezni s prošnjo *Pošli mi, Suovencla, zravje, / bël mi pošli beuo smert*, mu odgovori, da mu smrti ne bo poslala, zdravje pa sama rada ima: če mu je *Nēmcla kraja daua*,²⁰ naj mu še *Nēmcla zravje da*. Konec pesmi so fantičeve tožbe o Slovenclah, ki so mu naprtile hudo bolezen in o šentrani ljubezni, ki jo je iz glave sicer spravil, *vèn iz serca kne mogoč*. Zdi se, kakor bi bil konec dodan pozneje, ko je pesem zaradi zamerljive ljubičine zavrnitve brez pravega tragičnega zaključka izgubila prvotni pripovedni značaj in se je jedro vsebine zgostilo okrog verzov *Je ti Nēmcla kraja daua, / nej ti Nēmcla zravje da*. To se pravi, ko je iz balade postala ljubezenska pesem. Dejansko srečamo verzje o šentrani ljubezni vsaj v dveh različnih ljubezenskih pesmih Štrekljeve zbirke, pa bi se našel gotovo še kak primer, če bi bolj natanko brskali tudi po drugih zbirkah. V SNP II je ena pesem objavljena pod naslovom *Ljubezen se ne da spraviti iz srca* (št. 1203: *O prešmencana ljubezen, / kaj ti imaš takšo moč! / Ja iz glave še te spravim, / al iz srca ni mogoč.*), druga spada med variante one znane Bom šel na planince (št. 1979: *Šmentri ljubezen, ki ma za no moč, / iz glave jo j spravit, iz srca ni moč!*). Ker sta navedena

¹⁹ Prim. SNP I/99—100: *Kumara po ganku šprangala ...* (zps. iz Bitnja pri Kranju in Polhovega gradca).

²⁰ Glede rečenice »kraja dati« prim. rožansko poskočnico v SNP II/4457:

Al me maš, bol pa naš,	Jes ti durca ča opram,
to je mnc za n špas,	jas ti kraja ča dam,
da le durce opráš,	ti maš druh dakle,
mavo kraja mi daš.	ča hodi k mne.

ali pa štajersko SNP II/5495:

Na kraj bi si lego,
me špata tišči,
na sred bi si lego,
tam sinek leži!

primera eden od Sv. Bolfenka v Slovenskih goricah, drugi iz Starega sedla pri Kobaridu in ker so verzi pisani enkrat kot štirivrstična kitica iz dveh distihov 8 + 7, drugič kot dvovrstična deseterska kitica 5 + 5 / 5 + 5 oziroma v našem zapisu št. 4 kot dve dvovrstični kitici obrazca 8 + 7, je jasno, da imamo opraviti s samostojnim pesemskim elementom, ki se da brez težav uporabiti v tej ali oni pesmi, če le ustreza vsebini.

Besedilo št. 12 vsebuje zanimivo protislovje: v besedah je zapuščena ljubica še dosti spravljiva (na fantičevo prošnjo, naj bi mu dala zdravje ali poslala grenko smrt, odvrne, da mu *smrti glih na prooša*, zdravje pa sama rada ima,²¹ v dejanju pa ni nič manj maščevalna kot v nekaterih drugih variantah prvih dveh skupin. Na ta način je konec pesmi povsem baladen: *Svečeco mo ja pəržgava, / Anzal precì vamedli, / pər tã prič dušo zroči*.

To protislovje si lahko razlagamo na dva načina. Po prvem bi bila varianta prehodna, že pretežno modernizirana oblika s še prvotnim koncem. Na to kaže ime Anzel in čaranje s svečo v sklepnem delu ter motiv vadrnanja in poudarek na nacionalnosti v začetku. Po drugi razlagi pa bi bil primer kontaminacija dveh različno starih variant iste pesmi. Obstoj variante starejšega tipa je na tem ozemlju izpričan z zapisom št. 11, ki pripada »gorenjski« skupini in je bil zapisan istega leta kot št. 12. Vprašanje je le, ali pomeni naš zapis št. 12 dejansko že ustaljeno kontaminirano obliko, ali povsem slučajno tvorbo. Pevka Štučkova Neža je zapisovalcu Brezniku pela vrsto drugih balad. Kaj lahko si mislimo, da bi njenemu čutu za vsebinsko arhitektoniko varianta z zaključkom z zavrnitvijo ne ustrezala, da bi je ne zadovoljila, pa bi zato — bolj ali manj zavestno — konec dodala iz starejšega primera.

Št. 8 učinkuje blede, ker je ljubičin odgovor premalo osebno prizadet, preveč ravnodušen, vse drugačen kot bi pričakovali. Na fantove prošnje, naj mu pošlje zdravje ali smrt, dekle odvrne, da zdravja ne pošlje, ker ga sama rada ima, privoščì pa mu in rada da grenko smrt — kakor da ji je na izbiro dvoje enako vrednih, enako pomembnih stvari.

Besedilo št. 9 je skoraj docela razkrojeno, komaj še sprejemljivo. Posem je morala priti na Dolenjsko, od koder je zapis, iz drugih, najbrž severnih krajev. Besede, da je fantu Tirolka »krona dala« so namreč same po sebi nesmiselne, če jih ne smatramo za spačenko iz »kraja dala« (prim. št. 4 s Koroškega). Ljubica v tem primeru ugotavlja, da ima Tirolka rajši sama zdravje, kot da bi ga dala fantiču, medtem ko velja to drugod za ljubico. Zadnjo besedo pa ima fantič, ko ugovarja, da bi mu bila Tirolka krone (=kraja) dala, zdravja pa zanj ni več, ker mu je ljubica po gozdnem vetru sporočila, da ga ne mara. Tak konec, ki je

²¹ Mimogrede bodi omenjeno, da je v naslednjih dveh verzih, ki še spadajo k ljubičini zavrnitvi, napaka. Namesto »Kã t,ja Nemka kraje zbrava« bi pač moralo biti »kraja dava«, kakor recimo v št. 4. Morda je napako naredil zapisovalec, ker besedila zaradi nerazločne izgovorjave ni razumel, ali pa je pogrešila pevka, ki se je iz enakega razloga pesmi narobe naučila in potem pela, ne da bi pomislila na smisel besed.

docela iznakažen, »spredjan«, kot pravijo pevci, je morala pesem dobiti pač šele po preselitvi na novo območje, kamor je prispela vsaj okrnjena, če že ne celo samo kot odlomek. Od balade o maščevanju zapuščene ljubice je od vseh primerov tretje skupine najbolj oddaljena, tako da bi jo skoraj bolj upravičeno uvrstili med primere splošno znane ljubezenske pesmi z začetkom *Moj fantič je na Trolsko vandrav in zaključkom Oj za bolezen so zdrabila, / a za ljubezen jih pa ni*, ki pomeni zadnji odsev naše balade.

Naposled moramo vzeti v pretres še primer št. 1, ki ga doslej nismo upoštevali v nobeni skupini. To je Vrazov zapis, ki ima v SNP I/204 naslov *Začarani ljubeč*, pri Kuhaču (št. 1545) in Glonarju (SŽ, 104) pa *Nesrečni oglednik*. Pesem vsebuje vrsto motivov, ki so za balado o maščevanju zapuščene ljubice tako značilni, da bi jih lahko uporabili za spoznavni znak. Hkrati pa zgodba odpove prav v bistvenem: junakova nevesta in maščevalna ljubica sta ista oseba, maščevanje pa ni posledica fantove nezvestobe ampak samodopadljive dekliske muhavosti. Ko je I. Grafenauer nekoč ob razbiranju ženskih imen slovenskih pripovednih pesmi mimogrede omenil tudi naš primer (glej njegovo študijo o Lepi Vidi, str. 11, opb. 4), je z večšim očesom takoj presodil: »To pač ni prvotno«. Dejansko občutimo v pesmi nekakšno protislovnost, razklanost, ki opozarja, da z besedilom ne more biti vse v redu.

Uvodni verzi predstavijo junakinjo kot Nežico s prelepe nove pristave. Nato pa se pripoveduje, kako je za Nežico zvedel mladi Ivan, dvakrat poslal k njej v ogledi, tretjič odjahal sam in jo zasnubil. Nežica je naročila, naj zbere svate, ki jima bodo enaki, *kaj ne do jako kričali, / kaj ne do jako huškali*. Doslej smo videli, da je tako prepoved vselej izrekel ženin, ker se je pač bal, da bi svate slišala njegova prva ljubica. Tu pa je Nežica sama prva ljubica in za njeno željo ni pravega razloga. Še manj prepričljivo je njeno kasnejše ravnanje. Pesem pripoveduje, da je — v nasprotju z običaji — svate pričakala stoje na pragu. *Vsi drugi se njoj vклонili, / al ne se vклонia Ivan mlad*. To in ne vpitje svatov je zbudilo njeno nejevoljo, da mu je zapretila: *Ne bo ti tega tretji dan!* To se pravi, da ženin ni kaznovan niti zaradi nezvestobe niti zaradi prelomitve prepovedi, ampak zaradi nečesa tretjega, o čemer prej sploh ni bilo govora. Kazen je taka kot jo poznamo iz naše »gorenjske« skupine: Nežica steče *na goro visoko, / korenjiče tam kopala, / v piskriček ga nalagala. / Korenjiče je zviralo, / Ivani srce vmiralo*. Namesto žene, kot v »štajerski« skupini variant, pošlje bolni ženin k dekletu svojega brata prosit usmiljenja. Navidez uspe, ko pa se vrne domov, je Ivan pravkar umrl.

Varianta iz SNP I/204 se konča z besedami: *To pa naj bude vsakšemu, / ki takši je kak Ivan mlad*. Opozorilo je spričo malenkostnega Ivanovega prestopka neumestno in dokaz več, da balada prvotno ni mogla imeti povsem take vsebine. Pri Glonarju v »Starih žalostih«, na str. 104,

teh verzov ni in tudi konec je za spoznanje drugačen, četudi se sicer Glonarjeva varianta do potankosti ujema s SNP I/204. Ker se oba, Štrekelj in Glonar, sklicujeta na Vraza, je očitno, da imamo spet enkrat opraviti z dvema zapisovalčevima redakcijama. Če je tokrat Vraz »popravljal« zato, ker je tisto opozorilo na koncu pesmi občutil kot odvečno, mu moremo to šteti vsaj med olajševalne okoliščine, dasi njegovo ravnanje načelno ni pravilno. Tudi zato ni pravilno, ker je »popravljal« pri zadnjem koncu namesto v začetku. Bistveno napako besedila vidim v tem, da je obema, nevesti in zapuščeni ljubici, ime Nežica, s čimer se nujno strneta v eno osebo. Če si mislimo, da bi bila Nežica, ki na pragu stoji gleda svate, drugo dekle kot Nežica s pristave, se na mah položaj razjasni, protislovje izgine in odkrije se domnevna prvotna oblika besedila. V nevezani besedi bi se glasilo nekako takole: Nežico s pristave zasnubi mladi Ivan, potem ko je dvakrat poslal oglednike. Kot nevesta Nežica želi, naj bi svatje preveč ne kričali (bržčas zato, da ne bi vzbujali pozornosti Ivanove prve ljubice čeprav tega ne pove naglas). Ko pa gredo svatje mimo hiše, kjer je bila Ivanova prva ljubica, jih ona, to je druga Nežica, na pragu počaka. Vsi jo pozdravijo razen Ivana (ki tako jasno pokaže, da jo je povsem zavrgel). Nežica mu to zameri in se maščuje (ker je pač občutila njegovo ravnanje kot javno, neodpustljivo žalitev).

Tako »popravljen« zgodba je ne samo logična in psihološko zadovoljiva, ampak jo je mogoče zdaj zares upravičeno uvrstiti med variante balade o maščevanju zapuščene ljubice. Njeno mesto bi bilo nekje med primeri »gorenjske« skupine, ker jim je vsebinsko bližja kot »štajerskim«.

II

Preden se vprašamo, kako da se znajde v vsebinsko povsem zaokroženi skupini variant, ki smo jo po večini najdišč imenovali »gorenjsko«, primer z izrazito štajerskega področja (št. 1) in nasprotno med tako imenovanimi »štajerskimi« variantami primer z omenjenega gorenjskega področja (št. 17), ali niso morda med posameznimi skupinami razen nekaterih manjših motivičnih sorodnosti še kakšne globlje zveze, in končno, kako je s starostjo posameznih skupin, — preden torej poskusimo odgovoriti na ta, za balado življenjsko važna vprašanja, si oglejmo še, kaj vedo povedati melodije, kolikor so ohranjene.

Prvi znani napev naše balade je Vrazov (št. 1). Zapisan je bil leta 1837. Drugi je Kuhačev iz srede 19. stoletja za besedilo Majarjeve variante št. 4. Naslednji zapisi se pojavljajo šele v začetku 20. stoletja, nato pa je spet vrzel vse do zadnjih let.

Največ melodičnih zapisov spada k tekstovni skupini »gorenjskih« primerov, kar 6 (gl. v seznamu spredaj št. 1, 15, 16, 18, 19 in 20). Druga, »štajerska« skupina vsebuje le dva napeva (št. 13 in 17), tretja pa celo enega samega (št. 4).

»Gorenjski« primeri tvorijo ne le s tekstovnega, ampak tudi z glasbenega vidika posebno skupino. To ni naključje ali nenavadna zanimivost, marveč se da razložiti z nekaterimi zakonitostmi, ki veljajo za ljudsko pesem. V mislih imam predvsem razmerje med ritmično obliko verza in melodijo. Določeni ritmični obrazec se navadno družijo z določenimi metričnimi obrazci melodije, ki pa spet radi nastopajo v zvezi z določenimi melodičnimi linijami. Preobrazba verza povzroči lahko preobrazbo arhitektonske oblike kitice (recimo zaradi ponavljanj posameznih delov verza, zaradi delitve verzov ipd.; glej n. pr. poglavje o metrični obliki poskočnic v študiji V. Voduška, *Alpske poskočne pesmi v Sloveniji*. Rad kongresa folklorista Jugoslavije VI, Ljubljana 1960, str. 61 do 75), kar po svoje vpliva na harmonsko strukturo melodije.

Metrični obrazec »gorenjske« skupine je prastari slovanski²² trodelni osmerek $\text{— / — — / — — / — — —}$. Edina izjema je št. 5, ki ima za mero trohejski sedmerek, najpogostejši obrazec naših balad in hkrati ena zelo starih metričnih shem. Ker je v slovenščini besedni akcent gibljiv, je včasih mogoče trodelni osmerek interpretirati tudi kot trohejski sedmerek z anakruzo: — / — — — — — — — . N. pr.:

$\text{— / — — — / — — / — — — —}$
 Ko bte čez Men-geš fu-ra-li,
 de na bte vri-skal in pi-skal
 — / — — — — — — —

To pomeni, da bi bilo mogoče besedilo v trodelnem osmercu podložiti melodiji v trodobnem ali dvodobnem ritmu. Dejansko obstajajo med našimi variantami primeri obojne vrste. Prvotni in hkrati najustrežnejši glasbeni obrazec za trodelni osmerek je trotaktna melodična fraza v trodobnem ritmu: ♩ | ♩ | ♩ Lep primer take melodije je varianta št. 15, čeprav so v zadnji frazi zaradi podaljšave v končni kadenci iz treh taktov nastali štirje. Drugi tak primer je št. 16, ki je pisana v $\frac{3}{4}$ taktu, ki daje besednemu ritmu videz sedmerca z anakruzo. Dejansko pa je tudi tu osnova ritma trodelni osmerek, tako v besedilu kot v melodiji. Isto velja za št. 19 kljub $\frac{3}{4}$ taktu. Prvotni ritem izdajajo zlasti začetki fraz. V št. 18 (in št. 20, ki je tej enaka, ker izvirata posredno od iste pevke) bi bilo treba samo malo premakniti taktnice in na dveh mestih skrajšati četrtno, pa bi se pokazal na dan kar zgleden osmerek. Mislim, da tudi sedmerek Vrazovega primera št. 1 ni nič drugega kot prikriti prvotni trodelni osmerek, saj dosežemo tako ritmizacijo zgolj z opustitvijo nekaterih taktnic, ne da bi se sicer kakorkoli dotaknili notnih vrednosti zapisa.

Da so si melodije navedenih ritmično enakih primerov sorodne tudi melodično, kaže naslednja razpredelnica, v kateri je nad posameznimi zapisi zaznamovana domnevna prvotna ritmizacija.

²² V. Vodušek, Neka zapažanja o baladnim napevima na področju Slovenije. Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Zajčaru i Negotinu 1958, Beograd 1960, 111.

Št. 15

Šter-mu se drem-le, nej gre spat, to-ko je de-lov An-zel mlad.

Št. 16

Ko-mor se drem-le, nej gre spat, ko-kar je sto-nu An-zel mlad.

Št. 19

Šer-mu se drem-le, nej gre spat, ka-kor je sto-niv An-zel mlad.

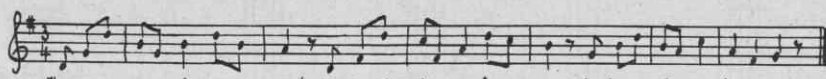
Št. 18, 20

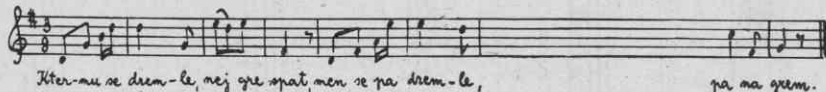
Šim-deš, šim-deš ve-li-ka nos, šim-deš, šim-deš ve-li-ka nos.

Št. 1

Što-je mi, sto-je pri-šta-va, pre-le-pu no-va pri-šta-va,
sto-je mi, sto-je pri-šta-va, pre-le-pu no-va pri-šta-va.

Melodična sorodnost prvih dveh primerov (št. 15 in 16) je očitna, pri tretjem (št. 19) pa se pokaže šele po natančnejši primerjavi. Kostelska varianta (št. 18/20) gre v prvi frazi svoja pota, v drugi se šele ujema s spremljajočim glasom prve fraze št. 19. Bistveno isto melodično linijo kažeta prva in zadnja fraza Vrazove variante (št. 1). Tako se more tudi z glasbenega vidika opravičiti razvrstitev teh primerov v posebno skupino in »gorenjska« ni samo glede na besedilo. Res da sta bili na Gorenjskem zapisani samo melodiji št. 15 in 19, zato pa je št. 16, ki so jo našli na Notranjskem, po izvoru nedvomno gorenjska. Za to priča recimo ihanska varianta balade o materi, ki pride po smrti priporočat svoje otroke mačehi (prim. SŽ, 131 Mati skrbi po smrti za otroke ozirom št. 8024 zbirke OSNP v GNI). Melodično je našemu primeru vsaj v začetku bolj blizu kot v št. 15, ritmično dosti dobro ustreza trodelnemu osmercu in začetek besedila je skoraj isti:

Št. 16

OSNP 8024

To pomeni, da je naša notranjska varianta dejansko »gorenjska« in se je v Rovte samo priselila z besedilom in napevom vred. Kostelska varianta je naredila daljšo pot, tudi je prišla v samosvoje; tačas še ustvarjalno močno folklorno področje, pa je zato razumljivo, če se je od »izvirnika« dosti bolj oddaljila. Pri Vrazovi varianti tiči za pojavom sorodnosti oziroma izvirnosti še neki drugi problem, a o tem pozneje.

Omenili bi še arhitektoniko napevov »gorenjske« skupine. Vseh pet ima izrazito starinsko lice. Pri prvih treh je tekstovna kitica dvovrstičje s ponovitvijo drugega verza: MNN, pri št. 1 se ponovita oba verza: MNMN, pri št. 18/20 nastane kitica sploh samo s ponovitvijo vsake vrstice: MM. Temu primerna je tudi zgradba melodije. Po obliki je razvojno najstarejša št. 18/20 z variirano ponovitvijo edine fraze: AA_v. Takoj za njo je št. 15, pri kateri se fraza ponovi trikrat, vsakokrat malo spremenjena: AA_vAK. Trodelno obliko imata tudi št. 16 in 19; sestavljena je samo iz dveh različnih fraz: AA_vB oziroma ABB. Št. 1 je sicer štiridelna, vendar se v resnici ponovi štirikrat ista fraza, le v sekvenci na na terci, tako da je razmerje teksta in melodije potemtakem AA³A³A : MNMN.

»Štajersko« skupino zastopata samo dva napeva, št. 13 in 17, ki sta po vsem sodeč mlajša od prej obravnavanih. Tekstovna kitica št. 17 je dvovrstična, distihon 8+7, ki smo ga bržčas v kasnejši dobi prevzeli od »vojnih nemških sosedov.«²³ Ker je melodija štiridelna, AA_vBC, se mora

²³ V. Vodušek, o. c., 110.

besedilo prilagoditi s ponovitvijo, MNMN. To kaže, da je besedilo najbrž razvojno starejše od melodije, čeprav samo tudi ni več med najstarejšimi. Nasprotno je tekstovna kitica št. 13 štirivrstična, oblike MNOP. Metrični obrazec je tako imenovani nibelunški verz ali primitivni aleksandrinec, to je distihon 6 + 5 z anakruzo, ki je sicer v slovenski ljudski pesmi zelo razširjen, v baladah pa redko nastopa.²⁴ Melodija je dosti preprosta (AA₂AvB), posebnost v njej je le začetek na subdominanti.

Tudi vsi štirje primeri brez melodije nimajo z metričnega vidika nič bolj častitljivega lica. Št. 5 je pisana skoraj dosledno v distihu 8 + 7, ki se pojavlja še ponekod v št. 6 in 7, kolikor nista — kakor sploh Cafovi zapisi — metrično zmedena in nezanesljiva. Št. 10 ima za svojo pesniško mero spet nibelunški verz.

V primerih tretje skupine prevladuje distihon 8 + 7; tudi v št. 9, ki je sicer zmedena, so razločni sledovi tega metra. Izjema je št. 2 v nibelunškem verzu. Napev ima samo št. 4. Ta primer je iz Ziljske doline in po obliki dvodelen AB, kar ustreza kitici MN (primer *a* spodaj). Melodična linija prve fraze je skoraj istovetna z začetkom (tudi sicer zelo sorodne) ziljske variante pripovedne pesmi o Previdnem dekletu (prim. SNP I/769), ki jo je prav tako kot našo št. 4 objavil Kuhač (II, 673) v zvezi z Majarjevim besedilom (*b*). Podobna pa je tudi galopu, ki ga igra oziroma ga je nekdaj igrala vaška godba med tradicionalnim ziljskim štehanjem (*c*).²⁵ Hkrati spominja na splošno znano šaljivo pesem o čukovi ženitvi (*Čuk se je oženil, tralala...*) in na nemško otroško pesem o lisici-tatici (*Fuchs, du hast die Gans gestohlen, gib sie wieder her...*). Kar poglejmo!

a)

De-ča mi po gan-hi pran-ga, oj po gan-hi dreh-ša-nem.

b)

Tu mi ste-ji na tra-ti-ca, oj le-pa ele-na tra-ti-ca.

c)

Čuk se je o-že-nil, | tra-la-la, | | so-va ga je vre-la, kop-sa-sa. |

d)

Fuchs, du hast die Gans gestohlen ...

e)

Fuchs, du hast die Gans gestohlen ...

²⁴ V. Vodušek, o. c., 112.

²⁵ Fr. Marolt, Tri obredja iz Zilje, Slovenske narodoslovne študije I, Ljubljana 1935, 7.

Glede na to, da so slovenske pesmi pretežno silabične, je dosledna melizmatičnost primera št. 4 vsekakor vredna premisleka. Zdi se, kakor da napev prvotno ni bil namenjen tej pesmi; zveni celo nekam bolj instrumentalno kot vokalno. Zveza s štehvovskim galopom na eni strani in s preprosto nemško otroško pesmico na drugi daje misliti, ali ni morda to kak etnično ne dovolj opredeljiv alpski napev, ki so ga Ziljani uporabili enkrat za pripovedne pesmi, drugič za zgolj instrumentalno, malone plesno melodijo. To, metrična struktura in značilnosti besedila kažejo, da so primeri tretje skupine razmeroma mladi, vendar je vsaj besedilo nekoliko starejše (pomislimo, da se pojo variante ljubezenske pesmi o fantiču, ki je na Tirolsko vandral, po štiridelni melodiji, ki se ji mora besedilo — zadnji odmev naše balade — prilagojevati s trikratnim ponavljanjem prvega verza).

III

Po vsem tem se zdi, da pomenijo tri skupine primerov tudi tri starostne oziroma razvojne stopnje balade o maščevanju zapuščene ljubice. Najstarejša je vsekakor »gorenjska« skupina. Za njeno prvenstvo priča vsebina s splošno človeško, časovno nevezano tematiko in tako starinskim stilnim elementom kot je motiv čarovnega kuhanja. Potrdilo starosti vidim tudi v uporabi imena kranjskih plemičev Lambergov v eni izmed variant. Ker so prišli Lambergi v naše kraje proti koncu 14. stoletja, je jasno, da ime Lamberger ni moglo zaiti v našo balado pred tem časom. Najprej bi se to moglo zgoditi pod konec 15. stoletja, ko je sloves turnirskega zmagovalca Gašperja Lamberga dobil odmev v slovenski junaški pesmi o boju junaka z velikanom.²⁶ Pesem bi torej morala obstajati že v visokem srednjem veku. Seveda pa imenu Lambergov spet ne gre pripisovati prevelikega pomena, saj je omenjeno le v enem primeru in je zato lahko tudi kasnejša, povsem lokalna poteza pesmi. Z oblikovne strani je dokaz za starost balade predvsem trodelni osmerek, deloma pa še preprosti, pravzaprav na osnovi ene same fraze zgrajeni napev.

Da bi bila »gorenjska« skupina tudi po postanku gorenjska, tam od kamniško-moravske strani, je spričo prevladujočih primerov s tega področja sicer verjetno, ni pa nujno. Saj spada v to skupino vendar tudi Vrazov zapis s Štajerskega, za katerega bi le težko trdili, da je prišel tja z Gorenjskega, kakor smo to ugotovili za notranjsko in kostelsko varianto. Mogoče je bila balada nekoč razširjena na precej širšem področju kakor ga kažejo ohranjeni zapisi. V tem primeru bi bila kamniško-moravski kot in ljutomerska okolica dva otoka, kjer se je balada ohranila tudi še potem, ko je drugod že utonila v morju pozabljenja oziroma se preoblikovala, modernizirala, s tem da je prevzela nove poteze, v skladu z miselnostjo novejšega časa.

²⁶ Z. Kumer, Pegam in Lambergar. Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957, Zagreb 1959, 225—232 in tam navedena literatura.

Tako si razlagamo postanek druge, »štajerske« skupine variant, v kateri je motiv fantove nezvestobe utemeljen socialno: zaradi bogate neveste zapusti prvo ljubico. Zdi se, kakor da je nekega dne na mesto preprostega pevca starega kova, ki je s starčevsko življenjsko izkušnostjo videl v temi balade nekaj splošno človeškega, za vselej veljavnega (»takó pač je, taki smo ljudje!«), stopil modernejši, razmišljujoč človek, ki mu dejstvo samo ne zadošča, ampak hoče izvedeti vzroke nekega pojava ali dejanja. Fant zapusti ljubico in se oženi z drugo — že prav, toda zakaj? Razlog se je našel v starem in hkrati vedno aktualnem nasprotju med bogastvom in uboštvom. Kajpak potem stari motiv čarovnega kuhanja ni imel več pravega mesta v pesmi. Zares je komaj še rahlo nakazan.

Nova oblika balade je sicer razvojno mlajša, s tem pa ni nujno, da bi morala povsem izpodrinuti starejšo. Dejansko sta živeli obe hkrati, le da je ponekod prevladovala ena, drugod druga. Kdaj je sprememba nastala, je težko reči. Vrazov zapis izpred leta 1859 daje samo terminus post quem non. Menim, da je takole ob koncu 18. stoletja nemara že krožil med pevci kakšen primer.

Kaj malega pozneje ali celo v istem obdobju je morala nastati še oblika tretje skupine. To sklepamo po nacionalnem poudarku, ki ga vsebuje. Značilno je, da so na njej vidni tudi zelo določeni znaki razkroja, tako da imajo nekatere variante komaj še pravico do imena pripovedna pesem.

Potemtakem je vsakdanje življenje, ki je v davni preteklosti navdihnilo ljudskega pevca za ustvaritev balade na splošno-človeško temo o maščevanju zapuščene ljubice, sčasoma začelo njeno prvotno vsebino razkrajati, s tem da jo je prilagajalo izpreminjajoči se miselnosti časa, ji dodajalo nove poteze in opuščalo stare.

Prav zaradi splošnočloveške tematike prvotne oblike balade, smo si že v začetku razprave zastavili vprašanje, ali niso snovi na kak način oblikovali tudi drugi narodi. Od morebitnih tujih variant smo si obetali, da bi utegnile osvetliti še kakšno nejasnost glede izvora ali starosti naše balade.

Pričakovanje je deloma izpolnil prvi tuji primer, ki smo ga našli, pesem naših bivših sosedov, kočevskih Nemcev, objavljena po Schröeru v Hauffenovi zbirki²⁷ kot št. 66 brez napeva. Vsebina je takale: Fantič jezdi mimo vrta, kjer povija njegova ljubica šopek; ko mu na vprašanje odgovori, da bo šopek zanj, jo zavrne češ da ima že drugo, táko, ki mu pri vzglavju sedi; dekle mu zdaj vošči srečo, da bi bil bolan leto in dan, da bi se mu meso ločilo od kosti, duša pa se ne bi mogla ločiti od telesa; ko se kletev izpolni, pošlje fant po prvo ljubico; trikrat pošlje ponjo, pa ga trikrat zavrne, češ da mu ne more in noče pomagati, da naj mu pomaga kar tista, ki mu pri vzglavju sedi; in fantič mora umreti.

²⁷ A. Hauffen, Die deutsche Sprachinsel Gottschee, Graz 1895.

Hauffen in za njim Tschinkel, ki je pesem sprejel v svojo rokopisno zbirko, sta menila, da mora biti južnoslovanskega ali slovenskega izvora. Tschinkel je še opozoril na variante pri Štreklju. S tem mnenjem soglaša tudi E. Seemann, ki trdi, da pesmi s takim motivom (zapuščeno dekle se maščuje nezvestemu fantu s tem, da mu pričara bolezen) po njegovem ne poznajo drugi narodi razen južnih Slovanov.²⁸ Trditvi smemo zaupati, ker je Seemann dober poznavalec ne le nemških, ampak sploh evropskih pripovednih pesmi. Sicer pa se kočevski primer izdaja sam. Že začetek, v katerem fant sprašuje dekle, komu povija šopek, spominja na slovensko ljubezensko pesem, ki se začenja *Kaj ti, dekle, tukaj delaš / na zelenem travniku? / Al ne veš, da rožce zbiram, / da ti pušlec naredim* (gl. SNP II/1612). Ljubičina kletev zveni kakor prevod verzov iz naše št. 7, kjer je rečeno, da je *ležal celih sedem let, / da se je uže meso ločilo / od njegovih belih kosti, / duša se ne more ločiti od trupla grešnega* (glej str. 176). Trikratna zavrnitev bolnikove prošnje bi enako lahko imela svoj vzor v naših variantah »štajerske« skupine, četudi je pesem v celoti skoraj bližja onim iz »gorenjske«, saj za fantovo nezvestobo ni nobene posebne utemeljitve.

V celoti se s kočevskim primerom ne ujema noben slovenski. Vendar če Nemci take pesmi nimajo, je Kočevarji niso mogli dobiti drugje kot pri Slovencih, pa so jo potem po svoje prikrojili. Kdaj in iz katerega dela Slovenije se je balada selila na Kočevsko, lahko samo ugibamo. Ker so jo Kostelci, bližnji sosedje Kočevarjev, dobili od kamniško-moravske strani, kjer smo razen starejše oblike našli tudi novejšo »štajersko«, se zdi dokaj verjetno da je na Kočevsko prišla iz istega konca. A medtem, ko so Kostelci prevzeli in ohranili »gorenjsko« obliko po vsebini nespremenjeno, so Kočevarji prevzeli bolj temo, podrobnosti pa skrojili po svoje, upoštevajoč še poteze »štajerskih« variant.

Če je torej edini nemški primer — kočevski — slovenskega izvora, je jasno, da Slovenci balade nismo dobili od zahoda. Iskati nam je vzorec na slovanskem jugu ali pa pesmi priznati slovenski izvor.

Poezija južnoslovanskih narodov dejansko pozna temo o maščevanju zapuščene ljubice, vendar jo uporablja navadno v drugačnem okviru kot naša balada. Na Hrvaškem so pesmi take vsebine našli po dalmatinskih otokih in obali.²⁹ Nekatere vsebujejo tudi motiv dolgotrajne bolezni ali pripovedujejo, kako je bolnik poslal k nekdanji ljubici svojo mater oziroma ji ponudil brata za moža. Izjemoma se pojavi motiv čaranja, veči-

²⁸ V pismu 22. maja 1961, v katerem opozarja na podobne južnoslovanske primere. Za oboje mu dolgujem najlepšo zahvalo!

²⁹ Hrvatske narodne pjesme (= HNP, izdaja Matice Hrvatske, Zagreb 1896 do 1942) V, št. 56 Sljepica uklela nevjernika (iz Sućurja na otoku Hvaru), št. 57 Ostavljena vjerenica uvračala nevjernika (z otoka Hvara); HNP VI, št. 67 Svjet kapetanovičin (iz Luke na Šipanu); O. Delorko, Istarske narodne pjesme. Zagreb 1960, št. 19 (Gradina); O. Delorko, Narodne pjesme iz Konavla. Rokopis v Institutu za nar. umjetnost v Zagrebu, št. 68 (Zapisovavcu lepa hvala, da mi ga je dal v uporabo!)

noma pa dekle nezvestega samó prekolne. Zgodba je včasih podana tako, da dekle sámó pripoveduje, kaj se ji je pripetilo, zato da bi imele druge svarilen vzgled.

Med Srbi ni bilo najti ustrezne pesemske variante, pač pa v drugačni zvezi motiv čarovnega kuhanja, ki naj povzroči, da tisti, komur je čar namenjen, nemudoma pride k čarovnici.³⁰ Motiv je uporabljen tudi v nekaterih hrvaških pesmih povsem druge vsebine.³¹

V makedonski poeziji pesmi o maščevanju zapuščene ljubice ni,³² pač pa se spet pojavijo med Bolgari.³³ Za razliko od drugih primerov, je v bolgarskih včasih fant tisti, ki se maščuje nezvesti ljubici. Bolezen in smrt sta vselej posledica kletve, ne čaranja.

Slovenski baladi najbližji je eden izmed hrvaških zapisov z otoka Hvara (HNP V, št. 57), ki se začenja s tem, da Ive Banović zasnuje sestro bratov Želenčičev, ko je uslišan, pa se odloči poročiti drugo. Ko gre s svati mimo Želenčičeve hiše, vidi na vrtu svoje bivše dekle in jo zaprosi, naj ga ljubi kakor prej. Dekle ga zavrne, steče v kamrico po dva železna ključa in ju vrže v dve strani na pot, koder bodo šli svatje. Ko pride Banović s svati domov, ga začne boleti glava. Spozna, da je to posledica čara zapuščene ljubice in pošlje trikrat k njej s prošnjo: »Razveš čare, ke si učinila!« Nazadnje ji ponudi rodnega brata za moža, a odpuščanja ne dobi in mora zato umreti.

V vseh glavnih potezah je ta primer močno podoben našim. Ker je njegovo najdišče, otok Hvar, le precej oddaljeno od Slovenije, ima misel na neposreden stik ali vpliv bolj malo verjetnosti. Posebno če pomislimo, da Hrvati v naši sosesčini balade ne poznajo. Priznati bo treba torej naši baladi, da je samorasla roža, čeprav ne edina svoje vrste. Korenine, iz katerih je zrasla, so spričo tematsko sorodnih primerov med Hrvati in Bolgari ter spričo nekaterih motivov, ki posamez živijo v hrvaški in srbski ljudski poeziji, nedvomno južnoslovanske.

Ker Slovenija še lep čas ne bo mogla biti do zadnjega kotička pregledana in ker se tudi drugi narodi ne morejo pohvaliti s popolnimi zbirkami svojih ljudskih pesmi, obstaja možnost, da se bo kdaj pozneje našla tu ali tam, pri nas ali drugod še kakšna varianta obravnavane balade. Mogoče bo novo odkrito gradivo táko, da utegne bistveno vplivati na mnenje, ki ga imamo o baladi zdaj. Če pa kljub temu potegnemo črto pod dosedanja raziskovanja in poskusimo strniti dobljene izsledke, storimo to zategadelj, da bi bila nadaljnja pot — če jo bo treba ubrati — lažja in končna beseda jasnejša. Današnja oznaka ali recimo ocena bi se na kratko glasila takole:

Balada o maščevanju zapuščene ljubice ima med Slovenci tri različne oblike, ki so hkrati tri razvojne stopnje prvotne zasnove. Najsta-

³⁰ Vuk I, 480: Babina osveta.

³¹ HNP VI, št. 119: Baba uvračala momče.

³² Pismo sporočilo prof. R. Prodanova iz Skopja, dne 27. junija 1961.

³³ N. pr. V. Čolakov, Blgarskyj naroden sbornik, 1872, št. 12: Sbornik za narodni umotvorenija 46, št. 354, 355 i. dr.

rejša je tista, v kateri je tema obravnavana kot pojav iz vsakdanjega življenja, za drugo je značilna uporaba socialnega momenta, v tretji pa nastopi namesto njega nacionalni. Vsebinsko in stilno je viden razvoj od starinske balade preko vmesnih, že malo bolj novelističnih pesmi, do čiste ljubezenske, ki pomeni že razkroj prvotnega besedila.

Metrična oblika verzov in napevi pričajo, da sta druga in tretja oblika znatno mlajši od prve. Smeli bi ju staviti nekako na prehod 18./19. stoletja, medtem ko sega prva s trodelnim osmercem in ustrezno strukturo melodije tja v srednji vek, morda celo pod konec 15. stoletja.

Primerjava z vsebinsko podobnimi primeri drugih narodov je pokazala, da naša balada ni mogla biti narejena neposredno po tuji predlogi. Ker so v besedilu najstarejše oblike na več mestih uporabljena izrazna sredstva, ki jih vsebujejo še druge slovenske pripovedne pesmi, ker je tema znana, čeprav večinoma drugače oblikovana tudi pri nekaterih drugih južnoslovanskih narodih in ker imajo celo značilni motivi tam svoje paralele, da ne govorimo o »prastarem slovanskem trodelnem osmercu« — smemo baladi priznati izvornost in jo oceniti kot slovensko stvaritev, zraslo iz usedline stare slovanske tradicije. Za ožje območje, na katerem je verjetno nastala, bi smeli s pridržkom imenovati severno-vzhodni del Gorenjske s sosednjimi štajerskimi okoliši.

Vse tri oblike balade je mogoče najti tu in tam še danes, kakor dokazujejo posnetki iz zadnjih let. Vendar je očitno, da ne spada več med tiste redke pripovedne pesmi, ki so del rednega repertoarja današnjih pevcev. Polagoma, a vztrajno pada v pozabljenje in se je s težavo domisljivo samo še starejši ljudje. Naj bi se kakorkoli trudili ohraniti jo pri življenju, prej ali slej jo bodo zagrnili valovi modernega življenja, ki se mu hoče drugačnih pesmi in nazadnje bo ostal od nje samo še spomin — posnetek na magnetofonskem traku.

Dodatek

Neobjavljene variante

Št. 16

Ko-mor se drem-le, nej gre spat, ko-ker je sto- ru An-zel mlad,
 ko-ker je sto- ru An-zel mlad.

Komor se dremle, nej gre spat,
 |: koker je storu Anzel mlad :|

Svatje so se vpijanili,
 |: začel so vriskat, piskati. :|

Do polnoči je dobro spav,
 |: po polnoči je svate brav. :|

Katra vse dobro slišala,
 |: s prstom mu je zažugala. :|

Svatje, nikar ne vriskajte,
 |: da ne bo Katra slišala! :|

Movči, le movči, Anzel mlad,
 |: ker ti me hočeš golufat! :|

Preden bo jutri beli dan,
|: boš pa ti že na pare djan! :|

Katra prnesla lonc kofren,
|: povn korenja naložen. :|

Postavla ga je na sred veže:
|: Tukaj se kuhej korenje! :|

Brez ognja ino brez vodé,
|: tudi brez božjiga vsmilenja. :|

Ura bije polnoči,
|: Anzel že bolan leži. :|

Korenje začne zavirati,
|: Anzel začne vmirati. :|

Preden se je storu beli dan,
|: Anzel je biv na pare djan. :|

GNI 10.444, zps. Fr. Kramar, Rovte na Notranjskem, 1914.

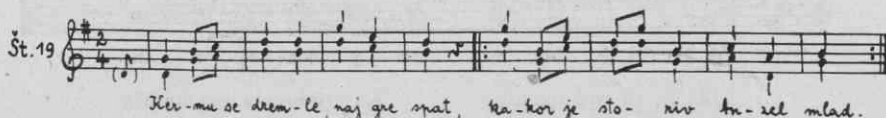
Mindeš, Mindeš, velika vas,
Mindeš, Mindeš, velika vas!

|: Kadar čez Mindeš pojdeš, :|
|: ne piskajte, ne vriskajte :|
|: kolé hišé Jelenčkine! :|
|: Svatja so se vpijanila, :|
|: nato sva se spozabila, :|
|: so piskale, so vriskale :|
|: kolé hišé Jelenčkine. :|
|: Jelenčka dobro slišala, :|
|: je tekla v svetlo kambrico. :|

|: odprla škrinco malano, :|
|: je vzela ven korenčke tri. :|
|: Zavri, zavri, korenček ti, :|
|: brez vsakga ognja in vode, :|
|: brez vsake božje milosti! :|
|: Korenček začne zavirati, :|
|: Anzel mlad pa umirati. :|
|: Nemój, nemój, Jelenčika, :|
|: pri tej bom spav samo eno noč, :|
|: pri tebi bom pa druge vse. :|
|: Neču, neču, Anzel mlad, :|
|: ti moráš umirati! :|

GNI 23.968, posneto v Slavskem lazcu pri Kostelu, 1960.

GNI 24.367, posneto v Colnarjih pri Kostelu, 1961.

Kermu se dremle, naj gre spat,
kakor je storiv Anzel mlad.

Do ponoči je sladko spav,
po ponoči pa svate zbrav.

Merkite, da se ne upijanite,
kadar čez Mengoš jezdite!

Da ne bote uriskal, en piskalə,
ko botè čez Mengoš jezdələ!

Da ne bo slišala Marjetica,
prva moja ljubica!

Svatje so se pa upijaniłə,
pa so čez Mengoš jezdələ.

So pa uriskal, en piskalə,
ko so čez Mengoš jezdələ.

Marjetica pa u linc stoji,
Anzəlnə s prstom zaperti:

Predno ko jutri bo beli dan,
te bodo že na pare dal!

Marjetica se ukrog zavrti,
en piskərc s korenčkam obložti.

Korenček zavrevaj brez ognja,
brez vode
in tudi brez božje milosti!

Korenče začne zavrevati,
Anzəl pa umirati.

Predno ko biv je beli dan,
so Anzəlna že na pare dal.

GNI 24.097, posneto v Vrhpolju pri Kamniku, 1961.

Št. 10

Še jaz bi se oženo
pa vbene glihe ni,
moja lubca mi je gliha,
pa je pregmai ludi.

Jaz druge bom ubogal,
bogato bom uzel.

Je vjutr bil zaročen,
večer bolen leži.

Preluba moja žena,
pojd mi po lubico!

Še hitro je gor vstala,
je šla po lubico.

Preluba lubca draga,
poj k možu mojemu!

Še kaj bi jaz taj hodila,
ker sem pregmai ludi!

Pa hitro je gor vstala
in šla je k svojemu.

Eni roki mu je nesla
en glaš friške vode.

Drugi roki mu je nesla
eno svečo žegnano.

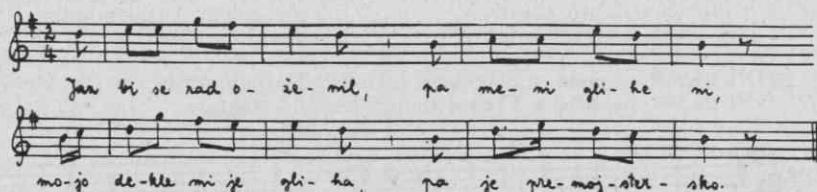
To vodo mu je dala,
je hitro vun popiu.

To svečo mu je vžgala,
je hitro smrt storil.

Prelubeni tovarš,
to vam bo za izgled,
nikar ne zapušajte
zaljubljenih deklet!

Zps. Lojza Šalamun v Makolah 30. novembra 1896 (zbirka v Štrekljevi za-
puščini).

Št. 13

Jas bi se rad oženil,
pa meni glihe ni,
mojo dekle mi je gliha,
pa je premojstersko.

Zlahto bom jas ubogal,
bogato dekle vzela.
Ob ednajstih bil poročen,
ob dveh bolan leži.

Preluba moja žena,
jas prosim te lepo,
pa le hitro taj mi teci
po mojo lubico!

Žena s je obernala,
je hitro tekla taj:
Oj lubca, hitro taj pojdi,
s ga bol navajena!

Kaj bom jaz taj hodila,
ker sem premojstrana!
Use mu je odpustila,
je hitro k njemu šla.

V eni roki mu nesla
kupco frišne vode,
u ti drugi mu je nesla
to svečo žegnano.

Mu vodo je podala:
Le čisto vun popij!
In mu svečo je podala,
on grenko smrt stori.

Prelubi moji svati,
jas prosim vas lepo,
le prav veseli bodite
na moji ohceti!

Prelubi moji fanti,
le jemlite si vzgled,
vi nikar ne zapustite
zaljubljenih deklet!

Kdor ledik se poroča,
ledik ostane še,
enkrat ti bo taka vroča,
zdaj ne zavedaš se.

GNI 11.953, zps. J. Lešnik, Kebelj pri Oplotnici, 1908.

Št. 17

Jaz bi se pa rad u- žie- nu, pa mi bli- zu gli- he ni,
jaz bi se pa rad u- žie- nu, pa mi bli- zu gli- he ni.

Jaz bi se pa rad už'enu,
pa mi blizu glihe ni,
jaz bi se pa rad už'enu,
pa mi blizu glihe ni.

: Ena dekle mi je gliha,
pa je revnega stanu. :|

: Cela žlahta mi jo brani,
da jo ne smem u zakon vzet. :|

: Jaz pa žlahto bom ubogav
in bogato bom uzev. :|

: Ob enajstih je biv poročen,
ob dveh pa že bolan leži. :|

: On je prosiv svojo ženo,
naj gre po prvo ljubico. :|

: Ž'ena ga je ubogala,
šla je po prvo ljubico. :|

: Kaj bom jaz s teboj hodila,
k sem prerevnega stanu. :|

: Ko pa d'akle u hišo stopi,
d'asno roko mu poda. :|

: Potem pa vzame glažek vode,
glažek žegnane vode. :|

: V drugo roko pa uzame
jeno svečo ž'agnano. :|

: Ko je d'ekle to storila,
on je hmirati začev. :|

Vi preljubi starši,
vzemite si od mene vzgled,
da ne boste zabranjevali
fantom zaljubljenih deklet!

Vi preljubi fantje,
vzemite si od mene vzgled,
da ne boste zapuščevali
prvo zaljubljenih deklet!

Št. 12

Fanteč moj na Trole vandra,
gvar pa zdaj bovæn leži.
Pošto mæ nazaj pošila,
mvadæ mæ Slovenčæa:
Aj, Slovenka, dej mæ zravje,
al pa pošlæ grejnko smart!
Smartæ tæ glih na prvošæm.

zravje sama rada jmam.
Kæ t ja Nemka kraje zbrava,
nej t še Nemka zravje da.
Svečæo mo ja pæržgava,
Anzæl precì vamedli,
Anzæl precì vamedli,
pær tæ prič dušo zroči.

Zps. A. Breznik v Ihanu, okoli 1899 (št. 31 v III. zv. njegove rokopisne zbirke v Štrekljevi zapuščini).

Zusammenfassung

DIE BALLADE VON DER RACHE DER VERLASSENEN GELIEBTEN

Der Kern der Ballade ist alltäglich einfach: (Sofort nach der Heirat) erkrankt der junge Mann schwer (und stirbt), weil er seine Geliebte verlassen (und sich mit einem anderen Mädchen verheiratet) hat; damit hat er die Rache der ersten Geliebten auf sich geladen.

Das bisher gesammelte Material, welches 20 Beispiele umfasst, kann hinsichtlich der angewandten Motive in drei Gruppen gegliedert werden.

Für die erste Gruppe, welche hauptsächlich Aufzeichnungen vom Gorenjsko umfasst, ist es bezeichnend, dass das Geschehen lokalisiert ist und die beiden Hauptpersonen beim Namen genannt werden; ausserdem enthält es eine Reihe von Nebenmotiven und Redewendungen, die aus anderen slowenischen und südslawischen erzählenden Liedern bekannt sind. Das Mittel, welches bei der Rache der Geliebten Gebrauch findet, ist das zaubermässige Kräutersieden ohne Feuer und Wasser, welches in die Ferne wirkt.

Die Beispiele der zweiten Gruppe stammen hauptsächlich aus der Steiermark. Es ist für sie bezeichnend, dass die Untreue des Bräutigams sozial bedingt ist: er gibt die Geliebte auf, um ein reiches Mädchen zu heiraten. Der inhaltliche Kern ist in den einzelnen Beispielen reichlich verschieden geformt, allen gemeinsam aber ist, dass vom Zaubern keine Spur mehr übrig bleibt, es wird nur von der Erkrankung des Bräutigams berichtet, welche als Folge der Rache der Geliebten dargestellt wird. Bezeichnend ist das Motiv, der Kranke könne nicht sterben, bevor ihn die Geliebte besucht. Wie in der ersten Gruppe werden auch hier Ausdrucksmittel verwendet, wie sie in den slowenischen erzählenden Liedern gebräuchlich sind.

Die dritte Gruppe ist der Anzahl der Beispiele nach die kleinste und ist landschaftlich nicht umgrenzt. Bezeichnend bei ihr ist die Betonung der nationalen Zugehörigkeit: der Bursche verlässt das Mädchen, weil er in deutschen Landen eine deutsche Geliebte gefunden hat. Die Beispiele sind dem Umfange nach kürzer und auch inhaltlich verstümmelt, teilweise ohne richtige balladenhafte Tragik und näher den Liebes- als den erzählenden Liedern.

Die Melodien sind nur bei neun Beispielen erhalten, wovon 6 in die erste Gruppe, 2 in die zweite und 1 in die dritte Gruppe einzureihen sind. Das älteste Beispiel wurde 1857, das jüngste 1961 aufgezeichnet.

Der Rhythmus der Melodien aus der ersten Gruppe stimmt mit dem metrischen Muster des Textes überein, welches den uralten slawischen dreiteiligen Achtsilbenvers (3 + 2 + 3) darstellt. Hier und da ist die urtümliche rhythmisch-metrische Formel verschwommen bzw. in einer entwicklungsmässig jüngeren Form vorhanden, dessenungeachtet sind jedoch die Beispiele der Melodie nach verwandt.

Der architektonischen Form nach gehören die Beispiele der ersten Gruppe zu den ältesten slowenischen Liedern. Die Strophen sind nämlich der Regel nach zweizeilig mit Wiederholung des zweiten Verses oder beider Verse, in einem Beispiele aber entsteht die Strophe lediglich durch Wiederholung jeder Zeile. Die Melostrophe ist zur Mehrzahl aus einer Phrase gebaut, die mit einigen Veränderungen wiederholt wird.

Bei der zweiten Gruppe ist die metrische Formel ein Distichon, entweder 8 + 7 oder 6 + 5, die zwei einzigen erhaltenen Melodien sind vierteilig und der Struktur nach ziemlich einfach.

Auch in den Beispielen der dritten Gruppe herrscht das Distichon 8 + 7 vor. Die einzige Melodie ist zweiteilig und stimmt mit der zweizeiligen Strophe überein. Aus der Gestaltung der melodischen Linie und der melodischen Verwandtheit mit einigen Instrumental- bzw. Tanzmelodien wäre zu schliessen, dass die Melodie ursprünglich nicht für diese Ballade bestimmt war.

Nach den Ergebnissen der Text- und der musikalischen Analyse des Materials schliesst die Autorin, dass die drei Gruppen von Beispielen auch drei Alters- bzw. Entwicklungsstufen der Ballade darstellen. Der Vorrang gehört allerdings der ersten Gruppe, schon wegen der allgemein menschlichen, zeitlich ungebundenen Thematik und der altertümlichen Ausdrucksmittel, andererseits aber auch wegen der metro-rhythmischen und der architektonischen Form der Melodie. Die Entstehung dürfte ins Mittelalter zu setzen sein, einigen Anzeichen nach genauer ins Ende des 15. Jahrhunderts. Die zweite und dritte Gruppe stellt jüngere Entwicklungsstufen dar, die beiden mussten — der Anwendung des sozialen und nationalen Momentes nach — nicht früher als am Ende 18. Jahrhunderts gestaltet worden sein.

Alle drei Formen sind hier und da noch heute anzutreffen, doch kommt die Ballade im gewöhnlichen Repertoire der Volkssänger nicht mehr vor.

Zuletzt berührt die Autorin noch die Frage des Ursprungs der Ballade. Da Lieder mit dem Motiv der Rache der verlassenen Geliebten bei anderen Völkern ausser bei den Südslaven nicht vorkommen und auch dem einzigen deutschen Beispiele — aus Gottschee — der südslawische Ursprung zugestanden wird, müssten die Untersuchungen in dieser Richtung betrieben werden. Tatsächlich finden wir ein ähnliches Beispiel, fast richtige Variante, in der kroatischen Volkspoese, aufgezeichnet auf der Insel Hvar. Das Grundmotiv kommt zwar in dalmatinischen Liedern mehrmals vor, nur ändert sich der Rahmen. Bei den Serben werden nur einzelne Motive angetroffen, thematische Varianten des Liedes aber sind wieder bei den Bulgaren vorhanden. Wie aus dem slovenischen Material und aus dem Vergleich mit fremden Beispielen hervorgeht, konnte die Ballade nicht unmittelbar nach einer fremden Vorlage entstanden sein, sondern ist ursprünglich slovenisch und dem Nachleben der altslawischen Überlieferung entsprossen.

Um den Lesern, welche die slovenische Sprache nicht beherrschen, dennoch einen Einblick in das Material zu ermöglichen, sei am Ende eine Variante aus der ersten Gruppe (Nr. 16 — aufgezeichnet in Roote durch Fr. Kramar 1914) in deutscher Übersetzung, möglichst worttreu und im gleichen Versmass, dargeboten:

Wem schläfert es, soll schlafen geh'n,
alsó tat auch der Anzel jung,
alsó tat auch der Anzel jung.

Bis Mitternacht schlief er gar gut,
nachher ging sammeln Hochzeitsleuf',
nachher ging sammeln Hochzeitsleuf'.

»O Hochzeitsleute, jauchzet nicht,
damit es Katra nicht vernimmt,
damit es Katra nicht vernimmt!«

Die Hochzeitsleuf' betranken sich,
begannen jauchzen, piffen mit,
begannen jauchzen, piffen mit.

Als Katra es vernommen hat,
mit'm Finger hat ihm angedroht,
mit'm Finger hat ihm angedroht:

»Sei still, sei still, o Anzel jung,
denn du willst ein' Betrug begehen,
denn du willst ein' Betrug begehen!

*Wenn morgen heller Tag erstrahlt,
so wirst du, Anzel, aufgebahrt,
so wirst du, Anzel, aufgebahrt!«*

*Sie brachte einen Kupfertopf,
mit Wurzeln war er vollgefüllt,
mit Wurzeln war er vollgefüllt.*

*Sie stellt' ihn mitten in die Flur:
»Da kochet jetzt, ihr Wurzelein,
da kochet jetzt ihr Wurzelein,*

*ganz ohne Feuer, Wasserlein
und ohne Gottes Gnade auch,
und ohne Gottes Gnade auch!«*

*Zu Mitternacht beim Glockenschlag,
schon Anzel krank zu Bette liegt,
schon Anzel krank zu Bette liegt.*

*Zu sieden fängt die Wurzel an,
jung Anzel schon im Sterben liegt.
jung Anzel schon im Sterben liegt.*

*Bevor der helle Tag erstrahlt,
ist junger Anzel aufgebahrt,
ist junger Anzel aufgebahrt.*

REX ARTURUS IZ KATEDRALE V OTRANTU

Janez Stanonik

Kulturna zgodovina Slovencev v srednjem veku je še vedno v marsičem zelo neraziskano področje. Kot primer lahko navedem dejstvo, da nam ni skoro nič znanega o tem, kako so Slovenci v srednjem veku spremljali istodobno literarno dogajanje v Evropi. Redki slovenski srednjeveški teksti, ki so nam ohranjeni, so literarno malo pomembni. Latinski in nemški srednjeveški rokopisi, ki so se pri nas ohranili, nudijo le delno vpogled v kulturne interese Slovencev te dobe. To dejstvo velja splošno za vse srednjeveške literature, saj predstavlja pri vsakem narodu rokopisna ostalina samo del tiste literature, ki je v srednjem veku dejansko obstojala. Še posebej pa nam je težko presoditi, koliko lahko tujejezične literarne spomenike, ki so pri nas ohranjeni iz srednjega veka, smatramo kot resnični izraz kulturnih potreb in kulturnega življenja Slovencev v tej dobi.

Pri vrednotenju sprejemanja raznih evropskih srednjeveških literarnih tradicij med Slovenci lahko v precejšnji meri pomaga tudi ljudsko izročilo. Dejansko najdemo v slovenski ljudski pesmi in povesti vrsto elementov, ki kažejo na neko možno povezanost s pomembnimi srednjeveškimi literarnimi teksti drugih narodov. Na nekatere takšne elemente se je pri nas že opozorilo v detajlnih študijah, vendar se zaenkrat še nikdo ni lotil pri nas celotnega problema bolj kompleksno in poglobljeno. Verjetno bi bila takšna širša študija trenutno tudi preuranjena, saj je zanjo potrebnih še mnogo priprav, še mnogo detajlnih analiz, iz katerih se bo šele polagoma razvila širša rešitev problema.

Kot primere mogočih vplivov raznih evropskih srednjeveških del na formiranje tekstov naše ljudske povesti in pesmi lahko omenimo paralele k srednjeveški romanci o Konstanci, kar seveda ne preseneča, saj so sorodne ljudske tradicije razširjene po vsej Evropi.¹ Mnogo pomembnejša je povest, ki bazira na romanci o Lohengrinu in ki je ohranjena v okolici Boča pri Celju.² Že Simon Rutar je ugotovil sorodstvo pesmi o Kralju Matjažu kot godcu pred peklom s tradicijo o Orfeju, vendar je treba pri tem opozoriti na to, da je bolj verjetno, da gre tu za vpliv

¹ J. Bolte & G. Polívka, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, Leipzig 1915—1918, vol. I., p. 306.

² Franz Leskoschek, *Wolframs von Eschenbach Beziehungen zur Untersteiermark*, doktorska disertacija, Graz 1921.

srednjeveške romances o Orfeju³ kot pa za neposreden vpliv klasične snovi. Končno bi lahko še tu omenili Lepo Vido in njene paralele v srednjevisokonemškem epu Kudrun in v špansko-saracenski tradiciji, vendar pri formiranju naše ljudske pesmi o Lepi Vidi po vsej verjetnosti v nobenem slučaju ne moremo govoriti o vplivu kakšnega tujega starejšega literarnega teksta, temveč le o morebitnem vplivu tujih ljudskih tradicij.⁴

Seveda je nujna skrajna previdnost pri vrednotenju možnosti, da gre pri teh slučajih za literarni vpliv na ljudsko tradicijo. Zlasti velja to za romances, saj so te same nastale iz ljudskega izročila, ki je še nadalje obstajalo paralelno z novo nastalo literarno tradicijo. Tako je v številnih podobnih primerih mogoče, da gre samo za vpliv ljudskega izročila enega naroda na ljudsko izročilo drugega naroda. In končno predstavljajo srednjeveške romances pogosto silno razširjene folklorne motive, za katere je večkrat dokazano, da so nastajali popolnoma avtohtono, pod vplivom podobnih družbenih in drugih elementov, kot je to izkazano prav na primeru tradicije o Konstanci.⁵

Vendar je značilno, da imamo v slovenskem ljudskem izročilu ohranjene paralele vsaj za tri »neciklične« romances. Na drugi strani pa je znano, da so pri nas ohranjeni fragmenti srednjeveških rokopisov Wolfram von Eschenbachovega *Parzivala*⁶ in odlomki še nekega drugega teksta, verjetno srednjevisokonemškega epa *Wigamur*, ki oba spadata v tako imenovano grupo »Matter of Britain«, ali v ciklus o kralju Arturju in njegovih junakov. Iz teh razlogov bi bilo logično, da postanemo pozorni in začnemo upoštevati možnost, da so v naši ljudski tradiciji morebiti tudi ohranjeni kakšni sledovi tega ciklusa.

Najstarejši elementi tradicije o kralju Arturju — kolikor niso mitološke narave — gredo v dobo pozne antike in preseljevanja narodov. V zarodku te tradicije so verjetno neki zelo nejasni historični dogodki in osebe.⁷ Na končno oblikovanje celotnega ciklusa pa je vplivala poleg keltske mitologije še celotna družbena struktura in kultura poznega srednjega veka. Paralelno z literarno tradicijo o kralju Arturju pa je že vsaj od 11. stoletja kralj Artur tudi junak ljudskih pesmi in povesti.

³ Laura A. Hibbard, *Mediaeval Romance in England*, New York 1924, p. 195—199.

⁴ Ivan Grafenauer, *Lepa Vida*, Ljubljana 1943.

⁵ Margaret Schlauch, *Chaucer's Constance and the Accused Queens*, New York University Press, 1927.

⁶ Janez Stanonik, *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva na Kranjskem*, Ljubljana 1957, p. 19—26.

⁷ O historičnem izvoru osebe kralja Arturja obstoja ogromna literatura. Najčeste se v tej zvezi omenja ime rimskega vojskovodje Lucia Artoria Casta, ki je ohranjeno na nekem spomeniku v Podstrani v Dalmaciji. Verjetno je bil rojen v Dalmaciji. V času svoje odlične vojaške kariere je bil med drugim tudi nekako v sredi drugega stoletja praefectus legije VI Victrix, ki je bila stacionirana v Yorku, torej blizu Hadrianovega zida in na področju, s katerim je vezana najstarejša tradicija o kralju Arturju. Prim.: Kemp Malone, Artorius, *Modern Philology* 22 (1924/25), 367—374.

Glavni centri te folklorne tradicije so v Angliji, južni Italiji in Nemčiji. Najstarejša ohranjena izročila o kralju, ki spi s svojo vojsko v gori in ki se bo nekega dne povrnil, so ravno povezane s kraljem Arturjem; poznejše tradicije, ki so navezane na druge vladarje — med drugim tudi na kralja Matjaža — so le direktne ali indirektne substitucije te najstarejše verzije.

Na ta način postane tradicija o kralju Arturju, tako literarna kot folklorna, izredno važna za vrednotenje naših ljudskih izročil o kralju Matjažu in za študijo njihovih virov. Ta element postane še toliko važnejši, če ugotovimo, da lahko tudi za druge motive o kralju Matjažu, ki jih najdemo v naši ljudski pesmi in povesti, najdemo paralele v literaturi o kralju Arturju. Analiza posameznih paralel bi presejala okvir sedanje študije in se je vsled tega ne nameravam lotiti na tem mestu. Opozoril bi le še, da so italijanski vplivi na formacijo naše tradicije o kralju Matjažu verjetno zelo važni, čeprav se doslej v tej zvezi niso omenjali.

Iz teh razlogov je razumljivo, da moramo posvečati posebno pozornost italijanskim srednjeveškim tradicijam o kralju Arturju. V pričujočem članku bi rad predvsem opozoril na zelo nenavadno sliko kralja Arturja, najdeno med mozaiki, ki pokrivajo tla katedrale v Otrantu. Simbolizem te slike še do sedaj ni bil nikdar prepričljivo interpretiran.

V tem mozaiku vidimo med drugimi prikazi tudi obrise moža, ki jezdi kozi podobno žival. Mozaik je naredil neki Pantaleone po naročilu nadškofa iz Otranta okoli leta 1165. Opis te slike kralja Arturja je bil večkrat publiciran, prav tako pa tudi fotografske reprodukcije.⁸ Identiteta jahajočega moža je nesporna, saj ima krono in žezlo in na levi in desni strani napis »Rex Artvrvs«. Jasno pa je, da mora biti ta slika kralja Arturja povezana z neko tradicijo, katere doslej še ni bilo mogoče ugotoviti s popolno sigurnostjo, in da ima nenavadna žival, ki jo kralj Artur jaha, nek simbolični pomen.

Dva poskusa sta bila storjena doslej, odkar je bila ponatisnjena slika kralja Arturja iz katedrale v Otrantu v znani knjigi Rogerja Shermana Loomisa o tradiciji o kralju Arturju in srednjeveški umetnosti,⁹ ki skušata razložiti simbolizem te slike. G. H. Gerould je predlagal, da je Pantaleone slišal nejasna poročila o Arturju kot barbarskem kralju neke severne dežele in da ga je vsled tega uprizoril kot kralja na kozi.¹⁰ R. S. Loomis je upravičeno zavrnil to interpretacijo in predlagal, da

⁸ E. Bertaux, *L'art dans L'Italie meridionale*, Paris 1904, p. 488 — C. A. Garufi, *Il pavimento a mosaico della Cattedrale d'Otranto*, *Studi medievali* 2 (1906/7), p. 505—514, tabela (plate) XI; — Roger Sherman Loomis, *Arthurian Legends in Medieval Art*, New York 1938, p. 36, fig. 9., 9 a.

⁹ Roger Sherman Loomis, op. cit.

¹⁰ G. H. Gerould's review of R. S. Loomis, *Arthurian Legends in Medieval Art*, *Speculum* 14 (1939), 253.

stoji ta slika kralja Arturja v neki zvezi s tradicijo o kralju Arturju kot vladarju podzemlja in kot takem tudi vladarju pritlikavcev (Zwerge, dwarfs).¹¹ Isto interpretacijo lahko najdemo tudi v njegovem zadnjem monumentalnem delu o arturijanski literaturi v srednjem veku.¹² To interpretacijo tudi akceptira M. H. Scanlan v svoji doktorski disertaciji.¹³

Nobeni izmed teh interpretacij ne bi mogel prisoditi primerne zanesljivosti. Predvsem se mi zdi, da simbolizem »koze« v resnici ni rešen. Zaradi tega Loomis sam ponovno izjavlja, da je ta interpretacija najboljša izmed doslej objavljenih.

Zdi se mi, da je osnovna zmeta pri tej interpretaciji povezana z identificiranjem živali same. Mogoče je namreč, da na mozaiku ni prikazana koza, temveč neka druga žival, ki je kozi zelo podobna. Domnevam, da gre za kozoroga, deseto znamenje v živalskem krogu, v katerega vstopa sonce ob času zimskega enakonočja. Ta interpretacija se mi zdi toliko bolj upravičena, če upoštevamo dejstvo, da je na istem mozaiku, toda na drugem mestu prikazan celotni živalski krog, tako da je zodiak dejansko eden izmed osnovnih elementov celega mozaika. Dejansko najdemo sliko kozoroga, ponovno nad sliko Janusa in tudi v tem slučaju lahko ugotovimo veliko sličnost s podobo živali, povezane s kraljem Arturjem.¹⁴

Povezava kralja Arturja z zimskim enakonočjem — in na ta način s temo — stoji v logični povezavi z ostalimi tradicijami o kralju Arturju, v katerih nastopa kralj Artur kot vladar podzemlja,¹⁵ kot vodja divje jage,¹⁶ in kot zasledovalec bele košute.¹⁷ Paralelno k temu gre kralj Matjaž, kot slovenski substitut kralja Arturja, v podzemlje, da bi rešil tam svojo ženo (ali pa mater).¹⁸ Slika kralja Arturja v katedrali v Otrantu dokazuje, da so v južni Italiji že v dobi nastanka našega mozaika obstojale tradicije o kralju Arturju kot vladarju podzemlja, teme in zime. Isto potrjujejo poročila Gervasa iz Tilburyja in Caesarija iz Heisterbacha. Kot zaključek lahko konstatiramo, da interpretacija, kot jo daje profesor Loomis, čeprav je nesprejemljiva v sedanji obliki, vendarle vsebinsko ni zelo oddaljena od naše interpretacije.

¹¹ Roger Sherman Loomis, *King Arthur and the Antipodes*, *Modern Philology* 58 (1940/41), 289—304.

¹² *Arthurian Literature in the Middle Ages*, ed. Roger Sherman Loomis, Oxford 1959, p. 61.

¹³ Mary Honora Scanlan, *The Legend of Arthur's Survival*, disertacija, Columbia University, New York 1950, p. 172.

¹⁴ C. A. Garufi, op. cit., pl. VIII.

¹⁵ Mary Honora Scanlan, op. cit., p. 165—199.

¹⁶ *ib.*, p. 200—204.

¹⁷ C. Pschmidt, *Die Sage von der verfolgten Hinde*, Greifswald 1911, p. 115—119.

¹⁸ Karl Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*, Ljubljana 1895, vol. 1., tekst No. 64.

Summary

REX ARTURUS OF THE OTRANTO CATHEDRAL

In the introduction the author discusses the importance of the mediaeval romance for the formation of Slovene folk songs and prose traditions. In future researches these folk traditions could be used as a source in our investigations of the reception of mediaeval literary texts in Slovenia. The traditions of Kralj Matjaž (King Matyazh) had perhaps developed under the influence of the mediaeval literary and folklore traditions connected with King Arthur.*

The central part of this study is devoted to an interpretation of the picture of King Arthur in the cathedral of Otranto. One of the most interesting features of the mosaic pavement in the Otranto cathedral is the portrait of King Arthur riding an animal which looks like a goat. The mosaic was made by a certain Pantaleone at the request of the archbishop of Otranto, and bears the date of 1165 A. D. The portrait has been repeatedly described and photographic reproductions of it have been published both in Europe and in America.⁸ It is clear that this picture of King Arthur is related to some tradition which has not been clearly identified and that the animal must have a symbolic significance.

Since the publication of Roger Sherman Loomis's book on the Arthurian legend in mediaeval art,⁹ two attempts have been made to explain the symbolism of this picture. G. H. Gerould suggested that Pantaleone had heard some vague rumour of Arthur as a barbarian king of the north, and represented him accordingly.¹⁰ R. S. Loomis, rightly, refused to accept this interpretation and instead proposed that the picture has some relationship to the tradition of King as the lord of the underworld and the king of the dwarfs,¹¹ an interpretation which he repeats in his latest work on the Arthurian literature in the Middle Ages.¹² The same interpretation has been accepted by Miss Mary Honora Scanlan in her doctoral dissertation.¹³

Neither of these interpretations seems satisfactory. Above all, none of them really explains the symbolism of the »goat«. Loomis himself has therefore repeatedly given his interpretation as »the best that has been proposed so far«.

The basic error seems to consist in the identification of the animal. It is very likely that the animal represented in the mosaic is not a goat but something else, closely resembling a goat. I suggest it is a capricorn, the tenth sign of the zodiac into which the sun enters at the winter solstice. This suggestion seems to be justified if we take into consideration the fact that the same mosaic does represent in another place all the signs of the zodiac, and the zodiac therefore appears to be one of its basic elements. As a matter of fact, the same sign of capricorn appears again above the picture of Janus and resembles closely the animal which is associated with King Arthur.¹⁴

The identification of King Arthur with the winter solstice, and thus with darkness, is not surprising and we find it well confirmed by the popular tradition. In the tradition, King Arthur is known as the ruler of the underworld,¹⁵ as the leader of the wild hunt,¹⁶ or as a pursuer of a white hind.¹⁷ In agreement with this, Kralj Matjaž (King Matyazh), who seems to be a local substitute of King Arthur, goes down into hell, with fiddle in his hand, to save his wife (or his mother) — thus substituting simultaneously Orpheus in the Slovene popular tradition.¹⁸ The picture of King Arthur in the Otranto Cathedral shows that some tradition related to the ones mentioned above must have

* The numbers of quotations in this English summary refer to the identical numbers of notes in the Slovene text.

been known in the Southern Italy at the time when the mosaic was made — a fact which has been well confirmed by reports of Gervase of Tilbury and Caesarius of Heisterbach. Finally, we see that the interpretation suggested by R. S. Loomis, though he does not seem to have correctly identified the animal, is nevertheless very close to the interpretation proposed in the present article.

PROBLEMI ZAPISOVANJA IN METRIKE SLOVENSКИH LJUDSKИH PESMI

(Ob zbirki dr. Karla Štreklja)

Radoslav Hrovatin

Pri zapisovanju gradiva na terenu po ustnem izročilu nastanejo razne težave zlasti pri zbiranju ljudskih pesmi, ki se praviloma pojo.¹ Zaradi pogostne prakse, da so melografi zapisali melodijo samo k prvi kitici pesmi, za ostale kitice iste pesmi pa samo tekst, se včasih dogodi, da ni skladnosti med melodijo in tekstom v nekaterih kiticah, bodisi zaradi besednih akcentov, ki se ne skladajo z muzičnimi poudarki, ali pa zaradi števila zlogov, ki je večje ali manjše kakor v prvi kitici teksta, kar označujemo kot heterosilabičnost. Še pogosteje opažamo navedene razlike v primerih, ko so bili zapisani prvotno sami teksti, ki jih potem primerjamo s šele pozneje zapisanimi melodijami.

Zaradi počasnega postopka zapisovanja se seveda pogosto dogodi, da pevci tekst posameznih kitic, sicer péte pesmi, zapisovalcu samo recitirajo. Pri tem pa glede na govorni način izvajanja vnašajo v metrično obliko teksta razne spremembe. Seveda velja to le za posamezne dele teksta in ni nujno, da bi zato ves tekst spremenil svojo metrično obliko. Vsega tega zapisovalci niso vedno dovolj upoštevali. Navzlic vsemu temu je mogoče tudi take zapise komparativno uporabiti, saj so spremembe v metrični obliki teksta pogosto dovolj očitne ali pa razmeroma redke.

Dandanes je mogoče zapise ljudskih pesmi po posluhu ponovno kontrolirati z različnimi zvočnimi posnetki, ki jih napravimo na različnih fonografih, predvsem na magnetofonu, in na ustrezen način ugotoviti pogoške. Tak postopek nam omogoča poglobljeno presojo zapisov pred uporabo. Ugotovljene napake opozarjajo na nujnost kritičnosti zlasti pri uporabi starejšega gradiva. Poudariti pa je treba, da so se izkušeni raziskovalci že pred uporabo fonografov zavedali morebitnih pogošk v zapisih. Zato so jih pred uporabo kritično ocenili in jih celo korigirali, zlasti kadar je šlo za objavo. Pri tem pa so pogosto zašli v precenjevanje svoje kritičnosti, ki je včasih slonela na preozkem dožemanju in enostranskih pogledih na ljudsko ustvarjalnost. Vse to silí k previdnosti

¹ Posebej bi bilo treba upoštevati primere, ki so povezani s plesanjem ali drugim pojavi kinetičnosti, kot se pogosto dogaja v sinkretizmu ljudskega življenja.

pri presoji starejših zapisov, ki se ne skladajo s sodobnimi izkustvi na terenu.

Tako je treba ugotoviti, da so nastali različni pogreški v tekstih kot tudi v melodijah zapisanih pesmi glede na različne načine in okoliščine zapisovanja. Teh pogreškov niso povzročili samo posamezni pevci, temveč v še večji meri zapisovalci sami, in to tako zapisovalci tekstov, kakor tudi zapisovalci melodij ali obojega. Vzroke za to je treba iskati v dejstvu, da zapisovalci niso dobro apercipirali, ker se niso zavedali vseh ustreznih problemov ali pa so imeli glede značaja ljudske izraznosti enostranske in ozke poglede.

Posledica vsega tega se je pokazala tudi pri objavljanju zapisov ljudskih pesmi, kajti izdajatelji so pri tem zapise ljudskih pesmi praviloma redigirali po svojem posebnem dojemljanju, vnesenih sprememb pa niso vedno podrobno označili.

Mnogih izmed teh problemov, zlasti pa tega zadnjega, se je zavedal dr. Karel Štrekelj ob izdajanju svoje slovite zbirke »Slovenskih narodnih pesmi«. ² Zato je objavil k posameznim skupinam pesmi po več variant, medtem ko je od njih strogo ločil razne redakcije istega zapisa. V dvomljivih primerih je objavil celo po več redakcij istega zapisa, ako so mu bile na razpolago, in tako pokazal, kam zavedejo raziskovalce in izdajatelje ozki in enostranski pogledi na predmet. Poleg tega je dodal mnogo kritičnih pripomb v opombah k tekstom posameznih pesmi. Vsega tega seveda niso mogle biti deležne redke objavljenе melodije, čeprav tudi v takih primerih opazimo prizadevanje po kritičnosti.

Zato je pomenila nevšečno presenečenje trditve V. Voduška, da »je porušena oblika največjega dela pesmi v zapisih iz prve polovice 19. stoletja, ki predstavlja jedro Štrekljeve zbirke ... posebno v prvi knjigi...« ³ Še bolj se je čuditi obrazložitvi gornje trditve, ki jo je sicer mogoče deloma upoštevati v posameznih primerih, ne pa posplošeno, da je namreč mnogo teh zapisov ritmično »zmedenih, popačenih, hudo spačenih« in da je med njimi celo nekaj »pravih spak«. ⁴ Na podlagi teh ostrih očitkov se je ocenjevalec povzpел do domneve, da so »zapisi pesemskega besedila, ki niso ... zapisani ... po petju ... tako nezanesljivi, da so za ... sklepanje ... o metriki popolnoma nerabni« (podčrtal R. H.). ⁵

Tako mnenje je moglo nastati zaradi številnih zamotanih problemov v metriki slovenskih ljudskih pesmi in zaradi posebnih gledanj zapisovalcev in tudi raziskovalcev, kot je bilo že zgoraj rečeno.

V. Vodušek opira svoje trditve in očitke na sicer sprejemljivo mnenje, da sloni ritmika slovenskih ljudskih pesmi »na načelu silabič-

² Dr. Karel Štrekelj in dr. Joža Glonar, Slovenske narodne pesmi I.—IV. zv., Ljubljana 1895—1923 (odslej — SNP).

³ Valens Vodušek, Arhaični slovanski peterec-deseterec v slovenski ljudski pesmi (SE XII — 1959, 183).

⁴ Vodušek, op. cit., 184, 185, 193, 197, 200.

⁵ Vodušek, op. cit., 182 s.

nosti«. Ta ugotovitev pa je pravilna le, ako razlagamo silabičnost kot nasprotje melizmatičnosti oziroma melodijskega okraševanja, ne pa kot načelo, ki sloni »na določenem stalnem številu zlogov v posameznih verzih, z določeni mesti zlogovnih poudarkov« (podčrtal R. H.).⁶ Tako označevanje ritmike oziroma metrike namreč sloni dejansko na dveh načelih sočasno: na silabičnosti (izosilabičnosti) in na akcentih. Taka načela so prevladovala v naši poetiki v preteklem stoletju.

Očitne in pogostne heterosilabičnosti v slovenskih ljudskih pesmih V. Vodušek sicer ne more povsem zanikati, vendar gleda nanjo kot na nekaj nebitvenega. Zato meni, da »k stalnemu številu zlogov v verzih ne spada v slovenski ljudski pesmi anakruza«. ⁷ Podobno najbrž velja tudi za nadštevilne zloge, kot so polnitev, drobitev itd., torej za razne pojave večzložnosti, čeprav nastopajo tudi razne kontrakcije z manjšim številom zlogov. Navzlic vsemu temu pa še ni prikazano, kje je meja med temi pojavi raznozložnosti in pogostno raznozložnostjo v zapisih Štrekljeve zbirke, ki so dobili tako nepovoljno oceno.

Navzlic akcentsko-silabični metriki, ki je prevladovala v naši poetiki preteklega stoletja, so posamezni raziskovalci ljudskih pesmi spoznali druge metrične kriterije, ki jih je treba uporabiti pri določanju strukture naših ljudskih pesmi.

Tako je spoznal akcentsko načelo v heterosilabičnih tekstih ljudskih pesmi že pesnik France Prešeren, ga praktično uporabil v svojih pesnitvah ter ga upošteval tudi pri objavljanju ljudskih pesemskih tekstov v zadnjih letih svojega življenja. To je prepričljivo pojasnil France Kidrič ob razpravljanju o »naglasnem četvercu«⁸ v nekaterih Prešernovih pesnitvah. Ta dognanja imajo nedvomno splošno veljavo za XVIII. in XIX. stoletje.

Za starejšo dobo, to je zlasti za srednji vek, je prišel do podobnega spoznanja Ivan Grafenauer pri ugotavljanju tako imenovane »dvodelne dolge vrstice«. ⁹ Tudi ta vrstica dopušča heterosilabičnost. Prav tako pa njen ritem oziroma metriko urejajo poudarjene, pomensko tehtne besede oziroma ekspiratorne enote. Razumljivo je, da skuša V. Vodušek ovreči Grafenauerjeve ugotovitve in jih izjemoma dopušča le pogojno.

Ne bilo bi prav, če bi zavračali Voduškove trditve in očitke samo zaradi spoštovanja do priznanih avtoritet na področju literarne znanosti. Saj je med drugim naloga muzikologije, da s svoje strani kompa-

⁶ Vodušek, op. cit., 186.

⁷ Vodušek, op. cit., 186.

⁸ Francè Kidrič, Prešeren II, Biografija 1800—1838, Ljubljana 1938. V lastnem tekstu ne sledim popolnoma F. Kidriču in uporabljam pri označbi akcentske metrike ustrezne oblike ženskega spola (torej: naglasna dvojica, trojica, četvorica itd.) zaradi razlikovanja od običajnih označb za zlogovno metriko v oblikah moškega spola (torej: četverec, peterec, šesterec itd.).

⁹ Ivan Grafenauer, Narodno pesništvo (Narodopisje Slovencev II. del, Ljubljana 1952, 27).

rativno razišče kompleksne pojave, ki zadevajo hkrati slovstvo in glasbo, ter po potrebi ovrže enostranske ali celo neupravičene hipoteze.

Toda V. Vodušek poskuša na poseben način razlagati načelo silabičnosti in ga ne diferencira dovolj precizno od kompleksnega akcentsko-silabičnega kriterija. Po drugi strani pa celo več strokovnjakov dokazuje akcentsko načelo v heterosilabičnih tekstih.

Zaradi tega je potrebno, da vnovič primerjamo omenjena načela metrike na gradivu samem.

V ta namen so bili izbrani nekateri zapisi ljudskih pesmi z melodijami V. Voduška in zapis ljudskega pesemskega teksta K. Štreklja,

Pri sledečem obravnavanju nas bosta zanimali predvsem dve vprašanji:

A. Ali so slovenske ljudske pesmi izosilabične in je treba opažene neskladnosti med tekstom in melodijo v zapisih pripisati predvsem pomanjkljivemu zapisovanju teksta?

B. Ali so slovenske ljudske pesmi morebiti tudi heterosilabične in tega zapisovalci melodij niso vedno označili za vse kitice teksta tudi v melodiji?

I. V etnografskem orisu »Narodopisna podoba Mengša in okolice«, ki ga je izdala Marija Jagodic,¹⁰ je objavljenih 23 zapisov slovenskih ljudskih pesmi navedenega folklornega območja. Tekste je pripravila Z. Kumer, melodije k 19 tekstom pa V. Vodušek. To pomeni, da imajo izmed omenjenih 23 pesmi štiri zapisane samo tekste.

Teksti teh pesmi brez melodij (Marija in tri romarice; Dražji je brat od ljubega; Previdno dekle; Voznik in ljubica) so deloma heterosilabični. To pomeni, da imajo nekatere kitice teh pesmi večje ali manjše število zlogov, kot pa jih ima prva kitica posamezne pesmi.

Med ostalimi 19 primerki, ki imajo zapisan tako tekst kot tudi melodijo, so štirje teksti (Detomorilka in krvnik; Mož z otrokom na ženinem grobu; Fantič gre od maše; Ljubezen si odpovedujeta) izrazito izosilabični. To pomeni, da imajo vse kitice posamezne pesmi enako število zlogov kot prva kitica. Poleg tega imajo tudi stalno enako, ustrezajočo razvrstitev poudarkov.

V ostalih 15 pesmih, torej v veliki večini primerkov, je tekst prav tako več ali manj heterosilabičen, kot je to bilo ugotovljeno že v štirih primerkih brez melodij. Glede na to, da se spremeni število zlogov v nekaterih kiticah, nastanejo na ustreznih mestih tudi v melodijah določene spremembe, in sicer vsaj ritmično. Možne pa so tudi melodijske modifikacije.

Zaradi tega ne zadostuje, ako v takih primerih zapišemo melodijo samo k prvi kitici teksta. Izjemo tvorijo primerki, ki vsebujejo tudi samo eno kitico teksta. V obravnavanih zapisih predstavljata taka pri-

¹⁰ Marija Jagodic, Narodopisna podoba Mengša in okolice, Mengeš 1958.

mera dve pesmi (Lovska; Moravški maček). Zato je treba v pesmih s heterosilabičnimi teksti zapisati melodijo k vsem kiticam, ki vsebujejo več sprememb ali večje razlike, ali pa vsaj označiti ustrezne ritmične spremembe v zapisu prve melostrofe, kadar gre za manjše modifikacije, kolikor je to mogoče.

V obravnavanih pesmih je zapisovalec upošteval melodijske modifikacije v celoti samo v petih primerih (Marija in tica pevka; Sv. Janez Nepomuk; Vabilo na poroko; Slaba vinska letina; Marija in brodnik). K tem je mogoče šteti tudi oba že zgoraj navedena enokitična zapisa.

V posameznih zapisih teh pesmi ne gre samo za nebstvene in izjemne primere večzložnosti, ampak za redno heterosilabičnost. Za potrditev tega pojava si je treba ogledati kot primer vsaj tekst zapisa »Sv. Janez Nepomuk«:¹¹

1. <i>Janes je kolar biu,</i>	6 —	321
<i>lepe pride je učiu</i>	7 —	2221
<i>Skóz ajte jøn pridange</i>	7 —	2221
<i>je_umeču grešnike.</i>	6 —	1221
2. <i>Kralíca je pær pridgø bla,</i>	8 —	12221
<i>Janeza_j pošlušala,</i>	7 —	2221
<i>zbrala s_je Janeza</i>	6 —	321
<i>za spóudnikà sojgá.</i>	6 —	1221
3. <i>Kral Vencæl lé-to zve,</i>	6 —	321
<i>kam kralica k_spoudø gre.</i>	7 —	2221
<i>»Janes boš povedu dej,</i>	7 —	2221
<i>kaj sé kralica spove!«</i>	7 —	1231
4. <i>Janes pa prau nø to:</i>	6 —	321
<i>»Jest od spoud nø govorim,</i>	7 —	2221
<i>rajši še smørt trpim,</i>	6 —	321
<i>od spoud nø govørim!«</i>	6 —	1221
5. <i>Kral Vencæl sé_issrði,</i>	6 —	321
<i>Janeza matrát pusti.</i>	7 —	2221
<i>Uørgli so ga_u_uadó,</i>	6 —	321
<i>u_globoko Moldavo.</i>	6 —	1221
6. <i>Janes u_vodo leti,</i>	6 —	321
<i>u_øda s_plémenàm gori,</i>	7 —	2221
<i>záto k_je biu práv svetnik,</i>	7 —	2221
<i>u_reuah pomočnik.</i>	6 —	1221

Iz gornje analize moremo ugotoviti, da vsebuje pesem glede na število zlogov več različnih vrst pesemskih vrstic: 6-erce, 7-erce in 8-erce.

¹¹ Jagodic, op. cit., 194.

Glede na sočasno razvrstitev metričnih akcentov pa moremo ugotoviti kar pet oblik vrstic, in sicer: dve obliki 6-ercev (6 a — 321 in 6 — 1221), dve obliki 7-ercev (7 — 2221 in 7 a — 1231) in eno obliko 8-erca (8 — 12221).

Razvrstitev ugotovljenih oblik vrstic v četverovrstične kitice pokaže, da ima pesem štiri oblike kitic glede na število zlogov v posameznih vrsticah: 6 a/7/7/6, 8/7/6 a/6, 6 a/7/7/7 a in 6 a/7/6 a/6. Ker ima zapis samo šest kitic, vidimo, da vsebuje večina teh kitic, to je štiri od šestih, različno zlogovno strukturo in gre torej za izrazito heterosilabičen primer pesemskega teksta.

Heterosilabičnost pa je mogoče ugotoviti tudi v kratkih tekstih, kot je enokitični primer »Moravški maček«:¹²

<i>Morauc sa maška kvał,</i>	6 — 12 2 1
<i>na vafcat so ga posvał,</i>	7 — 13 2 1
<i>dobiva sta ga ženən jən nevesta</i>	11 — 122222
<i>usak ən mau!</i>	3 — 1 1 1

Samo en pogled na zlogovno strukturo vrstic v kitici gornje pesmi (6/7/11/3) zadostuje, da nas prepriča o izraziti heterosilabičnosti teksta. Saj imajo vse vrstice različno zlogovno strukturo. Seveda izhaja v tem primeru kriterij za ugotovitev heterosilabičnosti iz zlogovne strukture vrstic, medtem ko je v prejšnjem primeru izhajal iz zlogovne strukture vrstic in iz vrstične strukture kitic hkrati.

V doslej omenjenih primerih je zapisovalec upošteval heterosilabičnost teksta in jo označil v ustreznih zapisih melodij, to je v sedmih primerih. V preostalih osmih primerih pa je to deloma ali popolnoma zanemaril.

Heterosilabičnost teksta je deloma zanemarjena v zapisu melodij v naslednjih primerih:

Nevesta detomorilka.¹³

<i>En pastirček krauce pase</i>	8 — 2222
<i>na zelenmu trauničku.</i>	7 — 2221

V melodiji je označena ritmična figuracija na začetku 2. melostiha za anakruzo 2. vrstice v 2. kitici teksta. Manjka pa ustrezna oznaka na začetku 4. melostiha. Nejasno je tudi, kako je treba ritmizirati melodijo k 3. kitici glede na ponavljanje teksta:

3. kit. <i>Ko pastirček u hišo stopi,</i>	8 — 2222
<i>svate je pozdravu use,</i>	7 — 2221
<i>svate je pozdravu use,</i>	7 — 2221
<i>svoje matere pa ne.</i>	7 — 2221

¹² Jagodic, op. cit., 201.

¹³ Jagodic, op. cit., 190.

Fantič sreča mrtvaško kost.¹⁴

<i>Fántač je šou, je šou na vas,</i>	8 — 3221
<i>je šou, je šou. u ta tréko vas,</i>	8 — 12221

V notah je označen predtakt k 1. melostihu za anakruzo v nekaterih kiticah. Pač pa ni označena ustrezna ritmična figuracija ali ligatura za heterosilabičnost ali drugačno razvrstitev akcentov na petih mestih v nekaterih kiticah teksta:

2. kit. <i>Sréčala gá je mrtváška kost,</i>	9 — 3521
<i>mrtváška kost, božjá modrost.</i>	8 — 12221
4. kit. <i>Mrtváška kost spregóuori:</i>	8 — 12221
<i>»Zakáj me súješ, fántač ti?«</i>	8 — 12221
6. kit. <i>Triésla gá je mǎrzalca,</i>	7 — 2221
<i>mǎrzalca, oj smǎrtenca.</i>	7 — 2221
9. kit. <i>Šterje fantje pridejo,</i>	7 — 2221
<i>mrlíča na ráme zadénejo.</i>	10 — 13521
10. kit. <i>Pred známnam ga dól postáviyo,</i>	9 — 13221
<i>za dušo rajnciga moliyo.</i>	9 — 12321

Tudi ta primerek kaže na mnogih mestih heterosilabičnost. Tako moremo ugotoviti glede na število zlogov štiri različne oblike vrstic (7-erce, 8-erce, 9-erce in 10-erce), z istočasnim upoštevanjem mesta akcentov pa celo šest različnih oblik vrstic (7 — 2221, 8 b — 3221, 8 — 12221, 9 — 13221, 9 a — 12321, 10 — 13521) in kar šest oblik kitic (8b/8, 9/8, 8/8, 7/7, 7/10 in 9/9 a). Vse te različne metrične strukture vrstic in kitic niso dovolj jasno razvidne iz ritmičnega zapisa ustrezne melodije.

 Skaručenska sv. Lucija.¹⁵

<i>Sveta Ucija pet let stara,</i>	8 — 2 2 2 2
<i>uzela ja je smrt očeta,</i>	8 — 2 2 2 2
<i>mát jo je. uvižala,</i>	6 — 3 3
<i>lépo podúčila</i>	6 — 3 3
<i>u kátolški vér.</i>	4 — 1 — 2 1

V notah je označena ritmična figuracija k 1. melostihu za anakruzo v 4. in 5. kitici, pač pa ni dovolj jasno označena modifikacija za večzložnost v 5. vrstici 3. kitice:

<i>»Káj čem striti žno?«</i>	5 — 1—1—2 1
------------------------------	-------------

¹⁴ Jagodic, op. cit., 192.

¹⁵ Jagodic, op. cit., 195.

¹⁶ Jagodic, op. cit., 196.

Popotni tovariš.¹⁶

<i>Mladenč se je na pot podau,</i>	8 — 12221
<i>kogá z bo za touarša zbrau.</i>	8 — 12221

V notah je označena ritmična figuracija k 1. melostihu za dvožložno anakruzo v tekstu, manjka pa ustrezna ritmična oznaka za večžložnost v 2. vrstici 4. kitice:

<i>u rokáh drži uas izvolen svet.</i>	9 — 12321
---------------------------------------	-----------

Heterosilabičnost ni označena z ustrezno ritmično figuracijo v naslednjih primerih:

Divji mož in Jerca.¹⁷

<i>Jerca je šla po vädó,</i>	7 — 2221
<i>pa jo več nazaj ni blo.</i>	7 — 2221

V notah ni označena ustrezna ritmična modifikacija za večžložnost v 9. in 11. vrstici:¹⁸

9. vrst. » <i>Usaka navesta u gostjə gre,</i>	8 — 3221
11. vrst. » <i>Ne huodi po šaruoki pot,</i>	8 — 12221

Mengeška fara.¹⁹

<i>Lepa sə mengəška fara ti,</i>	9 — 3321
<i>vredna sə hvale jən časti,</i>	8 — 3221
<i>ímaš Məhéva cartanga,</i>	8 — 3221
<i>spodə hudiča gərdəga.</i>	8 — 3221

V notah ni označena ligatura melodijske figure za »manjžložnost« v 1. vrstici 2. kitice, ki tako dobi enako obliko kot ostale vrstice:

<i>Mrija u əltarjə že sədi,</i>	8 — 3221
---------------------------------	----------

Kdo je to.²⁰

<i>Kdo, kdo, kdo so pa to?</i>	6 — 1—1—31
<i>Mengšani, Mengšani, Mengšani so to!</i>	6/5 — 13 2/131
<i>Oj ta se zmed useh spozna,</i>	7 — 13 3
<i>backa na ram ima,</i>	6 — 33
<i>ojá, Mengšani so to!</i>	7 — 1—1/131

V notah ni označena ritmična figuracija za večžložnost v 4. vrstici 2. kitice teksta:

<i>korito na vag ima,</i>	7 — 133
---------------------------	---------

¹⁷ Jagodic, op. cit., 190.

¹⁸ Te večžložnosti se je zapisovalec zavedal, kot kaže objava v SE XII — 1959, 183 s.

¹⁹ Jagodic, op. cit., 199.

²⁰ Glej op. 19.

Krčmarji so zviti.²¹

<i>Vsə birtje so kunštən,</i>	6 — 132
<i>sam pəs jəh učī,</i>	5 — 131
<i>pəršiča zakole</i>	6 — 132
<i>kubase nardi.</i>	5 — 131

V notah manjka pavza za oznako »manjzložnosti« v šestih vsticah teksta (5., 9., 13., 15., 17. in 19. vrstica). Kot primer metrične oblike naj rabita prvi dve vrstici 2. kitice:

<i>Kožo pa ubesə</i>	5 — 32
<i>tja vankaj na zid</i>	5 — 131

Gornje analize tekstne metrike v 23 ljudskih pesmih so pokazale naslednje rezultate: štirje teksti so izosilabični, 19 tekstov, to je večina, je več ali manj heterosilabičnih. Vendar pa v njih prevladuje v večini primerkov določena ustaljena akcentsko-silabična metrična struktura. Pač pa ima med temi zapisi pet primerkov (št. 4, 9, 16, 20 in 23) izrazito heterosilabično metrično strukturo, ki se opira na določeno število jasnih metričnih akcentov. V teh primerih ni mogoče določiti ustaljene silabične strukture.

Te ugotovitve izhajajo predvsem iz zapisov tekstov, deloma pa iz zapisov melodij obravnavanih pesmi oziroma iz primerjave med teksti in melodijami. Zapisi melodij v sedmih primerih upoštevajo heterosilabičnost tekstov, kar je označeno z dodatno ritmično figuracijo v notnem zapisu 1. melostrofe. V štirih primerih je heterosilabičnost le delno upoštevana. V štirih zapisih pa zapisovalec melodij ni dovolj upošteval heterosilabičnosti tekstov in tega tudi ni vedno v zadostni meri označil v ustreznih notnih zapisih melodij.

Ni namen tega ekskurza utemeljevati večjo ali manjšo pomembnost ugotovljene pogostne raznozložnosti. Pač pa je treba opozoriti, da more neupoštevanje raznozložnosti imeti za posledico zanemarjanje označevanja tega pojava pri zapisovanju, kar je v škodo vrednosti gradiva notnih in tekstnih pesemskih zapisov.

Gornje pripombe je bilo treba navesti zaradi tega, ker trdita zapisovalca obravnavanih pesmi uvodoma k objavi, »da so na tem mestu slovenske ljudske pesmi prvič (podčrtal R. H.) zapisane v skladu z načelno zahtevo sodobne etno-muzikologije, to je kot čim točnejše transkripcije zvočnih posnetkov«.²²

Pripomniti je treba še, da so nekateri dosedanji zapisovalci slovenskih ljudskih pesmi tudi že doslej diakritično označevali razne ritmične in melične razlike in posebnosti v ustreznih notnih zapisih, ne da bi imeli priliko uporabljati zvočne posnetke. Razni zapisovalci so na podoben način označevali raznozložnost v ustreznih notnih zapisih,

²¹ Jagodic, op. cit., 200.

²² Jagodic, op. cit., 187.

vendar pogosto nedosledno ali pa so jo delno puščali v nemar tako, kot je bilo zgoraj ugotovljeno v nekaterih analiziranih zapisih pesemskih tekstov.

Čeprav zbirka 23 pesmi ne more biti dokončno dokazilo za določen folklorni pojav, vendar kaže neke splošne poteze slovenskih ljudskih pesmi glede metrične strukture tekstov v novejšem času na osrednjem folklornem območju. Poleg redkih izosilabičnih tekstov se pojavljajo tudi več ali manj heterosilabični teksti. Kakor imajo izosilabični primerki poleg konstantnega števila zlogov tudi konstantno število metričnih akcentov, tako se tudi v večini heterosilabičnih primerkov, ki jih urejuje konstantno število metričnih akcentov, uveljavlja težnja po delni ustalitvi števila zlogov v večjem številu vrstic in kitic. Le manjše število primerkov je izrazito heterosilabičnih. Le-ti imajo ustaljeno število metričnih akcentov brez ustaljenega števila zlogov.

Razmeroma večje število vsaj deloma heterosilabičnih tekstov je povezanih z ritmično konstrukcijo ustreznih melodij, v katerih se metrični akcenti teksta podrejajo muzičnim metričnim akcentom melodije. Heterosilabičnost teksta se vključuje v melodijo v novejšem času zlasti na slovenskih osrednjih folklornih območjih z uporabo ritmične figuracije, v kateri se večje ritmične vrednote po potrebi delijo v manjše ali pa se manjše združujejo v večje ritmične vrednote. Vse to so značilnosti ponderabilne figuralne ritmike.

Tako je gornja analiza zapisov iz časa po drugi svetovni vojni pokazala, da je med določenim številom ljudskih pesmi s slovenskega osrednjega folklornega območja mogoče ugotoviti manjše število popolnoma izosilabičnih primerkov in prav tako manjše število izrazito heterosilabičnih tekstov. Večina tekstov pa bolj ali manj niha med obema skrajnostima, vendar z jasno težnjo k akcentsko-silabični metriki.

II. Izmed številnih zapisov slovenskih ljudskih pesmi, ki so bile objavljene v zbirki »Slovenske narodne pesmi« K. Štreklja in J. Glovarja in ki jim očita V. Vodušek zmedenost, je bila pritegnjena v analizo varianta *Stoji, stoji plėnėnca...*²³ iz skupine »Marija, tica pevka in zamorska deklica«. Varianto je zapisal sam K. Štrekelj v Gorjanskem na Krasu, in sicer samo tekst brez melodije. Sledi metrična analiza teksta:

<i>Stoji, stoji plėnėnca,</i>	7 — 1 2' 2 2'
<i>Plėnėnca zėlena,</i>	6 — 1 2' 3 —
<i>For nę ti plėnėnci</i>	6 — 2' 2 2'
<i>Na kępėlca žiėnana.</i>	7 — —2 2' 3 —
5. <i>Nutr sa trjė womtārji,</i>	8 — —2 2' 2 2'
<i>Wsi trje sa žiėynęni;</i>	7 — —2 2' 3 —
<i>Nę triėćin ję Męrija,</i>	7 — 1 2' 2 2'

²³ SNP št. 558.

	<i>Mērija vsmīljena.</i>	6 — 1 2' 3 ↘
	— — — — —	
	<i>Kàdr s je máša brála,</i>	7 — 1 2' 2 2'
10.	<i>Jē Mērija z vovtárca šlà;</i>	8 — —2 3' 2 1'
	<i>Jē díeklcu prašála:</i>	7 — 1 2' 2 2'
	<i>»Či s tu píesm slíšala?</i>	7 — —2 2' 3 ↘
	. . . . . ²⁴	
	<i>Al s ju sàma zjüóštala?»</i>	7 — —2 2' 3 ↘
	. . . . . ²⁴	
	<i>»»Jest ju nisl (sàma) zjüóštala,</i>	9 — —2 2'(2)3 ↘
	. . . . . ²⁴	
15.	<i>Sn ju píeti slíšala.</i>	7 — —2 2' 3 ↘
	<i>Píela ju je (moja) ràjnca máti,</i>	10 — —2 2'(2)2 2'
	<i>Ku m jē v zíbki zíbala.«</i>	7 — —2 2' 3 ↘
	<i>»Toja mati jē bila svíečna,</i>	9 — —2 2' 3 2'
	<i>Jēnu bódeš týdi tí;</i>	7 — —2 2' 2 1'
20.	<i>Toja mati jē šla v nēbíes²⁴,</i>	9 — —2 3' 2 2'
	<i>Za nju pojdeš týdi tí!»</i>	7 — —2 2' 2 1'

Bežen pogled na metrično strukturo vseh vrstic gornje pesmi ustvarja sicer dojem silne pestrosti in površnemu opazovalcu celo vtis zmedenosti, toda navzlic temu more formalna analiza dati jasnejšo podobo:

Zapis obravnavanega teksta vsebuje 21 pesemskih vrstic. Samo liho število vrstic vzbuja dvom, da bi bilo mogoče iz njih tvoriti dvovrstične ali četvervrstične kitice. Asonance med posameznimi vrsticami pa nasprotno prav navajajo k taki domnevi. To pa hkrati izključuje možnost za tvorbo trovrstičnih tekstnih kitic. Sam zapisovalec je med 8. in 9. vrstico naznačil s črticami, da verjetno manjka ena ali več vrstic teksta. Tako je mogoče domnevati, da tudi drugod manjkajo posamezne vrstice teksta, kar je bilo v pričujoči objavi označeno s pikčastimi vrsticami med 12., 13., 14. in 15. vrstico teksta.

Glede na število zlogov moremo ugotoviti pet različnih oblik vrstic, in sicer 6-erce, 7-erce- 8-erce, 9-erce in 10-erce. Ako pa hkrati upoštevamo še akcentski kriterij, moremo ugotoviti še mnogo večje število ustreznih metričnih struktur teksta, in sicer:

dva različna 6-erca: 125— (2. in 8. vrstica) in 222 (3. vrstica);

dva različna 7-erca: 1222 (1., 7., 9. in 11. vrstica) in 2221 (4., 6., 12., 13., 15., 17., 19. in 21. vrstica.);

dva različna 8-erca: 2222 (5. vrstica) in 2321 (10. vrstica);

tri različne 9-erce: 22(2)3— (14. vrstica), 2232 (18. vrstica) in 2322 (20. vrstica) in

en 10-erec: 22(2)22 (16. vrstica).

Tako moremo ugotoviti vsega skupaj 10 različnih akcentsko-silabičnih metričnih struktur med 21 vrsticami obravnavanega teksta. Torej gre očitno za primer izrazite heterosilabičnosti.

²⁴ Dodal R. Hrovatin.

Navzlic tej očitni heterosilabičnosti je analiza vseh vrstic pokazala, da povsem prevladujejo sedmerozložne vrstice, ki jih je kar 12 od vseh 21 vrstic gornjega teksta. Vendar pa ne moremo domnevati, da so 7-erci splošno prevladujoča oblika vrstic v obravnavanem tekstu. Kajti gornja analiza je prav tako pokazala, da gre za dve različni vrsti 7-ercev.

Prvi od obeh 7-ercev (1222 = $\cup - \cup - \cup - \cup$), ki je zastopan s štirimi primerki, ima rastoči nastop, tri metrične akcente in ženski konec. Po klasični teoriji bi vrstico mogli označiti kot trostopno trohejsko vrstico z anakruzo, kar pa bistva gornje analize ne spremeni.

Drugi od obeh 7-ercev (2221 = $- \cup - \cup - \cup -$), ki je zastopan z osmimi primerki, ima na videz padajoči nastop, štiri metrične akcente in moški konec. Po klasični teoriji bi ga mogli označiti kot katalektično četverostopno trohejsko vrstico. V več vrsticah (4., 6., 12., 13., 15. in 17. vrstica) se pojavlja v tekstu sicer tako imenovani »tekoči«¹ konec, ki se pa pod vplivom ritma melodije spremeni v moški konec (glej ritmično shemo melodije na str. 218!). Analogno je treba ravnati tudi z dvema 6-ercema (2. in 8. vrstica) in enim 9-ercem (14. vrstica).

Tako je analiza pokazala, da sta oba prevladujoča 7-erca metrično različna. Vendar bo iz nadaljnje obravnave razvidno, da je bistvenega pomena predvsem razlika v koncih vrstic, ki je v prvem 7-ercu ženski, v drugem pa moški.

Vrstice z ženskim koncem in vrstice z moškim koncem se namreč pojavljajo po vsej pesmi praviloma in izmenoma kot vsaka druga vrstica. Izjemo tvorijo le 13. do 15. vrstica, med katerimi je mogoče domnevati manjkajoče vrstice. Čeprav bi bilo mogoče najti še kako drugo razlago za metrično strukturo omenjenih treh vrstic, to ni bistvenega pomena za jasno izraženo ustrezno težnjo v vsem ostalem tekstu.

Po praviloma izmenjajočih se vrsticah z ženskim koncem in vrsticah z moškim koncem moremo sklepati, da po dve ustrezni različni vrstici skupaj tvorita distih, ki ga je treba šteti za metrično osnovo obravnavanega teksta.

Glede na prevladov inje 7-ercev bi mogli meniti, da je prevladujoča shema ustreznega distiha sestavljena iz obeh že analiziranih 7-ercev (7/7 = 1222/2221). Le-ta pa se pojavi v obravnavanem tekstu po vsem videzu le enkrat (11.—12. vrstica). Tako ne more ta označba distiha zadovoljivo pojasniti metrične strukture obravnavane variante. To naj še bolj očitno pokaže primerjava z drugimi sorodnimi variantami.

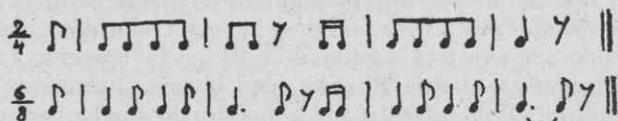
Najprej je bila izvedena primerjava z drugimi variantami v isti skupini pesmi, ki jih pod naslovom »Marija, tica pevka in zamorska deklica«² navaja K. Štrekelj kar 27 (SNP št. 544—570). V večini variant s Štajerskega, s Kranjskega, iz Bele krajine in s Primorskega prevladuje distih 8/7 = 2222/2221, samo nekatere variante s Primorskega (n. pr. SNP št. 560—561) imajo drugačno metrično strukturo distiha, medtem ko so variante s Koroškega izrazito heterosilabične. Seveda se pojavlja heterosilabičnost v večji ali manjši meri tudi v vseh drugih variantah te

Torej se v heterosilabičnih tekstih družijo vrstice z zelo različnim številom zlogov po akcentskem in ne po silabičnem kriteriju.

Sobitje vrstic z različnim številom zlogov omogoča muzični ritem melodije. Pri tem je v novejšem času odločilnega pomena ritmična figura, ki se uveljavlja zlasti v melodijah plesnega tipa.²⁵ Tako se na primer dvozložna stopica na začetku vrstice spremeni v dvodelni vzmah, ki ga moremo v tekstni metriki označiti kot dvozložno anakruzo. Ta pojav je splošno znan iz nešteto primerov v vrsticah »alpskih poskočnic«.

Glede na razne gornje ugotovitve moremo prvi 7-erec v analiziranem distihu Štrekljevega teksta označiti na osnovi treh metričnih akcentov kot rastočo naglasno trojico z ženskim koncec in z dvema važnejšima poudarkoma ($7 = 1222 = \text{♩} \text{♩} \text{♩} \text{—} \text{♩} \text{♩}$). Prav tako pa je treba označiti tudi drugega od obeh 7-ercev na podoben način kot rastočo naglasno trojico z moškim koncec in z dvema važnejšima poudarkoma ter z dvozložno anakruzo. Prvi 7-erec ima namreč le enozložno anakruzo. Ustrezna shematična oznaka drugega 7-erca je takale: $7 = \text{—} 2221 = \text{♩} \text{♩} \text{♩} \text{—} \text{♩} \text{♩}$. V skladu z navedeno metrično shemo distiha teksta je mogoče oblikovati na figuralni ritmični osnovi tudi ustrezno muzično ritmično shemo melodije:

Tako bi mogli sklepati, da tvorita oba analizirana 7-erca osnovni distih vsega obravnavanega teksta. Kot je že bilo ugotovljeno, se tak distih v tej Štrekljevi varianti pojavi le enkrat. Vendar je mogoče na podoben način pojasniti metrično strukturo tudi vseh ostalih vrstic tega teksta. To vidimo, ako popolnoma opustimo označevanje metrike po številu zlogov, pač pa upoštevamo le dosedanje osnovne ugotovitve: trije metrični akcenti z dvema važnejšima poudarkoma in združitev dveh sosednjih vrstic v distih na osnovi stalno se izmenjajočih ženskih in moških koncev.

Vrstice z ženskim koncec obsegajo naslednje primere:

Štirje primerki 7-ercev so že bili analizirani. Edini primer krajše vrstice (5. vrstica) je padajoči 6-erec (222), torej naglasna trojica brez anakruze. Edini ustrezni 8-erec (5. vrstice) bi bilo mogoče označiti kot četverostopno trohejsko vrstico, torej s padajočim začetkom. Vendar pa je mogoče pri petju tudi v tem primeru izvajati prva dva zloga kot dvozložno anakruzo in tako vso vrstico kot naglasno trojico z dvozložno anakruzo in ženskim koncec ($\text{—}2222$). Podobno velja tudi za oba ustrezna 9-erca (18. in 20. vrstice), ki ju je treba prav tako izvajati z

²⁵ Radoslav Hrovatin, *Metrika teksta in melodije na Gorenjskem — La métrique du texte et de la mélodie en Haute-Carniole* (Rad Kongresa folklorista Jugoslavije VI. — Bled 1959. Ljubljana 1960, 79).

dvozložno anakruzo (—2232 in —2522). Nadštevilni 6. oziroma 4. zlog je mogoče pri petju izvesti z že omenjeno ritmično figuracijo. Možno je pa tudi, da posamezni pevci ti dve vrstici skrčijo za en zlog. Nekoliko nejasen problem ostane le edini 10-erec (16. vrstice). Čeprav je mogoče pri petju tudi to raznolikost med tekstom in melodijo odpraviti z ustrežno ritmično figuracijo ali s heterometričnim podaljšanjem melodije, je mogoče domnevati, da se je pri zapisovanju vrnila kakšna beseda (n. pr. »moja«), ki bi jo bilo v pesniškem izražanju mogoče opustiti. Tako nastali 8-erec pa je mogoče izvajati, kot je bilo že prej povedano. Tako-le je torej mogoče vse te vrstice z ženskim koncem navzlic heterosilabičnosti izvajati enotno kot naglasne trojice.

Vrstice z moškim koncem kažejo večjo ustaljenost:

Saj moremo ugotoviti kar osem ustreznih 7-ercev. Večina teh 7-ercev (4., 6., 12., 13., 15. in 17. vrstica) ima »tekoči« konec (—223—), ki se pa pri petju zaradi muzičnega ritma spremeni v moški konec (—2221), kot ga imata že v samem tekstu dve ustrezni vrstici (19. in 21. vrstice). Vsi ti 7-erci se izvajajo pri petju z dvozložno anakruzo kot rastoče naglasne trojice z moškim koncem. Med ostalimi vrsticami sta dva 6-erca (2. in 8. vrstice), ki imata enozložno anakruzo in »tekoči« konec (123—) ter se bistveno ne razlikujeta od prevladujočih 7-ercev. Edini ustreznih 8-erec (10. vrstice) ima poleg dvozložne anakruze tudi trozložno stopico (—2321), ki jo je mogoče pri petju izvajati s primerno ritmično figuracijo. Nekoliko nejasen problem predstavlja preostali 9-erec 14. vrstica) z dvozložno anakruzo in »tekočim« koncem v tekstu (—2225). Pri petju je sicer mogoče odpraviti nastalo raznolikost zaradi večzložnosti z ustrežno ritmično figuracijo, vendar je dopustna domneva, da se je pri zapisovanju vrnila kakšna beseda, ki v pesniškem načinu izražanja ni nujna (n. pr. »sama«). Nastali 7-erec pa je mogoče izvajati tako, kot je že bilo ugotovljeno. Tako-le je torej tudi vse te vrstice z moškim koncem mogoče navzlic heterosilabičnosti izvajati enotno kot naglasne trojice.

Raziskava vseh vrstic Štrekljeve variante je pokazala, da je predmetni tekst heterosilabičen in da je sestavljen iz distihov, ki vsebujejo po dve naglasni trojici izmenoma z ženskim in moškim koncem. Nekaj podobnega moremo opazovati tudi v dvojicah vrstic v »alpskih poskočnicah«, ki se pa od obravnavanega distiha razlikujejo po tem, da imajo v posamezni vrstici le po dva metrična akcenta, kar pa na nek način ustreza dvema važnejšima poudarkoma ugotovljene naglasne trojice.

Ugotovljeni distih more biti podlaga za tvorbo ustrezne melostrofe, sestavljene ali enostavno iz dveh melostihov ali pa tudi iz več melostihov. S ponavljanjem posameznih vrstic ali samo njih posameznih delov je namreč mogoče razširiti melostrofo na tri ali štiri melostihe.

Ako upoštevamo pogostne asonance zlasti med vrsticami z moškim koncem (2. in 4., 10. in 12., 15. in 17. ter 19. in 21. vrstice), moremo že v samem tekstu opaziti težnjo po četvervrstičnih kiticah, kar bi bilo

mogoče v objavi označiti s presledki po vsaki četrti vrstici. Pri tem so bile upoštevane domnevne manjkajoče vrstice. Tako moremo predvidevati možnost četvervrstičnih kitic z ustreznimi asonancami ali rimami (abxb). Glede tega je mogoče dobiti potrdilo tudi v nekaterih variantah Štrekljeve skupine pesmi »Previdno dekle«.

Kritičen pretres obravnavane variante slovenske ljudske pesmi v Štrekljevem zapisu je ob primerjavi s sorodnimi variantami pokazal, da je mogoče izvesti primerno analizo metrične strukture pesemskega teksta, tudi kadar pogrešamo zapis ustrezne melodije. To pomeni, da je tudi sam tekst uporabljiv kot primerjalno gradivo za določitev metrične strukture vrstic in kitic celo tedaj, kadar je tekst v večji meri heterosilabičen. To je mogoče doseči seveda samo v primeru, ako iz oblike teksta razberemo, katere metrične kriterije je treba uporabiti, in ako se znamo izogniti umišljenim predpostavkam in ozkim predsodkom.

V gornjem raziskovanju so pomagali določiti metrično strukturo teksta ustrezni akcentski kriterij in intonacija deloma na začetku, izrazito pa na koncu vrstic. Različno število zlogov v večini vrstic, zlasti pa v distihih in popolnoma v kiticah kaže na heterosilabičnost, ki je povezana z akcentsko metriko, kar so ugotovili že F. Prešeren, F. Kidrič, I. Grafenauer in drugi.

Navzlic heterosilabičnosti, ki na videz napravi vtis zmede, se je bilo mogoče lotiti tudi kritike samega zapisa in deloma ugotoviti nekatere morebitne pogreške. Tako je po samem zapisovalcu nakazano pomanjkanje teksta bilo ugotovljeno tudi na drugih mestih, zlasti nedvomno pred 15. vrstico. Prav tako je bilo ugotovljeno verjetno odvečno besedilo v 14. in 16. vrstici, kar je mogoče brez posebnega truda korigirati, kot je bilo nakazano.

Ugotovitev teh pomanjkljivosti pa seveda še ne opravičuje, da bi ta Štrekljev zapis označili kot zmeden in kot popolnoma neraben za sklepanje o metriki.

Sklep. — Pri zapisovanju in redigiranju ljudskih pesmi morejo nastati pogreški, tudi kadar uporabljamo sodobna tehnična sredstva, ako niso ustrezno označeni vsi pojavi, ki jih dojema zapisovalec ali redaktor brez predsodkov. To se dogaja pri zapisovanju teksta ali melodije ali obojega. Zaradi tega je treba vsako pesemsko gradivo pred uporabo kritično analizirati. Pri tem pa ne smemo izhajati iz ozkih in enostranskih teorij, temveč moramo v gradivu samem iskati ustrezne kriterije za vsak primer posebej. Zato je nepravilno označiti kot metrično zmedeno neko skupino pesmi zaradi tega, ker imajo zapisane heterosilabično samo tekste.

Zaradi tega morejo rabiti kot ustrezno komparativno gradivo zapisi ljudskih pesmi, ki imajo zapisan bodisi samo tekst ali poleg teksta tudi melodijo. Glede na to okolnost se bo pač spreminjal obseg raziskovanja in tudi obseg ustreznih rezultatov.

Primerjava med analiziranimi primerki je pokazala, da moremo tudi med novejšimi zapisi slovenskih ljudskih pesmi ugotoviti tako izosilabične kot heterosilabične primere. Vendar pa so v večini primeri, ki nihajo med obema skrajnostima. V njih prevladuje novejša težnja po akcentso-silabični metrični strukturi.

Seveda pa ne smemo teh ugotovitev mehanično posploševati niti zgodovinsko niti geografsko, celo takrat ne, kadar obravnavamo samo slovensko pesemsko gradivo. Zlasti ni treba ugotovljenih metričnih struktur zamenjati z neakcentso izosilabičnostjo, s pomensko akcentso heterosilabičnostjo in drugimi metričnimi strukturami starejših slovenskih ljudskih pesmi, ki še čakajo na ustrezno obdelavo, pogosto zaradi tega, ker v večini primerov ni potrebnih zapisov melodij.

Résumé

LES PROBLEMES DE LA NOTATION ET DE LA METRIQUE DES CHANSONS POPULAIRES SLOVENES

Lors du collectionnement des chansons populaires, diverses fautes se font à cause d'une exécution imparfaite des chanteurs ou à cause de modes de notation imparfaits, et cela aussi bien du texte que de la mélodie. Les éditeurs commettent, en outre, diverses modifications impropres des chansons notées. K. Štrekelj avait conscience de tout cela lors de la publication des »Chansons populaires slovènes« et il essaya d'éviter ces fautes de diverses manières. C'est pourquoi l'opinion de V. Vodusek que de nombreuses notes du recueil de Štrekelj sont si peu sûres qu'elles sont inutilisables pour en tirer des conclusions sur la métrique, paraît exagérément globale. Cette opinion repose sur la supposition d'un syllabisme général dans les chansons populaires slovènes, tandis que France Prešeren, France Kidrič, I. Grafenauer et d'autres y ont constaté aussi un hétérosyllabisme. Pour cette raison nous nous permettons une confrontation des notes de V. Vodusek et K. Štrekelj:

I. Dans la description ethnographique »Le tableau ethnographique de Mengeš et de ses alentours« de M. Jagodic, Z. Kumer (textes) et V. Vodusek (mélodies) ont publié 23 notes de chansons populaires slovènes. Parmi celles-ci, 4 seulement ont des textes entièrement isosyllabiques. Les autres 19 notes ont, dans les diverses lignes et strophes, un plus ou moins grand nombre de syllabes que dans la première strophe. Cependant, dans la plupart de ces cas prédomine une structure métrique syllabique accentuée, stable et déterminée. Par contre, 5 notes ont une structure nettement hétérosyllabique qui s'appuie sur des accents métriques clairs. C'est pourquoi, dans ces cas il n'est pas possible de déterminer une structure syllabique stable.

Ces constatations proviennent avant tout de la notation des textes. La notation des mélodies tient compte, dans 2 cas, de l'hétérosyllabisme des textes. (Voir l'analyse des exemples de »Saint-Jean Népomucène«, p. 209 et du »Chat morave«, p. 210!). Dans 4 cas, l'hétérosyllabisme n'est pris que partiellement en considération. (Voir l'exemple »Le garçon rencontre un os de cadavre« à la page 211!). Dans 4 cas, pourtant, le noteur n'a pas tenu suffisamment compte de l'hétérosyllabisme des textes. (Voir les exemples des pages 212—213!).

Il est à constater que la transcription des mélodies de certaines notations est rythmiquement imparfaite, et cela bien que le noteur des mélodies ait eu à sa disposition des moyens techniques modernes en ce qui concerne l'enregistrement du son.

II. Parmi les notes de K. Štrekelj dans les «Chansons populaires slovènes», auxquelles V. Vodusek reproche de la confusion, nous avons voulu analyser la variante »Stoji, stoji planinca...« (La montagne est là, est là) (SNP N° 558) de Gorjansko sur le Karst, tirée du groupe »Marie, oiseau chanteur et fille d'outre-mer«. (Voir l'analyse métrique à la page 214). La note témoigne d'une structure nettement hétérosyllabique dans tous les 21 vers du texte, parmi lesquels il y a 10 structures métriques syllabiques accentuées différentes. Pourtant, parmi tous les vers, 2 vers de sept syllabes prédominent. Etant donné que dans le texte les vers à finales féminines alternent avec les vers à finales masculines, on pourrait conclure que les vers de sept syllabes mentionnés forment ensemble un distique (7/7 = 1222/2221) qui, cependant, dans le texte entier ne se manifeste en fait qu'une seule fois.

La comparaison avec les variantes du groupe correspondant de la chanson »Marie, oiseau chanteur et fille d'outre-mer« (SNP N° 544—570) montre que seul le second des deux vers de sept syllabes établis pourrait faire partie du distique (8/7 = 2222/2221): Par contre, le premier de ces deux vers de sept syllabes pourrait appartenir au distique (7/6 = 1222/1221), qui prédomine dans le groupe du texte proche de la variante »La prudente fille« (SNP N° 752—772), que l'on chante encore de nos jours partout en Slovénie. Comme les deux vers de sept syllabes établis appartiennent, sur la base de l'analyse syllabique accentuée, à deux distiques différents, il faut les analyser d'une autre manière, et cela seulement sur la base du critère de l'accent. C'est pourquoi il faut dériver aussi le second de ces deux vers de sept syllabes comme un vers de trois pieds, mais avec une finale masculine et une anacrouse dissyllabique. Ainsi les deux vers de sept syllabes se lient, sur la base des deux accents métriques principaux, dans le distique correspondant (7/7 = 1222/2221 = $\bar{\text{u}}\text{ } \bar{\text{u}}\text{ } \bar{\text{u}}\text{ } \bar{\text{u}}\text{ } \bar{\text{u}}\text{ } \bar{\text{u}}\text{ } \bar{\text{u}}$), qui n'apparaît dans le texte qu'une seule fois (11e—12e vers). Mais tous les autres distiques aussi sont différents eu égard au nombre des syllabes et en eux aussi deux vers voisins s'associent en un couple sur la base des deux accents principaux et des finales féminines et masculines alternant constamment. (Voir à la page 214).

L'analyse a montré qu'il est possible de déterminer, aussi sur la seule notation du texte de la chanson populaire sans mélodie, la structure métrique des vers et des strophes, même quand le texte est en majeure partie hétérosyllabique, si l'on tient compte du critère de l'accent correspondant et de l'intonation expressive des commencements et des fins de vers.

Malgré l'hétérosyllabisme qui au premier coup d'oeil donne l'impression de la confusion, il est possible de constater les diverses fautes éventuelles, survenues lors de la notation. Ainsi, l'analyse présentée aussi a montré que des vers particuliers du texte manquent et que dans certains vers il y a peut-être trop de texte. (Voir les 14e et 16e vers de la chanson à la page 215).

Résolution: Lors de la notation et de la rédaction des chansons populaires, des fautes peuvent survenir même lorsqu'on utilise des moyens techniques modernes, si tous les phénomènes que le noteur perçoit sans préjugés ne sont pas convenablement déterminés. Il est donc nécessaire d'analyser avec un esprit critique chaque matériau de chanson avant utilisation. Ce faisant, nous ne devons pas partir globalement de théories étroites et unilatérales, mais nous devons chercher dans les matériaux mêmes les critères correspondants pour chaque cas séparément. C'est pourquoi il est injuste de désigner, lors des recherches de la métrique, comme confus un groupe de chansons parce que ses textes seuls sont notés hétérosyllabiquement.

La comparaison entre les exemples analysés montre que nous pouvons constater, aussi parmi les notations plus récentes des chansons populaires slovènes, des cas aussi bien isosyllabiques qu'hétérosyllabiques. Cependant pour la plupart, les chansons oscillent entre les deux extrémités. La tendance plus récente de la structure métrique syllabique accentuée y prédomine. Mais nous ne devons, bien sûr, généraliser ces constatations.

ŠTREKLJEVA ZAPUŠČINA IN KORESPONDENCA S FRANCEM KRAMARJEM

Ob petdesetletnici smrti dr. Karla Štreklja

Milko Matičetov

Ko je dr. Pavel Strmšek tožil, »kako malo so se merodajni možje zmenili za ostalino... prof. K. Štreklja,« je obenem napovedal: »Ne dvomim, da pridejo časi, ko bomo željno brskali po ostalinah svojih znanstvenikov, a mnogokaj bo dotlej že zastarelo ali bomo pa zbirali vnovič, po nepotrebem.«¹ Dr. Strmšek sam je pietetno poskrbel, da je zasebna Štrekljeva korespondenca prišla v javno ustanovo — hrani jo državni arhiv v Mariboru — ob dvajsetletnici Štrekljeve smrti pa je objavil tudi nekaj odlomkov iz te korespondence.² Vendar je iz Strmškovich objav čutiti samo literarnozgodovinske nagibe; zanimajo ga literatje Kette, Valjavec, Aškerc, Murnik — pri Štreklju pa le najbolj obrobna, pesniška in prevajavska delavnost. Širši interesi so vodili prof. Ivana Prijatelja, ki je imel pred očmi tudi kulturno in politično zgodovino zraven literarne; v prepisih iz Štrekljeve korespondence nam je ohranil celo nekaj dopisov, ki bi bili drugače morda izgubljeni.³ Za Strmškom in Prijateljem je literarnozgodovinsko posegel v Štrekljevo zapuščino tudi B. Gerlanc (Župančičevo pismo in belokranjske otroške pesmice).⁴ V Štrekljevo etnografsko delavnost — predvsem v zvezi z izdajo »Slovenskih narodnih pesmi« — pa je ob upoštevanju korespondence lepo posvetil J. Glonar,⁵ medtem ko je M. Murko plastično orisal Štrekljevo strokovno in organizatorsko vlogo pri nabiranju ljudskih pesmi z napevi.⁶ Štreklja etnografa nam kaže tudi pismo, ki ga je v Küharjevi zapuščini našel in potem objavil Vilko Novak,⁷ in eno izmed Štrekljevih pisem J. Tominšku.⁸

¹ LZ 38, 1918, 297.

² LZ 52, 1952: 487—490, 508—509, 655—656; ŽiS 1952, knj. 12, št. 21, 553.

³ Prijateljeva zapuščina v NUK — Ms 973, VIII/B; prepisi pisem F. Levca, M. Murka (1) in Slovenske Maticе.

⁴ Oton Župančič — zapisovalec ljudskih pesmi. SE 11, 1958, 179—182.

⁵ Predgovor k IV. zvezku Štrekljevih SNP, Ljubljana 1925.

⁶ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami. Et III, 1929.

⁷ Opombe h Küharjevemu »Narodnemu blagu vogrskij Slovincov«. ČZN 33, 1958, 108.

⁸ Menda se je ohranilo samo to. — J. Tominšek, Prof. dr. Karel Štrekelj in nabiranje slovenskih narodnih napevov. SE 5, 1952, 169 sl.

Leta 1918 je P. Strmšek obljubil, da bo poskušal »podati seznam vse ostaline« prof. Štreklja, načrta pa žal ni izpeljal. Delo bi bilo takrat lažje, saj gradivo ni bilo raztreseno na toliko krajih kot danes, ampak v glavnem še koncentrirano na treh naslovih: pri Štrekljevi družini, pri Slovenski Matici in pri Glasbeni Matici v Ljubljani.

Leta 1962 je stanje takole:

1. Državni arhiv LRS, podružnica Maribor, hrani največ Štrekljeve korespondence (glej popis tu na str. 226 s.) in ovitek »Štrekljevi listi.«⁹ Oboje je bilo poprej v arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru.

2. Študijska knjižnica v Mariboru hrani pod signaturo Ms 68 štiri večje mape, v katerih je 20 zvezkov pesmi. To so v glavnem »umetna« besedila — največ je pobožnih — ki jih Štrekelj ni sprejel v zbirko SNP, ampak jih je — v rokopisu — uredil po vsebini, nakazani na ovitkih.

3. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani hrani precej izvirnih Štrekljevih pisem in nekaj Prijateljjevih prepisov Štrekljevih pisem in pisem Štreklju (glej popis na str. 226 sl.).

O Štrekljevi zapuščini, ki jo je Slovenska Matica sredi leta 1942 izročila v last tedanji »Vseučiliški knjižnici v Ljubljani«, je potrebno majhno pojasnilo. Zaradi pomanjkanja prostora in strokovnih moči, pa tudi zaradi drugih, nujnejših del je Štrekljevo gradivo v NUK obležalo neurejeno. Na predlog Inštituta za slovensko narodopisje sta se uprava NUK in predsedstvo SAZU leta 1957 dogovorila o zamenjavi nekih rokopisov. V pričakovanju, da se ta načelni dogovor tudi praktično izpelje, je Štrekljeva zapuščina prešla — začasno še z zadolžnico — v

4. Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, ki bo postopoma uredil in obdelal gradivo:

a) Štiri velike ovitke, naslovljene *Štrekelj, zapuščina I (do IV)*; vsebujejo pesemsko in prozno gradivo, uganke, pregovore in raznovrstne etnografske zapiske ljudi, ki so zbirali na lastno pobudo ali jih je k temu nagnila Štrekljeva »Prošnja« iz leta 1887 ali prvi zvezki SNP in ki so svoje zbirke pošiljali Slovenski Matici ali naravnost prof. Štreklju. Ta je porabil pesmi, vse drugo je neurejeno in neizčrpano.

b) Štiri debele mape gradiva, naslovljene *SNP 1 (do 4)*. Mapi 1 in 2 vsebujeta izvorne zapise sodelavcev — v zvezkih raznih oblik, na letočih listih, v pismih. Največ je pesemskega gradiva, ki je bilo že porabljeno. V mapah 3 in 4 zbrano gradivo pa pomeni neke vrste pripravo na »Dodatke«, za katere je Štrekelj obljubil, da izidejo na koncu dela; v mapi 3 so neurejeni dodatki, v mapi 4 pa deloma že urejeni (od št. 2331—6732).

c) Dve mapi, naslovljeni *SNP A* in *SNP B*. V njih so razni zapiski, pesmarice — nove in stare (celo v bohoričici) — s porabljenim in neporabljenim gradivom.

⁹ V času, ko sem se mudil v Mariboru, je bil založen.

d) Ovitek z naslovom *SNP Kocijančič idr.* V njem so tri pesmarice J. Kocijančiča, nekaj starih pesmaric, pa neurejeno gradivo, med drugim popis blaga, poslanega Slov. Matici, in nekaj korespondence, Matici in Štreklju.

e) Večji ovitek z naslovom *Štrekelj, SNP (nepopolno)*. To je čistopis za SNP; dosti tekstov je pisanih s Štrekljevo roko.

f) Ovitek z naslovom *Stare rokopisne pesmarice ad SNP*.

g) Ovitek z naslovom *Štrekelj, zapuščina V (Slovarsko gradivo)*.

h) Manjši ovitek z naslovom *Nar. blago Uganke*. Uganke na lističih so prepisi iz objav, Štrekljevi lastni zapiski in zapiski drugih; zraven je tudi nekaj pregovorov in zagovorov.

j) Ovitek z naslovom »*Stare žalostne*«. *Neporabljeni rokopisi* je v tej obliki kajpada Glonarjevo delo, besedila pa so vzeta od tu in tam iz Štrekljeve zapuščine, kar se vidi po pogostih Štrekljevih beležkah, po datumih, zapisovavcih itd.

Inštitutu je Franc Kramar daroval 4 Štrekljeve dopise.

5. Glasbeno narodopisni inštitut v Ljubljani hrani od leta 1957 gradivo »Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi«, ki je bilo najprej pri Glasbeni Matici (do leta 1927), nato v Etnografskem muzeju v Ljubljani.¹⁰ Zraven tekstov so še — v posebnih mapah — predsedniški arhiv (po posameznih letih od 1905 naprej), zapisniki sej, obračuni, akti odbornikov, dopisi sodelavcev in podobno. Vmes je osnutek Štrekljevega govora na prvi seji slovenskega delovnega odbora, osnutek »Povpraševalne pole«, »Vprašanj in navodil« in še marsikaj.

6. Župnijski arhiv v Tomaju hrani Štrekljevo pismo Matiju Sili.¹¹

7. Dr. Vilko Novak v Ljubljani hrani Štrekljevo pismo Števanu Küharju (objavljeno v ČZN 33, 108).

Ko govorimo o Štrekljevi korespondenci, moramo seve imeti pred očmi, da so nam za zdaj dosegljivi predvsem dopisi ljudi, s katerimi je bil Štrekelj v stikih, dosti manj pa je v evidenci izvirnih Štrekljevih pisem. Ohranila so se v zapuščinah, ki so že prišle iz zasebne lasti v javne ustanove, ali pa kot osnutki odgovorov ob nekaterih pomembnejših tujih dopisih.

Petdesetletnica Štrekljeve smrti nam bodi spodbuda in začetek načrtnega iskanja njegovih izvirnih pisem. Delo bi kajpada šlo hitreje od rok, če bi se zraven pobudnika — Inštituta za slovensko narodopisje — zavzel zanj še kdo. Vsakomur, kdor bi to želel, naj omogoči sodelovanje kolikor se dá izčrpen abecedni

¹⁰ Historiat je nedavno podala Z. Kumer, Slovenske ljudske pesmi z napevi. SE 12, 1959, 203 sl.

¹¹ Odlomek objavljen v Primorskem dnevniku 18/157 — 15. julija 1962.

popis Štrekljevih dopisnikov:¹²

- Rudolf Andrejka: 2 pismi (1908—1909) — ISN.
Nikola Apostolov: telegram (28. septembra 1907).
 K. Š. Apostolovu: dva osnutka odgovora — *nem.*
 Oskar Asbóth: 10 dopisov (1895—1909) — *nem.*
 Graziadio Isaia Ascoli: dopisnica (1905) — *ital.*
 Anton Aškerc: 5 dopisov (1900—1901). — Pisma objavil Strmšek v LZ 1932, razglednico in vizitko samo omenil.
 Janko Babnik: 1 pismo (1893).
 P. Bachmetjew: vizitka in pismo (1907) — *nem.*
 Matteo Bartoli: 5 pisem (1904—1908) — *ital.*
 Jan Baudouin de Courtenay: 20 dopisov (1880—1908) — *slov.* DAS Maribor (19), ISN (1).
 Aleksandar Belić: pismo (1912) *sh.*
 Davorin Beranič: pismo (1909).
 Ivan Berbuč: pismo (1906).
 Franjo Berlec: pismo (1905) — ISN.
 Erich Berneker: pismo (1905) — *nem.*
 Anton Bezenšek: (ovitek z Bezenškoviimi dopisi je v mariborskem arhivu zdaj nekje založen).
 E. K. Blümmel: pismo (1910) — *nem.* (GNI).
 K. Š. Blümmelu: osnutek pisma (1909) omenja Murko v Et 3, 1929, 15.
 J. Böck-Gnadenu: 2 dopisa (1896—1901) — *nem.*
 Janko Bratina: pismo (1909).
 Anton Breznik: 29 dopisov (1899—1911) — DAS Maribor (28), ISN (1).
 Olaf Broch: 1 dopis (1905) — *nem.*
 Aleksander Brückner: 2 dopisa (1899—1909) — *pol.*
 Fran Brunet: pismo (1896).
 J. R. Bünker: 1 dopis (1905) — *nem.*
 Al. Cajnko: pismo (1904) — ISN
 Fr. Cirhra: 5 pisem — *nem.*
 Rok Drogenik: 5 dopisov (1887—1900) — ISN
 Josef Dušek: 4 donisi (1910) — *če.* GNI.
 K. Š. Dušku: osnutek odgovora (1910) — GNI.
 Jož. Fabijan: pismo (1907).
 M. Fabijan: pismo (1896).
 Štef. Ferluga: pismo (1906) — GNI.
 Ivan Fon: 2 pismi (1911).
 Wendelin Förster: 4 dopisnice (1904—1907) — *nem.*
 Vladimir A. Francev: dopisnica (1907).
 Anton Funtek: 16 dopisov (1892—1893).
 Ljudevit Furlani: pismo (1897).
 Theodor Gartner: 9 dopisov (1890—1907) — *nem.*
 Jan Gebauer: dopisnica (1899) — *če.*
 Karel Glaser: 4 dopisi (1900—1905).
 Emil Goldmann: 4 pisma (1903) — *nem.*

¹² *Nekaj splošnih pojasnil k popisu*: Imena v ležečem tisku pomenijo, da je ohranjeno vsaj eno Štrekljevo pismo ali osnutek pisma tistemu naslovljencu. Če ni opozorila o jeziku posameznih dopisov na zadnjem ali predzadnjem mestu, je dopis pač slovenski. Prav na koncu pa je opozorilo, kdo hrani rokopise. Če ni podatka, je to znamenje, da je dopis v mariborskem arhivu (DAS Maribor; druge kratice pomenijo: GNI = Glasbeno narodopisni inštitut; ISN = Inštitut za slov. narodopisje).

- Otto Goldstein*: pismo (nedat.) — *nem.*
 K. Š. Goldsteinu: osnutek odgovora.
Fran Govekar: pismo (1905).
Ivan Grafenauer: 6 dopisov (1905—1907).
Ivan Grbec: 2 pismi (1910) — ISN.
Simon Gregorčič: pismo (1902).¹³
Simon Gregorčič (ml.): pismo (1907).
Gustav Gregorin: pismo (1906) — GNI.
Julius Groos: pismo (1911) — *nem.*
 K. Š. Groosu: osnutek odgovora.
Bruno Guyon: pismo (1911) — *nem.*
Filip Haderlap: 2 pismi (1896).
Richard Heinzl: dopisnica (1899) — *nem.*
O. Hostinský: pismo (1905) — *če.* GNI
Matej Hubad: 5 dopisov (1906—1907) — GNI.
 K. Š. Hubadu: 8 dopisov (1906—1911) — GNI.
Fran Ilešič: pismo (1907) — ISN.
 K. Š. Ilešiču: osnutek pisma (1911) — ISN.
G. A. Iljinski: pismo (1910) — *ru.*
Vatroslav Jagić: 66 dopisov (1888—1911) — *nem., sh.*
 K. Š. Jagiću: 4 pisma v osnutku.
Leoš Janáček: pismo (1910) — *če.* GNI.
Josef Janko: dopisnica (1908) — *če.*
Konrad Janežič: pismo (ok. 1896—1897) — ISN.
V. Janžeković: 1 dopis.
J. B. de Jearneaux-Zorman: razglednica (1912) — *slov.*
Konstantin Jireček: 4 dopisi (1899—1905) — *če.*
Josip Jurčič: pismo (1879).
Blaž Jurko: 2 pismi (1899) — ISN.
Andrej Kalan: 2 dopisa.
Vinko Kapler: pismo (1888) — ISN.
Anton Kaspret: 5 dopisnic (1904—1910).
Katoliška tiskarna: 1 dopis.
France Kidrič: 2 dopisa (1910) — ISN.
Anton Klodič: pismo (1887).
Friedrich Kluge: 2 dopisnici (1909) — *nem.*
H. J. Knittel: 1 dopis (1904) — *nem.*
Janez Kokošar: 2 pesmi (1905) — GNI.
Jos. Kolšek: 2 pismi (1896—1904) — ISN.
Felix Koneczny: pismo (1905) — *pol.*
Pavel Koschier: 5 dopisi (1904—1905) — *slov., nem.* ISN.
Ivan Koštiál: 2 pismi (1909).
Franc Kovačič: 7 dopisov (1904—1909).
Fr. Kralj: pismo (1896) — ISN.
Franc Kramar: 8 dopisov (1911—1912) — DAS Maribor (7), GNI (1).
 K. Š. Kramarju: 4 dopisi (1911—1912) — ISN.
Gojmir Krek: 7 pisem (1896—1897).
Gregor Krek: dopisi (1887—1896).
Josip Križman: 2 pismi (1905) — GNI.
Ludvik Kuba: 8 dopisov (1906—1908) — *sh., če.* GNI.
 K. Š. Kubi: 2 pismi v osnutku (1906—1907) — GNI.
Števan Kūhar: pismo (1910) — V. Novak, CZN 35.
I. Kulavic: pismo (1898).

¹³ Odlomek navaja J. Glonar v predgovoru k SNP IV * 35, med pismi v Gregorčičevem Zbranem delu pa o njem ni sledu.

- Jan Kvičala: pismo (1904) — *če.*
 Evgen Lah: pismo (1906) — ISN.
 Evgen Lampe: 5 dopisov.
 Janko Leban: pismo (1908).
 Jož. Lendovšek: 5 pisma (1891).
 J. Lenijewski: pismo (1905) — *slov.*
 Avgust Leskien: 13 dopisov (1887—1910) — *nem.*
 Primus Lessiak: 2 dopisnici (1909) — *nem.*
 Fran Levec: 88 dopisov (1878—1900) — NUK (85 v Prijateljevem prepisu),
 GNI (2), ISN (1).
 K. Š. Levcu: 83 dopisov (1874—1903), od teh 7 samo v Prijateljevem pre-
 pisu — NUK.
 Vladimir Levstik: pismo (1910).
 K. Š. Levstiku: osnutek odgovora.
 Evald Lidén: dopisnica (1905) — *nem.*
 Boris Ljapunov: 7 dopisnic (1901—1912) — *slov., rus.*
 Fran Ks. Lukman: pismo (1901).
 Jurij Lulek: pismo (1905).
 Anton Mahnič: 5 pisem (1885—1897).¹⁴
 Danilo Majaron: 3 pisma (1890—1897).
 Gabrijel Majcen: 8 dopisov (1905—1908).
 K. Š. Majcnu: 1 osnutek odgovora.
 Martin (Davorin) Majcen: 2 pismi (1901—1904).
 M. Maleeff: pismo (1900) — *franc.*
 Fr. Malgaj: pismo (1912).
 E. Mandyczewski: pismo (1910) — *nem.* GNI.
 Josip Mantuani: 2 pismi (1898—1908).
 Anton Matzenauer: pismo (1892) — *če.*
 Franc Mavrič: pismo (1911) — GNI.
 John Meier: 2 pismi (1899) — *nem.*
 János Melich: 3 pisma in vizitka — *nem.*
 Rudolf Meringer: 5 dopisov (1902—1909) — *nem.*
 Gustav Meyer: dopisnica (1896) — *nem.*
 Wilhelm Meyer-Lübke: 7 dopisov (1890—1908) — *nem.*
 Fran Miklosich: 10 dopisov (1886—1891) — *nem., (slov. le 1 dopisnica).*
 Anton Mikuš: 36 dopisov (1896—1898).
 Fran Milčinski: pismo (1910) — GNI.
 Ljubomir Miletič: dopisnica (1910) — *sh.*
 Max v. Millenkowicz: pismo (1910) — *nem.*
 Fran Mohorič: pismo (1907) ISN.
 Rudolf Molè: pismo (nedat.).
 Ernest J. Muka: vizitka (1906) — *luž.*
 Matija Murko: 19 dopisov (1885—1909).
 K. Š. Murku: 29 dopisov (1885—1911) — NUK, Ms 1119.
 Rado Murnik: 3 pisma (1900) — obj. Strmšek, ŽiS 1932, knj. 12, št. 21, 553.
 Ivan Murovec: 3 pisma (1886—1906).
 Adolfo Mussafia: vizitka (1904) — *nem.*
 Władysław Nehring: 6 dopisov (1899—1904) — *nem., pol.*
 Lubor Niederle: 2 dopisa (1909) — *če.*
 Vatroslav Oblak: 11 dopisov (1889—1898).
 Karel Ozvald: dopisnica (1905).
 Josip Pagliaruzzi-Krilan: 15 dopisov (1878—1885).
 Milan Pajk: 2 pismi (1908).

¹⁴ Eno je pravzaprav namenjeno F. Sedeju, ki ga je pa poslal naprej Štreklju.

- František Pastrnek: 11 dopisov (1896—1911) — *če.*
 Avgust Pavel: 5 dopisnice (1910—1912) — *slov.* (1 v *prekm.*)
 Jan Peisker: 6 dopisov (1899—1910) — *nem.*
 Alex. Perissutti: pismo (1912) — *nem.*
 Martin Petelin: pismo (1897).
 Luka Pintar: 60 dopisov (1897—1912) — DAS Maribor (43), GNI (17).
     K. Š. Pintarju: 37 dopisov (1898—1912) — NUK, Ms 1060, B.
 Gustav Pirc: pismo (1896).
 Makso Pirnat: 2 pismi (1902—1908).
 Maks Pleteršnik: 5 pisem (1885—1892).
     K. Š. Pleteršniku: 2 osnutka pisem.
 Josef Pommer: pismo (1905) — *nem.* GNI.
 (Andrej Praprotnik): K. Š. Praprotniku: dopisnica (1898) — NUK.
 Josip Premerl (?): pismo (1897).
 Ivan Prijatelj: 6 dopisov (1901—1910).
     K. Š. Prijatelju: 5 dopisov (1901—1908) — NUK, Ms 895.
 Tone Primožič: 6 pisem (1903—1911).
 Ivan Rakovec: 1 dopis.
 Lojz Reggi: pismo (1908) — ISN.
 Milan Rešetar: 17 dopisov (1890—1911) — *sh., nem.* DAS Maribor (14), GNI (5).
     K. Š. Rešetarju: osnutek pisma (1910) — GNI.
 Anton Rudež: pismo (1891).
 Simon Rutar: 5 dopisi (1891—1892).
 Carlo Salvioni: 4 dopisnice (1904—1910) — *ital., nem.*
 Janez Scheinigg: 3 dopisi (1905) — GNI.
 Hugo Schuchardt: 40 dopisov (1890—1912) — *nem.*
 Schulfeyer: pismo (1910).
 France Sedej: 14 dopisov (1887—1911).
 Ivan Siebenreich: pismo (1910).
 Matija Sila: 3 pisma (1906—1907).
     K. Š. Sili: pismo (1906) — žup. arhiv v Tomaju.
 Jakob Sket: 3 pisma (1883—1887).
 Slovenska matica: ok. 40 dopisov (33 v Prijateljevem prepisu v NUK,
     drugo v ISN).¹⁵
 Stěpan Smal'-Stocki: razglednica-fotografija (1907) — *nem.*
 Společnost Národopisného Musea Českoslovanského: pismo (1910) — *če.*
 Ivan Steblovník: pismo (1907).
 Ivan Steklasa: pismo (1890) — ISN.
 Fr. Stele: pismo (1908) — ISN.
 P. Christo Stojlov: 2 dopisa (1906) — *nem.*
 (Josip Stritar): K. Š. Stritarju: vizitka — NUK, Ms 1047 H.
 Bernardin Šalamun: 2 pismi (1899—1901) — ISN.
 Hiacint Šalamun: 2 pismi (1896—1898) — ISN.
 Ivan Šašelj: 4 pisma (1905—1906).
 Miroslav Šijanec: 2 pismi (1896—1897).
 P. Stanislav Škrabec: 22 dopisov (1892—1912).
     K. Š. Škrabcu: osnutek pisma.
 Janko Šlebinger: 19 dopisov (1901—1911).
     K. Š. Šlebingerju: 9 dopisov (1902—1911) — NUK, Ms 23/60.
 Josip Šolar: pismo (1898).
 Milivoj Šrepel: 1 dopis (1901) — *sh.*
 Niko Štritof: 3 dopisi (1907—1908) — GNI.
 Fran Šuklje: 7 dopisov (1884—1904).
 Volodimir Šuhevič: 3 pisma (1905—1910) — *nem., ukr.* GNI.

¹⁵ V teh uradnih ali poluradnih dopisih so podpisani Lah, Levec, Marn, Praprotnik in še kdo.

- Ivan Šušteršič: 3 dopisi (1907).
 Ivan Tertnik: pismo (1897).
 Ivan Theuerschuh: pismo (1898) — ISN.
 Josip Tomišek: 21 dopisov (1905—1912) — DAS Maribor (9), GNI (12).
 K. Š. Tomišku: 1 pismo (SE 5, 171).
 Matej Trnovec: 5 dopisov (1888—1900).
 Henrik Tuma: 2 dopisa (1892—1895).
 Seweryn Udziela: pismo (1910) — *pol.* GNI.
 M. Ulčnik: pismo (1898).
 »Universal edition« A. G.: pismo (1911) — *nem.*
 Davorin Valenčak: pismo (1878).
 Matija Valjavec: 4 dopisi (1882—1892).
 Mijo Vamberger: pismo (1910).
 Max Vasmer: 2 dopisnici (1907) — *rus., nem.*
 Joško Velikonja: pismo (1911) — ISN.
 Fran Vidic: 9 dopisov (1898).
 Giuseppe Vidossich: dopisnica (1904) — *nem.*
 Edvard Volčič: 2 pismi (1907—1908).
 Karl Vollmüller: 10 dopisov (1904—1910) — *nem.*
 Václav Vondrák: 7 dopisnic (1892—1910) — *če., nem.*
 Nikolaj Ivan Vrabl: pismo (1904).
 Ivan Vrhovnik: pismo (1895) — ISN.
 Ivan E. Weixl: pismo (1905).
 (Josip Wester): K. Š. Westru: 2 dopisa (1909—1911) — NUK, Ms 17/61.
 Winkler: 38 dopisov.
 C. Winter: 2 pismi (1906) in pogodba za izdajo znanstvene slovnice slovenskega jezika.
 Zadružna tiskarna v Ljubljani: pismo (1906) — GNI.
 Marija Zalar: 2 pismi (1909).
 Mihael Zavadlal: 5 dopisov (1887—1898).
 Fran Zbašnik: pismo (1902).
 Heinrich Zeissberg: 5 pisma (1890) *nem.*
 Fran Zemljich: pismo (1907) — ISN.
 Josef Zubatý: pismo (1891) — *če.*
 V. Zupan: 2 pismi (1909—1910).
 Avgust Žigon: pismo (1904).
 Avgust Žitek: pismo (1905).
 K. Š. Žitku: osnutek odgovora.
 Ignacij Žitnik: 1 dopis.
 Martin Žunkovič: pismo (1904).
 K. Š. Žunkoviču: odgovor v osnutku.
 Oton Zupančič: pismo (1908). (Obj. v SE 11, 180).
 Zraven teh dopisnikov je še nekaj takih, ki jih do zdaj nisem mogel identificirati:
1. Štrekljev profesor (Boan?) iz Gorice: 6 dopisov (1896—1907) — *nem., lat.*
  2. Kmet iz Čepovana: pismo (1. marca 1897) v nekakšnem vseslovanskem jeziku lastnega izdelka.
  3. Vladimir G (?): slov. pismo z Dunaja (5. decembra 1907).
  4. Pisec nemškega pisma z Dunaja (9. junija 1897).
  5. Pisec nemškega pisma iz Gradca (28. aprila 1901).
  6. Pisec nemškega pisma iz Švice (8. aprila 1908).
- Potem je nekaj uradnih dopisov: ministrstvo za uk in bogočastje, notranje ministrstvo, dunajska akademija znanosti — te hrani DAS Maribor. Nekaj uradnih dopisov je tudi v arhivu »Odbora za nabiranje SNP« v Glasbeno narodopisnem inštitutu. Med Štrekljevo zapuščino, ki je bila pri Slovenski Matici in v NUK, pa je najbrž tudi še kakšen dopis, izgubljen med teksti. Nekaj

dopisov, ki so prišli v tukajšnji popis, je na primer kar nalepljenih v zbirke, poslane Štreklju; ne izključujem, da ob začasni kontroli gradiva po prevzemu v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU ne bi bili mogli tudi kaj spregledati. Upajmo, da ne bo treba predolgo čakati na priložnost, da se opuščeno doda in napačno popravi. Zdelo se mi je pa, da je tudi nepopoln pregled boljši kot nič!

Popis nam pove, da so danes znani izvirni Štrekljevi dopisi: Hubadu (8), Kūharju (1), Kramarju (4), Levcu (76 in 7 samo v prepisu), Murku (29), Pintarju (37), Praprotniku (1), Prijatelju (5), Sili (1), Stritarju (1), Šlebingerju (9), Tomišku (1), Westru (2). Šem je treba prišteti še osnutke dopisov Apostolovu (1), Blümmlu (1), Dušku (1), Goldsteinu (1), Groosu (1), Plešiču (1), Jagiću (4), Kubi (2), V. Levstiku (1), G. Majcnu (1), Pleteršniku (2), Rešetarju (1), Škrabcu (1), Žitku (1) in Žunkoviču (1). Skupno število znaša 202 dopisa, ki so po mestih, kjer jih hranijo, takole porazdeljeni: NUK 167 (160 in 7 prepisov), DAS Maribor 14, GNI 15, ISN 5, Župnijski arhiv v Tomaju 1, dr. Vilko Novak 1, neznano kje 1. To število samo na sebi niti ni tako majhno, če pa mislimo, da so izmed več ko 200 oseb, s katerimi je bil Štrekelj krajši ali daljši čas v pisemski zvezi, znana pisma (in še daleč ne vsa!) samo 28 osebam, potem se nam šele pokaže, da je vse to, kar imamo, pravzaprav bore malo.

Korespondenca Štrekelj—Kramar

V počastitev Štrekljevega spomina ob pomembni obletnici — letos 7. julija poteka pol stoletja od njegove smrti — in za poskušnjo, kaj se skriva med Štrekljevo korespondenco, oglejmo si to pot dopisovanje z možem, ki je nedavno umrl, pa se mu »Slovenski etnograf« še ni oddolžil. Tega sem izbral tudi zato, ker je mogoče prav lepo slediti pogovoru med njim in Štrekljem, dvogovor pa je zmerom prikupnejši kot še tako izbran samogovor. V zgodovini slovenske etnografije prištevamo današnjega Štrekljevega sobesednika — Franca Kramarja — med goreče nabiravce ljudskega blaga, kakršnih bi še kako potrebovali tudi danes. Pod takim mentorstvom, kot je bilo Štrekljevo, je rod samoukov in ljubiteljev pomagal zidati dela trajne veljave.

Franc Kramar (1890—1959) iz Matene pri Igu, na zunaj skromen organist-cerkovnik-kmet, v resnici eden največjih nabiravcev slovenskih ljudskih pesmi z napevi. (Več o njem: SBL I 554, M. Murko v Et III 35 sl., Z. Kumrova v Glasniku SED II/2, 14).

Dvogovor s Kramarjem obsega 11 dopisov iz zadnjega leta Štrekljevega življenja. Ganljivo je, kako težko bolni Štrekelj februarja in marca 1912 s tresočo roko odgovarja nestrpnemu mladeniču. Le-ta je potem 4. oktobra 1912 naprosil Štrekljevo vdovo za vračilo 360 pesmi, omenjenih v dopisu 9, da bi jih mogel poslati Slovenski Matici. V dopisu št. 3 sem izpustil tisti del, ki se nanaša na Ambrožičeve pesmarice, o katerih je Kramar sam poročal v Cerkenvem glasbeniku 46, 1923, 107 sl. Pesmarice so danes v NUK v Ljubljani. Glede popravljanja pomot, ki jih omenja Kramar v dopisu št. 3, ne vem več kot Murko, Et III 38. — Besedilo je (ali naj bi vsaj bilo) do pike zvesto izvirnikom.

1. Kramar Štreklju

Častiti gospod profesor!

Matena, 4. septembra 1911.

Podpisani sem dal gosp. Milčinskemu okoli 60. narodnih otroških pesmic ktere Vam je doposlal. Toda pri teh pesmicah se mi je vrnilo veliko napak v narečju t. j., kakó res pravilno zateguje pravi Ižanec. (Torej pri Gorenjskih ne, samo pri Ižanskih!) Prosim, da bi blagovolili popraviti sledeče napake ako še ni zamujeno:

Glavna napaka je pri besedah: gré, vodé, metlé, nogé, srcé, rogé itd., sploh povsod, kjer se beseda konča na é- (in na ó, n. pr. tepó, mejó, metló itd., itd.). V poslanem sem zapisal tako: griē itd. Toda jaz sam ne vem kam sem tačas mislil ko sem to zapisal! Glasiti se bi moralo *ravno nasprotno*, namreč tako: gr'è,* vād'è, metl'è, src'è, ràg'è itd., itd. Pri o pa: tepuò, mejuò, metluò, itd., itd. Potem se bi n. pr. pesem »Tam za mejó«... glasila takó: »Tam za mejuò, + Se babe tepuò, + Z ànà vsrana metluò + + De se kikle majuò.«

Ali pa pesem »Sonce sije pa dež gre«:

»Sonce sije, pa dš griè,
Ma-ln mièle brèz vadiè.
Dejkla pàméjta brez mètliè.
Periča pèare brèz vadiè,
Káváč tovče brèz ràkiè.
Kuòjnč tèače brèz nàgiè,
Žaba 'ma dobre zàbiè.
Povš 'ma pa trdiè ràgiè.«

Tako se mi je vrnilo res toliko pomot, da mi je zares neljubo! Manjka tudi zelo veliko kraticov, kár mnogo zabranuje poznavanju Ižanskega narečja. Pesem »Kaj delam?« in dosti drugih — se bi morala glasiti:

»K' je sièdm, se vsièdm,
K' je vuòsm, žiè kuòsm,
K' je je dèvièt, je že trebuh nàpièt,
K' je dèsièt, bi ràt pa žiè spièt.«

Vrnilo se mi je gotovo še kaj družih napak, katerih pa v naglici ne zapazim. — Sicer ste Vi visoko študirali jezikoslovje, toda jaz dvomim da bi kterikrat poslušali pravega Ižanca govoriti da bi spoznali in si zapomnili njegove »zatezleje«, kjer to je narečje, ki ni pravo Dolenjsko, ampak nekako samo záse, kèr Ig stoji nekako na meji na vse tri strani: na Dolenjsko, Notranjsko, in tudi Gorenjsko, (oddaljen je dvé uri od Ljubljane.) Kjer se ne gré toliko za pesmi kolikor za narečje, zatorej bi bilo zelo neokusno in nepravilno ako bi se napak tiskalo. Zato bi pa prosil da bi blagovolili popraviti ali sami, ali bi pa mogoče stvári kaj koristilo, da bi mi Vi omenjene Ižanske pesmice nazaj poslali, da bi jih

* e se sliši na pol ali o, torej polglasnik.

natančno pregledal in omenjene napake popravil.¹ Ker to je resnica, da mi bo veliko pripomoglo k pravilnosti zapisovanja tega narečja, ker sem sam Ižanec, in seveda več v njegovem govorjenju, toda ne še pred meseci v zapisovanju.² Popraviti bom mogel seveda tudi vse Ižanske pesmi, kar sem jih poslal pred dvema leti sl. odboru za nabiranje nar. pesmi v Ljubljano, kjer sploh narečja zapisoval nič nisem ker ga znal nisem. Pesmi sem dobil pri nas okolu enega tisoča, drugej po Dolenjskem, Gorenjskem in Štajerskem pa okoli 1700., tako da dozdej sem nabral vseh pesmi z napevi vred okroglo 2700. Lepo številce kaj ne!

Posrečilo se mi je zmed teh 2700. pesmi dobiti dozdej približno okolu 700. pesmi, katerih sploh še v Vaših dozdej izdanih snopičih ni ne! Samó obsmrtnic je 65. neznanih! Kar se pa tiče pripovednih sem imel pa to srečo, da sem dobil neko žensko ki mi je povedala 106. pesem ozir. napevov, med katerimi je večina pripovednih, ki so pa vse zelo zanimive. Dotična ženska je domá iz Vinj na Gorenjskem, (podružna vasica župnije Sv. Helene pri Dolskem ob Savi.) Med temi 106. pesmi jih je čez 50. popolnoma neznanih, ker se jih je naučila od svoje pred 34. leti umrle matere, ki so se jih naučili pa od svojih starišev (očeta in matere), takó da so pesmi res stare in móčno narodne. (Sploh se mi čudno zdi, da te ženske ni dobil g. A. Breznik, ker ni daleč oddaljena od Ihana.)

— Zdej pa še nekaj! Zadnjič sem govoril z gosp. Hubadom, pa je rekel da zdej najbrž bodo že vse pesmi ozir. napevi kmalu pobrani, da bodo mogoče kmalu ustavili nabiranje. Jaz sem si pa mislil: Oh kakó se motite Matija! Pesem, ako jih je prav že okolu 7. oz. 8. tisoč, jih še polovica ni pobranih,³ ker je še na stotine vasi po Slovenskem v katere še nihče s tem namenom pogledal ni! Jaz bi dejal to-le: Ker smo se že lotili tega — če prav zelo težavnega — nabiranja doženimo do konca! Ker jaz glavo stavim, da je med ljudstvom še toliko napevov ozir. pesmi, da jih v petih letih ne poberemo vse! Jaz ki sem že mnogo hribovskih vasi v ta namen obredel, sem sprevidel da mnogokrat v sosedni župniji — in celo vasi! — znajo sploh druge nar. pesmi in pa tudi variante ktere zaslužijo ponovnega zapisa! To bi bilo namreč nekaj velicega, imenitnega, ko bi se dalo pobrati iz vseh vasi in vasic kar bi bilo mogoče.

Dostikrat se primeri da v čisto majhni vasi se dobi več pesmi kot v veliki. (Saj meni se je že večkrat tako prigodilo.) Zato bi jaz dejal, da bi bila to nekaka vnemarnost in velika neprevidnost ko bi sl. odbor morda res kár kmalu prenehal z nabiranjem češ: »Da je že vse pobrano!« Jaz pa mislim da v dobrih par letih se ne more takega in tolikega blaga kár pobrati kakor bi kdo hotel! Ker zato je treba velike požrtvovalnosti in potrpežljivosti ktero ima pa malokdo.⁴ Jaz vem koliko sem že jaz težkoč prestal v teh par letih kar nabiram! Kakemu gospodu iz sl. od-

¹ Da se ne bi Vi mudili z njimi!

² Da nisem, ni nič čudnega, ker sem samouk.

³ Kar se tiče napevov posebno ne!

⁴ In tudi časa.

bora se niti ne sanja ne, koliko mora prestati tak »plačan nabiralec«. Jaz sem bil že ene parkrat od »preolikanih kmetov« tako ozmerjan, da sem kar peté pokazal. Zdelo se jim je namreč moje vprašanje o narodnih pesmih neskončno neumno. Koliko je pa družih težkoč, dostikrat tudi takih ki so drugim neznane. (Sploh bi mogel sl. odbor zelo vesel biti da se dobi na deželi človek ki se za to in tako večkrat težavno reč zanima!

Ker imam pa jaz čas in veliko preveliko veselja do tega, (da gredoč kaj tudi našo zemljo ogledam), zato bi pa jaz Vas prosil, da bi mi dovolili še nadaljevati nabiranje, ker vem še najmanj za 100. pevcev in pevk kjer še nisem bil. Zato prosim da bi me Vi podpirali i nadalje še s kakimi koristnimi nasveti itd. da bi vstrajal i še nadalje. Pripravljen sem pa jaz nabirati magari tudi še pet let, ker moje veselje bo, ako bom mogel končno reči: »Naredil sem kar je bilo v moji moči«, — amen.

Z najodličnejšim spoštovanjem: Franc Kramar, vas Matena,
p. Ig (Studentec)
pri Ljubljani.

2. Štrekelj Kramarju

Častiti gospod!

V Gradcu, dne 20. septembra 1911.

Za pojasnilo o iških narodnih pesmih Vas lepo zahvaljujem. Ker je stavljena in natisnjena dozdej ena sama, še lahko uporabim Vaše opomnje glede drugih. Opozarjam pa vas, da ne gre pisati *dš* (dež), ker tukaj narod govori samoglasnik, dasi je ta nedoločen; zato je rabiti zanj znamenje nedoločnega samoglasnika *džš*. Zdi se mi tudi, da bi Vašemu izrekanju bolj odgovarjalo *grìè*, *metlùò* kakor pa *grìè*, *metlùò*. V *pèare* (Petrica *pèare*) naglas vendar ni na *è*, ampak na *a*, zatorej *pèàre*; zakaj pišete *pàméjta*, *zàbiè* z *à*, ko se pač govori *a*-ju podoben *o* ali naravnost *paméjta*, *zabìè*?

Zelo me veseli, da ste nabrali že toliko gradiva. Le nadaljujte pridno, če se Vam ponudi prilika. Zlasti vest o ženi v Vinjah me je zanimala. Da boste v majhnih hribovskih seliščih našli več tvarine, ko v velikih vaseh, je gotovo. Jaz bi Vam celo svetoval, da se zadnjih kar ognete, ker je gradivo bolj raztrgano in manjše cene.

Da bi hotel odbor zdaj prenehati z nabiranjem, o tem jaz nič ne vem in bi zelo protestiral proti temu. Tak predlog je stavil v zadnji seji glavnega vodilnega odbora moravsko-češki delovni odbor, toda bil je z veliko večino zavržen. In še ta je nasvetoval, naj se nabiranje zaključi s koncem leta 1912. — Vsi drugi so bili zoper to. Nabiranje so dokončali edino le — Kočevarji, čemur se seveda ni čuditi. Naše delo torej ne bo še tako kmalu dovršeno, zlasti dokler se moremo ponašati s tako pridnimi nabiravci kakor ste Vi. Žalibog nam ministrstvo daje vedno manjše zaloge in Vas ne moremo podpirati tako, kakor zaslužite. Stvar torej ne bo tako hitro zaključena, kakor Vam je rekel g. Hubad. Jaz bi le rad,

da mi pošljete natančnejši pregled Vašega delovanja; koliko ste zapisali, kje in od koga. S številkami moremo namreč pri ministrstvu najbolj imponirati. Zlasti bi bilo dobro, da navedete imena in bivališče pevcev in pevek, ki jih še nameravate obiskati.

Z odličnim spoštovanjem in prijaznim pozdravom Vaš udani

Dr. Karol Štrekelj

3. Kramar Štreklju

Častiti gospod profesor!

Matena, dne 23. septembra 1911.

Za pojasnilo o zapisovanju iškega narečja se Vam prav lepo zahvaljujem. Samó v besedi dž-dež-džš, bi se drznil nekaj oporekati. Pri nas namreč nekaj besedi tako izgovarjamo, da se nikjer kaj tacega ne sliši. Besede: dež, pes, miš, ves, kes itd., itd. izgovarjamo popolnoma razločno in enozložno: dž, ps, mš, vs, ks itd., itd. brez da bi se slišal najmanjši 'n'. Samó če reče v daljšem stavku, n. pr.: »P-sà sta b'la!« »Ta se k-sá!« »Buh dej džà!« itd., potem se sliši ta dva zloga, drugače ne. Toliko v pojasnilo, pa brez zamere. — Potem pa prosim, če smem vprašati: ali bodo te moje otroške pesmice prišle vse letos na vrsto ali ne? In ali je kaj tacih, da so jih že drugi zapisali? — V mojem nadaljnem zapisovanju narodnih pesmi-napevov pa ne vem kakó bo kaj, ker sem potrjen za tri leta v vojake, in sicer so me daleč dejali, v daljni Mostar, glavno mesto Hercegovine. Prošnja za začasno oprostitev (za dva meseca) je vložena, toda ne še rešena. Bog vé gospod profesor ali bi se dalo to kaj rešiti pri vladi (ministerstvu) od strani Vas in slavnega odbora ko bi na pr. prošnja od glavarstva ne bi bila ugodno rešena ali ne? Kjer to mora vsak previditi, vlada, Vi in sl. odbor, da bi jaz veliko več državi koristil, ako bi jaz raje še nekaj let nabiral narodne napeve, kakor da bi tam služil navadno vojaško službo, za katero je dober vsak priprost kmečki fant, kar pa za napeve nabirati ni! Seveda pa o tej stvari se ne smé prej govoriti, ako ne bi bila prošnja od glavarstva ugodno rešena, kar bom videl čez dva meseca. — Ker bi pa jaz silno rad nekaj pesmi in napevov popravil, katere imajo res veliko pomot, zato je meni silno hudo, ker jih zdaj še mogoče mogel ne bom, ako bi moral biti tam tri leta. Odbor (oz. Vi in gosp. Hubad) bi morala potem še mogoče počakati (!?) da bi jaz popravil one napake ko bi šele došel od vojakov. Toda, to bi se preveč zavleklo, zatoraj bi bilo najbolj pametno ako bi me vlada oprostila dolge dobe treh let, kar bi storila sebi in dobri stvari v korist. Njé bo stalo nabiranje precej denarja, toda koliko bo boljše in pravilnejše blago ako se popravi, to vem narbolje jaz, ki zdaj vem koliko napak sem naredil. Toliko od tega. — Omenim naj tudi še, da imam domá še okolu 150. napevov — pesmi, katere zaradi pomanjkanja časa nisem mogel prepisati in sl. odboru doposlati. Napevi so iz Srednje vasi v Bohinju, iz Gorjuš, iz Zgornjih Danj, (Župnija Sorica) in iz Kamniške okolice. Osebe, ki so mi jih pele, ni še noben zapisovatelj obiskal. V priloženi pôli bode te vi-

Napevov je tudi precej cerkvenih, n. pr. samo odpevkov pri lavretanskih litanijah sem dozdaj nabral 155. Tudi te se naj ohranijo, da se otmó pozabljivosti. Dalje sem nabral mnogo obsmrtnic, zdravic pobožnih in nepobožnih, svatovskih, zaljubljenih, stanovskih, t. j. vojaških, otroških itd.; potem nekaj kolednic, mnogo šaljivih in nekaj zabavljivih. Nabral sem tudi precejšno število pripovednih, med katerimi je precej še *neznanih*, kot n. pr. »Od Križanskega Jožka«, »Od rokovnjača Matjončka«, »Od grofa Koreninskega«, »Od zatiškega fajmoštra«, »Od cesarice«, »Kovač in smrt«, »Od Tramšéta«, »Robovčeva Manica«, »Štancarjeva Lizika«, »Od študenta« (posebno lepa), »Od kukavice«, »Prava mati zagrozi pisani materi«, »Od Minčeta«, »Adamčekov Francel se obesi«, »Od Matices«, »Marta in Majdalena«, »Tri potopljene vasi«, »Od Lutra«, itd. itd. itd. Dobil sem tudi še dve neznani zazibalki (iz Savice v Bohinju).

Priimki, imena in bivališča pevk in pevcev katere nameravam še obiskati.

Na Dolenjskem

1. Franc Puh, krojač v Škocijanu
2. »Kajžarca« iz Cerovega, zdaj bivajoča v Soteski
3. Fr. Lenarčič v Brestu, (zná pesmi in pravljice.)
4. Mihael Strlè v Iški
5. »Rankovka«, Vrbljene
6. Franca Jeršin, Golo
7. Fr. Platnar, Iška vas
8. Kozinka, Sap pri Šmariju
9. Fr. Ferbežar, Smarije
10. Mihael Šerjak, fant, Iška vas
11. Pri Pečku, Zapotok
12. Matija Peterlin, Škocijan
13. Pri Štekálu, Skrilje
14. Franc Kramar iz Gubnišč
15. Zevnikar-Sever, Lioljene
16. Špurc iz Dol, (Gorenjsko)
17. Mala vas: Več fantov ki znajo
18. Kobiljek: nekaj starih ženic
19. Lanišče pri Šmariju: Mihovec
20. Orlo: pri Mihelovih itd.
21. Žalina: Ivan Starè, mož
22. Boštanj: pri Bernardu
23. Lobček: Pri Kotarju
24. Lobček: Ihanni Martinek
25. Karlovec pri Laščah: neki fant

Na Gorenjskem

26. Tri stare ženske (Pri Lisičku), iz Vira pri Domžalah
27. Mengeš: Poltêrka, babica
28. Šiška: Pri Kožarju
29. Sneberje: Mejač, mesar
30. Zajovše: »Ta stara šomaštrovka«
31. Grobše: Jernej Glažar, št. 6
32. Pešata: Pri Ukelni
33. Št. Jakob: Kropčeva Liza
34. Petelinje: Pri Škundru
35. Št. Jakob: Jakob Hrômec

36. Javoršca: Ant. Ravnikar
37. Konfin: Čajžova Lojza
38. Vinje: Pri Andrejčku itd.
39. Vinje: Katarina Župančič
40. Domžale: Pri Kun'
41. Dolsko: Avbeln-Begeln
42. Dob: Pri Koželju
43. Žeje: Pri Gregorcju
44. Zaboršt: Johanovka
45. Kropa: L. Žmitek, in še veliko družih pevk in pevcev
46. Frtina: Pri Tinetu
47. Spodnja Osnica: Pri Koširju
48. Goriče: Pri Zhivcu
49. Spodnje Perniče: Jurjovka itd.
50. Motnik: Birk Alojzij, postiljon

Na Dolenjskem

51. Lipe: Pri Martinovcu
52. Panova vas: Pri Antoncu
53. Slivnica: Marjeta Šemè, dekle
54. Slivnica: Pri Klančarju
55. Zagorica: »Matevžkov godec«
56. Kärčenovci, Zapotok
57. Malo Mlačevo: Lužarjev Martin
58. Vavta vas: dekleta in fantje mnogo pesmi
59. Predale: Pri Krovcu
60. Jože Sever, krojač, Male Lipljene
61. Smärjànè: Ambroževa dekleta
62. Globodol: Kolenc-Brezar-Rošelj
63. Stara gora: Mavsarca, vdova
64. Kal: Fantje in dekleta mnogo mrljških
65. Prečina: Pri Cesarju
66. Jurna vas: Gregoräčka
67. Hmelce: Znajo dekleta mnogo
68. Cikava: Trbänka in Primščovka
69. Rumunja vas: Pri Malnarju
70. Podturen: Kranjčanka, Cuncgarca

Priimki, imena in bivališča pevk in pevcev katere nameravam še obiskati.

71. Podturen: »Markučev godec«
 72. Nad Lokan: Gartarjev Lojz, godec
 73. Toplice: Zupanovi, Muškatovi in Mihatovi
 74. Hruševce: Urša Sajè, ženica itd.

Belokranjsko

75. Krupa: Anka Lovrin, dekle
 76. Gradac: Beličič, starček
 77. Drašiče: Pečarič, mož
 78. Božjakovo: Ant. Vukšinič, fant
 79. Rozalnice: Rezka, natararica
 80. Radoviče: Marija Malešič, dekle

Na Gorenjskem

81. Krašnja: Ivan Klopčič, fant
 82. Srednji Bitenj: Pri Fičku
 83. Zgornji Bitenj: Pri Piberju
 84. Spodnji Bitenj: Pri Čepun
 85. Šmarca: Burjanova Reza
 86. Šmarca: Jernejeva Johana
 87. Hrib: Pri Kvedru

Opazka

Razun teh navedenih pevcev in pevk si še upam dobiti veliko število še družih do zdaj mi neznanih pevskih oseb.

88. Godič: Pri Gušču
 89. Praprotno: Pri Klukcu
 90. Stahovica: Frtinka

Na Štajerskem

91. Kicar pri Ptuj: Johana Zelenko, dekle
 92. Kicar pri Ptuj: Neža Majcen, dekle
 93. Kicar pri Ptuj: Osojnikovi, Vršičevi
 94. Lovlak: Kovačev Anto, Jak. Arnuš
 95. Zlatoliče: Marija Tement, šivilja
 96. Št. Janž-Margečka: J. Gerečnik, mož
 97. Hajdin: J. Ogrizek

Notranjsko

98. Berač Caharija v Ravnem (ni.)
 99. Hrušovje pri Postojni: pri Škrjančevih
 100. Neka ženica iz Borovnice

4. Štrekelj Kramarju

V Gradcu, dne 27. septembra 1911.
 (Rosenbergürtel 21).

Častiti gospod!

Da tudi pri Vas izgovarjajo *dež, pes, miš, ves, kes* itd. res z nedoločnim samoglasnikom med obema soglasnikoma, to razvidite že iz tega, ker bi se *d* pred *š* jem (*dš*) spremeniti moral v *t* in bi to dalo potem *tš = č*; *č* pa vendar ne govorite za *dež*, ampak le *džš!* Tudi ne pravite Buh dej dža (*dž = srbski li ali di*, podobno madjarskemu *gy*), ampak med *d* in *ž* je nekak presledek; v *psa* pa ta polglasnik lahko izgine, v nekterih narečjih tudi v *ksá* (on se *ksa*) namesto navadnega *kžsa*.

Vaše otroške pesmi izidejo skoraj vse letos; večina je bila že od drugih zapisana; vendar se Vaše v mnogočem ločijo.

Prav žal mi je, kar mi pišete zastran Vaše vojaške službe; to bo za naš odbor res hud udarec, ker ni prav nobenega upanja, da bi Vas hoteli zastran Vašega pridnega zapisovanja narodnega petja oprostiti. Vlada tu ne gleda na korist umetnosti in znanosti, ampak na krvavi davek! Maloruski odbor se je tudi svoj čas potegoval za enega svojih mladih sodelavcev, toda brez pravega uspeha. Upati je le, da Vas prej

pošljejo na dopust, preden doslužite in Vas tako prej vrnejo prejšnjemu delu. Kar se tiče pomot v pesmih, bi se stvar pač dala uravnati kako drugači, saj še nikakor ni tako nujna. Še nedoposlane in neprepisane napeve dopošljete lahko pozneje.

Lepa hvala za zaznamek pevcev in pevek; ž njim pridobim nekaj pregled Vašega in odborovega delovanja; da lože zahtevamo nove zaloge od ministrstva.

O dobrepoljskem učitelju Ambrožiču je nekdo pisal o svojem času v »Dom in svetu«. Primanjkuje pa mi časa, da bi preiskal dotične letnike. Pesmi, v kolikor vem, niso narodne, vendar bi jih ne bilo napak prepisati. Če tega ne morete storiti, pošljite mi jih, da jih sam dam prepisati.

Obžalovaje, da Vam v glavni stvari Vašega pisma ne morem odgovoriti tako, kakor bi Vam bilo ljubo, toda pričakovaje, da se dozdanjemu delovanju tudi v vojaški suknji ne odtegnete,

ostanem tudi zanaprej od srca vdani Vam

K. Štrekelj.

5. Kramar Štreklju

Častiti gospod profesor!

Sinj v Dalmaciji 3. decembra [1911]

Moje pismo je pisano med pustimi kosarniškimi zidovi kjer nisem še vžil družega kot samo žalost in bridkost. Oh kako se to razloči civilski ali soldaški stan, bolj ko noč ali dan! Preje sem se radoval z nabiranjem naših lepih narodnih pesmi = napevov, a zdaj sem tu v takem domotožju da mi ni mogoče povedati. O kako je lepo na Slovenskem, kolikor je tu v Dalmaciji pusto! Potrjen sem h konjem, na katere se pa jaz ne morem privaditi kjer jih doma nisem imel, in sploh jaz nimam do vojaškega stanu pičice veselja ne! Mene družega ne veseli kot samo pesmi in zopet pesmi, kjer so pa moj oče naredili prošnjo da bi bil samo dva meseca (kjer sva sama z očetom) zato vedno pričakujem rešenja od našega glavarstva (frajenje.) Dozdaj še ni nič prišlo, pa ako ljubi Bog da bo kmalu. Neskončno je moje hrepenenje po slovenski deželi in po pesmih. Da to je res žalostno: Jaz doma spoštovan muzik, a tu sem zaničevan regrut, slabji od živine. Doma sem bil vesel, a tu sem resnično potrt. Zame ni vojaško življenje pa ni! O ko bi bil jaz že enkrat prost potem bom spet enkrat človek! Naj me že vendar enkrat ljubi Bog reši tega življenja!

Lepo prosim pišite mi kaj kako kaj stoji iz narodnih pesmi. Ali ste kaj dosti mojih (otročkih) sprejeli in so že natisnene? Pišite še kaj zanimivega in kaj korajže mi dajte kjer sem jo zdaj hudo potreben!

Vas najlepše pozdravlja

Franc Kramar
K. u. k. Geb. Traineskadron
8. eskadron (16)
Dalmacia

6. Kramar Štreklju

Častiti gospod profesor!

Matena 29. januarja 1912.

Naznanjam Vam veselo novico da so me zdaj vendar oprostili vojaščine in da sem zdaj zopet doma v civilu. O koliko lepši je civilni stan! Zdaj zopet nabiram narodne pesmi — napeve, in jih imam zopet nabranih okolu 600. Upam ako Bog da, da jih bodem še toliko nabral da bo blizu tisoča. Gradiva ima pa Dolenjska veliko več kot Gorenjska. Nabral sem med drugimi zopet precej otroških, katere Vam kmalu doposljem. Se Vam najlepše zahvaljujem za poslane 20. Kron, ker so mi silno prav prišle. Bog povrni!

Zdaj pa vas vprašam: Kakó bo kaj z nadaljevanjem Vaših »Slov. nar. pesmi« ki jih izdaja »Slov. Matica«? Ali bodo še katere zdaj izšle: (otroške, šaljive) ali bodo začele priloge ishajati? Ker to bi jaz že rad vedel, ker me zanima zaradi tega, ker bi jaz Vam za prihodnji snopič itd. lahko poslal še otroške in vse šaljive kar sem jih dozdej nabral. Prosim, če bi mi blagovolili to povedati! —

In zdaj pride pa še nekaj važnejšega! Vseh mojih pesmi *ki še niso v nobeni Vaši zbirki*, bo izmed mojih čez *tri tisoč* nabranih pesmi kakih 800. ali morda še več! Prosim, kako bo pa s temi? (Te izidijo menda v dopolnilnih polah!)

Ali jih boste kar od tam prepisali kjer so združene z napevi, ali jih bom mogel mogoče še posebej (samo besedilo) Vam poslati? Prosim, da mi to natančno razjasnite, da bom vedel pri čem da sem, da se poprimem koj dela! Ker pa mislim (posebno pri prvih) — kar sem jih doposlal sl. odboru v Ljubljano — popraviti narečje (osobito izanske), zato bom imel še jaz dosti dela s tem! Ker pa v taki stvari jaz zelo potrebujem nasvetov in pomoči, zato Vas prosim, da mi v Vašem cenjenemu odgovoru daste nekaj potrebnih nasvetov kako naj jaz to stvar kar najhitrejše in najboljše vredim, da bo potem bolj odgovarjalo popolnosti. N. pr. kako se zapišejo katere tuje črke ki se rabijo v iškem narečju itd. Ker sem jaz namreč samouk, zato se mi ne sme zameriti ako popravljam za sabo, ker to pri človeku ki se proti uči ni nič čudnega. Upam da bo Vaše natančno pero vse pogreške popravilo, ker na Vaš pregled in popravilo se tako največ zanašam!

Pričakujoč prijaznega odgovora se Vam klanjam Vaš udani

Franc Kramar,
nabiratelj narodnih pesmi,
Matena p. Igu (Studenc)
pri Ljubljani, Kranjsko.

7. Štrekelj Kramarju

Dopisnica. Poštni žig: Graz 1. II, 12. — Naslov: *Blagorodni gospod / Franc Kramar / v / Mateni p. Igu (Studenc) / Kranjsko / pri Ljubljani.*

Častiti gospod!

Bolezen mi brani, obširneje odgovoriti Vašemu pismu. Pesmi pošljite glavnemu nabiralnemu odboru (M. Hubadu), ki Vam iz Ljubljane svoj čas dopošlje tudi plačo.

8. Kramar Štreklju

Dopisnica. Poštni žig: 2. III. 12. — Naslov: *Velecenjeni gospod / profesor / Dr. Karel Štrekelj / Graz / Universität*

Častiti gospod profesor!

Oprostite ako Vas nadlegujem iz vprašanjem ali ste prejeli pesmi ali ne, in kako Vam kaj dopadejo? Prosim da bi mi blagovolili to sporočiti, in tudi kako je kaj z Vašim zdravjem? Ker me oboje zelo zanima zato pričakujem da mi boste kmalu odgovorili. Želeč Vam kar mogoče najhitrejšiga ozdravljenja Vas pozdravlja Vam udani

Franc Kramar,
nabiratelj nar. pesmi,
Matena,
p. Ig (Brundorf) Kranjsko.

9. Kramar Štreklju

Dopisnica. Naslov kakor zgoraj.

Častiti gospod profesor!

Tukaj Vam pošiljam 560. slov. narodnih pesmi (235. otroških in 125. šaljivih, zabavljivih in drugih.) Pesmi so večinoma še neznane, kar bo Vas tembolj zanimalo. Prosim, da bi sprejeli kolikor mogoče vse, ker so vse narodne, in torej pripravne za Vaše »Sl. narodne pesmi«. Ker sem pa tudi imel veliko dela iz njimi — kar se samo po sebi razume — zato tudi upam in pričakujem, da me boste za moj veliki trud tudi zadostno nagradili. Bog Vam daj že skoraj ljubo zdravje, katerega Vam iz dna srca želi Vam udani:

Franc Kramar,
nabiratelj narodnih pesmi,
Matena, p. Ig.

8. III. 1912.

Pripomnja: Po letu Vam pošljem mogoče še kaj pesmi katere bom med tem časom nabral. Je škoda pozabiti narodno blago, naj se ohrani!

Vaš

Fr. Kramar.

10. Štrekelj Kramarju

Dopisnica. — Naslov: *Gospod Fran Kramar, / nabiratelj nar. pesmi v / Mateni pri Igu / Laibach, Krain.*

[Pošilja:] *Dr. Karel Štrekelj, Graz / Rosenberggürtel 21*

Častiti gospod!

Vaše pesmi z dne I. 1912. sem prijel. Moje zdravje se še ni poboljšalo; vstajam na par uric, le poredkoma in še ne morem in smem nič delati. Kaj bo z letošnjim (15.) snopičem, še ne vem. Denar z Dunaja za narodne pesmi avstrijske dobimo menda že kmalu in Vi Vaš delež.

Z odličnim spoštovanjem

Dr. K. Štrekelj

V Gradcu 29. III. 12.

11. Kramar Štreklju

* Dopisnica. (Datum poštnega žiga zabrisan.) — Naslov: *Velecenjeni gospod / Dr. Karel Štrekelj, / profesor / Graz, / Universität.*

Častiti gospod profesor!

Oprostite, da se Vas drznem vprašati kako je kaj iz nagrado (denarjem) za nabiranje avstr. narodnih pesmi, ali je že došel ali ne? Ker jaz sem pri vsi svoji marljivosti za nabiranje — zelo v denarnih zadregah, da ne rečem v pomanjkanju. Ker c. k. ministrstvo mi pošlje samo jedenkrat v letu, a drugih dohodkov pa nimam, ker se samo s tem pečam. Prosim, ali bi bilo mogoče, da bi mi v kratkem času poslali nagrado za Vam poslane pesmi? Ako denar še ni došel, bi mogoče kje drugej dobil denar, mogoče ako Vam kaže iz svojega itd. In ko pride denar si vrnete. Prosim, da ne zamerite tej moji prošnji, ker morate vedeti da ako človek mora dolgo čakati na denar je tudi neprijetno. —

Prosim, sporočite mi tudi kaj o Vašem zdravju! Želč Vam kmalu ljubeznjivo zdravje se Vam klanja Vam udani

Franc Kramar
nab. nar. pesmi,
Matena, p. Ig, Kranjsko

Zusammenfassung

DER NACHLASS UND DIE KORRESPONDENZ DR. KARL STREKELJ'S MIT FRANC KRAMAR

Zum fünfzigsten Todestage Dr. Karl Strekelj's (1859—1912), Professors der slavischen Philologie an der Universität Graz, Herausgebers der grossen Sammlung »Slovenske narodne pesmi« (1895—1923) und Leiters der Sammelarbeit für eine noch umfangreichere — bisher zwar unveröffentlichte — Sammlung slowenischer Volkslieder mit ihren Melodien (als Teil des Unternehmens »Volkslied in Österreich«), gibt der Verfasser eine summarische Übersicht des Nachlasses Karl Strekelj's, weiters ein eingehendes Verzeichnis der Korrespondenten Strekelj's dienen — eine Aufgabe, welche sich das Institut für slowenische Volkskunde an der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste gestellt hat), zuletzt aber die Korrespondenz zwischen Strekelj und Franc Kramar (1890 bis 1959), welche die Geschichte der slowenischen Volkskunde zu den grössten und besten slow. Sammlern von Volksliedern mit ihren Melodien zählen darf.

POROČILA

O GREBENČEVI ZBIRKI V ETNOGRAFSKEM MUZEJU V LJUBLJANI

Marija Makarovič

Predmeti za svojo privatno zbirko, ki jih je nabral prof. Oton Grebenc¹ sam ali pa so mu jih prinašali njegovi študenti v prvi polovici 20. stoletja, so inventarizirani v knjigi Narodnega muzeja v Ljubljani od inventarne št. 11.000 do 13.797. Omenjene predmete je odkupila 26. julija leta 1929 Oblastna samouprava oblasti Ljubljanske od prof. Grebenca za 100.000 dinarjev in je naprosila tedanje ravnateljstvo Narodnega muzeja v Ljubljani, »da prevzame zbirko začasno v svojo shrambo, jo uredi in varuje pred vsako poškodbo, ko bo oblastna samouprava na tem, da lahko postavi poseben obrtno trgovinski muzej, se bo prenesla zbirka v ta muzej.«

Ker pa se »posebni obrtno zgodovinski muzej« ni nikdar ustanovil, je predmete Grebenčeve zbirke priključil tedanji ravnatelj dr. Josip Mal Narodnemu muzeju, ki je tudi oskrbel kupnino za to zbirko. V naslednjih letih pa se je za Grebenčevo zbirko začelo zanimati tedanje ravnateljstvo Etnografskega muzeja z utemeljeno pripombo, da so predmeti večidel etnografski. »Spor« je trajal več let in svoje mnenje o zbirki so dali tudi nekateri strokovnjaki. Vendar pa je zanimivo, da je celo prof. A. Sič, ki mu ne gre odrekati etnografskega znanja, označil v svojem dopisu z dne 3. IV. 1945 to zbirko za »obratno trgovinsko, ker je le baza etnografskega značaja, vse drugo je le izumetničenje in moderniziranje. Zbirka ne spada v etnografski muzej, spada v obrtno trgovinstvo.«

Šele po osvoboditvi je uvidevno ravnateljstvo Narodnega muzeja odstopilo večji del etnografskih predmetov Etnografskemu muzeju po dogovoru med ravnateljem dr. Jožetom Kastelicem in ravnateljem dr. Borisom Orlom. Zaradi premajhnih depojskih prostorov pa so bili prevzeti le nekateri predmeti. Preostale etnografske predmete, to je 1614, je prevzela od Narodnega muzeja podpisana v času temeljitega pregledovanja Grebenčeve zbirke v letih 1954 do 1957. Okoli 50 etnografskih predmetov je še izposojenih v Narodnem muzeju, ker so razstavljeni v Muzeju na Blejskem otoku, in sicer so to slike na steklu, panjske končnice, leščerbe itd. Vsi drugi predmeti (1.183) pa so ostali bodisi v Narodnem muzeju, ker sodijo tja po svoji kulturno-zgodovinski vsebini (799), 384 predmetov se je izgubilo ali so jim bile izbrisane inventarne številke, kar prihaja v poštev predvsem pri železnih predmetih ali pa jim je bila pri pregledovanju v neprimernih prostorih spregledana kaka inventarna številka.

Poleg navedenih predmetov je prevzel Etnografski muzej še okoli 1500 risb in skic, predvsem s področja ljudskega stavbarstva, notranje opreme in umetnosti. Gradivo je iz raznih krajev Slovenije in tem bolj dragoceno, ker je iz časa, ko nam podobnega gradiva povsem primanjkuje.

¹ Profesor Oton Grebenc je bil rojen 18. oktobra 1875 v Mariboru, umrl pa je nekje na Avstrijskem ali Nemškem med zadnjo vojno.

I. Notranja oprema

Jedilni in kuhinjski pribor

Zlice, lesene, izrezljane in ornamentirane (35): Dražgoše, Gorjuše, Kranjska gora, Nemški rut ali rovt, Podkoren, Rateče, Purgštal, Sora pri Medvodah, Sorica pri Škofji loki, Stranska vas pri Stični.

Približna datacija izdelkov od 1830—1900.

Za predmete z inv. št. 11.408, 11.409 in 11.410 je navedena pripomba: »izdelal isti pastir na paši v Trenti, kjer ima Podkoren pravico paše še sedaj. Doma pa je bil ta pastir iz Podkorena, so ga poznali še takrat! Približna letnica izdelave 1870.«

Vilice, lesene (1): Dolenja vas pri Selcah. Približna datacija 1860.

Vilice, železne (9): Izdelano v Tolminu, Meranu na juž. Tirolskem in v Kruppovi tovarni, 19. stoletje.

Noži, les in železo (5): Rateče, Podkoren, Bela peč. Približna datacija 1880 do 1890.

Noži (29): Izdelano v Salzburgu, Meranu, Ibsitzu, Tolminu, Železnikih in na Češkem. Druga polovica 19. stoletja.

Brus (1): Salzburg.

Nožnica za nož, lesena (9): Bela peč, Podkoren, Kranjska gora, Rateče, Srednji vrh. Približna datacija 1850—1885.

Pribornice, usnjene (25): Osem pribornic je bilo najdenih in izdelanih v Ratečah, Podkorenem, Dolenji vasi, Škofji loki, Stražišču, približno v drugi polovici 19. stoletja. 15 pribornic importiranih iz Sp. Avstrije ali pa najdenih v različnih krajih Slovenije. Približna datacija 19. stoletje.

Kuhalnice, lesene (3): Bela peč, Knapovše pri Medvodah. Konec 19. stoletja.

Zajemalke, lesene (5): Za inv. št. 11.416 navedena pripomba: »starejša doba, čisto drug tip (nemški tip)«. Približna letnica 1800. Za 11.418 pa »to je novejšo delo, vse na roke delano, okoli 1900.«

Vevnice (2): Dražgoše, Podkoren. Okoli 1880—1889.

Ribežni (3): Dražgoše in Sorica pri Železnikih. Prva polovica 19. stoletja in leto 1885. S pripombo: »narejeno pa gotovo kod drugod.«

Rog za klobase (1): Purgštal. Okoli 1890.

Valjar (1): Jamnik nad Kropo. Okoli 1880.

Deščica za rezanje mesa (1): Dražgoše, okoli 1900.

Možnar s tolkačem (2): Železniki in Bela peč, okoli 1850.

Mlinček (2): Kranj in Trbiž. Druga polovica 19. stoletja. Eden je po navedbi štajersko delo.

Posode

Posode za med, seme, dišave ipd. (19): Dražgoše, Gorjuše, Koprivnik, Kranjska gora, Podkoren, Rateče, Srednji vrh, Ihan, Šenturje pri Grosupljem. Domnevna datacija 1850—1900. — Posodica za poper (11.326) ima vrezano letnico 1732. Najdena je bila v Srednjem vrhu pri Kranjski gori. — Posodica za mast iz Podkorena (11.327) s pripombo »gospodinje so imele pri ognjišču v njej mast, da so ponve z njo mazale.«

Škatle za nakit, šivanje ipd. (19): Dražgoše, Gozd, Gorica, Rateče, Bela peč, Trbiž, Črni vrh nad Idrijo, Polhov gradec, Ljubljana, Konjice. Približna datacija 1808—1880. Št. 11.127 iz Bele peči ima letnico 1784 ter pripombo »skoraj gotovo importirana iz alpskih dežel, ker je tip škatle in ornamentov alpski, skoraj gotovo se je ktera omožila tja pa je iz alpskih krajev s seboj prinesla«. Škatla za nakit s pokrovom (11.284) iz Trbiža ima vrezano letnico 1791 in napis:

Gašper, Miha, Boltesser. Letnica 1808 je vrezana na skatli v etui obliki pod št. 11.289

Skrinjice za denar (5): Žirovnica in Radohova vas na Dolenjskem. — Skrinjici iz Žirovnice sta po navedbi tamkajšnje kmečko delo iz približno 1830. leta. Kaseta iz Radohove vasi iz prve polovice 19. stoletja pa alpski izdelek.

Modeli

Modeli za mali kruhek (20): Železniki, Škofja loka, Puštal, Purgtal, Dražgoše, Šiška. Izdelani med leti 1830—1882. Št. 11.071 ima vrezano letnico 1844. Za modele pod št. 11.056—11.057 — 60 in 61 navaja za verjetni kraj izdelave Češnjico. — Model 11.064 s pripombo »krasno delo«, pa je naredil Kobal Valentin, rojen v Škofji loki, št. 20, leta 1873, 12. 2. sedaj je pečar in zidarski mojster. Ko je bil 25 let star, je to delal in je že dal Gabru za muzej. Enako delo 11.066 in 11.069.

Model za pecivo (1): Celje. Tudi tam izdelano okoli 1780.

Modeli za surovo maslo (5): Bela peč. Okrog 1800 in 1820. Štajersko delo.

Model za vlipanje sveč (1): Radovljica 19. stoletje.

Model za odtiskavanje na ilovico (1): Ljubno. Okrog 1830.

Model za malto (1): Bled. Okrog 1820.

Matrica za blago (1): Bukovica. Okrog 1840.

Štampiljka za prtiče (2): Zgornja Šiška. Okoli 1860. Za oba predmeta (11.107 in 11.108) pripomba: »eden in isti naredil, je bil kak Schnitzer tam gor«.

Mere

Mere, firkel (6): Sorica, Dražgoše in Kališe. Okoli 1850—1890.

Putrihi (5): Sorica, Kočevje in Sodražica. Okoli 1830—1895.

Tehtnice (5): Dražgoše, Ljubljana. Druga polovica 19. stoletja. In Podrošt, Tržič.

Utež (1): Novo mesto. Prva polovica 18. stoletja.

Svetilke in svečniki

Svečniki leseni in železni (24): Sorica, Dražgoše, Selce, Škofja loka, Železniki, Rateče, Podkoren, Radovljica, Ljubljana, Dolenjsko. Okoli 1800—1880.

Lesčerbe (6): Koroška Bela, Hoste, Bela peč, Kranjska gora. Okoli 1700 in prva polovica 19. stoletja.

Svetilke (11): Knapovšče, nad Medvodami, Dražgoše, Kropa, Rudno pri Železnikih, Kranjska gora, Zgornja Šiška, Ljubljana, Gosteče. Približna datacija 19. stoletje. S pripombo: sejmarska roba in tovarniški izdelki ali pa domače delo.

Čelešniki (2): Prežganje in Raka na Dol. Okoli 1850. »So domače kovaško delo«.

Podstavki za olj. svetilke (4): Hoste, Sora, Sopotnica, Kranjska gora. Približno 1845—1880.

Posoda za olje (1): Gorenjska. Druga polovica 19. stoletja.

Posoda za smodnik (1): Podkoren. Izdelano prav tam. Datacija 18. stoletje.

Škarje za stenj (5): Dovje, Bohinj, Slovenija. Datacija 18. in 19. stoletje.

Dušice (7): Dunajsko tovarniško delo. Druga polovica 19. stoletja.

Skatlice za vžigalice (19): Sorica, Dovje, Skofja loka, Gozd, Purgštal, Zgornja Šiška, Kleče, Lepoglav, Šenturje pri Grosupljem. Ostali tovarniški izdelki: Moritz Meissners Söhne, Wien, Fritsch in izdelki Johanna Darmanna, potujočega izdelovalca.

Ure

Ura (1): Gozd pri Martuljku. Druga polovica 19. stoletja.
Uteži od ure (2): Gorenjsko delo. Prva polovica 19. stoletja.
Privosek za ure (1): Pforzheimarbeit. Konec 19. stoletja.

Kuhinjski inventar

Zličniki (56): Dražgoše, Zali log, Rateče, Podkoren, Dovje, Kranjska gora, Srednji vrh, Gorjuše, Hoste, Bela peč, Sora, Goričane, Gameljne, Male peče, Velike peče, Zavrstnik, Vrhnika. Približna datacija 1850—1880. Št. 11.298 ima pripombo »izdelal je pa tole pastir v Gorjušah, doma iz Baške doline (med Podbrdom in Hudo južno). 11.299 detto, 11.305 ima vrezano letnico 1842. 11.311 »izdelal ga je neki Janez Juvan v Radečah okoli 1894«. 11.316 »naredil ga je Janež Miha, je rekel 1920, da je 5 let star. Ta Janež Miha je iz Tična nad Pokljuko doma.«

Sklednik (1): Kranjska gora. Okoli 1715.

Nečke (2): Podkoren, Purgštal. Okoli 1820. 11.290 iz Podkorena z vrezano letnico 1887.

Čutara (5): Col pri Vipavi, Špeharje in Stari trg ob Kolpi, Trška gora. Prva polovica 19. stoletja. Pri dolenskih izdelkih hrvaški vpliv.

Hlapec (1): Gorenjska in Glince pri Šentvidu. Prva in druga polovica 19. stoletja.

Meh (2): Ljubljana — Smole. Prva polovica 19. stoletja.

Držalo za omelo (2): Dražgoše. Devetnajsto stoletje.

Pohištvo

Skrinje (2): Poljanska dolina, 11.659 ima letnico 1856 in pripombo izdelano v Škofji loki. 11.665 najdena v Ljubljani z letnico 1852. Po tipu sodi v območje Skofje loka.

Skrinja (3 deli): Drenov grič. Okoli 1820.

Zibelka (5): Hoste, Kranjska gora. Okoli 1855 in 1850. Metlika okoli 1900, hrvatsko delo.

Zibelka (1 del): Kranjska gora. Okoli 1870.

Postelja (2 stranici): Kranjska gora z letnico 1896.

Stol (1): Sora pri Medvodah z letnico 1845.

Naslonjalo od stola (2): Dražgoše, Gozd. Prva polovica 19. stoletja.

Vrata od omarice (5): Kranjska gora, Bukovica pri Škofji loki. Okoli 1880 in 1804.

Deščica za jaslice (6): Kranjska gora, Podkoren, Bela peč. Okoli 1850. 11.339 s pripombo »slikal domačin, ki je križ malal«. 11.341 »slikarija je skoraj gotovo delo potujočega rokodelca.« 11.344 z letnico 1766. »Skoraj gotovo iz Gornjega Štajerskega, iz istih krajev okoli Knittelfelda ali Sv. Michela, je nekdo s seboj prinesel.«

Naoknice (2): Ihan. Okoli 1780.

Kapitel vratni (1): Ihan. Okoli 1860.

II. Obrt

Predilstvo in tkalstvo

Preslice (75): Kranjska gora, Podkoren, Rateče, Mojstrana, Dovje, Gozd, Srednji vrh, Gorjuše, Koprivnik, Bohinjska Bistrica, Dražgoše, Češnjica, Zali log, Sorica. Približna datacija 1780—1870. 11.191 ima vrezano letnico 1780, 11.192 pa 1833. Nato so vrezane še letnice 1819, 1838, 1866, 1855.

Zatiki in vijaki za preslice (18): Kranjska gora, Podkoren, Mojstrana, Gozd, Srednji vrh, Polhov gradec. Okoli 1850 in druga polovica 19. stoletja.

Koželji (20): Podkoren, Rateče, Gozd, Mojstrana, Železniki, Ločnica. Okoli 1850—1860.

Kolovrat (1): Dražgoše. Okoli 1860.

Deli kolovrata (28): Dražgoše, Selce, Češnjice, Ločnica pri Sori. Okoli 1850 do 1880.

Priprave za navijanje (2): Dražgoše, Ločnica, Polhov gradec. Okoli 1870 do 1890. 11.086 s pripombo »skoraj gotovo pa je okoli 1880 ob času vojne iz Bosne semkaj prineseno. Je videti orientalske vplive.«

Deli statev (4): Hoste, Rateče, Bela peč. Okoli 1800—1850.

Pletarstvo

Košarice, različne (15): Gozd, Nemški rovt, Osojnik, Gosteče, Zgornja Šiška, Skaručna, Litijski hribi. Približno 1800—1900.

Piparstvo

Pipe (22): Krka — Gornje Štajersko, Leoben in Bruck an der Mur, Zgornja Šiška, Podnart, Kropa. Št. 11.541 s pripombo: Kaže isto obliko kakor one, ki so baje v Poljanski dolini izdelane! Najdeno pri izdelavcu pipe v Krki pri Stični (mož je bil okoli leta 1905, ko sem bil že dol, že precej star, in je rekel, da ne izdeluje več.) 11.576 z letnico 1873: skoraj gotovo tudi tam, v Leobnu, izdelano. 11.577 ima letnico 1873, 11.580 letnica 1900, 11.629 dunajsko (tovarniško) delo in 11.630, ter 11.631 pa Grazer Arbeit.

Čedre-pivčki (25): Podkoren, Gorjuše, Leše pri Brezjah, Češnice pri Moravčah. Okoli 1840, 1900.

Deli pip (17): Spodnje in Zgornje Gorjuše, Sopotnica, Purgštal, Nesseltal (Kočevje). Okrog 1880—1895.

Čibuki (6): Bosna, Sarajevo. Okoli 1885.

Ključavnice in okovje

Ključavnice (32): Bela peč, Podnanos, Rudno, Kropa, Selce, Ligojna, Brezovica, Podkoren, Koprivnik, Krka, Vipava. Okoli 1750 in 1870. Št. 11.529 s pripombo: to so imeli pastirji v planini pri planinski koči, nov, ni bil še v uporabi. Zelo zanimiv kos, alpski tip. Take ključavnice so sploh v južnih alpskih krajih delali. Za ostale trdi, da so nemško alpsko delo (import).

Ključki (57): Gorenjsko.

Zabice (17): Gorenjsko. V 17. in 18. stoletju. Zgornje avstrijsko delo.

Okovje, razno (19): Gorenjsko, Zgornja Šiška, Florjanska ulica. Približna datacija 18. in 19. stoletje. Staro ljubljansko delo, rokoko.

Keramika

Pečnice (37): Zelezniki, Kamnik, Dob, Stična, Dobrunje, Dobropolje, Višnja gora, Dolenja vas, Britof, Jesenice, Ljubljana okolica, Bela krajina. Približna datacija 17. stoletje in druga polovica 19. stoletja. Št. 11.864 so delali pravoslavni delavci. Ima pravoslavni križ za ornament. En kapitelen štikelc s pravoslavnim kripem. Št. 11.865 do 68 z navedbo »süddeutsches Modell«. Št. 11.870 iz Ljubnega pri Podnartu, domače delo. Št. 11.888 do 90. Št. 11.871 je bil izdelan v Malem Mengšu, 11.880, 11.884, 11.872, izdelano v Komendi z letnico 1851 in 11.879, 11.875—78, izdelano v Tacnu pod Šmarno goro, 11.885—86, 11.891, 11.865 južno-nemški izdelek iz 17. stoletja.

Skodelice (6): Laško, Ljubljana, Mengeš. Okrog 1850 in druga polovica 19. stoletja. Alpski izdelek, severno češki izdelki.

Lonci (7): Ljubno, Slovenska Bistrica, Ptuj. Približna datacija prva polovica 19. stoletja in 1927. Št. 11.716—17 izdelano v Ljubnem, 11.764 in 11.745 izdelano v Slovenski Bistrici.

Sklede (4): Slovenska Bistrica, Vipavska dolina, Spodnji Dravograd, Brežice. Okoli 1850, druga polovica 19. stoletja, 11.796 kraj izdelave Pordenone, 11.819 alpski izdelek.

Posode za sol (6): Izdelki Srednje tehnične šole v Ljubljani, iz Zoisove tovarne, alpski izdelki.

Kozice (1): Ljubljana okolica. Izdelano v Mengšu v drugi polovici 19. stoletja.

Posode za kavo (5): Ljubljana okolica, Savinjska dolina, Ljubljana. Okoli leta 1850. Delano v Komendi, češko in bosansko delo.

Krožniki (12): Savinjska dolina, Ljubljana, Ptuj, Vipava, Brežice, Notranjska. Druga polovica 19. stoletja. Alpski izdelki, severna Češka, angleški izdelki, Dallwitz.

Vrči za vodo (26): Gorenjsko, Šmartno, Šentjernej, Slovenska Bistrica, Ptuj, Sv. Urban v Slovenskih goricah, Pohorje, Kunigunda, Savinjska dolina, Untersberg na Kočevskem, Spodnji Dravograd, Marenberg, Beljak. Okoli 1900—1910. Št. 11.718 izdelano v Šmartnem pod Šmarno goro. Št. 11.718 izdelano na Ljubnem. Št. 11.757 izdelano v St. Jerneju na Dolenjskem. Št. 11.763 izdelano v Slovenski Bistrici. Št. 11.770—73 izdelano v Ptuj. Št. 11.744 izdelano v Kamnici pri Mariboru. Nekateri so označeni kot alpski produkti in zgornje štajersko delo ter češko delo.

Majolike (17): Savinjska dolina, Tuhinjska dolina, Vipavska dolina, Gorica. Izdelki iz druge polovice 19. stoletja. Št. 11.766 izdelano v Petrovčah pri Celju, ostali v Pordenonu in Pesari.

Čutare (5): Gorenjsko. Okoli 1850. Izdelano v Ljubnem in Šmartnem pod Šmarno goro ter na Srednji tehnični šoli v Ljubljani.

Svečniki (5): Ljubljana okolica. Datacija 1800 in druga polovica 19. stoletja. Izdelano v Kamniku, Komendi in Ljubnem.

Vaze (5): Najdeno v raznih krajih. Izdelano okoli 1820, 1910. Izdelki tovarne v Kamniku, gornje štajerski izdelki, bosansko delo in iz Zoisove tovarne v Ljubljani.

Kropivčki (14): Kropa, Radovljica, Glince, Homec, Ledine pri Idriji, Kozje, Podkoren, Savinjska dolina, Vipavsko. Okoli 1800, druga polovica 19. stoletja. Izdelano v Ljubnem, Tacnu, Mengšu, Spodnji Idriji, Liboje, v Ptuj, alpski izdelki, Pordenone.

Igrače (18): Izdelki iz Komende, Tacna, Slovenske Bistrice, Kapele pri Brežicah. Izdelano v letih 1904 in 1908.

Steklarstvo

- Steklenice* (4): Posruk pri Mariboru in Zgornja Radgona, Slovenska Bistrica. Prva polovica 19. stoletja, alpski izdelki.
Vrči (2): Gorenjsko in Zgornja Radgona. Prva polovica 19. stoletja.
Kozarci (5): Gornja Radgona, Slovenska Bistrica. Okoli 1850.

Predmeti iz cina

- Kropivčki* (6): Gorenjsko, Selška dolina, Brezje, Škofja loka. Prva in druga polovica 19. stoletja.
Krožniki (1): Škofja loka. Druga polovica 19. stoletja.

III. Gospodarstvo

- Oselniki* (11): Sorica, Selce, Kranjska gora, Koprivnik, Podkoren, pribl. letnica 1845—1890. Št. 11.277 iz Koprivnika, kjer je tudi narejeno.
Kambe (8): Podkoren, Kranjska gora, Gorjuše. Prva in druga polovica 19. stoletja.
Uzde (4): Vrhnika, Sv. Trojica pri Logatcu. Druga polovica 18 in 19. stoletja.
Podkev (1): Savinjska dolina. Datacija 17. stoletje.
Različno obrtno in poljedelsko orodje (24): Muljava, Jamnik, Rateče, Selška dolina. Datacija 19. stoletje.
Rovaš (1): Podkoren.
Deli vprege (2): Ponova vas na Dol. Prva polovica 19. stoletja.
Obliči, razni (11): Škofja loka, Podkoren, Srednji vrh, Gozd, Rateče, Kriška vas na Dol. Od 1820—1877.
Različno obrtniško orodje (29): Maribor, Črnomelj, Gosteče, Kranjska gora, Podkoren, Selce, Dovje, Škofja loka, Kleče, Srednja vas, Dražgoše, Ribnica. Konec 18. in 19. stoletja.

IV. Noša

Deli ženske noše

- Abve* (2): Podkoren, Rateče. Prva polovica 19. stoletja.
Ošpetelj (1): Podkoren. Okoli 1850.
Srajca (1): Bosansko delo. Ljubljana. Okoli 1850.
Modrci (5): Srednji vrh, Rateče. Datacija 19. stoletje.
Šali (5): Kranjska gora. Prva polovica 19. stoletja.
Manšete (1): Ljubljana. Delo gospe Roth iz Ljubljane. Prva polovica 19. stoletja. Nakit ženski in moški.
Uhani (14): Tovarniško delo, za 12.574 opomba »verjetno delano v Ljubljani ali pa tu montiramo po licenci«.
Prstan (1): Pripomba »Fiumaner Arbeit«.
Broše (7): Graško delo in delo Gablonzer. Konec 19. stoletja.
Zapestnica (1): Tovarniško delo.
Igle (5): Purgštal. Prva polovica 19. stoletja.
Veržice (6): Dunajsko tovarniško delo. Datacija 19. stoletje.

Zaponke, razne (127): Gorenjska, Dolenjska in okolica Ljubljane. Nemško alpskega izvora, večji del dunajsko tovarniško delo. Konec 18. in 19. stoletja.

Sklepanci (18): Ljubljanska okolica in Gorenjsko. Večji del import. Za izdelke pod 12.189, 12.195, 12.197, 12.199, 12.200 do 12.202 navedena pripomba »verjetno izdelani v Mengšu«.

Glaavniki (8): Purgštal, Oberharzarbeit. Datacija 19. stoletje.

Šopki (2): Kranjska gora. Konec 19. stoletja.

Trakovi (15): Dovje, Rateče, Bohinjska Bistrica, Stenge pri Nomnju, Jesenice. Datacija 19. stoletje. Import in huculsko delo.

Peče in pos. deli (25): Poljanska dolina, Dražgoše, Stožice, Gameljne, Mengeš, Glince, Šmartno, Zalog. Št. 12.649 »Ob derartige Haupttucher wirklich hier erzeugt worden sind, ist fraglich-nachdem die hierartige firma Rant (Nemec, bil na Marijinem trgu) derartige Tucher von auswärts bezogen u. hierorts zu Markte gebracht hatte.« Št. 12.654, 1—3, prof. Grebenčeva opomba: »Prodala mi je leta 1905 vse te tri kose še tista (65 do 70 let stara) ženska, ki jih je še sama delala in mi je rekla, da take peče dela, tudi še ena stara ženska pri mitnici »šrang« na Viču pri Ljubljani, isto 12.668. Št. 12.671 najdeno v Mengšu in tam tudi leta 1857 (ima letnico in sign. R. K.) izdelano. Dela moja teta Šunkarjeva. Imajo tam mlin, so že pomrli. Št. 12.675 detto.

Ovratnik (1): Ljubljansko delo. Konec 19. stoletja.

Povoja (2): Koprivnik, Rateče. Prva polovica 19. stoletja.

Cokle (1): Rateče. Okoli 1880.

Krplje (1): Sorica. Okoli 1885.

Krapeža (2): Sorica. Datacija 19. stoletje.

Kopito za škornje (1): Sorica. Okoli 1885.

Palice in držaji (9): Podkoren in Ljubljana. Import in drugi domači izdelki. Datacija 19. in 20. stoletje.

Dežniki, deli (12): Ljubljana okolica in Škofja loka.

Očala (2): Kranj, Zelezniki. Datacija 19. stoletje.

Zrcala (2): Osojnik pri Sori in Škofja loka. Okoli 1870 in 1880.

Obloge (2): Kriška vas na Dolenjskem. Okoli 1870.

Mošnjčki (3): Podkoren in Ljubljana. Izdelki iz Podkorena in tvrdke Roth. Datacija 20. stoletje.

Doze za tobak (2): Purgštal. Z letnico 1745.

Kresila (36): Dolenjsko, Gorenjsko. Št. 12.913, 1—5 »kraj izdelave neznan, ampak izdelal je taka kresila vsak kovač«.

Kamni, kresilni (4): Datacija 19. stoletje.

Gumbi, 4 kartoni (1206 gumbov, po inventarnih številkah 184). Skupna pripomba »vse te knofe so nosili naši ljudje zunaj na kmetih in vse je najdeno tukaj na Kranjskem in skoraj gotovo, so vsi ti knofi prišli k nam z Dunaja. Ponekod navaja mesto izdelave Purgštal pri Škofji loki ali pa pripombo, da je staro ljubljansko delo«.

Prepleke za blazine (5): Kranjska gora, Koprivnik. Okoli 1800—1870.

Prtički, velikonočni (5): Dravljje, Brezje, Vrhnika, Notranje gorice. Datacija 19. stoletje.

Vzorčnik (2): Ljubljansko delo gospe Roth. Prva polovica 19. stoletja.

Prtički za jaslince (2): Kranjska gora. Okoli 1871.

Trakovi za prte (7): Rateče. Prva polovica 19. stoletja.

V. Umetnost

Panjske končnice (57): Dravljje, Goričane, Dobrava, Britof, Hoste, Škofja loka, Polhov gradec, Podbrezje, Poljanska dolina. Z letnicami 1842, 1840, 1851, 1852, 1875, 1867, 1887, 1889, 1891, 1895, 1870, 1850, 1865, 1868, 1850, 1825. Št. 11.679 ima pripombo »izdelano v Zgornji Šiški«. Št. 11.683—11.690, 11.898—99, 11.700,

11.701, 11.714—15 s pripombo »izdelano v Dobravi pri Ljubljani«. Št. 11.687 in 11.696 izdelani v Podutiku. Št. 11.691—95, 11.697, 11.702—04, 11.707 izdelano v Hostah pri Škofji loki. Št. 11.704 Kristusov vhod v Jeruzalem, izdelano v Hostah, okoli 1860. »Isti umetnik, ki se pa tu bolj mlad bolj potrudil bolj skrbno izdelal.« Št. 11.705 Dobrunje, 11.706 Podbrezje, 11.708 Škofja loka, 11.709 do 11.715, 11.716 Ljubno.

Slike na steklu (71): Za kraje izdelovanja navaja Moravsko in Zgornjo Avstrijo. Pod inv. št. 12.556, 12.502 pripomba »delano v Selcah nad Škofjo loko (in sicer je slikala to sliko neka ženska, katere ime je še znano v Selcah, umrla je že okoli 1900. Tudi okvir je domače delo). Ima tudi drugi tip. Enako 12.558, 12.557 izdelal neki možakar v Črnem vrhu pri Polhovem gradu. Druga polovica 19. stoletja.« Za ostale navaja približno letnico 19. stoletje.

Slike, razne (olje in bakrorezi, 25): Ljubljana, Kranjska gora, Rateče, Podkoren, Skaručna. Št. 12.451 izdelano v Ratečah. Prva polovica 19. stoletja. Stevilka 12.452—54 domače delo, enako 12.456—58. Približno v 19. stoletju.

Okvirji (14): Sorica, Nemški rovt, domače delo.

Prtička iz papirja (2): Dravljje. Okoli 1850.

Križi, nagrobni (2): Podkoren. Okoli 1850.

Plošče, okrasne (6): Okoli 1850.

Plastika, deli (4):

Običaji

Pisanice (45): Kraji izdelave, Adlešiči 1921, 1908, Škofja loka konec 19. stoletja, Krakow 1910, Gornja Avstrija konec 19. stoletja, Knin 1913.

Ropotulje (5): Kamna gorica, 19. stoletje.

Možnar (1): Dražgoše. Prva polovica 17. stoletja.

*

Če iz gornjega pregleda zberemo podatke o provenienci Grebenčevih predmetov v zbirki Etnografskega muzeja v Ljubljani, bo podoba takale: Predmeti z Gorenjskega so iz naslednjih vasi: okolica Škofje loke (Sorica, Dražgoše, Zali log, Železniki, Škofja loka, Purgštal, Puštal, Ljubno, Ločnica ob Sori, Medvode, Hoste, Selce, Sopotnica, Dolenja vas). Okolica Radovljice (Kranjska gora, Gozd, Srednji vrh, Podkoren, Mojstrana, Dovje, Rateče, Koprivnik, Ljubno, Bled, Gorjuše, Bela peč, Kropa, Jamnik, Kamna gorica), Velesovo, Tržič, Kamnik in okolica, Moravče. Na Dolenjskem so bili nabrani predmeti v naslednjih vaseh: Velika loka, Male pece, Stranska vas, Trška gora, Krška vas, Muljava, Št. Jurij pri Grosupljem, Kočevje, Radohova vas. Vasi iz Stajerskega so: Celje, Konjice, Litijski hribi. Primorski in notranjski predmeti so iz vasi: Vipava, Tolmin, Črni vrh nad Idrijo, Col in Polhov Gradec. Za Belo krajino so znani samo štirje kraji, in sicer Adlešiči, Stari trg, Metlika, Črnomelj. Za Ljubljano in okolico pa: Šiška, Dravljje, Gameljne.

Predmeti, ki so bili najdeni v omenjenih vaseh, so večidel domače delo; nekateri izdelki pa so prišli od drugod, iz Avstrije, Poljske, Češke, Moravske in Saške, kar velja predvsem za slike na steklu, nakit in druge okrasne ali pa uporabne kovinske predmete.

Z etnografsko zbirko prof. Otona Grebenca se je EM nedvomno zelo obogatil. Če površni pregled zbirke nam pove, da je predmete za svojo privatno zbirko zbiral glede na vsebino zelo načrtno. Skušal je čimbolj izpopolniti posamezne skupine predmetov, tako, da vsaj pri nekaterih skupinah lahko spremljamo ves razvoj danega materiala, od mlajšega k starejšemu, od enostavnejšega k bolj kompliciranemu. Za primer naj navedemo zbirko modelov za male

kruhke, slik na steklu, preslic, najrazličnejših keramičnih izdelkov, zlasti pečnic, kresil itd. Zbirateljski čut je združeval s strokovnim, z veseljem do naloge, ki si jo je zadal, kar lahko povzemamo iz njegovih lastnih pripomb, ki jih je napisal na listič papirja dr. Žigon in se je ohranil v inventarni knjigi, ki sta jo sestavljala skupaj z dr. Žigonom: »To ti pa rečem, brez zamere. Če sem na kaj ponosen, na to pa sem ponosen. (Pokaže kresila, ki jih sklada pred sabo.) En tak sistem skupaj dobiti, to pa ni kar tako. Pa naj eden še danes vkup, take skupine jih ne dobi danes več. Sob. 15. II. 30. pop. 4^a.«

Zato lahko trdimo, da je bil pri zbiranju gradiva precej daleč pred nekaterimi diletantskimi zbiralci, ki so tiste čase segali samo po raritetah ali pa so nosili v muzej nepomembno staro šaro. Prof. Grebenc se torej ni omejeval samo na izdelke naše ljudske umetnosti, ampak je zbiral tudi predmete vsakdanje rabe, skoraj »nepomemben« material za tiste čase, ko so muzejske etnografske zbirke sestavljale le noše, panjske končnice, skrinje in slike na steklu.

Nadvse pohvalno je, da ima Grebenčeva zbirka v inventarnem rokopisu, ki sta ga sestavila Grebenc in Žigon, tudi danes veliko strokovno vrednost. Saj je edina starejša zbirka, ki ima istočasno navedene tudi ustrezne inventarne podatke. Na tej osnovi bo vsakomur, ki se bo lotil skupne ali pa posamezne obdelave predmetov, prihranjenega mnogo raziskovalnega truda pri določevanju provenienc, časa in krajev izdelave. Potrebno pa je dodati, kolikor smo mogli dognati mimogrede pri preverjanju navedenih podatkov, da so nekateri nezanesljivi ali celo napačni,² kar velja za določanje starosti, provenienc in pa ugotavljanja kraja izdelave. Največja pomanjkljivost v Grebenčevi zbirki je pač v tem, da so zbrani predmeti omejeni na zelo ozko geografsko območje, skoraj samo na Gorenjsko, in sicer na tedanji radovljiški in škofjeloški okraj.

Nedvomno pa je prof. Oton Grebenc s svojo privatno zbirko rešil delček slovenske predmetne ljudske kulture. Predmete je zbiral kot poznavalec in ljubitelj v najboljšem pomenu teh besed.

Résumé

LA COLLECTION GREBENC AU MUSEE ETHNOGRAPHIQUE DE LJUBLJANA

Dans l'exposé ci-dessus, l'auteur traite des objets de la collection ethnographique de Grebenc. Le prof. Oton Grebenc a rassemblé les matériaux de cette collection privée ensemble avec ses étudiants dans la première moitié du 20e siècle. Dans le collectionnement des objets ethnographiques, le prof. Grebenc ne se limitait pas seulement aux produits de notre art populaire, comme c'était la coutume en ces temps-là, mais il recueillait aussi les objets d'usage quotidien. De plus, la collection de Grebenc est l'unique collection plus ancienne, où sont indiquées dans les manuscrits du prof. Grebenc et du dr. Žigon aussi les données d'inventaire correspondantes, ce qui facilite grandement les recherches plus détaillées sur ces matériaux. La plus grande imperfection de cette collection réside dans le fait que les objets sont limités à un territoire géographique très restreint, presque uniquement à la Haute Carniole, et cela aux districts de Radovljica et de Škofja Loka d'alors.

² Za izdelke slikarske delavnice iz Selc trdi, da jih je delala samo ena roka, in sicer »neki možak iz Host pri Škofji loki«, kar pa ne drži. Glej: Gorazd Makarovič, Slikanje na steklu na slovenskem ozemlju, SE.

DELO ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V LJUBLJANI

v letih 1960—1961

Pavla Štrukelj

Letošnji prispevek o delu Etnografskega muzeja v Ljubljani (odslej EM) nadaljuje niz poročil, ki so bila objavljena v letnikih I, VI/VII, X in XIII.

Muzejski svet. V letu 1960 se je upravni odbor EM preimenoval v Muzejski svet. Le-ta je imel v letih 1960—1961 sedem sej. Udeleženci teh sej so obravnavali muzejsko problematiko glede na delovne plane v letu 1960—1961, finančni proračun, investicije za obdobje 1961—1965, personalne zadeve delovnih mest ter potrditev zaključnega računa.

Uslužbenske spremembe. Na izpraznjeno delovno mesto v preparatorski delavnici za tekstil je muzej zaposlil 1. februarja 1960 Anico Kocman-Jerančič, kvalificirano delavko. Jerančičeva, ki je opravila predvideno prakso, preparira in popravlja tekstilije in okrasne kovinske izdelke. — V juniju 1960 je Bela Sever, geograf-stud. etnologije, honorarno opravljal delo v naši knjižnici, katalogiziral je novodošle knjige in revije za leto 1960. — Za pomoč pri urejanju fototeke je bila honorarno nameščena 1. februarja 1961. Antonija Masten. — Marija Pregelj je prenehala z delom 1. maja 1961. Imenovana je nadomeščala Darjo Presečnikovo za čas njenega porodniškega dopusta v pisarni. Z istim dnem, ko je prenehala M. Pregelj z delom v našem muzeju, smo honorarno zaposlili Gizelo Žigon, knjižničarko, za urejevanje naše knjižnice. — Meseca avgusta 1961 je Anton Pajer honorarno opravil večja preparatorska dela skupno z našim konservatorjem.

Dne 20. junija 1960. je Gorazd Makarovič, začasno preparator, diplomiral na filozofski fakulteti iz umetnostne zgodovine. Imenovani je 1. aprila 1961 opravil strokovni izpit za konservatorja v našem muzeju.

Upravni prostori. Odobrene investicije za naše potrebe v teh letih smo porabili za adaptiranje novega depoja. Od upravnih prostorov smo preuredili samo ravnateljevo sobo. Zaradi znižanega stropa je bilo potrebno sobo prepleskati in namestiti novo stropno svetilko. Ob tej priložnosti smo iz sobe odstranili nekaj pohištva, ki ni sodilo v ta prostor.

Depoji. Hrambeni prostor — temnico za shranjevanje izvenevropskih zbirk, v katero smo imeli vhod iz ravnateljeve sobe, smo odstopili Narodnemu muzeju. V zameno za ta prostor pa nam je Narodni muzej napravil nov depotni prostor nad ravnateljevo sobo. Za to preureditev je kril Narodni muzej stroške delno z našimi investicijami, odobrenimi leta 1960, delno s svojimi odobrenimi investicijskimi sredstvi. Nov depotni prostor nad ravnateljevo sobo smo pridobili tako, da smo ves prostor predelili po višini. Gornji prostor smo hermetično zaprli zaradi strupenih snovi, s katerimi so predmeti preparirani. Tla smo izolirali s polivinilom. Prostor nima dnevne svetlobe, zato pa smo namestili v zunanjo steno ventilator. V novem depoju smo namestili stenske police ob treh stenah, ob četrti smo postavili dve omari za tekstil. Na policah smo uredili lesene in železne predmete ter keramiko. Preden smo prenesli izvenevropske predmete v novi depo, smo jih prej ponovno očistili, v novem prostoru jih pa uredili po kulturnih skupinah in kontinentih.

Z odobrenimi investicijskimi sredstvi smo tudi namestili ustrezen ventilator v preparatorski delavnici za les in kovino. V Moderni Galeriji smo v našem depoju uredili ljudsko plastiko na primernejše police. Kljub temu, da smo v tem depoju leta 1959 ekonomsko izrabili vsak kotiček, smo lani konec leta napolnili ta prostor s predmeti do vrat. Tudi v teh zadnjih letih smo vložili ves svoj trud za pridobitev novega prostora, kar pa se nam do danes še ni posrečilo. Vprašanje tega našega največjega depotnega prostora je že dalje časa aktualno. Moderna Galerija nam je že večkrat odpovedala ta prostor,

nazadnje pa nam je s posebnim dopisom postavila celó rok za izpraznitev: 31. december 1960. Prav zaradi pomanjkanja prostora v naših depojih smo čoln s Cerkniškega jezera morali shraniti kar pri bivšem lastniku. — V vseh depojih smo predmete redno pregledovali, tekstilije po potrebi presuševali in zračili. Depoje smo tudi začeli razkuževati s tabletami »Toksol«.

Izpopolnitev muzejskih zbirk. Zbirke našega muzeja so se v zadnjih dveh letih povečale za 298 predmetov, tako da so konec leta 1961 šteje skupno 13.748 predmetov. Kupili smo 223 predmetov, 75 nam jih je bilo darovanih. Predmete smo zbirali načrtno in smo pri nabavi gledali predvsem na redkost in etnografsko pomembnost predmeta.

Novo pridobljeni predmeti so razvrščeni po naslednjih etnografskih panogah: hišna delavnost in obrt 60 predmetov, notranja hišna oprema 67, gospodarske panoge 49, ljudska noša 55, ljudska umetnost 45, običaji in ljudsko pravo 5, izvenevropski predmeti iz Afrike 9.

Med naštetimi novimi predmeti so pomembni izrezljan skobelnik in vprežne naprave, predvsem ornamentirani jarmi z Dolenjskega. Med gospodarskimi pripravami je preša iz Vipavske doline zelo pomembna pridobitev v našem muzeju; kamen pri preši je ljudsko umetniško delo.

Omeniti moramo tudi ročni mlin iz Šalovec v Prekmurju, priprave za izdelovanje lesenih grabelj iz Kala v Nadiški dolini in mlekarski voziček iz okolice Ljubljane. — Mnogo uspeha je imel muzej pri nabavi ribiških priprav starega ljudskega lova na Cerkniškem jezeru, ki jih v muzeju dosedaj še nismo imeli. Poleg košev, vrš, saka in vilic smo kupili tudi zelo zanimiv čoln s tega jezera. — Med važnejše nove pridobitve sodi še celotna zbirka orodja za izdelovanje ribniške »suhe robe«. Dopolnili smo tudi zbirko naprav za prede-lovanje lanu in konoplje iz Bele Krajine. — Nadaljevali smo z nakupom predmetov domače delavnosti. Iz okolice Ribnice smo kupili značilne lončarske izdelke. Hišno notranjo opremo smo izpopolnili z nakupom poslikane postelje iz okolice Bleda. — Zbirko ljudskih noš smo povečali z nakupom starega moškega kožuha iz Sp. Štajerske, ženske noše iz okolice Kamnika in platnenega krila iz okolice Trsta. Precejšen pomen imajo tudi številni vzorci belokranjskih vezenin in po starem vezene brisače iz okolice Lendave. — Omenimo naj še nabavljene predmete iz ljudskih običajev in ljudske umetnosti. Izpod Snežnika smo dobili leseno pastirsko čašo, kurentovo masko iz Markovcev na Ptujskem polju, več slik na steklu in panjske končnice z redkimi in pomembnimi etnografskimi motivi. — Izpopolnil smo tudi zbirko iz zahodne Afrike z lepimi in pristnimi predmeti afriške umetnosti.

Prepariranje, restavriranje in konseviranje zbirk. V oddelku za les in kovino je bilo v teh letih prepariranih 605 lesenih, železnih in drugih etnografskih predmetov, od katerih je bilo tudi nekaj popravljenih. V dezinsekcijem kotlu je bilo razkuženih s CS₂ 63 predmetov. Poleg tega je bilo konserviranih 220 klišejev. Med prepariranimi predmeti je bilo tudi nekaj velikih predmetov kakor n. pr. preša za stiskanje grozdja, sestavljena iz 40 posameznih delov, 1 žrmlje s 47 sestavnimi deli, dalje omare, skrinje, mentrga, pajkel. — Za depo smo sestavili kartoteko poslikanih panjskih končnic, urejeno po inventarnih številkah in po motivih.

Veliko skrb smo posvečali tudi shranjevanju tekstilnih predmetov. Tako je bilo v oddelku za tekstilije opranih, zlikanih, pošitih in kemično očiščenih skupno 1628 tekstilnih in usnjenih predmetov (opomba: nekatere predmete je blo potrebno istočasno obravnavati v vseh preparatorskih fazah, zato je eden in isti predmet v vsaki fazi ponovno štet in se s tem skupno število predmetov poveča). Očiščenih in prepariranih je bilo še 78 kovinskih okrasnih predmetov.

Varnost in zaščita tehničnega osebja se je v naših laboratorijih precej izboljšala. V preparatorski delavnici za tekstilije smo namestili električni bojler ter ločili prostor za pranje z zaveso. Nabavili smo tudi električni kuhalnik z zaščitno ploščo.

Vprašanje namestitve degistorija (po uredbi Inšpektorata za delo) za prepiranje lesenih in kovinskih predmetov je ostalo še nadalje nerešeno, ker se nam zanj v stavbi Narodnega muzeja še ni posrečilo dobiti ustrezen prostor.

Inventarizacija in urejevanje zbirk. Inventarizirali smo vse novo nabavljene etnografske predmete, tako da smo pravzaprav z inventariziranjem na tekočem, če izvzamemo federalni zbirni center, ki ga vzporedno urejujemo in vpisujemo. V teh letih smo inventarizirali 376 predmetov.

Vezenine, ki dosedaj niso imele določene provenience, smo uredili takrat, ko smo iskali material na terenu in ga urejali za občasno razstavo vezenin. O Grebenčevi zbirki smo že poročali v prejšnjem poročilu. Dodatno omenjamo le-to, da smo pri pregledu te zbirke dobili tudi Grebenčev in Žigonov rokopis z zanimivimi podatki. Te podatke smo izpisali na priročni kartotečni seznam.

Pregledali smo naše izvenevropske zbirke, predvsem primitivno plastiko, in napravili njen seznam, ki bo potreben pri pripravljanju bodoče občasne razstave. Z bivšim preparatorjem Vertinom smo uredili vprašanje podatkov o Codellijski zbirki iz Afrike, ki jo imamo v našem muzeju. — O stalno razstavljenih predmetih v dvoranah smo si uredili priročno kartoteko.

Fototeka. Z urejanjem fototeke nadaljujemo. Inventarno številko nalepljenih fotografij na ustrezne obrazce smo povečali od 5510 na 6614, število negativov pa od 2550 do 2796. Iz študentske ekipe na Koroškem smo za naš muzej odbrali 541 negativov in dali delati prav toliko povečav. Del starejših fotoposnetkov (ca. 1200) smo prelepili na nove kartone in jih opremili z osnovnimi podatki na obrazcih. Celotno fototeko na kartonih pa smo namestili v nove fototečne omarice (glej por. SE XIII, str. 202) ter jo uredili po stvarnih skupinah. Vse Leica filme smo na novo shranili v ustrezne kartonske ovitke. Med drugim je bil tudi pomemben odkup negativov Slavka Smoleja z Jesenic s predvojnimi posnetki ljudskih običajev. — Uredili smo vse fotoposnetke, ki smo jih napravili v zadnjih dveh letih na kolektivnih ali individualnih terenskih raziskavanjih. Fototeka je v teh letih pridobila 2285 novih posnetkov z negativi.

Muzejska etnografska knjižnica. Naša strokovna knjižnica se je v teh dveh letih povečala za 1347 primerkov. Katalogiziranih je bilo 1536 knjig in revij. V vezavo smo dali 55 močno obrabljenih knjig, razen tega tudi uradne liste. Izpopolnjene in dokončno urejene so bile naslednje kartoteke: kartoteka zamenjav za SE v inozemstvo in tuzemstvo; kartoteka revij iz tujine, kartoteka domačih revij; kartoteka ustanov in oseb, ki nam pošiljajo strokovne knjige in kartoteka krajev, iz katerih dobivamo revije ali knjige. Pregledali smo vse domače revije, da bi ugotovili kaj manjka in zamašili vrzeli. Urejeni in katalogizirani so bili tudi posebni odtisi iz domačih publikacij. Prav tako so bili popisani in urejeni vsi duplikati.

Knjižne omare od številke knjig 1—2253 so bile očiščene in oštevilčene. Pregledali smo knjige federalnega zbirnega centra in Ramorjevo knjižnico. Ob vsakem izidu SE je bil napravljen seznam zamenjav periodike. Iz dnevnih časopisov smo izrezovali članke s poljudno ali pomembnejšo etnografsko vsebino. Tako je bilo v hemeroteko nalepljenih 193 člankov.

V preteklem letu se je urejevanje naše knjižnice v znatni meri izboljšalo, ker smo zaposlili strokovno honorarno moč.

Razstava. O preureditvi naše stalne razstave smo že poročali (glej por. SE XIII, str. 204). V zadnjih dveh letih nismo kaj bistvenega spremenili v razstavnih dvoranah. Razstavo smo izpopolnili le z nekaterimi novimi etnografskimi predmeti. Tako smo v veliki razstavnici dvorani razstavili lesen dvokolesni voz s križevatimi kolesi z Gorenjskega. Zaradi stiske s prostorom smo začasno postavili na hodnik pred razstavnimi dvoranami nekaj velikih predmetov, ki so zelo pomembni za naše zbirke: staro leseno prešo za grozdje iz Vipave, ročni mlin iz Prekmurja in skobelnik z Dolenjskega.

V okviru prireditve za počastitev 20-letnice revolucije Jugoslovanskih narodov smo v muzeju odprli 30. marca 1961 občasno razstavo »Raznobarvne

vezenine in tkanine na Slovenskem«. Ta razstava je nadaljevanje ciklusa razstav s področja ljudske umetnosti, ki jih je muzej začel prirejati že leta 1955. Razstava je prikazovala stilno ornamentiko ljudskih vezenin, razvoj stilnega veza na raznih uporabnih tekstilnih predmetih in funkcijo vseh teh predmetov. Razstava je trajala en mesec, nato pa smo jo priredili še v Kranju in Skofjji Loki. V zvezi s to razstavo je muzej imel primerno urejeno propagandno razstavo v izložbenem oknu Kompassa v Nazorjevi ulici.

Omenjamo še razstavo J. Karlovška: »Ornamentalne in folklorne podobe«. Razstava je bila v prostorih Narodnega muzeja, priredilo jo je Slovensko etnografsko društvo, naš muzej pa je strokovno sodeloval pri njeni postavitvi.

Terensko delo. V teh letih je EM raziskoval etnografska terenska območja v okolici Velikih Lašč in Sentruperta. V ekipah so sodelovali muzejski uslužbenci in risarka prostoročnih risb, slušateljica Akademije upodablajočih umetnosti. Ta terenska raziskovanja so obsegala predvsem sistematično zapisovanje podatkov snovne kulture na omenjenih območjih ter raziskovanje socialne kulture in običajev. Ekipa je prinesla s terena 26 zvezkov, 309 prostoročnih risb in 35 tehnično posnetih raznih ljudskih stavb, 720 fotoposnetkov ter 41 etnografskih predmetov. V lanski ekipi smo deloma tudi dopolnili prejšnje podatke o ljudskem stavbarstvu na terenu v okolici Mokronoga.

V letih 1960—1961 smo nadaljevali s sodelovanjem pri Zavodu za varstvo kulturnih spomenikov. Dokumentirali smo značilne ljudske stavbe na terenu. Tako je bila izdelana dokumentacija 20 ljudskih stavb, posnetih že leta 1959 v Beli Krajini, na Jezerskem, v Bohinju. Posnet pa je bil star mlin v Cerknici na Notranjskem.

Razen skupnih etnografskih raziskovanj so bila v muzeju opravljena tudi številna specialna individualna etnografska raziskovanja. V Ribnici in njeni okolici ter v Beli Krajini smo zbrali podatke in predmete ribniške domače obrti »suhe robe«, notranjo kuhinjsko opremo in posodje. — Raziskovanje ornih naprav in živinske opreme smo nadaljevali po slovenski Koroški na Avstrijski strani. Raziskana je bila vsa Ziljska dolina od Smohorja do Straje vasi ter okolica Podkloštra. Podrobno smo se zanimali v teh krajih tudi za konjerejo, ki je materialna osnova za znamenito Ziljsko žegnanjsko igro »štehanje«, in razne druge etnografske posebnosti v Ziljski dolini. Po teh krajih smo tudi zbrali podatke za nekaj poskusnih vprašalnic za etnološki atlas Jugoslavije. — V okolici Črne pri Prevaljah smo dopolnjevali podatke o oralu. — Posebne pozornosti so bile deležne vezenine, ki smo jih proučevali po raznih krajih Slovenije za nameravano občasno razstavo v muzeju. V ta namen je bilo opravljenih mnogo potovanj v krajevne muzeje in v vse naše pokrajine. — V okolici Šenturja pri Grosupljem smo opravili dopolnilno terensko raziskovanje ljudskega stavbarstva. Ugotovili smo število stavb, ki so ostale še danes nespremenjene po letu 1948, ko je bila tam ekipa. — Začeli smo zbirati gradivo za bodočo razstavo o praznoverju. V ta namen so bila opravljena potovanja v Ptuj, Mursko Soboto in Novo mesto. — Zaradi pomanjkljivih podatkov o kmečkem vozu in njegovih sestavnih delih z domačimi imeni smo pregledali okolico Grosuplja. — Za raziskovanje kulture Ciganov je bilo opravljenega precej terenskega dela v Prekmurju in na Dolenjskem. — Mnoga potovanja so bila namenjena nabavi etnografskih predmetov, zbiranju podatkov za inventarizacijo in smo zato obiskali določene kraje na Gorenjskem, Dolenjskem in po Notranjski; dalje smo potovali v krajevne muzeje zaradi postavitve naše razstave »Peča na Slovenskem«. — Načrtno smo raziskovali panjske končnice v nekaterih krajih po Gorenjskem in Primorskem. — Muzejski uslužbenci so tudi izpolnili več poskusnih vprašalnic za etnografski atlas Jugoslavije. Lokacije za popis določenih panog v vprašalnici so bile določene v raznih krajih na Gorenjskem in Notranjskem.

Slovenski etnograf. V zadnjih dveh letih sta izšla dva letnika SE (XIII, XIV).

Trinajsti letnik je posvečen akademiku dr. Ivanu Grafenauerju ob njegovi osemdesetletnici. Imenovani je že od vsega začetka sodelavec našega glasila. Tako so v tem letniku za njegov jubilej zbrani prispevki iz ljudskega pesništva, pripovedništva, ljudskih običajev in verovanj, ki so blizu slavljenčevim tematskim interesom. Slavljenec sam je obravnaval Ziljsko pravljico o mišici, kako je lezla skoz plot. Druge pomembnejše teme pa so bile: dva motiva na panjskih končnicah — »Boj za hlače« (B. Orel) in »Babo žagajo« (N. Kuret), prevara z raki v pravljici o spretnem tatu (B. Merhar), predreformacijsko izročilo v slovenskih protestantskih pesmaricah (Z. Kumer), etnografija in zgodovinisje (S. Kremenšek) itd.

Za štirinajsti letnik našega glasila pa je uredništvo spet dalo poudarek razpravam snovne ljudske kulture in tako najlepše proslavilo stoletnico rojstva Matije Murka. V tem letniku so bile razprave o ornih napravah. O ralu je pisal B. Orel, o črtalu v severovzhodni Sloveniji T. Urbas in o hrastovskem plugu A. Baš. Mimo teh so bile še razprave folklorne in druge vsebine, n. pr. partizanska pesem in znanost o ljudski kulturi (R. Hrovatin), predreformacijsko izročilo v slovenskih protestantskih pesmaricah (Z. Kumer), slovenske priredbe gorskih členov (F. Goršič) itd.

Našo revijo »Slovenski etnograf« redno ocenjujejo tudi nekateri inozemski strokovni časopisi (Journal of the International Folk Music Council, Schweizerisches Archiv für Volkskunde, Bulletin folklorique d'Ile de France idr.). Nekateri med tujimi časopisi pa poročajo o razpravah z določeno tematiko n. pr. o lutkarstvu na Slovenskem (Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 1960), o poprtniku (Carinthia I 1960), o lončarstvu v Prekmurju (Etnographia 1961) ali vsaj poročajo o izidu novega letnika naše revije (Slovenský Národopis).

Ljudsko prosvetno delo in sodelovanje. Muzej si mnogo prizadeva, da bi seznanjal javnost, predvsem pa šole, o naših muzejskih pomembnih zbirkah. Stalno urejanje in dopolnjevanje naših stalnih zbirk, čeprav samo v treh dvoranah, privablja nemajhno število domačih in tujih obiskovalcev. V zadnjih dveh letih si je našo stalno razstavo ogledalo nad 90.000 ljudi. Za šolske skupine in posamezne tuje znanstvenike ali turiste so imeli muzejski uslužbenci številna vodstva. Turistična zveza Jugoslavije je s sodelovanjem Turistične zveze iz Pariza (predstavnik Fournon) in z našim vodstvom snemala in fotografirala našo stalno razstavo za propagandni film o Jugoslaviji. Film bo izdelan za turistična predstavništva in ambasade FLRJ v Evropi.

Med ljudsko izobraževalno delo štejemo tudi poljudnoznanstvena predavanja na Ljudski univerzi. Petnajst predavanj je bilo ponazorjenih z lepimi diapozitivnimi prikazovanji v raznih krajih na našem podeželju.

V kroniko našega muzeja moremo zabeležiti tudi posebno plodna sodelovanja z etnografskimi in njim sorodnimi institucijami, doma in v tujini, s šolami, raznimi prosvetnimi organizacijami in podjetji.

Redno smo sodelovali z našimi pokrajinskimi muzeji. Tehnične uslužbence smo seznanjali z navodili o prepariranju tekstilnih, okrasnih predmetov, usnja, lesa in kovine ter o ureditvi depojev. Nudili smo vso pomoč študentom etnologije, ko so opravljali muzejsko prakso pri nas. Izvršili smo tudi razna preparatorska dela za kompleksne muzeje. Prav tako smo jim pomagali pri terenskem delu, zlasti z udeležbo naših kustosov v njihovih ekipah (Celje, Murska Sobota). — S posojjo muzejskih predmetov in ilustrativnega gradiva smo imeli tesne stike z muzeji v Mariboru, Murski Soboti, Metliki in Kamniku. Posredovali smo tudi razne fotografije, klišee za študij ali objavo raznim ustanovam in šolam n. pr. Tekstilni šoli Kranj, Inštitutu za slovensko narodopisje pri SAZU, Seminarju za etnologijo na univerzi, Turističnemu društvu, Uredništvu časopisnega podjetja TT in drugim. — Šolam, med njimi zlasti Šoli za oblikovanje in Tekstilni šoli, smo pripravili specialna predavanja o ljudskih vezeninah

in drugih predmetih iz slovenske etnografije. — V Glasniku Slovenskega etnografskega društva smo objavili anketo o opremi in vpregi goveje živine; pri Etnološkem društvu Jugoslavije pa smo sodelovali pri sestavi vprašalnic za etnološki atlas Jugoslavije, ki ga je zvezni Svet za znanost sprejel v svoj petletni delovni plan.

Etnografskemu muzeju v Beogradu smo poslali tudi vzorce za vodenje inventarnih knjig, fototeke, ilustrativnega gradiva in zapiskov, Umetnostnozgodovinskemu seminarju na univerzi v Beogradu pa ilustrativno gradivo in seznam literature o Izgubljenem sinu. — Udeležili smo se še konference za časopis »Current Anthropology« na Antropološkem inštitutu v Ljubljani.

Od 1960—1961 smo izposodili 147 etnografskih predmetov. Mnogo izposojenih predmetov je prejela RTV Ljubljana, dalje Zavod za varstvo kulturnih spomenikov, Inštitut za slovensko narodopisje, Triglav film, Mestno gledališče in seveda kompleksni muzeji za občasne razstave.

Vsekakor je potrebno dodati še sodelovanje muzejskih uslužbencev v upravnih odborih in raznih strokovnih društvih. Član upravnega odbora Mestnega muzeja in Sole za oblikovanje je bil dr. Boris Orel; isti je bil tudi v znanstvenem svetu Inštituta za slovensko narodopisje, v plenumu Zveze muzejskih društev Jugoslavije in v odboru Etnološkega društva Jugoslavije; v etnografski sekciji Društva muzealcev LRS skupaj z M. Makarovič, v odboru Slovenskega etnografskega društva s F. Šarf, v Etnološkem društvu Jugoslavije, podružnici za Slovenijo, s P. Štrukelj.

Posebej omenjamo stike z muzejskimi in drugimi ustanovami v tujini. Za J. Olędzki (Varšava) smo poslali številne fotografije iz zbirke naše ljudske plastike z izčrpnim komentarjem. Isto uslugo smo naredili stud. phil. Papp iz Švedske. Prejel je fotoposnetke in podatke o senenih in gnojnih vilah. Za kustosa Anno Gamerith v Gradcu smo zbrali podatke o stopah in lesenem ročnem mlinu. — Prav tako smo nadaljevali pismene stike z mnogimi institucijami v inozemstvu n. pr. z etnološkimi muzeji v Stockholmu in Kopenhagenu, Inštitutom za etnografijo v Leningradu, z Etnografskim muzejem na Dunaju itd.

Za zaključek pa poročamo še o udeležbi naših uslužbencev na raznih kongresih in posvetovanjih ter o službenih potovanjih v tujino. Sodelovali smo na posvetovanju Etnologov Jugoslavije v Titovem Velesu, na posvetovanju, ki ga je v Čačku priredil Zavod za zaščito kulturnih spomenikov iz Beograda, in na kongresu folkloristov v Ohridu. Etnografska sekcija pri Društvu muzealcev LRS je organizirala posvetovanje v Mariboru. Etnografi so na tem sestanku razpravljali o problemih etnografskega oddelka v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. — Službeno sta potovali kustodinji M. Makarovič in P. Štrukelj na Dunaj, kjer sta svoje bivanje posvetili študiju zbirk v etnografskem in etnološkem muzeju ter v bibliotekah.

Résumé

LES TRAVAUX DU MUSEE ETHNOGRAPHIQUE DE LJUBLJANA DANS LES ANNEES 1960 — 1961

Dans son compte-rendu, l'auteur traite de l'activité du Musée Ethnographique de Ljubljana dans les années 1960 — 1961. Dans les chapitres particuliers, elle parle de la réorganisation des dépôts, du complètement des collections du musée, de la conservation et de l'inventoriation des objets de musée, de l'arrangement de la phototèque et de la bibliothèque, des expositions organisées, des travaux de terrain, etc. A la fin de l'article, elle relate encore la collaboration entre les musées et institutions dans le pays et à l'étranger.

MEDNARODNI SIMPOZIJ ZA RAZISKAVANJE DELAVSKE PESMI V LIBLICAH PRI PRAGI 15.—19. MARCA 1961

Radoslav Hrovatin

V razpravah folkloristov, muzikologov, literarnih znanstvenikov in raziskovalcev ostalih družbenih ved moremo že od prejšnjega stoletja dalje zaslediti različne označbe za posebno zvrst pesmi, kot so pesmi pri delu, pesmi o delu, delovne pesmi itd. Vendar pa vse te označbe niso bile do nedavna dovolj natančno opredeljene, niti dosledno uporabljene.

Z vedno večjim uveljavljanjem delavskega razreda zlasti v industrijsko razvitih deželah je nastala potreba po razširitvi in poglobitvi raziskovanja pesmi, ki so specifičen izraz delovnih ljudi v novih oblikah proizvodnje, tesno povezan z ustreznim prizadevanjem po novih oblikah družbenih odnosov. Na podlagi takšnega zgodovinskega razvoja je vzniknila tudi posebna označba za pesmi novih delovnih slojev — delavska pesem.

Seveda pa tudi ta nova označba ni še našla dovolj izoblikovane opredelitve niti glede vsebine, niti glede obsega predmeta. Vedno številnejši raziskovalci delavske pesmi so vedno bolj in bolj spoznavali, kako kompleksna je problematika predmetnega raziskovanja, katero je mogoče uspešno reševati predvsem z vzajemno pomočjo sodelavcev iz raznih dežel in z raznih področij znanosti.

Pri iskanju načinov za sodelovanje so raziskovalci začutili potrebo, da se sestanejo, da izmenjajo spoznanja in izkušnje in da si prikažejo ugotovljene probleme ter na tej podlagi poiščejo ustrezne oblike za stalne stike.

Porodila se je torej misel za prvi mednarodni sestanek raziskovalcev delavske pesmi in prav primerno je, da je zanj dala pobudo ena izmed dežel, v kateri se delavski razred že dolgo uveljavlja v večji meri, to je Češkoslovaška socialistična republika.

Tako je Mednarodni simpozij za raziskavanje delavske pesmi organizirala »Společnost československých národopisců při Československé akademii věd« v Domu znanstvenih delavcev v Liblicah pri Pragi v času od 15. do 19. marca 1961.

Simpozija se je udeležilo čez 60 znanstvenikov in drugih interesentov iz 12 evropskih držav. V 20 predavanjih in v diskusijah so poročali in razpravljali o razvoju delavske pesmi v posameznih deželah: V. Karbusický in J. Stanislav (Češkoslovaška); F. Vogl in H. Steiner (Avstrija); J. Pálinkás in J. Szatmári (Madžarska); A. L. Lloyd, Ch. Parker, J. Miller in K. Thompson (Anglija); W. Steinitz, I. Lammel in H. Kleye (Nemška demokratična republika); S. Dygacz in J. Ligęza (Poljska); N. Kaufman (Bolgarija); S. Liberovici (Italija) itd. Posebna področja predmetnega raziskovanja so obravnavali: V. Pletka iz Prage (Naloge mednarodnega raziskovanja delavske pesmi), O. Sirovátko iz Brna (O teoretičnih vprašanjih delavske pesmi), M. S. Druskin iz Leningrada (O internacionalnih in nacionalnih potezah delavskih revolucionarnih himen), G. Heilfurth iz Marburga (Rudarska pesem kot zgodovinski temelj delavske kulture), R. Hrovatin (Partizanska pesem v Jugoslaviji kot posebna vrsta delavske pesmi) itd.

V resoluciji, ki je bila soglasno sprejeta ob koncu posvetovanja, je bilo ugotovljeno, da so referati ter obširna in plodna diskusija osvetlili mesto, problematiko in naloge raziskovanja delavske pesmi z najrazličnejših vidikov. Posebno je bila poudarjena nujnost sodelovanja folkloristov, muzikologov in literarnih znanstvenikov. Raziskovanje naj zajema celotni historični razvoj delavske pesmi do današnjih dni pri vseh slojih delavcev brez politične omejitve. Uspešno raziskovanje delavske pesmi je možno samo na čim širši osnovi mednarodnega sodelovanja.

Ustanovljena je bila stalna komisija, ki jo sestavljajo zastopniki iz ČSSR, Nemške DR, Nemške ZR, Anglije, Jugoslavije in SSSR. Ta komisija je predlagala naslednje ukrepe:

1. Ustanovi naj se mednarodni center v Pragi z naloga: a) mednarodna bibliografija delavske pesmi in b) mednarodna dokumentacija delavske pesmi. V ta center naj se steka gradivo iz vseh dežel. Informacije centra bodo objavljene v časopisu »Demos«. Vsaka dežela naj določi raziskovalno središče oziroma zastopnika za korespondiranje zaradi koordinacije dela.

2. Za bližnjo prihodnost so določene 3 skupne raziskovalne teme: a) rudarska pesem (odgovoren prof. G. Heilfurth, Marburg a. d. Lahn); b) partizanska pesem 2. svetovne vojne (Odgovoren R. Hrovatin, Ljubljana); c) pesmi internirancev (odgovorna I. Lammel, Berlin).

3. Izdaja antologije najboljših pesmi mednarodnega delavskega gibanja. Vsaki pesmi naj bi bila dodana obrazložitev njene zgodovine in socialne funkcije. Izbor pesmi in redakcijo izdaje bo izvedel redakcijski komite; za sekretarja komiteja je določen V. Pletka, Praga.

4. Naslednji simpozij naj bi bil približno po 4 letih. Točen datum in kraj sestanka bo določen leta 1965 v Sofiji ob priliki mednarodnega kongresa slavistov.

Iz sklepov resolucije je vidno, kako pomembne naloge so bile poverjene tudi jugoslovanski znanosti. Zato bo treba ustvariti primerne pogoje za naslednje delo: 1. Poglobitev in razširitev raziskovanja delavske pesmi v Jugoslaviji; 2. Zbiranje gradiva za sestavo bibliografije in antologije delavskih pesmi; 3. Organiziranje centra za raziskovanje delavske in zlasti partizanske pesmi v mednarodnem obsegu; 4. priprava pogojev za organiziranje enega izmed prihodnjih mednarodnih simpozijev za raziskovanje delavske pesmi v Jugoslaviji.

Résumé

SYMPOSIUM INTERNATIONAL POUR LES RECHERCHES SUR LE CHANT OUVRIER A LIBLICE PRES DE PRAGUE DU 15. AU 19. III. 1961

Dans l'exposé ci-dessus l'auteur, qui a participé à la réunion mentionnée en tant qu'unique représentant de la Yougoslavie, fait un rapport sur les participants et les exposés ainsi que sur les décisions contenues dans la résolution reçue, dont résultent des tâches déterminées aussi pour les chercheurs du chant ouvrier en Yougoslavie, surtout dans le domaine du chant partisan.

TRETJE POSVETOVANJE VZHODNOALPSKIH NARODOPISCEV V RETOROMANSKI ŠVICI, 28. VIII. — 2. IX. 1961

Milko Matičetov

Za Ljubljano (1956) in Nemškim Gradcem (1959) je bil kot kraj 5. narodopisnega posvetovanja izbran Mustèr-Disentis v švicarskem »sivem kantonu« (Graubünden, Grischun); po dveh univerzitetnih središčih — vas. Organizacijsko breme, ki je pri prejšnjih posvetovanjih slonelo na ti ali oni ustanovi (v Ljubljani na narodopisnem inštitutu akademije znanosti, v Gradcu na narodopisnem muzeju in narodopisni stolici univerze), je tokrat nosil dr. Robert Wildhaber iz švicarskega narodopisnega muzeja v Baslu. Le-ta je vtisnil posvetovanju posebno noto, ko je predlagal, naj bi se tokrat za spremembo naj-

prej seznanili s pokrajino in ljudmi. Oboje je bilo nešvicarskim udeležencem popolna neznanca, zato smo seveda navdušeno sprejeli predlagano nadomestilo klasičnim »zasedanjem«. Po dogovoru so referati čakali v rezervi, če bi zaradi vremena morale odpasti predvidene poučne ekskurzije. Vreme pa nam je bilo ves čas naklonjeno, tako da je nekaj referatov gladko šlo »mimo« — naravnost v zbornik *Alpes orientales III.*

Ta zbornik je že ocenjen posebej (glej str. 270—271). Dodati je treba, da na samem posvetovanju izmed objavljenih predavanj nista prišli na vrsto Gasparinijevo in Matičetovo, nekatera druga, ki smo jih udeleženci s pridom poslušali, pa niso natisnjena. Posebna skupina predavanj je bila na primer pripravljena nalašč za splošno informacijo in orientacijo zborovavcem. Romanist baselske univerze Toni Reinhard je razgrnil pred nami pisano podobo raznih vej in poganjkov retoromanske jezikovne skupine — od Furlanije do Švice — seveda tako, da se je posebej pomudil ob švicarskih retoromanskih govorih. Zgodovinar P. Iso Müller je orisal razvoj kraja od naselitve naprej. Profesor Weiss iz Züricha nam je ob delu za etnografski atlas Švice pokazal nekaj konkretnih problemov v zvezi s to pokrajino, v koreferatu pa ga je podprl še njegov mladi pomočnik Walter Escher. Zasebni znanstvenik dr. Christoph Simonett je v svojem živahnem in metodološko mikavnem nastopu razlagal neka mesta v latinski oporoki škofa Thela (8. stoletje) z današnjimi retoromanskimi poimenovanji z območja ljudske arhitekture.

Dve predavanji sta bili združeni z ogledom v naravi. Geolog P. Flurin Maissen nam je zavrtel film o lepotač gorskih skladov, razkazal nam je svoje kamnite trofeje in opisal poseben poklic — iskavce kristalov (cava cristallas, Strahler). Še več, popeljal nas je na dom enega izmed njih, v vasico Fuorn, kjer v družini Venzin zbiravska strast prehaja iz roda v rod. Iskavci so navadni kmetje, ki živijo težko hribovsko življenje kot drugi; postranski poklic jim sicer nekaj vrže, kar pa je v težkih delovnih pogojih pošteno zaslužno. Njihovo »delo« je neke vrste obsedenost, kot pri divjih lovcih, saj cene kristalov »nimajo ne očeta ne matere« (han ni bab ni mumma), kakor sami pravijo, in vrhutega je ponavadi še tako, da najlepše primerke hranijo zase, za spomin na svoje življenjsko nevarne pustolovščine. — Dr. Hans Erb, arheolog iz muzeja v Churu, nam je razkazal Crepault, nekdanjo (obrambno?) naselbino v dolini Prednjega Rena, podobno našim gradiščem; že dosedanja raziskovalna dela so pokazala naseljitveno kontinuiteto vsaj od bronaste dobe do zgodnjega srednjega veka (lepo ohranjen tloris cerkvice bazilikalnega tipa). Današnja vas je kakih deset minut oddaljena od pomembnega najdbišča.

Ekskurzije so nam omogočile, da smo si ogledali med drugim dva muzeja z etnografskimi zbirkami (Trun/Truns in Mustèr/Disentis), zbirke starih votivnih podob v dveh romarskih cerkvicah (Trun in Cavardiras), ornamentalno poslikan čebelnjak v Cavardirasu, našim kozolcem močno podobne naprave na več krajih, vasico Fuorn in primitivno žganjarno ob nji, spravljanje sena v vasi Mompè-Medel, gotske freske v cerkvi sv. Agate (ki hudo spominja na naše gorenjske poslikane podružnice), karner ob farni cerkvi v Mustèru, posebne vrste nagrobne v vasi Curaglia, na poti k prelazu Lucomagno/Lukmanier nekdanji samostanski hospic — danes spremenjen v planšarijo — z mogočnimi obrambnimi zidovi proti plázovom, kozarje ob odhodu na pašo in ob vrnitvi s pašo v vasi Paisel, in še in še bi lahko naštevali, pa naj bo zadosti. (Vse to in še marsikaj drugega je lepo povedal in ponazoril z barvnimi diapozitivi dr. Niko Kuret v predavanju »Med Retoromani«, ki ga je priredilo Slovensko etnografsko društvo 13. decembra 1961 na svojem sedežu v Ljubljani.)

Prijetna novost so bili večerni pomenki s predstavniki krajevnih oblasti: župan je ljubeznivo odgovarjal na vsa mogoča in nemogoča vprašanja radovednih tujcev v zvezi z občinsko upravo, vodja vaške fantovske družbe (cumpagnia de mats) pa o fantovščini. Pogovor je neprisliljeno tekkel največ v nemščini; vsi domačini jo namreč obvladajo kot svoj drugi jezik, najde govore

v svojskih glasovnih, leksikalnih in sintaktičnih variantah, ki so za študij problemov dvojezičnosti tudi etnografsko zmerom mikavne.

Narodopisno posvetovanje v retoromanski Švici je bilo po vsem tem neprimerno bolj bogato, kot je mogoče slutiti iz drobnega sešitka »Alpes orientales III«.

Zdaj so že v teku priprave za četrto posvetovanje, ki bo najbrž leta 1965 v Vidmu, se pravi med našimi prvimi zahodnimi sosedi Furlani.

Nam, ki smo pred šestimi leti nekako sprožili ta tip mednarodnih posvetovanj in prireditev, je v vidno zadoščenje, da nekaj podobnega snujejo tudi umetnostni zgodovinarji, medtem ko se je arheologom že odlično obneslo tako sodelovanje, katerega vidni izraz je razstava »Situla« (Padova — Ljubljana — Dunaj). Da bi nam pa kdo ne očital samoljubja, prav radi priznamo, da nil novi sub sole. V zadnjem lanskem zvezku celovške Carinthie I (izšel je spomladi 1962) beremo namreč o nekotiko podobni ideji nekaterih koroških sosedov. (V njihovi družbi je bil tudi pisatelj J. F. Perkonig.) Že v zimi 1945/46 so snovali reprezentativno kulturno revijo »Der Sonnenwagen«, ki naj bi pospeševala med-sosedsko zamenjavanje kulturnih dobrin, po načelu: »Durch Völkerkenntnis zur Völkerversöhnung!« Čas takrat žal še ni bil dozorel, ideja sama na sebi pa je vendarle simpatična.

Resumé

LE TROISIEME COLLOQUE DES FOLKLORISTES DES ALPES ORIENTALES DANS LA SUISSE RETOROMANE, DU 28 AOUT AU 2 SEPTEMBRE 1961

Le relateur constate que le colloque folkloristique des Alpes Orientales, devenu déjà traditionnel, et organisé en 1961 par le dr. R. Wildhaber au village rétoromán de Mustér/Disentis s'est révélé beaucoup plus riche comme on pourrait le croire d'après le mince cahier intitulé »Alpes Orientales III« (v. le compte rendu ici-même à la p. 270). Une série de communications qui n'y ont pas été publiées, des excursions, des visites de musées, d'objets d'intérêt ethnographique, de village et d'occupations, à ne pas oublier les causeries instructives avec les indigènes, tout cela a contribué à la parfaite réussite de ce colloque, plus mobile à l'égard des précédents, et dont le but était de faire connaître, aux participants, la Suisse rétoromane. Le désir fut exprimé que le colloque suivant ait lieu en 1965 au Frioul. Récemment, on a eu des nouvelles d'après lesquelles on en aurait déjà abordé les préparatifs.

RAJNIKI

PROF. DR. NIKO ŽUPANIČ

Marija Makarovič

Le nekaj mesecev pred svojo 85-letnico nas je zapustil 11. septembra 1961 prof. dr. Niko Županič. Rodil se je v Gribljah v Beli krajini 1. decembra 1876. Gimnazijo je obiskoval v Novem mestu, na Dunaju pa je študiral zgodovino, geografijo, prazgodovinsko arheologijo, etnologijo in antropologijo. Svoje odlično poznavanje zgodovinskih ved si je pridobil prof. Županič pri tedanjih svetovno znanih profesorjih Jirečku, Hirnu, Rankeju, Hoernesu, Jodlu in Pencku. Po enoletni praksi na antropološko arheološkem inštitutu v Münchnu in službovanju na Terezijanski akademiji na Dunaju je svoje znanje izpopolnjeval še v Švici, nato pa je leta 1908 postal kustos Zgodovinskega umetnostnega muzeja v Beogradu. Po vojni 1921. leta je postal upravnik Etnografskega inštituta v Ljubljani in leta 1925 dosegel ustanovitev samostojnega Etnografskega muzeja v Ljubljani. Dr. Županič je dal pobudo za izdajanje naše prve etnološke znanstvene revije »Etnolog«, katero je vodil kot urednik 13 let. Pokojnikova zasluga je tudi ustanovitev samostojne etnološke stolice na univerzi v Ljubljani, katere predstojnik je bil do upokojitve 1957. leta.

Prof. Županič se je uveljavljal kot politik in znanstvenik. Obenem z jugoslovansko mislijo, ko je na njegovo pobudo tedanja vlada kraljevine Srbije sprejela v svoj program tudi osvoboditev Slovencev (1. decembra 1914. leta), širi najnovejše metode in dognanja v zgodovini, antropologiji in etnologiji. Prva desetletja dvajsetega stoletja so bila čas, v katerem je bilo treba orati ledino na številnih znanstvenih področjih, kar velja zlasti za etnologijo. Odlično poznavanje vseh pomožnih ved etnologije, združeno z izrednim znanstvenim talentom, je nudilo dr. Niku Županiču vse možnosti kar najraznovrstnejšega znanstvenega delovanja.

Non multa, sed multum! Svojih bogatih in vedno novih, edinstvenih idej ni razvijal v dolgih razpravah, marveč v drobnih in preciznih delih. Znanje polihistorja in velik talent, odlično poznavanje antične literature, tega za etnologa neizčrpnega vrelca, daje genialen pečat vsem njegovim študijam. V svojih razpravah je preučeval pokojnik predvsem zgodovinske, antropološke in etnološke probleme Balkanskega polotoka in Male Azije. Kronološko obdeluje razdobja od prvih poznanih sledov človeka na našem ozemlju do današnjih dni. Pogosto je reševal tudi probleme ljudstev izven omenjenih geografskih območij in je prav zaradi tega dr. Županič poznan in priznan tudi v tujini.

Prof. Županič je napisal 200 člankov in razprav. Na tem mestu naj navedemo le najvažnejše. Dognanja v delu »Les premiers habitants des pays Yougoslaves« so bistveno spremenila oziroma korigirala tedanje mnenje o postanku človeških ras. Z drznimi razlagami skuša rešiti vprašanje izvora in prihoda prebivalcev na Balkanski polotok v razpravah: Značenje nekkih starih geografskih i etničkih imena na Balkanskom puluostrvu. Izvor in ime Antov. Prvi nosilci etničkih imen Srb, Hrvat, Čeh in Ant itd. Z razpravo »O rasni estetiki pri Jugoslovanih« pa je že na kongresu v Rimu leta 1936 jasno nastopil

proti rasistično razpoloženim znanstvenikom. Najrazličnejše pojave v ljudski kulturi belokranjskega ljudstva obravnava v zavzeto napisanih razpravah: Ime Grk v pomenu velikan pri Belokranjcih, Nastižno kumstvo na Belokranjskem in »Imena rodbin, domov in naselij kot pomožni viri za zgodovino migracij ter nekoliko belokranjskih primerov«. Že močno izčrpan od težke in dolgotrajne bolezni pa je pripravil za četrto številko Situle svojo poslednjo razpravo »Boz Rex Antorum«. Studije Praotec Čeh, Lik Ilije Gregoriča, Simboli zakonske zveze, Belokranjski zli bog in še vse druge razprave, ki jih je snoval v zadnjih letih, pa so z njim večno legle v grob.

Čeprav smo se njegovi prijatelji, učenci, kolegi in znanci tihega septembrskega dne poslednjič poslovili od prof. Županiča, bo ostal še dolgo časa z nami. Srečavali ga bomo v vseh njegovih delih s ponovnim in jasnim priznanjem, da je bil eden izmed najgenialnejših Slovencev, ki je s pogumnimi koraki iskal novih poti v neznana področja in nam odprl nova obzorja, do katerih se fakto- graf nikoli ne bi mogel povzpeti.

Résumé

IN MEMORIAM NIKO ŽUPANIČ

Les lignes ci-dessus sont consacrées au prof. dr. Niko Županič, décédé le 11. sept. 1961 après une longue et pénible maladie. Le défunt est né le 1er décembre 1876 à Griblje en Carniole Blanche. Il a fait ses études universitaires à Vienne. Trois ans après la Première guerre mondiale il fut mis à la tête de la Section ethnographique du Musée National de Ljubljana, puis en 1923 il obtint la fondation du Musée ethnographique indépendant à Ljubljana. Le dr. Županič donna l'initiative de la publication de notre première revue ethnographique scientifique »Etnolog« et en fut le rédacteur pendant 13 ans. C'est aussi grâce au zèle du défunt que fut fondée à l'Université de Ljubljana la chaire indépendante d'ethnologie, dont il fut le préposé jusqu'à sa retraite en 1957.

Le prof. Županič fut agissant comme politicien et comme homme de science. Dans ses nombreux traités et articles il traite des problèmes les plus divers du pays et de l'étranger, touchant aux domaines de l'histoire, de l'anthropologie, de l'ethnologie et même de la paléolinguistique. Pour ses vastes conceptions scientifiques et ses assertions scientifiques à plusieurs reprises extrêmement courageuses, le prof. Županič était en réputation chez ses collègues scientifiques du pays et de l'étranger.

V SPOMIN BOŽU ŠKERLJU

Vilko Novak

Po daljši bolezni se je dne 11. novembra 1961 za vedno poslovil od nas sodelavec našega časopisa in vzgojitelj vsega mlajšega rodu slovenskih etnologov, prof. dr. Božo Škerlj.

Rojen je bil na Dunaju 28. septembra 1904, maturiral je v Ljubljani, kjer je tudi študiral naravoslovje in geografijo, doktorat pa je dosegel 1927 v Pragi z disertacijo iz antropologije. Tej vedi se je popolnoma posvetil, jo študiral še leto dni na Češkoslovaškem, pozneje pa na Norveškem, v Nemčiji in ZDA. Od 1929 do 1946 je bil kot antropolog v službi na šolski polikliniki v Ljubljani, vmes pa prebil več mesecev v taborišču Dachau. Leta 1935 se je habilitiral iz antropologije kot privatni docent na ljubljanski univerzi. Leta 1946 je tu postal izredni, leta 1953 pa redni profesor, organiziral antropološki inštitut in razvijal

svojo obsežno dejavnost. Kraljevo antropološko društvo Velike Britanije in Irske ga je izvolilo 1953 za svojega častnega člana.

Razen v svojem inštitutu je sodeloval še pri mnogih raziskavanjih, n. pr. na otoku Susku. Antropologiji pa je postavil pri Slovencih temelje z osnovnimi deli, kakor so Človek 1954, Splošna antropologija v osnovnih potezah 1948, nova izdaja 1959 (srbski prevod 1960), Razvoj človeka (antropogeneza) 1950 ter z vrsto posebnih razprav, v katerih obravnava rasne tipe Slovencev (Księga referatów II. medn. kongr. slavistov, Warszawa 1954), antropologijo Slovencev s posebnim oziranjem na barvne kompleksije (v češčini, nemščini in slovenščini), rasno sliko Jugoslavije (Geografski vestnik 1936—37), dalje menarho, rejenost, vpliv športa na telo itd.

Dolga je vrsta Škerljevih poljudnoznanstvenih spisov (posebno v Proteusu), ki jih je posvetil vprašanju človeških ras in prvih oblik človeka na zemlji. Tudi v posebnih knjižicah je obravnaval izvor in razvoj človeka, o človeških rasah in razizmu. Svoja opazovanja v Ameriki je podal v knjigi Neznana Amerika 1955.

Škerlja antropologa bodo ocenili drugi. Toda Božo Škerlj je imel tesne stike tudi z etnologijo. Našim študentom etnologije ni le posredoval s svojimi predavanji osnovnega znanja antropologije, marveč jim je s posebno ljubeznijo govoril tudi o etnologiji najprvotnejših ljudstev. Posebno v Ameriki se je poglobil v kulturno antropologijo, obiskal Indijance in potem vedno bolj povezoval svoje delo tudi z etnološkimi pogledi. Tako je postal tudi sodelavec Slovenskega etnografa, v katerem je objavil dve razpravi: Canca v zbirkah ljubljanskega Etnografskega muzeja (SE VI-VII, 1954) in Nekaj akulturacijskih pojavov pri ameriških Slovencih (SE X, 1957).

Pritegnilo ga je tudi Etnološko društvo Jugoslavije, v katerega prvem odboru je bil in na katerega prvem zborovanju v Osijeku oktobra 1958 je tudi predaval o antropologiji in etnologiji. To predavanje je predelano objavil kot 1. zvezek Biblioteke EDJ: Antropologija i etnologija, 1959. V tem spisu ugotavlja, da nudi etnologija somatski antropologiji verjetno več, nego le-ta etnologiji; podaja antropološko gradivo, ki naj bi ga poznal etnolog ter opozarja na tiste kulturne prvine in pojave, ki posebej zanimajo antropologa.

Razširjeno snov predavanj Boža Škerlja o tako imenovanih prvotnih ljudstvih pa bo prinesla njegova poslednja knjiga, ki je sam ni več dočakal: Ljudstva brez kovin. Pravtako je še v tisku priročnik osnovne antropologije Misleči dvonožec. Tudi s tema deloma, kakor z vsemi prejšnjimi spisi, bo Božo Škerlj še naprej učil slovenske etnologe, ki žalujejo ob njegovi prezgodnji smrti za svojim dobrim prijateljem in sodelavcem. Ohranili ga bodo v častnem spominu.

Résumé

A LA MEMOIRE DE BOŽO ŠKERLJ

Le 11. XI. 1961 décédait le dr. Božo Škerlj, premier professeur d'anthropologie à l'Université de Ljubljana. Il est né le 28. IX. 1904 à Vienne; il a étudié aussi à Prague, en Norvège, en Allemagne et aux États-Unis. Il a écrit les manuels de base »L'anthropologie générale« (1948, 1959), »L'évolution de l'homme« (1950), plusieurs oeuvres de vulgarisation, de nombreux traités en diverses langues sur l'anthropologie des Yougoslaves, sur les questions particulières de la ménarche, de l'obésité, de l'influence du sport sur le corps, etc. Il s'intéressait aussi à l'ethnologie, notamment des peuples primitifs, sur lesquels il a écrit le livre »Les peuples sans métaux«. Il fut aussi collaborateur de la revue »Slovenski etnograf«.

ANTON CUFFOLO

Milko Matičetov

Po Bevkovi zaslugi je mož Slovincem dobro znan, vendar le pod drugim, izmišljenim imenom Kaplan Martin Čedermac. Do pisateljevega javnega priznanja (Moj Martin Čedermac, *Delo* I, št. 182, 1. novembra 1959, smo le redki vedeli, kdo je bil model za to literarno podobo, ki je že prerasla v simbol.

Zdaj, ko je Anton Cuffolo umrl — jeseni 1959 — nas njegova želja po anonimnosti ne veže več. Njegovemu spominu in njegovim beneškim rojakom na čast smo celo dolžni izdati, kar vemo o njem. Kot človek iz ljudstva — zibelka mu je tekla v eni najodročnejših vasic furlanske Slovenije, v Črnem vrhu (it. Montefosca) — je rajnik vse življenje, sedemdeset let, delil usodo svojega ljudstva v trpljenju, v upih in razočaranju. Zvest naukom in zgledu svojega videmskega učenika Ivana Trinka, je štel za svojo dolžnost tudi to, da prisluhne ustnemu izročilu svojih rojakov in ga pomaga reševati za znanost. Laze pri Podbonescu v Nadiški dolini, Cuffolov dolgoletni sedež, so postale pravo informativno središče, kamor so se tako slovenski kakor furlanski etnografi osebno in pismeno zatekali po najrazličnejše podatke. In praznih rok ni odšel od njega nikoli nihče!

Leta 1947 je Gaetano Perusini v *Ce fastu?* 23, nr. 5—6, 31 napisal: »Uno studioso della val Natisona [che desidera mantenere l'anonimo] ha raccolto una ricca messe di canti di questa zona, circa 200 poesie, che speriamo possano presto venir pubblicate.« Tri lirične je za vzorec objavil tam zraven, medtem ko je eno pripovedno natisnil malo prej v glasilu *La Patrie dal Friul* (II, nr. 25, 1. septembra 1947); furlanski prevod ob izvirnem besedilu je morda izpod Cuffolovega peresa. Slovenski priložnostni izdajatelji Cuffolovega gradiva iz tistega časa (Zorzut, Turnšek in drugi) si glede zapisovavca niso delali preveč skrbi. Najobsežnejšo objavo Cuffolovih zapisov menda še zmerom dolgujemo R. Lenčku (psev. R. Lavrin — *Mlada setev* 2, 1947, št. 2—10, 141—148).

Zaradi anonimnosti so nam še mnoge objave Cuffolovega narodopisnega gradiva in podatkov neznane. Lepo bi bilo, če bi kdo izmed njegovih ožjih rojakov preskrbel kar se da izčrpen bibliografski pregled njegovih spisov ali drobcev, raztresenih v vseh mogočih publikacijah (n. pr. v *Trinkovih koledarjih*). S svoje strani bi za tak pregled prispeval kar tukaj sledeče: *Il tesaur* II, 1950, nr. 1, 4—5; — *Alpes orientales* II, Graz 1961, 65; — moj *Sežgani in pre-rojeni človek*, Ljubljana 1961, 228 in 111, op. 56.

Zaskrbljeni se vprašujemo, kaj je s Cuffolovo rokopisno zapuščino, kje so beneškoslovenske ljudske pesmi, ki jih je rajnik s tolikšno ljubeznijo zapisoval? Upajmo, da so varno spravljene, še najlepše pa bi bilo, če bi izšle v celoti, kot samostojna zbirka.

Riassunto

ANTONIO CUFFOLO

Soltanto ora ch'è scomparso può uscire dalla sua voluta anonimità: Don Antonio Cuffolo, cappellano di Laze-Lasiz nella val del Natisona, nato a Črni vrh-Montefosca e morto settantenne nell'autunno del 1959, al pubblico sloveno è ben noto sotto il nome di »Kaplan Martin Čedermac«, come protagonista del romanzo omonimo di France Bevk. Ignota o quasi risulta invece la sua attività folkloristica di cui sopra provvisoriamente rendiamo conto, segnalando alcune pubblicazioni di testi da lui raccolti. Si auspica una bibliografia dei suoi contributi e che possa vedere la luce la raccolta di canti popolari sloveni di cui G. Perusini diede qualche saggio già nel 1947 (Ce fastu 23, n. 5—6, 31).

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

Volkskunde im Ostalpenraum — Alpes Orientales II, Vorträge auf der II. Internationalen Arbeitstagung der Freien Arbeitsgemeinschaft für Ostalpenvolkskunde in Graz, Mai 1959 (Acta alterius conventus de ethnographia Alpium Orientalium tractantis Graecii 1959). Unter Mitwirkung von Fachkollegen aus Italien, Jugoslawien, der Schweiz und Österreich in Zusammenarbeit mit Sepp Walter herausgegeben von Hans Koren und Leopold Kretzenbacher. — Graz 1961. [Izdala:] Steirisches Volkskundemuseum am Joanneum [in] Institut für Volkskunde an der Universität Graz. Im Selbstverlag des Steirischen Volkskundemuseums. — 184 strani in neoštevilčene priloge.

Namen te vrste zbornikov je predvsem primerjava podatkov in dosežkov. Na področju ljudske kulture mora primerjava obseči vse tokove, ki so oblikovalno posegali v razvoj, in taki tokovi so pri količkah razvitih ljudstvih številni in obsežni. Že sam zbornik predavanj, ki ga imamo pred seboj, sega prav zaradi primerjave tudi daleč čez svojo geografsko mejo, zastavljeno v naslovu, Vzhodne Alpe. — »Vzhodne Alpe«? Da in ne. Da, če je prostor le eno izmed sredstev za razlago in če razumemo ta naslov le kot geografski imenovalec v sili, v čigar okrilju skušamo primerjalno zajeti nekaj skupnih problemov, ki jih zastavlja prostor, pri čemer pa se nam ugotovljeni »vzhodnoalpski« kulturni činitelji vraščajo v med seboj enakopravne narodne kulture. — Ne, če naj bi činitelj prostor prevladal nad drugimi in ustvarjal neko zaokroženo geografsko kulturno celoto, pri čemer naj bi pojem geografske kulture nadkrilil pojem narodnih kultur. — Prvotna zamisel posvetovanj je zastavila vprašanja bolj v prvem, pozitivnem smislu: pod naslovom prostora se skriva problem substrata in kontinuitete, problem okolja in problem vplivov med sosedi. Za precejšen del tega prostora bi kazalo dodati še problem o vplivih prvotne razširjenosti slovanske naselitve, čeprav se na področju etnografije rešitve gotovo ne ponujajo same od sebe. Tudi v izvedbi prevladuje — kljub poudarku na sorodnih potezah, ki je v taki zvezi razumljiv — trezno ocenjevanje činitelja Vzhodne Alpe kot stikališča in enega izmed razvojnih činiteljev, ne kot čarobnega kotla, v katerem bi se bili vsi elementi pretopili v novo, enotno maso. Obenem s podobnostmi se začenjajo kazati tudi obrisi razlik, kjer jih morda ne bi vnaprej pričakovali, tako ob navidezno nepomembnem vprašanju o ravnanju z ekshumiranimi lobanjami (gl. nižje).

Kljub temu se zdi, da je začrtani geografski okvir primerjave postal kmalu pretesen, vsaj za potrebe slovenske etnografije, ki ima v Evropi privilegij, da obdeluje prav posebno bogato stižno področje tako glede pokrajine (Alpe, Jadran, Kras, Panonija) kot glede etničnih elementov (Slovani, Romani, Germani, Madžari in relativna bližina orientalnih kultur). Funkciji Slovencev v tem stiku bi danes morala ustrezati poudarjena vloga slovenskih družbenih ved v mednarodnih primerjalnih znanostih, kakor v gospodarski in družbeno-pravni zgodovini, posebej pa na področju ljudskih kultur. Potem ko je pobuda z alpskim področjem pokazala določene sadove, bi kazalo računati z razširitvijo perspektiv, seveda v okviru realnih možnosti. Morda bi bila priložnost, ko se bo obhod simpozija povrnil v Ljubljano? Seveda je vprašanje »ali« in »kako« še stvar zlelega premisleka.

S slovenskega gledišča je zamisli primerjalnih posvetovanj in ustreznih zbornikov že po sedanjem stanju treba šteti v prid, da ni samo omogočila širšega razgleda našim delavcem na teh področjih, marveč da utegnejo sčasoma take zamisli onemogočiti iz nevednosti ali namere izvirajoče ignoriranje Slovencev v tuji primerjalni literaturi nekaterih panog. V tem pogledu kaže drugi zbornik o etnografiji Vzhodnih Alp nedvomno nekaj uspehov, v kolikšni meri, bo moč delno razbrati tudi iz naslednjega kratkega pregleda.

Milovan Gavazzi, Zagreb (*Die Reichweite der ostalpinen Kultureinflüsse auf die benachbarten Gebiete Südosteuropas*) razlikuje tri tokove alpskih kulturnih vplivov na hrvaško in bosansko ozemlje: severno-jadranski, dinarski in severo-hrvaško-slavonski. Za vsakega izmed njih navaja — zdaj določneje, zdaj bolj hipotetično — po nekaj pojavov, ki jim pripisuje alpski izvor, ali vsaj zvezo z Alpami, delno zaradi naravnih vplivov, delno zaradi pradavnih etnografskih posebnosti teh krajev. Do nadrobnega kartiranja vsakega izmed teh pojavov za širšo okolico so ta dognanja ali domneve predvsem pobuda za razmišljanje. Ali so na primer fantovščine res tako specifično »alpski« pojav in če so — zakaj? In košnice? Opisanje kulturnih objektov je znano tudi za Makedonijo, prav gotovo brez zveze z alpsko kulturo. Medtem ko pri slikah na steklo najbrž res lahko govorimo o tokovih, je tak okvirno uporabljen izraz (*Kulturströmen*) za nekatere druge pojave varljiv, kakor na primer za analogije v pastirstvu, pri katerih gre lahko za skupne usedline, ki jih je posredoval vlaški element. Vendar ni pravično soditi o posameznostih kratkega informativnega pregleda; treba je bolj naglasiti, da je avtor očitno zajemal iz svojega polnega znanja, pokazal probleme, nakazal rešitve in vzbudil željo, naj primerjavo v tej smeri še razvija. Na področje slovanske primerjalne etnografije prehaja Evel Gasparini, Benetke (*I villaggi binari e le »Moieties« nelle tradizioni popolari slave*). V dvovrstnih vaseh različnih predelov slovanske naselitve opaza pisec pojav eksogamije: zakon je dopusten le med prebivalci različnih hišnih vrst; posamezna vrsta je tedaj nekaj ženitni »razred«. Taki razredi so v primitivnih deželah najbolj pogostni v malih agrarnih skupnostih z materinskim sorodstvom, pri čemer lahko nastajajo eksogamne fratrije, ki jim etnologi pravijo »moieties«. Eksogamni razredi so starejši od rodu, osnovanega na sorodstvu po očetu, ki je le prevzel eksogamijo in tako obnovil staro »moieties«. Pojav eksogamije, ki ne upošteva le bližnjih stopenj krvnega sorodstva, marveč izključuje od medsebojnega sklepanja zakonov vse pripadnike neke širše skupine (bratstvo, skupna slava), je slovanska posebnost. Temu na drugi strani ustreza običaj, da si člani neke rodbine redoma izbirajo ženo v neki stalni drugi rodbini, to je v svaštvu (odtod svatje). Dvovrstno obliko vasi izvaja avtor iz naselitve dveh eksogamnih skupin. Taka vas torej ni rezultat kolonizacije v fevdalni dobi, posebno ne germanske, ker so pravilne starejše teze, ki imajo obcestno vas za slovansko in ker Germani niso poznali »moieties«. — Primerjalni material je lep, ideje bogate in mikavne v enaki meri kot so drzne in žal mestoma neurejene, večkrat pretirano tvegane (na primer primerjava Žirovnice ali Bitenj z nekimi ruskimi vasmí). Meitzenove misli so nakazane v napak poenostavljeni obliki. Razprava ne prepričuje, ker niso pritegnjene agrarno-zgodovinske metode (predvsem konkretno prijemljivi razvoj naselitenih oblik in njihovih vzrokov) niti na primer položaj županov. Ostaja pa vtis, da so opaženi pojavi vredni razlage, da za vsem skupaj utegne tičati zelo zanimiva vzročnost, ki je k njenemu začetnemu spoznavanju avtor duhovito prispeval. — Primerjava pripovedk o razmejitvenem teku pri Slovencih in Hrvatih na eni strani in pri Ladincih na drugi, ki jo daje Ivan Grafenauer (*Der slowenisch-kroatisch-ladinische Anteil an der Grenzlaufsage und dessen Bedeutung*) je pri nas v širšem okviru že znana iz drugih avtorjevih del. — Običaj setve v krožnik ali drugo posodo, ki se v Evropi pojavlja ob različnih terminih v letu, opaza Niko Kuret (*Die Adonisgärtlein Sloweniens*) tudi pri Slovencih kot večidel nedaven, pokrajinsko različen učinek sosednih vplivov; le v manjši meri je

moč govoriti o starejši rabi in o prvotnem skupnem izvoru s Hrvati. Primerjava je zanimiva predvsem kot primer razmeroma novih tokov, sicer pa je opozorilo na težave, ki jih raziskavi takih običajev stavlja pomanjkanje primerjalnega gradiva. — Gaetano Perusini, Videm (Sopravvivenze e modificazioni di usi e tradizioni popolari nelle valli dell'Isonzo dal '500 ad oggi) primerja Nicolettijev opis Tolminec s tem, kar je sicer znanega o podobnih običajih bližnjih »furlanskih« Slovencev, čemur priključuje Milko Matičetov še primerjavo z drugimi Slovenci. Dodali bi predvsem opozorilo na borbo za pravice (k čemur bi razen uporov lahko primerjali tudi nekaj splošnih potez, ki jih v tej zvezi omenja Valvasor) in posebej na pomen živine in naklonitev sorodstva (dará) v ženitno-imovinskem pravu. O tem sem v SE VI/VII navedel nekaj gradiva, ki kaže na posebne slovenske običaje, kakršne navaja tudi Nicoletti. — Običaj, da se lobanja ob prekopu groba ekshumira, popiše in poslika, je po opisu Ernsta Burgstallerja, Linz (Schädelbeschriftung und — bemalung in den österreichischen Alpenländern) v Avstriji omejen na nekaj ožjih območij starejše bavarske kolonizacije, medtem ko se na Koroškem pojavlja ponovni pokop v prtiček zavite lobanje, ki je sicer najbolj razširjen na Balkanskem polotoku. — Navidezna lokalna kuriozitetata dobiva v tej primerjavi širši pomen. Manj presega vsaj za zdaj okvire lokalne zanimivosti tlakovanje prostorov z živalskimi kostmi, ki ga opaža isti avtor (Die Knochefussböden in Oberösterreich) za kraje južno od Linza. — Oskar Moser, Celovec (Stand und Bedeutung der Scheunenforschung im Ostalpenraum) ugotavlja, da je raziskava gospodarskih poslopij, posebno skednjev, še malo razvita. Skednji-hlevi so po njegovem mnenju skupna značilnost tega prostora s tem, da na zahodu od ločnice Dachstein—Krške Alpe—zahodne Karavanke stoji zgradba vzporedno s pobočjem, vzhodno pa pravokotno nanj. Ob tem postavlja kot problem nadaljnjo razširjenost tega pojava proti jugu, kakor tudi razširjenost očitno starinske vrhhlevne hiše. Nekatera, posebno velike oblike skednjev-hlevov so po zanimivi avtorjevi domnevi utegnile biti prvotna značilnost tistih fevdalnih dvorov, ki jih listine imenujejo curtes stabulariae. — Omejitev na skednje bo težko pripomogla do polnih rezultatov; proizvajalne posebnosti so premalo upoštewane in slovenska literatura žal popolnoma puščena v nemar, toda v bistvu so izvajanja dragocena. — Kot uvod h skioptičnemu predavanju je bil zasnovan spis Roberta Wildhaberja, Basel, o Graubündenu (Volkskultur in Graubünden). Osnovna misel: zaporedna kolonizacija različnih ljudstev in sploh usedanje zaporednih kulturnih plasti je ustvarilo v tej deželi svojevrstno kulturno celoto. Osnovna avtorjeva razlaga te ljudske kulture je v bistvu — historična, mnogo bolj in uspešneje kot je to sicer običajno. — Pomemben prispevek k primerjalni raziskavi planinskega gospodarstva daje Vilko Novak (Die Stellung des Alpensens in Slowenien zwischen dem germanischen und romanischen Raume). Osnovno tezo povzema takole: v stvarnem in jezikovnem pogledu prevladujejo romanski vplivi z juga in zahoda, po pravni ureditvi pa so slovenske planine bolj povezane z germanskim prostorom. K osnovnemu prijemu se vprašujemo, ali ni morda pojem Romanov nekoliko pretog in ali ne bi kazalo dati večjega poudarka tradicijam, ki utegnejo segati še na predrimske staroselce. Vprašanje je tudi, ali pri sedanjem stanju raziskav omejitev na planine dopušča poln prijem živinorejske problematike (kakor jo je na primer, čeprav z nesprijemljivimi rezultati in v drugi zvezi, skušal obdelati Peisker). Težišče Novakovih izvajanj je na skrbno zbrani in pomembni terminologiji, ki je v taki primerjavi dejansko prvo orodje. Morda bi kazalo upoštevati tudi skupinske nazive za živino (čreda, trop, nuta, kornar, čap). Opozoriti bi bilo nadalje na različne oblike sezonske pašne, ki dajejo različne rezultate glede pravne ureditve (razlika med zakupnimi pašniki in pašniki s trajnimi upravičenci). Problemov se postavlja mnogo. Kolikor je moč v kratkem referatu, jih je avtor dobro načel in v okviru zastavljene naloge tudi prišel do rezultatov. V mednarodnem obsegu razširjena primerjava te vrste bi tudi za Slovence lahko nudila nadaljnje možnosti za raziskavo etnografskih

momentov v gospodarski, naselitveni in posebej družbeno-pravni zgodovini. — Čeprav obravnava samo po sebi nepomemben, v bistvu baročni kulturni običaj, prihaja Sepp Walter, Gradec (Weststeirischer Fronleichnamsschmuck) do nekih zaključkov: območje običaja se ujema s starolavantinskim ozemljem, predvsem pa je zanimiva nakazana zveza med takimi, razmeroma novimi običaji in poganskim čaščenjem studentev.

Po širini problemov in po kвалiteti obdelave se prispevki seveda dokaj razlikujejo, v splošnem ne na škodo slovenskih avtorjev, ki imajo nedvomno že to prednost, da zaradi jezikovnega znanja obvladujejo lahko mnogo širše območje literature. Če zaradi te svoje prednosti in ustrezne slabosti svojih inozemskih kolegov le-tem govore in pišejo v kakem drugem jeziku, si za bodoče obetamo, da se bodo začeli tudi z drugih plati — vsaj v znak dobre volje — v zborniku posluževati tudi kakega drugega, ne le lastnega jezika.

Sergij Vilfan

Alpes orientales [III]. Acta tertii conventus de ethnographia Alpium Orientalium tractantis. Desertinae, Helvetia, ab 28. VIII. 1961 ad 2. IX. 1961. Redegit Robert Wildhaber. Basileae 1961.

Zbornik, ponatis iz Schweizerisches Archiv für Volkskunde 57, prinaša šest referatov s tretjega zborovanja vzhodnoalpskih etnologov v retoromanski vasi Mustèr — Disentis. Dodan mu je urednikov predgovor v nemščini, retoromanščini, italijanščini in slovenščini, iz katerega izvemo, da je bil eden namenov tega posvetovanja tudi, seznaniti udeležence z retijsko Švico. Zato je pričujoči zbornik najdrobnejši med dosedanjimi (55 strani besedila). Žal ni v njem prispevkov o tvorni kulturi, za nas pa je razveseljivo, da jih je kar polovica — slovenska, kar dokazuje z drugimi spisi tega značaja, da smo v zadnjih letih dokaj storili za preučevanje alpske plasti naše ljudske kulture. Doseženi uspehi nam dokazujejo, da se le s takim nadrobnim preučevanjem vedno bolj bližamo neki začasni in relativni zaokroženosti (ki naj nadomešča nedosežno »popolnost«) poznavanja enega izmed območij naše ljudske kulture in njenih prvin. S tem pa prispevamo tudi k spoznanju celotne alpske ljudske kulture, pri čemer smo pogrešali mi in drugi prav naš delež, naše zveze z ostalimi sosednimi deželami. Nujno potrebno je le, da ta raziskavanja pospešimo in poglobimo v vseh smereh ter jih razširimo tudi na panonsko in sredozemsko območje. Zato pa je med drugim potrebno, da se našim strokovnjakom, ki imajo o teh vprašanih kaj povedati, vsestransko omogoči udeležba na takih posvetovanjih.

Najobsežnejša je prva razprava Leza Uffer o pravljicah, pravljíčarjih in zbiralcih pravljíc v romanski Švici (str. 129—147). Pomembni zbiralec označuje vzroke in pogoje, zaradi katerih je ustno izročilo v retijski Švici tako obilno in živo, in sestavno zbiranje pravljíc od 1870 dalje; obširno pa poroča o svojem zbirateljskem delu, začetem 1936 na pobudo züriškega romanista Jakoba Juda. Po oznaki pripovedujočega vaškega občestva in retijskih pravljíčarjev ter njih družbenega pomena posveča avtor tehtne besede motivom in slogu retijskih pravljíc.

Ivan Grafenauer, naš vneti raziskovalec slovensko-retijskih stikov, je spregovoril na retijskih tleh o »starosadilskem-lhtonskem zagovoru zoper kačji pik v Švici in Sloveniji« (str. 148—152). Primerja retijski zagovor »Gäge-w-Wurmenbis« v zapisu M. Sooderja, švabski zagovor zoper sušenje kakega telesnega dela ali sušico in dva staronemška zagovora s slovenskim zagovorom »Zoper navadno otekline« (Štrekelj, SNP III, št. 5174), ki je po Grafenauerju (Narodopisje Slovencev II, 27), »kolikor doslej vemo, najstarejše slovensko pesemsko besedilo«. Na koncu navaja avtor tudi zagovor zoper otekline iz Ziljske doline.

Niko Kuret obravnava »Božični čok pri Slovencih« (str. 153—159), o katerem obeta obširno študijo. Dopolnjuje Valvasorjevo poročilo o zažiganju panja v sev. Istri in tržaški okolici s podatki iz drugih krajev pri nas in v

sosednih deželah, kar je prikazal tudi na karti, analizira prvine tega dejanja in njih pomen.

Milko Matičetov primerja slovenski zagovor iz Tera zoper meglo s švicarskimi, posebno z retoromanskega ozemlja (str. 160—165). Znan pa je tudi v Brkinih in v hrvaški Istri. Podobnosti so presenetljive in dokazujejo, da so tudi na teh doslej dokaj zanemarjenih področjih, kjer se je ohranilo malo izročila, skupne indoevropske, morda tudi vlaške prvine, ohranjene v alpskem svetu.

Elfriede Grabner obravnava v razpravi K raziskovanju ljudskega zdravilstva v Vzhodnih Alpah (str. 164—179) področje, ki je imelo v gorskem okolju in na križišču raznih kultur vselej mnogo pogojev za močan razvoj. Po očrtu zgodovine te panoge glede na obravnavano ozemlje se ustavlja avtorica ob ljudskih bolezenskih predstavah in pri oznaki »nix« za Unguentum Zinci.

Evel Gasparini je povezal ekskurzijo na drugem posvetovanju s tretjim zborovanjem v članku Le betulle di Eibiswald (str. 180—184), v katerem primerja cvetlične preproge, ki jih delajo na Telovo po vaških poteh v južnoštajerski vasi, s podobnimi šegami pri raznih slovanskih narodih. Skuša pa dati tem šegam širši etnološki okvir.

V zborniku pogrešamo kaj več spisov o romanski Reciji, ki so jo kajpak že dokaj raziskovali, vendar pa se je to delo zadnji čas ustavilo. Tudi članki v pričujočem zborniku opozarjajo, da je z vidika primerjalne evropske etnologije raziskavanje te dežele, ki hrani toliko starin, še vedno zelo pomembno.

Drugo, kar nam nalaga ta zbornik, pa je opomin, da se moramo Slovenci temeljito pripraviti na prihodnje posvetovanje, ki bo verjetno — sledeč vrstnemu redu — med Furlani, s študijami o naših stikih z njihovo kulturo. In če bo začet krog znova v Ljubljani, bo treba storiti še več, ako želimo, da bodo uspehi vedno boljši.

Vilko Novak

Indijanske pravljice. Izbral in prevedel Albert Širok. Založila Mladinska knjiga, Ljubljana 1961; 184 strani, 8°.

Knjiga je izšla v zbirki »Zlata ptica«, v kateri so že doslej izšle pravljice raznih narodov. Pravljice v tej knjigi so zajete iz tradicije Indijancev severne in južne Amerike. Ob zaključku knjige najdemo zbirko opomb k posameznim tekstom in zelo skromen očrt oziroma vrednotenje folklore ameriških Indijancev. Knjiga je izšla v prav prikupni obliki po načrtih ing. arh. Branka Simčiča.

Celotna zbirka »Zlata ptica« nedvomno predstavlja pomemben prispevek k naši literaturi o folklori drugih narodov. Vendar se mi v zvezi s tukaj citirano knjigo javljajo določeni pomisleki, ki jih želim na tem mestu navesti. Predvsem se mi zdi, da je odprto vprašanje, komu je knjiga pravzaprav namenjena: ali je takšna zbirka pravljič res namenjena samo za mladino, ali pa ima še važnejše naloge. Če je knjiga namenjena samo za mladino, potem bi njena oblika in vsebina lahko bila temu namenu še bolj prilagojena (obseg knjige, ilustracije, tisk, itd). Vendar bi bil v tem slučaju izločen širok krog odraslih bralcev, katere folkloro drugih narodov zanima iz čisto kulturnih razlogov. Publikacije pravljič dandanes niso navadno namenjene samo otrokom, temveč imajo tudi vrsto drugih ciljev, ki dobivajo vedno bolj prevladujočo vlogo. S tega stališča pa tukaj obravnavano delo v splošnem ne zadovoljuje.

Predvsem bode v oči, da Albert Širok, ki je te pravljice po navedbi v knjigi sam izbral, nikjer ne navaja vira oziroma virov, iz katerih je te tekste črpal. Mislim, da je s tem zagrešil enega izmed najbolj grobih prekrškov prevajalcev, za katerega nosi odgovornost tudi založba sama. Če gre za izbor iz originalnih virov, bi bilo tudi nujno potrebno, da se v opombah k vsakemu tekstu navede vsaj deloma zgodovina dotičnega teksta. Tako na primer pri povesti »Pustolovščina z ribo velikanko« (str. 21), znani algonkinski pravljič, da jo je publiciral Henry R. Schoolcraft v svojem delu *Algie Researches*¹ in da jo je potem

¹ Henry R. Schoolcraft, *Algie Researches*, New York 1859, str. 144.

uporabil kot poseben motiv Longfellow v osmem spevu epa *Hiawatha*. V opombah bi bilo mesta ne samo za takšno tekstno zgodovino, ampak bi pri boljši ediciji eventualno bil naveden folklorni motiv sam in možna poglobljena interpretacija motiva. Namesto tega pa najdemo v opombah tu citirane knjige skoro izključno razlage, katerih vsebina nikdar ne presega duševnega nivoja desetletnega otroka: tako pri povesti »Pustolovec Kiviok«, kjer je v tekstu najpreje govora o »morskih ušeh«, nakar sledi razlaga, da je tu »mišljena najbrž posebna vrsta drobnih rakcev«. Takih opomb bi lahko navedel še celo vrsto.

Zaključna študija o indijanskih pravljicah (str. 180—181), ki jo je napisal prevajalec sam, je bežen in površen prikaz folklore ameriških Indijancev. Avtor zbirke bi lahko povedal tu marsikaj zanimivega in poučnega, pa je to priložnost pustil praktično neizkoriščeno. Ob tej priliki bi med drugim lahko storil tudi zelo koristno delo, da bi podal vsaj kratek prikaz poznavanja folklore Indijancev pri Slovencih, saj pri nas poznamo indijansko folkloro že več kot sto let, odkar je, leta 1857, izšla Baragova knjiga *Popis navad in zaderžanja Indijanov Polnočne Amerike*. Indijanska folklorja je bila pri nas tako znana, da najdemo celo na panjskih končnicah prizore iz življenja ameriških Indijancev.² Navedel bi lahko tudi vrsto novejših slovenskih študij, ki omenjajo ali celo obširneje obravnavajo folkloro ameriških Indijancev.

Kot zaključek moremo reči, da je sam izbor tekstov sicer dober, da pa celotna zbirka ne zadovoljuje. V manjše napake, kot je prevod imena Blackfeet Indians s Črnokožci, se tu ne bi spuščal. Delo samo je sicer koristen prispevek na našem knjižnem trgu, vendar pa predstavlja istočasno tudi zamujeno priliko, kakršne bi si mi Slovenci pri naših omejenih publicističnih možnostih v tej obliki raje ne privoščili.

Janez Stanonik

Drobnjaković Borivoje, Etnologija naroda Jugoslavije. Prvi deo. Beograd 1960. Naučna knjiga, 8°, 261 str.

Pokojni profesor etnologije na beograjski univerzi B. Drobnjaković je za T. Đorđevićem in J. Erdeljanovićem pripravil tretji učbenik za slušatelje etnologije in zlasti izpopolnil Erdeljanovićevega, ki je bil za področje Južnih Slovanov preozek. Drobnjaković je novi učbenik razdelil v dva dela; drugega je namenil materialni in duhovni kulturi Jugoslovanov, tako da obsega pričujoči prvi del splošno jugoslovansko etnološko podobo in vsebuje razvoj etnološke znanosti pri Jugoslovanih, prebivalstvo sedanje Jugoslavije pred naselitvijo Slovanov na Balkanski polotok, oris kulture Slovanov v njihovi pradomovini, preseljevanje Slovanov iz pradomovine v Srednje Podonavje in na Balkanski polotok, meje, število in narodnostno stanje prebivalstva sedanje Jugoslavije, etnično preteklost Jugoslovanov, njihova etnična imena, antropološke lastnosti, načine sporazumevanja in pisanje, ljudske običaje in praznovanje.

Drobnjakovićev prvi del učbenika etnologije jugoslovanskih narodov ima splošni značaj, s katerim sledi zlasti Niederlu in novejšim ruskim pisateljem od Deržavina do Udalcova. V ospredju običajev pa stoji področje osrednje in vzhodne Jugoslavije, se pravi področje kulturne gravitacije Beograda, tako da stoji zahod — razen Dalmacije — v ozadju, kar je zlasti očitno pri vrednotenju etnološkega dela Ljubljane, ko ni upoštevano n. pr. delo Slovenske akademije znanosti in umetnosti z njenim inštitutom za slovensko narodopisje, ali v Zagrebu, kjer je izostal klasični zbiratelj etnološkega gradiva in ustanovitelj etnografskega muzeja S. Berger, ali v Ptujju, kjer Drobnjaković še vzdržuje tezo o staroslovenskem svetišču. Nejasno tudi izstopa iz prvega dela razlika med kulturo starih Slovanov v pradomovini in pa v novi, saj je gotovo zelo važen vpliv antično kultiviranega starejšega prebivalstva na nove prišleke in pa

² Gorazd Makarovič, Poslikane panjske končnice, Ljubljana 1962, str. 110—111.

splošna ljudska kultura ter kultura višjih, zlasti fevdaliziranih slovanskih družbenih plasti, ki se obravnavajo kot etnološke prvine. Daljnosežno je n. pr. izvajanje iz občeslovanskega izraza gnoj, da so stari Slovani že gnojili svoja polja z živalskimi iztrebki, nejasna je omemba reke Štire na Severnem Štajerskem ali plemena Suzelcev na Južnem Štajerskem. Rekonstrukcija zgodnje-srednjeveške slovanske hiše M. Garašanina in J. Kovačevića s štirikapno streho je najmanj problematična, ker do danes še ni nikjer dokumentirana; gibljive listinsko dokazane hiše Slovencev pri Kremsmünstru pa manjkajo. Podcenjujejo se mongoloidni antropološki elementi, ker so upoštevani le v Povardarju, Južnem Pomoravju in Šopluku, ne pa tudi v Srednjem Podonavju, kjer so n. pr. v Podravju ali Pomurju mnogokje očitni. Med simboličnimi znaki manjkajo gotovo važni mejniki. Najvišje se je Drobňaković povzpел z običaji, ki jih pojmuje za ljudski družbeni zakon in kot takega posrečeno vzporeja z družbeno pomembnostjo konfesije, kjer je prišel v nasprotje zlasti s krščanstvom in se z njim razvijal ali tudi ohranjeval. Običaji so predstavljeni v sestavu rodbinskega življenja od pozdrava in rojstva pa do poroke in pogreba ob smrti, v sklopu domačega življenja v hiši ter pri delu za družino, nadalje v letnih običajih skupaj s konfesionalnimi in končno kot pravi osrednji ljudski običaji, ki vključujejo tudi zadruge. Posebno mesto zavzema krstna slava, zaključuje pa prvi del učbenika poglavje o praznoverju z animizmom, moro, vilami in čarovništvom, pojmovanjem o duši in posmrtnem življenju, volkodlakih, verovanju in bajanjih.

Drobňaković je imel pri pripravljanju učbenika težko delo zaradi razdrobljenih virov in njihove samo delne preglednosti. Zaradi tega je zajel samo najbližje in najbolj dosegljive ter pripravil učbenik prav samo za beograjsko univerzo, ker ni enakomerno zajel vseh področij Jugoslavije. Tudi so odtisi slik slabi, nekateri celo zelo slabi in tisk je povprečen. Precejšnja slabost učbenika je pomanjkanje njegove kartografske opreme, ki popolnoma manjka, a je nujno pedagoško in znanstveno dopolnilo vsakega in tako tudi visokošolskega učbenika.

Franjo Baš

Seljačke obiteljske zadruge. I. Izvorna grada za 19. i 20. stoljeće. Publikacije etnološkog zavoda filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu. 3, 89, 45 str.

Rodbinske zadruge so važen vir za rodbinsko pravo, ki je etnosociološko urejalo gospodarstvo zlasti s poljedelstvom in živinorejo v patriarhalnih kulturah na vsem evropskem Jugovzhodu in z njimi tudi Južnih Slovanov. Zaradi tega je razumljivo, da je literatura o rodbinskih zadrugah zelo stara in številna, saj je bila zadruga in z njo povezana vprašanja pogosta naloga, s katero so univerze v Srednji Evropi še pred temeljnimi študijami zlasti B. Bogišića dobile vpogled v nadrobno združeno podobo preko jugoslovanskih visokošolcev z njihovimi diplomskimi deli ali disertacijami. Izročilu srednje-evropskih univerz je sledilo tudi vseučilišče v Zagrebu, ko je smotrno začelo 1928 v tedanjem Etnološkem seminarju popisovati še žive zadruge z njihovim sestavom, številom in odnosi članov, imovino, gospodarjenjem, porabo, delitvijo dela, združniškim redom itd. Danes nadaljuje delo etnološkega seminarja etnološki zavod filozofske fakultete univerze v Zagrebu z izdajanjem izvirnega gradiva o zadrugah 19. in 20. stoletja, kar ga je do danes zbral. Prvi ustrezní zvezek je uredil M. Gavazzi in obravnava posamezne zadruge pod Troglavom (Duvňjak-Pilipčević), v Liki (Ivčević-Hečimović), Vučjaku pri Karlovcu (Veliki Lucijanići), Ruškovcu pri Bjelovaru (Dragančan) in v okolici Brčkega (v vasi Vidovice). Raziskovalci (Fr. Nemeč, M. Hečimović-Sesulja, Vj. Jurmić, M. Matošin, St. Janjić) podajajo zadruge z imovino, se pravi s stavbami in opremo, zemljo in živino, gospodarjenjem, dolžnostmi združnih članov od starešine do tujcev, dnevni red življenja poedincev, delitev zadruge in z razlago v opombah, tako da podajajo opisi smotrno spomeniško inventarizacijo zadrug.

Smotrno izdelana inventarizacija zadrug ima širši pomen od samega rodbinskega prava. Opozarjam le na gnojenje s potujočimi stajami, na vršenje žita ali ogrebanje divjih čebel v Liki, na peč kot samostojno stavbo izven zadrugnega dvora, na prašenje orne zemlje ter vsakoletno sejanje lanu ali na delitev posesti po moških glavah v Dragančanu ali na obveznosti zadruga do bega v Bosni; to in podobno predstavlja gradivo, ki bo koristilo vsakomur, kdor preučuje našega človeka, od etnografa do sociologa in zgodovinarja kmetijstva.

Franjo Baš

Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu. Etnologija. Nova serija, sveska XV-XVI, Sarajevo 1961. Odgovorni urednik Spiro Kulišić. 40, 336 str.

Etnografski oddelek deželnega muzeja v Sarajevu je v letih 1957 do 1959 načrtno raziskoval Livanjsko polje s posebnim pogledom na izvir prebivalstva, njegovo gospodarstvo ter materialno in duhovno kulturo. Uspehe raziskovanj je ponazoril v muzejski razstavi »Življenje in kultura Livanjskega polja«, širši javnosti pa je posredoval podobo o njem v posebnem zvezku vsestransko pomembnega glasila o sarajevskem znanstvenem delu. V njem je Š. Kulišić pokazal zaključke celotnega raziskovanja, ki so ga posamezni raziskovalci nadrobno opredelili z geografskim in zgodovinskim pregledom ter izvirom prebivalstva (M. Petrić), ljudskim govorom (Dj. Čustović), gospodarstvom (Cv. Dj. Popović), naselji in stavbarstvom (D. Drljača), nošo (Z. Čulić), zadrugo (N. Pavković), ženitovanjskimi in božičnimi običaji ter maskiranimi obhodi (R. Kajmaković), družabnimi igrami in zabavami (M. Obradović), narodnimi pravljicami (V. Palavestra) ter narodnimi pesmimi (Lj. Simić).

Pregled vseh dognanj je pokazal, da so se osnovne etnične grupe, to so ikavska in ijekavska, razvile na Livanjskem polju že v srednjem veku, da pa se je ta razvoj končal v turškem času. Bistvene poteze prebivalstva Livanjskega polja so opredeljene z mejami narečij in po vsej verjetnosti je hrvatsko, srbsko in muslimansko prebivalstvo v predturškem času pripadalo eni širši etnični enoti; srbsko ijekavsko prebivalstvo se je razvijalo kot del ijekavske govornice z novejšo akcentuacijo, ki se je v zahodno Bosno širila zlasti pod turško vlado; vzporedno pa je srednjeveška ikavska skupina, iz katere je pozneje nastalo hrvatsko, srbsko in muslimansko ikavsko prebivalstvo, nastala iz prvotnega amalgama hrvatskega, srbskega in vlaškega prebivalstva. Nakazane ugotovitve izvajajo raziskovalci iz zgodovinskih virov, jezikovnih pojavov ter vsebine materialne in duhovne kulture, da z njimi osvetlijo etnično oblikovanje livanjskopoljskega prebivalstva. Ob pomanjkanju sodelavcev je moralo izpasti raziskovanje prehrane, prometa, ljudske medicine, verovanja in glasbe ter so se raziskovanja omejila na podeželje izven mesta Livna. Izvršena dela so v splošnem pokazala, da so jezik in tradicionalne kulture ohranile sledove srednjeveških etničnih formacij in s tem tudi osvetlila oblikovanje sedanjih narodov v Bosni in Hercegovini, v čemer vidi deželni muzej v Sarajevu temeljno nalogo etnologov v Bosni in Hercegovini.

Zvezek zaključuje poročilo o delu etnografskega oddelka sarajevskega deželnega muzeja.

Franjo Baš

Vasil Hadžimanov, Makedonski borbeni narodni pesni. »Kočo Racin«, Skopje 1960; 127 str. not in teksta.

Prikupna zbirka 107 melodij in ustreznih tekstov je bila zapisana med leti 1935 in 1959 na svadbah, slavah, prošenjih in festivalih po raznih krajih Makedonije, ponajveč iz okolice Skopja, Tikveša, Gevgelije itd. Osrednja tema vseh teh pesmi je »borbata na Makedonija za sloboda i socialna pravda«. Pesmi so razporejene kronološko v tri oddelke:

Prvo skupino sestavlja 36 pesmi iz časa pred Ilindensko vstajo proti Turkom leta 1905. Med njimi so aramijske razbojniške, hajduške četniške in sejmenske bojevniške pesmi, pa tudi pesmi neorganiziranih komitov, ki so jih vodili pogosto danes že neznanji junaki.

Druga skupina obsega 41 pesmi iz dobe ob in po Ilindenski vstaji. V njih najpogosteje nastopa sloviti revolucionarni junak Goce Delčev in njegovi sodelavci in somišljeniki revolucionarji Nikola Karev, Jane Sandanski, Damjan Gruev in drugi ter številni vojvode in borci. Med temi pesmimi je tudi po Slovenskem znana »Bolen mi leži Mile pop-Ordanov...«

Tretja skupina vsebuje 30 pesmi iz narodno osvobodilne vojne, tako imenovane partizanske pesmi. Osrednja osebnost teh pesmi je narodni heroj Jugoslavije maršal Josip Broz Tito. Poleg njega pa nastopajo tudi številni drugi narodni heroji, borci in aktivisti. Med temi pesmimi je tudi splošno znana »Site Makedonci na noze sme pak...«, ki je varianta k slovenski partizanski »Slovenci kremeniti, le stopimo v korak...«. Po Slovenskem je znana tudi pesem »A bre, Makedonče, kade se spremaš?...«, medtem ko je »Zbogom, majko, zbogum, libe...« melodijska varianta starejše slovenske ljudske pesmi.

Vsaki pesmi so dodani podatki o času in kraju zapisa, imena pevcev, ponekod pa tudi pojasnila o značaju pesmi, o junakih in o manj znanih besedah.

Teksti kažejo v vseh treh skupinah ponekod nekaj podobnega v metriki. Poleg nekaj 6-ercev (oziroma 12-ercev) se pojavlja večje število padajočih četverostopnih 8-ercev in zlasti trostopnih 8-ercev (8 = 325), ki prevladujejo v prvi skupini. Prav tako so stalno zastopani 10-erci, manj 4/6, a bolj 5/5. V pesmih druge in zlasti tretje skupine je vedno več heterometričnih primerov. Poleg izosilabičnosti, ki prevladuje, je tudi več heterosilabičnih primerov. Vendar v ustreznih melodijskih zapisih ni označeno, kako je treba izvajati heterosilabične tekste.

K vsem tekstom so bile zapisane enoglasno tudi ustrezne melodije, ki so bile za objavo prirejene večinoma v razsegu od c^1 do d^2 za mladinsko petje. Verjetno se je glede na to zapisovalec po večini omejil le na take melodijske okraske, ki se kvantitativno določno vključujejo v ritem posamezne melodije. Le redko so namreč označeni tudi drobni okrasni toni, pa čeprav so tudi ti tako značilni za makedonsko folkloro. Prav tako bi bila potrebna določnejša označitev tempa.

V »Pogovoru« in francoskem povzetku je avtor poskusil dati kratko muzično analizo objavljenih melodij tako, da je deloma v odstotkih prikazal: 1. različne takte, 2. tonske vrste, 3. »hemiolno asimetrijo«, 4. strukture melodijskih form, 5. ambitus melodij, 6. stopnje finalnih in konfinalnih tonov ter 7. število taktov v posameznih melodijah. Navedeni postopek v analizi kaže na stopnjo njene ustreznosti oziroma na možnost njene praktične uporabe.

Navzlic navedenim pripombam bo mogla izvirna in interesantna zbirka makedonskih ljudskih pesmi rabiti kot primerjalno gradivo za raziskavanje, še bolj pa v vsakdanji muzični praksi.

Radoslav Hrovatin

Wolfgang Jacobeit, Schafhaltung und Schäfer in Zentraleuropa bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts. — Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Volkskunde — Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. — Berlin (Akademie-Verlag), 1961. — XV + 604 str., 36 sl. (DM 57).

Ovo veliko djelo ima zapravo dva okvira: Jedno je srednja Evropa (u prvom redu njemačke zemlje), a drugo mnogo širi prostor naokolo, pače sve do granica Azije i sjeverne Afrike. Polazna je tačka i središte studija dr. Jacobeita, asistenta pri Institut für deutsche Volkskunde akademije nauka u Berlinu, već odavno srednja Evropa i autor je ovdje u najvećoj mogućoj mjeri zahvatio sve, što se tiče ovčarstva i ovčara na tom prostoru, koliko se može suditi po mnogobrojnoj literaturi, mnoštvu historijskih izvora, ikonografskoj

gradi idr., u nizu poglavlja: A. Ovčarstvo (držanje ovaca) — Od držanja ovaca do uzgoja ovaca — Oblici ovčarskoga gospodarstva (Pokretno ovčarstvo — Stacionarno ovčarstvo) — B. Ovčar — Tipovi ovčara — »Nečasni« ovčar — Od ovčarske »bratovštine« do ovčarskoga udruženja — Ovčarske svečanosti — Ovčar u seoskoj zajednici — Oruđe ovčara — Ovčarska odjeća — Dodaci (dokumenti). — Knjigu zaključuje preko 50 stranica citirane literature, stvarni indeksi i niz vrlo instruktivnih ilustracija.

Kako se vidi, autor nije zanemario nijednu stranu života i specifičnosti u kulturi ovčara srednje Evrope. Iscrpnost, napose u glavnim poglavljima djela, zajedno s kritičnošću, kojom postupa s izvorima, dopušta, da se njegova obradba ove materije uzme kao posljednja riječ o toj temi. Kako nijedan ovakav rad nije zapravo nigda završen, naći će se i tu bez sumnje naknadno po koja dopuna, no jedva se može predviđati, da bi se tim u suštini što promijenilo od autorovih rezultata odnosno u općoj slici ovčarstva i ovčara u srednjoj Evropi, kako ju je ovdje dao. Iz širega okvira ovoga djela posebno nas može zanimati poglavlje o Balkanu (s Karpatima — s. 90—98). Premda se autor donekle ogradauje s obzirom na svoje ograničeno poznavanje stočarstva na Balkanu, osnovne su činjenice ispravno uočene i prikazane (izuzevši ono, što je niže rečeno o vrstama pokretnoga stočarstva, kojega ima na Balkanu nekoliko oblika). Svoj prikaz izvodi na osnovi dosadašnjih poznatih mu radova o balkanskom stočarstvu Höega, Smiljanića, Dedičera pa A. Maisa (u neobjavljenoj disertaciji »Die serbokroatischen Ziehbauern«). Upotrijebiti bi se to moglo nizom izdanja i većih ili značajnijih priloga, kojih se ne nalazi navedenih ni u tekstu ni u popisu literature. Od tih se mogu ovdje zabilježiti (na neslavenskim jezicima) Arpada Degena: *Alp- und Weidewirtschaft im Velebitgebirge*. Hannover 1914., J. Cvijića: *La Péninsule balkanique*. Paris 1918., M. König-Reis — Lj. Topali: *Hirtenbecher und Wetzsteinkumpfe in Kroatien*. Volkwerk (Leipzig) 1942. (da se ne bilježi dosta obilna literatura ove vrste na drugim jezicima). Popis literature kao da je inače gotovo preobilan (ili preširoka okvira tim, što se navode djela i prilozi, koji tek kojom pojedinošću ili u dalekoj vezi s materijom djela mogu nešto pridonijeti) osim što je, protivno tome, primjetno (ako i razumljivo) odsustvo ma kojega rada na slavenskim jezicima, osim juđnoga izuzetka; mogu se dodatno navesti radovi kao J. Granlunda: *Pâturage et communautés de pacage dans un village des Alpes françaises*. *Folkliv XIX-XX* (1955—56), M. Eisena: *Karjane (Der Hirt)*. Eesti rahva muuseumi Aastaraamat I (1924) i drugi neki. Tako se u ovim širim prostornim okvirima, koji autoru služe kao etnološki i kulturno-historijski opravdano proširenje srednjeevropskog prostora, da taj ne ostane izoliran i ni s čim nepovezan, primjećuje nešto praznina.

Sasvim je razumljivo, da će kraj svega pozitivnoga u ovom djelu ostati po koja pojedinost da se još izvede na čistac. Takva bi n. pr. bila klasifikacija oblika stočarstva (odnosno ovčarstva), kako je autor postavlja u skladu s klasifikacijom Boescha (iz 1951.). Kako je manje više kod svake klasifikacije pojavâ kulture, koje su gotovo kao živ organizam promjenljive pa se teško podvrgavaju strogim kalupima klasifikacija, tako ne će moći ni ova posve zadovoljiti, jer ne vodi računa o jednom obliku transhumancije, koji opstoji upravo i kod nas. U shemi oblika stočarstva, ilustriranoj i shematskim crtežem (na str. 122), prema kojoj se stočarstvo vrsta u »nomadsko«, »transhumantno« i »stacionarno« (čemu približno odgovara naš izraz »stajsko«), »transhumancija« se označuje kao prelaženje pastira sa stokom iz nizinskih sela na više planinske pašnjake tokom ljeta s tim, da iz istih svojih stalnih naselja isti pastiri zimi silaze u župne krajeve sa stokom. Tako se stvar prikazuje kao da je stoka zapravo gotovo čitavu godinu izvan samoga sela (u kome se inače odvija sav ostali gospodarski život, napose i gojenje bilja). Protivno tome, izrazom »alpsko gospodarstvo« (»Alpwirtschaft«) se označuje izgonjenje stoke iz selâ u nižim zonama na visoke planinske pašnjake tokom ljeta i vraćanje ujesen u sama sela.

Postoji medutim i druga varijanta ovoga tipa stočarenja: pastiri sa stadima iz svojih stalnih *planinskih* naselja silaze *zimi* u *župne* krajeve, gdje za stoku ima zimske paše (kod nas n. pr. po jadranskom primorju, u panonskim nizinama — kamo se zimi spuštaju stada s pastirima iz Bosne, Hercegovine pa i daljih krajeva izazivajući i dandas još sporove i akutne zadatke njihova rješavanja, kako je poznato) da se u proljeće vrata u svoja sela i tamo na dohvat blizih planinskih pašnjaka provedu ostali dio godine do novoga silaska u župe. Očito je, da je to samo varijanta prema predidućem obliku »alpskoga gospodarstva«. Prema tome dosljedno bi bilo ili postaviti to oboje kao dvije varijante »alpskoga gospodarstva« ili oboje nazvati »transhumancijom« kao što je to već uvelike uobičajeno u dijelu stručne literature ove vrste (kako je n. pr. i u gore citiranom djelu J. Cvijića za Balkanski poluotok). U tom bi slučaju oblik, nazivan ovdje »transhumancija«, sa obje pašne kampanje, ljetnom i zimskom, izvan sela, bilo potrebno nazvati kako drukčije — ili sve troje obuhvatiti kao »transhumanciju« u tri oblika.

To međutim ne dira u bitnost ovoga ozbiljnog djela, koje se može označiti kao fundamentalnoga značenja uzevši u obzir i svestrano obradenu njegovu jezgru za srednju Evropu kao i uvelike korisno sve drugo, što je ovdje u sintezi dano za ostalu Evropu (i izvan nje).

M. Gavazzi

Vieh- und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Ethnographische Studien. Unter Mitwirkung von Márta Belényesy und Béla Gunda redigiert von László Földes. Akadémiai kiadó, Budapest 1961, str. 699.

Zadnje čase izdajajo na Madžarskem pogosto zbornike mednarodnega značaja tudi v naši stroki. Pričujoča zajetna knjiga prinaša 19 razprav o različnih vprašanih živinoreje in pastirstva na Madžarskem, Poljskem, v Bolgariji, Romuniji, Ukrajini, na Češkem (žal brez Slovaške) in v Sloveniji. Madžarska kot nekdanja pastirska in še danes močno živinorejska dežela je primerno izhodišče za študije te vrste, saj se dotika in veže z živinorejo vseh omenjenih dežel in narodov. Uredništvo je želelo podati »prvi korak k sintezi« o tem vprašanih stvarne kulture, kot nekako vzporedno delo za srednjo in južno vzhodno Evropo ob Frödinovo knjigo *Zentraleuropas Alpwirtschaft* (1941), čeprav podaja pričujoči zbornik pregled o celotni živinoreji. Kako nujno in nadvse koristno je tako delo, nam pokaže seznam literature k posameznim razpravam, ki je pisana v različnih, vobče težko dostopnih jezikih in je raztresena v pre mnogih publikacijah. Prepriča pa nas o izrednem pomenu takega dela tudi gradivo samo, saj nudi na enem mestu strnjen pregled — obilno ilustriran — raznih vprašanih živinoreje, s čimer je omogočeno nadaljevanje takih raziskovanj, ki morajo upoštevati tudi stanje pri drugih narodih itd. Študij tega zbornika nudi jasen vpogled v tesno povežavo teh in še drugih, tu ne obravnavanih narodov — žal večji del Jugoslavije v njem ni zastopan —, pa tudi v povežavo posameznih področij ljudske kulture.

Spričo velikega števila razprav in vprašanj, ki jih obravnavajo, seve ni moč vseh obravnavati, samo naštevati pa jih nima pomena. Zato bomo celotno delo samo označili in opozorili na nekatere prispevke v njem. Sourednik B. Gunda (Debrecen) opozarja — za uvodom glavnega urednika L. Földesa (Etnografski muzej v Budimpešti) — v sestavku Dognanja, problemi, naloge na razvoj raziskavanja živinoreje pri Madžarih, ki jih je vodilo tudi v Karpate, kjer se jim pridružili slovaški, češki, poljski in romunski raziskovalci. To področje obravnavajo v tem zborniku razprave o pastirskih selitvah v severnih Karpatih od 14.—20. stoletja (K. Dobrowolski, Krakow), o ovčarstvu bolgarskih Karakacjanov (W. Marinov), o pastirstvu v poljskih Karpatih (B. Koczyńska-Jaworska), planšarstvu v romunskih južnih Karpatih (I. Vladutiu) in več madžarskih avtorjev o sedmograški živinoreji. Vpogled v najnovejša raziskavanja Madžarov nudi razprava M. Belényesy o živinoreji in pastirstvu na Madžarskem v 14. in

15. stoletju. Več razprav je posvečenih pastirstvu madžarskega Alfölda, ki je ohranilo mnogo vzhodnih prvin in je zato važen vir za študij polnomadskih ter drugih oblik. Pregled živinoreje v Sloveniji »vodi k drugim tipskim območjem, je vezni člen med živinorejo v prej obravnavanih območjih in med Alpami ter sredozemskim prostorom« (iz urednikovega uvoda, str. VII).

Seznam strokovnih izrazov, sestavljen po jezikih, po svoje izpričuje, kako so prvine v živinoreji obravnavanih območjih med seboj povezane in kakšne široke vidike nudijo za raziskavanje vseh vrst. Za to bo dalo prav pričujoče delo povsod nove pobude, saj jih bo tudi v veliki meri olajšalo.

Vilko Novak

Edit Fél. Ungarische Volksstickerei. Budapest 1961, str. 154.

Pomembna raziskovalka madžarskih noš, ljudske umetnosti in nekih drugih področij ljudske kulture, Edit Fél, je izdala v založbi Corvina zelo lepo opremljen, mednarodnemu svetu dostopen pregled madžarskih vezenin. Med 65 strani besedila je razvrščenih dokaj risb in nalepljenih osem barvnih slik. Za besedilom pa sledi na finem papirju še 64 slik, tako da je besedilo odlično pozorjeno.

V prvem poglavju obravnava avtorica vezenine na lanenih tkaninah, predvsem na posteljnini (pregrinjala, prevleke za zglavnike) in na delih noše, zlasti ženske. Drugo poglavje je namenjeno luknjičastim vezeninam s ploščatim vbo-dom in to je edina vrsta vezenin, ki jo poznajo vse madžarske etnične skupine. Tudi to uporabljajo predvsem na robovih posteljnih rjuh, prevlek za zglavnike, a tudi na moških in ženskih srajcah, rutah ter predpasnikih. Vzorci te vrste so stari, izdelovali so jih že pred mnogimi stoletji, toda niso docela izvirni, marveč dokazujejo udeležbo Madžarov pri skupni evropski tehniki od rene-sanse dalje. Zelo stari primerki so ohranjeni tudi v tehniki štetja niti, ki so jo v raznih madžarskih pokrajinah različno prilagajali in razvijali. Značilne stvaritve madžarskega vezenja na lanenih vezeninah vidi avtorica v vzorcih, ki so svobodno zasnovani, ne pa v geometričnih vzorcih. Te vrste delom posveča posebno obširno poglavje, v katerem zasleduje razvoj te tehnike v plemiških vezeninah, v njihovih zvezah z ostalo Evropo in z Vzhodom (Turki). Od plem-stva so jih prevzemali meščani in kmetje.

Drugi del razprave je posvečen vezeninam na krznarskih in krojaških delih. Te so bile zaradi velike razširjenosti raznih vrst kožuhov zelo razvite, nudijo učinkovite vzorce, raziskovalcu pa postavljajo mnogo vprašanj tako iz ljudske obrti kakor s področja noše in ljudske umetnosti. Tudi za nas Južne Slovane so te ugotovitve zelo pomembne zaradi naših stikov z madžarsko nošo v pa-nonskem območju, pa tudi v ostalih območjih bomo našli kaj sorodnega. Tako je posebno poglavje o »szürü« — naši siríni (Prekmurje idr.) — grobem suknu, iz katerega so izdelovali plašče.

Potem, ko je pisateljica podala še strnjen povzetek, v katerem je nakazala glavna vprašanja iz razvoja madžarskih vezenin posebej v zadnjih dveh sto-letjih, prikazuje v zaključnem poglavju, tiskanem v petitu in opremljenem s številnimi risbami, v nadrobnejši tehniki vezenja, o čemer v glavnem besedilu ni mogla toliko govoriti, ker slika o tehniki ne bi bila enotna.

Madžari so posvečali od nekdaj veliko pozornost také študiju svojih noš kot vezenin. Dela Istvána Györffyja, Gertrud Palotay in drugih so podala že lepe preglede in nadrobne prikaze nekaterih vprašanj. V peštanskem Etnografskem muzeju imajo zbranih 30.000 vezenin, ki so rabile pisateljici pričujočega dela, poleg gradiva v tamkajšnjem Narodnem muzeju in številnih pokrajinskih muzejih ter zasebnih zbirkah. Pričujoče delo moremo vzeti v roke kot zanesljivo strokovno dognanje in obravnavanje ter ga nujno kot koristno uporabljati pri raziskavanju naših noš in vezenin.

Vilko Novak

Kriza János. Az álomlátó fin. Székely népmesék. Izbrala in uredila Kovács Ágnes. Risbe Kató Lukáts. Budapest 1961.

Zgodba o nastanku te zbirke je tudi kar pravljicična, čeprav docela v slogu civilizacije 20. stoletja, zato jo po uredničnih besedah v eseju o Krizi kratko obnovimo, saj se ponavlja v raznih oblikah povsod. Leta 1949 je vratar v poslopju Madžarske akademije znanosti opazil, da nosijo delavci, ki so obnavljali zgradbo, cele košare zaprašenih rokopisov iz kleti in kurijo z njimi kotel, v katerem so topili asfalt. Toda vratar je imel toliko čuta za znanost, ki se goji v isti hiši, da je takoj stekel v rokopisno zbirko Akademije in povedal svoje dognanje. Takoj so spoznali, da so v kleti med podiranjem sten našli že 65 let izgubljeno rokopisno zapuščino Kisfaludyjeve družbe. (Pravljica ne pove, koliko košar so že pokurili...) Šele z večletnim sušenjem in snaženjem so rešili papirje ter jih uredili. Tedaj so šele spoznali, da je desetina rešenega gradivo o ljudskem pesništvu, ki ga je nabral János Kriza.

Kriza (erdeljski grškokatoliški škof) je 1863 izdal v Kolozsváru (Cluj) pod naslovom Vadrózsák (Divje rože) zbirko sékeljskih ljudskih balad in pravljic, ki jih imajo za klasično delo te vrste med Madžari. Štirikrat so jo ponatisnili. Zbiral je s svojimi zaupniki že od 1843. Drugega zvezka ni mogel izdati, rokopis pa je prišel v Akademijo, končno z drugimi rokopisi v njeno klet... Nekaj je pogorelo, nekaj sta uničili prah in plesen.

Kriza je pomagalo več zbiralcev. Med njimi sta dva izbrala nekaj dobrih pravljicarjev, za katerimi sta zapisovala pravljice v pristni ljudski obliki. Kriza je celo vračal pravljice, ki so jih neki zapisovalci po svoje prirejali, sposobnejšim, da so jih še enkrat zapisali v pristni obliki. Zato so pravljice v Krizovi zbirki, čeprav s splošno znanimi motivi, veren izraz in odraz mišljenja ter čustvovanja Székelyev (izg. Sékejev), ene najbolj starinskih, samosvojih etničnih madžarskih skupin, ki živi na Erdeljskem (Sedmograškem). Njihovo ozadje so tamkajšnji snežniki in gozdovi, njihovi junaki govore in mislijo kot tamkajšnji kmetje in pastirji, drvarji. Székelye štejejo med take prebivalce Madžarske, ki imajo odličan čut za lep jezik in najlepše pravljice so bile zapisane prav pri njih.

Obravnavano knjigo je uredila in ji napisala spremni članek odlična poznavalka madžarskih pravljic, Agnes Kovács. Knjiga je namenjena otrokom (izdana za mednarodni otroški dan 1961), lepo ilustrirana, vendar pa ohranja vse jezikovne in slogovne značilnosti zapisov, zato ji je dodan tudi slovarček narečnih izrazov. Žavoljo vsega povedanega pa ima splošno znanstveno in slovstveno vrednost za madžarsko kulturo.

Vilko Novak

Tóth János. Népi építészetiünk hagyományai. Budapest 1961, str. 258.

Tóth János, vodja oddelka za varstvo spomenikov v ministrstvu za gradnje, je avtor več spisov, ki se večkrat dotikajo tudi slovenskih pokrajin. Med njimi so posebno: Igy épít a vasi nép (najprej v Vasi szemle 1958—59 v Szombathelyu, ki jo je urejeval naš rojak Avgust Pavel, s katerim je Tóth mnogo sodeloval in popotoval tudi po Prekmurju); — A falusi épületek fejlődése a nyugati végeken (v Pavlovi reviji Dunántúli szemle 1940) in A magyar falu építőművészete (Szombathely 1945). Medtem ko v prvih dveh spisih obravnava Tóth ljudsko stavbarstvo v Železni županiji in na madžarskem zahodu, ki mu je kot rojaku najbližji, v zadnjem krajšem delu Stavbena umetnost madžarske vasi zajema vso Madžarsko. In to delo je nekaj zametek tu obravnavane lepe knjige *Izročila našega ljudskega stavbarstva*.

Naravnost krasotno opremljena knjiga že po zunanosti odraža avtorjevo veliko ljubezen do snovi in poudarja splošno kulturno ter posebej estetsko vrednost ljudskih stavb. Besedilo je natisnjeno z nežnimi črkami v dveh stolpcih na krednem papirju, podobe pa se prelivajo večkrat čez celo stran bodi spodaj ali zgoraj, manjše objemajo besedilo diagonalno, drugod poživljajo tekst drobne

risbe, vmes pa je več barvnih tabel s posebno izrazitimi primeri slikovnih motivov. Število 362 podob na 216 straneh dovolj pove, kako obilno in učinkovito je delo ilustrirano. Francoski povzetek približuje delo tudi madžarščine nevesčim. Naj tu enkrat javno zapišem, da je neogibna škoda ne le za našo stroko, temveč za vse domoznanske vede pri nas, da skoro nihče ne more z najnim znanjem madžarščine dopoljevati svojega obzorja bodisi s poznavanjem del, ki so zvezana z nami, bodisi z vzornimi drugimi madžarskimi deli. Neumljiva lahkomišelnost naših za to poklicanih ustanov je, da niso storile niti enega koraka z namenom, da bi si zagotovili med znanstvenim naraščanjem v vsaki stroki vsaj po enega poznavalca jezika enega izmed naših sosedov! Kje na svetu (vsaj v Evropi) je še tak kričec primer?!

V uvodu je pisatelj strnil po nekaterih načelnih ugotovitvah o značaju izročila ljudskega stavbarstva razvoj dosedanjega teoretičnega raziskovanja ljudske stanovanjske kulture in stavbarstva na bivšem Ogrskem od Slovaka Matije Béla in Ivana Čaploviča (s katerim je sodeloval naš Jožef Košič) preko Huszke, Hermanna do Bátkyja, Györffyja, Cs. Sebesténa in Viskyja. Poleg teh in še drugih so tudi mnogi stavbeniki premerili ter opisovali številne stavbe. Tudi višja stavbnoobratna šola v Budimpešti je v letih 1918—1925 premerila stavbe v celih pokrajinah. (In pri nas?!) Pri tem delu sodeluje v zadnjih desetletjih tudi društvo stavbenikov, razne načrtovalne pisarne, po vojni pa vodi to delo — poleg ostalih etnoloških ustanov — omenjeni oddelek za varstvo spomenikov z izrednim uspehom. V drugem delu uvoda podaja avtor sestavni načrt dela.

Prvo, najobsežnejše poglavje dela (str. 7—150) podaja kratek zgodovinski razvoj vaških naselij, hiš z njih opremo, gospodarskih in sakralnih stavb. Pri tem pisatelj jedrnat označuje pokrajino, gospodarstvo in družbo, naselitev in podobo naselij — vse ponazorjeno s številnimi tlorisi, slikami ulic, vaških delov — ter razvoj vaških stavb v prvi dobi po naselitvi v današnji domovini, za kar je v zadnjem času arheologija odkrila mnogo gradiva. Posebno skrb posveča avtor že tu umetnostnemu značaju najstarejših stavb ter njih zvezi s stilno umetnostjo.

Že v tem poglavju čutimo izrazito gledanje in znanje stavbenika, ki more etnologu pojasniti in zlasti v risbi prikazati marsikaj, kar je le-temu teže dojemljivo. Tóth pa je tudi dober poznavalec mestnega, stilnega stavarstva ter estet, ki bistro opazuje zveze le-tega z ljudskim stavbarstvom. Tako je v tem poglavju prav oddelku o stavbarstvu posvetil domala 100 strani in podal v besedi ter podobi lep, živ pregled o estetskih prvinah v madžarskem ljudskem stavbarstvu. To obravnavanje sloni na stvarnih, večinoma datiranih primerih. Zdi se, da je avtor prav v tem delu podal največ lastnega dognanja.

Drugi del prikazuje na osnovi dosedanjih raziskovanj razvoj madžarskih hišnih oblik (»tipov«). K Bátkyjevimi petimi »tipom«, ki jih je bil ta določil v priročniku A magyarság néprajza I na osnovi ureditve kurišča, dodaja Tóth šteti tip, severnovzhodno madžarsko ali gornjepotisko hišo.

Posebej nas mora zanimati poglavje »Zahodna madžarska osrednjepodnavska hiša s sobo s pečjo in (kuhinjsko) pečjo-ognjiščem« (str. 173—187), ki je enaka naši panonski, vzhodnoslovenski hiši. To so hiše v Dunántúlu — Prekdonavju, na ozemlju, ki je bilo nekoč delno naseljeno s Slovenci, v pokrajini Őrség severno od Prekmurja in Göcsej na vzhodu od njega. Pisatelj je posvetil tudi hišam in drugim stavbam v tej pokrajini precej besedila in podob že v prejšnjih poglavjih, n. pr. str. 71—79, kjer obravnava lesena izrezljana pročelja (svisli) predvsem kot estetsko prvine, na str. 102—128, kjer prikazuje baročne in klasicistične prvine v hodnikih s stebri in okrašenih zidanih pročelijih.

Kakor naši avtorji v dosedanjih pregledih o slovenski hiši skoro dosledno ne poznajo teh sosednih madžarskih (in drugih) hiš, ko obravnavajo isto obliko v vzhodni Sloveniji, tako tudi Tóth ne postavlja v zvezi z madžarsko hišo na zahodu vprašanja o enotnem »hišnem območju« ali hišni pokrajini. Sicer navaja

M. Maučeca spis o prekmurskem preklitu in podstenju v ČZN 1939, toda porabil ga je le v stavku: »V zahodni madžarski hiši in v stavbarstvu sosednjega slovenskega ljudstva je nastala iz hišne veže (madž. pitvar iz slovan. pritvor, op. V. N.) v končnem razvoju predsoba« (str. 176). Ker je bila ta oblika hiše že večkrat opisana — saj ima prav Tóth zasluge za njeno natančnejše poznavanje — se avtor ne spušča v njeno celotno označitev, ampak le na osnovi primerov, ki jih sam pozna, poudarja nekatere njene sestavine, pri čemer je slikovno gradivo v ospredju.

Tudi v južni madžarski hiši v spodnjem Prekdonavju in v severnovzhodni v gornjem Potisju najdemo posebno v zunanosti lesenih hiš marsikako sorodno potezo za primerjavo z našo panonsko hišo.

V tretjem kratkem poglavju se pisatelj le dotika pogledov na »spremembe v stanovanjski kulturi«, na stilne prevzeme, na dušeslovne motive in zaključuje delo s strnjanim povzetkom o izročilih v madžarskem ljudskem stavbarstvu, ki nanje navezuje naloge raziskovanja in varstva spomenikov na tem področju. Delo v tako uspešni obliki ni le vzpodbuda tudi tujini, marveč učinkovito predstavlja madžarsko ljudsko stavbarstvo vobče.

Vilko Novak

Diószegi Vilmos. A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest 1958, str. 472.

Lepo število večjih predmetnih in manjših pokrajinskih monografij, ki so jih napisali v zadnjih letih madžarski etnologi, dokazuje zavidljivo višino in pohvalno prizadevanje njihove znanosti. Vsa ta dela segajo s svojimi vprašanji tudi preko domačih mej. Tako tudi delo V. Diószegija *Spomini šamanskega verovanja v madžarski ljudski omiki*, za katero se je pisatelj dolgo temeljito pripravil za več nadrobni razpravami, kar vidimo tudi iz seznama slovstva o predmetu na 13 straneh — pač dokaz, koliko so se Madžari od nekdanj ukvarjali z vprašanjem svojega ljudskega verovanja (poleg del pri drugih narodih o teh vprašanjih, seve), ki jih veže na njih prvotno domovino in etnične sorodnike. Vprašanje tega verovanja pa je tesno povezano tudi z vprašanjem njihovega izvora, ki so ga pričeli reševati konec 18. stoletja. Zato je vprašanje šamanizma, ki je bil verska oblika prvotnega madžarstva, bilo stalno v ospredju vsakršnega raziskovanja ljudske duhovne omike pri Madžarih.

Diószegi se je lotil tega pomembnega vprašanja tako s temeljitim poznavanjem verovanja sibirskih narodov, kakor tudi z uspešno metodo, s kritičnim razborom vsega dosedanega gradiva in dognanja, končno pa je leta zbiral sam gradivo med ljudstvom, da je dognal njega današnje življenje. Zato mu je uspelo, da je podal tako živo, prepričljivo, z zemljevidi in slikami dopolnjeno delo, ki nas uvaja v posebnosti madžarske duhovne kulture vobče. V prvem krajšem delu (str. 15—168), obravnava v treh poglavjih izvolitev šamanskega kandidata, kako si pridobi le-ta svoje znanje in kako prevzame svoj poklic. V drugem delu pa obširno prikazuje šamansko opremo ter šamanovo delovanje.

Tudi s splošno etnološkega vidika je zanimivo in pomembno, da so Madžari ohranili tisoč let v docela različnem kulturnem okolju ostanke svojega prvotnega verovanja, ki jih vežejo z verovanjem sibirskih današnjih narodov. Knjiga — vsekakor zelo skromno — omogoča z ruskim in nemškim povzetkom tudi madžarsčine neveščim vpogled v ta tako svojevrstni svet in v razne oblike njegovih ostankov v današnji ljudski omiki, brez česar je neumljiv tudi svet madžarske ljudske poezije in pripovedništva.

Vilko Novak

Dömötör Sándor. Őrség. Budapest 1960, str. 169.

Založba Gondolat izdaja vrsto manjših, prijetno opremljenih monografij o raznih madžarskih pokrajinah, ki so — čeprav poljudno pisane — pomembne — za popularizacijo poznavanja ljudske omike. Pričujejočo knjižico bivšega rav-

natelja szombathelyskega muzeja, naslednika našega Avgusta Pavla, bi moral poznati vsak slovenski etnolog. Saj je posvečena ozemlju, ki meji na severno Prekmurje in ki je obenem z Göcsejem na vzhodu del istega kulturnega območja. Naš skupni dolg je, da teh madžarsko-slovenskih vezi še nismo natanko raziskali, zato je pričujoče delo ponoven klic k izvršitvi te dolžnosti, ki ima širši etnološki pomen.

Őrség — Stražna pokrajina — se imenuje po tem, da so v 15. stoletju naselili v to gozdno pokrajino obmejne stražarje. K tej pokrajini štejejo tudi jugoslovanski vasi Cekečko vas in Središče. In prav za naše etnološko raziskovanje je pomembno dejstvo, da je Őrség na današnjem madžarskem ozemlju edina taka pokrajinska enota, na kateri živi nekdanje prebivalstvo stalno od zasedbe države sem. Prebivalstvo tvori zaradi svojih jezikovnih in kulturnih značilnosti posebno etnično skupino. Pisatelj ni pozabil poudariti v uvodnem poglavju, da »najdemo iste poteze na slovenskem-prekmurskem (on pravi »szlovén-vend«, str. 18, op. V. N.) in sosednem štajerskem ozemlju«, južne in jugovzhodne meje te pokrajine pa segajo do Baranje. Pri tem se avtor sklicuje na delo Lászla Kardosa (rojaka iz prekm. Križevce) o ljudski prehrani v Őrségu (1945), ki je poudarjal to etnično enotnost tu živečih Madžarov s Slovenci in »Stajerci«. Naš avtor žal le na splošno govori o tem, kako »hranijo na teh zemljepisno (!) sorodnih območjih od nekadaj v bližini živeča ljudstva različnega izvora, ki so med seboj pogosto občevala, iste poteze« (str. 18). Moral pa bi se tudi v takem poljudnem, a s polnim strokovnim znanjem in prijemom napisanem delu naravno vprašati še, ali so ta območja zares le zemljepisno sorodna in ali je to sorodstvo moglo ustvariti docela iste stavbne oblike in ostale etnične skupnosti na obeh straneh? Nujno bi bil moral — kot pač vsi drugi madžarski avtorji — razširiti splošno ugotovitev o »čestih stikih« med ljudstvi na njihovo etnično mešanje, kar je n. pr. za sosedni Göcsej že ugotovljeno (gl. Slovenski etnograf XIII, 251). Pričakovali bi, da bo avtor nekaj več povedal o tej zvezi s Slovenci v poglavju o stavbah, kjer v besedilu pod neko sliko naravnost pravi o neki hišni obliki, da »ima prekmursko-slovensko ureditev«. Toda zadovoljuje se s splošnim stavkom, da »ima tudi razvoj hiše v Őrségu gospodarske in zgodovinske vzroke« (str. 61). In prav o teh zgodovinskih vzrokih, ki so sodelovali pri vseh pojavih njihove ljudske kulture tudi s slovenske strani, bi nujno moral pisatelj spregovoriti vsaj z nekaj stavki, ki bi povedali, da ta oblika hiše pač ni bila prvotno madžarska, da jo najdemo na obširnem slovenskem ozemlju in da so jo Madžari tu in v Göcseju (s sosednim Hetésem vred) prevzeli od Slovencev. Take ugotovitve nimajo na naši strani nikakega romantično-narodnega značaja in pomena, marveč so stvarna ugotovitev, kakršnih se najmanj ne smejo izogibati prav etnologi nikoli in nikjer. Saj mi prav tako priznavamo madžarske prvine pri nas.

Pri raziskavanju Őrséga je vidno sodeloval v tridesetih in štiridesetih letih tudi naš Avgust Pavel; bibliografija v tej knjigi navaja petero takih njegovih spisov. Prav on je vselej stvarno ugotavljal take etnične vezi med nami, ki so med bistvenimi nalogami etnološkega raziskovanja, zato smo se upravičeno dalje ustavili pri tem vprašanju, h kateremu tudi mi nismo mnogo prispevali, podpisani pa si smem le dovoliti te pripombe, ker stalno zasledujem te skupne prvine na obeh straneh in jih omenjam v vsaki zvezi. Upam, da se bom k njim še kdaj mogel obširneje povrniti.

Vobče pa nam Dömötörjevo delo nudi gradivo za táko prepotrebno primerjalno raziskovanje in je, čeprav mnogo manjše, v tem vprašanju dopolnilo Gönczijevo knjigi o Göcseju (1914). Poglavja o prehrani, gospodarstvu in noši so bolj poljudnega značaja, medtem ko so naselja in stavbe opisane strokovno stvarno. Druga polovica knjižice je namenjena jeziku, šegam, igram, plesom, pesmim, pripovedkam in pravljicam, zaključuje jo seznam literature o pokrajini. Za nas zelo poučne slike so na posebnih prilogah in jih odlikuje, da mnoge prikazujejo ljudi pri delu.

Pisatelj je opravil spricho omenjenega sorodnega dela o Göcseju star madžarski dolg, da je predstavil vsaj v taki strnjeni obliki to za nas tako mikavno sorodno deželo. Ob knjižicah iz te vrste pa si nehotе želimo podobnih tudi o naših pokrajinah in etničnih območjih.

Vilko Novak

Schwedische Volkskunde. — Quellen, Forschung, Ergebnisse. — Festschrift für Sigfrid Svensson zum sechzigsten Geburtstag am 1. Juni 1961. — Stockholm—Göteborg—Uppsala (Almqvist & Wiksell) 1961. — 511 str., 40 ilustr.

U znak poštovanja i priznanja povodom 60. rodendana profesora Sigfrida Svenssona, zastupnika etnologije, napose evropske i švedske, na sveučilištu u Lundu, spremili su njegovi učenici, prijatelji i poštivači ovu spomenicu nesvakidašnjega lika: organizirana je suradnja 22 stručnjaka iz Švedske tako da je svaki od njih pridonio sa svoga posebnog područja studija jedno poglavlje pa je tako u 22 poglavlja obradena kulturna baština švedskoga sela. Da je ovo djelo moglo biti ostvareno, omogućila su u prvom redu dva faktora: jedno je već veoma temeljito i svestrano skupljena a dobrim dijelom i proučena švedska etnografska materija (arhivska, muzejska, objelodanjena i neobjelodanjena), a drugo značajan broj švedskih stručnjaka ove discipline, koji su svaki za svoje područje studija kompetentni specijalisti. To sve daje nazreti već pogled na samu odabranu bibliografiju, danu uz svako poglavlje, a ta su: Die Erforschung der schwedischen Volkskultur (G. Berg), Der gegenwärtige Stand der schwedischen Volkskunde (J. Granlund), Der religions- kirchengeschichtliche Hintergrund der schwedischen Volkskultur (H. Pleijel), Der sozialgeschichtliche Hintergrund der schwedischen Volkskultur (J. Rosén), Kulturgrenzen und Kulturwege (S. O. Jansson), Dörfer und Flurstrukturen (S. Erixon), Soziale Organisation (A. Eskeröd), Bodenbau (R. Jirlow), Viehhaltung (A. Sandklef), Pferde (M. Szabó), Jagd (S. Lagerkrantz), Fischerei (O. Hasslöf), Handwerk (B. Bengtsson), Handel (B. Hanssen), Bauweise und Inneneinrichtung (G. v. Schoultz), Kleidung (A. M. Nylén), Kost (B. Egardt), Jahresfeste, Arbeitsfeste, Kalender (J.-Ö. Swahn), Der Festkreis des Lebens (N.-A. Bringéus), Volksglaube (C.-M. Edsman), Märchen und Sage (A. B. Rooth) i Volkslied (B. R. Jansson).

Neki bi se narazmjer mogao zabilježiti u odnosu prostora, dana duhovnoj kulturi (zajedno s običajima) prema prostoru, danu svim granama materijalne kulture (ova zauzima otprilike dva puta više nego prva). Pojave društvenoga značaja, socijalno-pravne tradicije i sl. naoko su također zauzele malen prostor, ali ako se uoči, da se u veliku broju poglavlja, koja obraduju n. pr. pojedine pojave materijalne kulture, uključuje u prikaz i mnogo toga, što je s tim povezano kao društvena pozadina, pravna tradicija i slično (kako je n. pr. naročito u poglavlju o ribarstvu), razabira se, da je taj prvi dobiveni dojam varav. A primjetna je i neka neujednačenost u načinu obradbe materije pojedinih poglavlja. Dok neki autori više informiraju o pojedinim kulturnim dobrima prikazujući djela i autore, koji su izvršili značajnije studije ili predradnje o dotičnim dobrima, pa i njihove teze a i suprotna mišljenja, drugi prikazuju koncizno sintetski većma same činjenice, a treći zahvataju pojave sa nekoliko različnih stajališta (sociološki, funkcionalno, historijski, kulturno-geografskih).

Razumljivo je, da se u ovako planiranom sumarnom prikazu švedske etnografske baštine ne može računati s tim, da bi se čitalac mogao informirati i o takvim pojavama, koje se obično shvaćaju kao drugorazrednoga ili trećerazrednoga značaja u cjelini neke kulture ili o svim mnogobrojnim pojedinostima kod različnih kulturnih dobara. Tako se tu i ne bi moglo naći nešto n. pr. o elementarnim (rjedim) pletačkim i tkalačkim tehnikama i spravama, ili ništa o uzvicima za dozivanje i tjeranje domaćih životinja, ili o zootehničkim pomagalima, ili o negdašnjim oblicima drvenih brava, ili o terminima naimanja slugu, pastira i sl. — unatoč tome, što su inače takvi pojavi u švedskoj etnologiji već dobro, pače neki i svestrano, potanko obradeni (u objelodanjenim studijama

odnosno neki u obradbi švedskoga etnološkog atlasa S. Erixona) i stručnjacima pristupni. Ali bi se obrnuto očekivalo, da će se ovdje prema sveobuhvatnom napisu izdanja naći čitave stranice pa i poglavlja o nekim osnovnim elementima tradicijske kulture Švedske, a izostala su — na štetu cjeline djela. Tako tu nema poglavlja o muzici i muzičkim instrumentima, ni o plesovima, ni o sredstvima transporta (osim sporadičnoga spomena u kojoj vezi), da se ne navodi n. pr. nedostatak odsječka sa makar sumarnom orijentacijom o vrlo značajnim oblicima škrinja, njihovoj proizvodnji i majstorima (a ima i vrlo korisna predradnja o njima među izdanjima Nordiska Museet, nespomenuta u literaturi poglavlja o gradevinama i njihovu unutrašnjem uređaju) — onako otprilike, kako je to krajnje sažeto ali ipak dobro informativno ovdje učinjeno n. pr. za drvene kalendare i druge neke elemente.

Vrlo je korisno, što su za zorniji prikaz nekih pojava dane i kartografske obradbe, grafikoni ili tabele (u svemu neko 8 karata uz tekst), dok se to ne bi moglo kazati za ostale ilustracije ove knjige, kojih preostaje tek manji broj, pa tako n. pr. nema nijedne slike u poglavlju o nošnjama, jedna sama u partiji o običajima itd. To je s tim veća šteta, što je djelo namijenjeno stranim interesentima, kojima dalja švedska literatura, napose s obilnom ilustracijskom gradom, nije svagda na dohvat. A i jedan stvarni indeks zacijelo bi knjizi dobro došao.

Najznačajniji prilog u ovom veoma potrebnom djelu čini prvih pet poglavlja — a to su sinteze najširih crta, sažete a pune sadržaja, iznošenih problema, riješenih i neriješenih suprotnosti različitih teza, perspektiva u dalji razvoj švedskih etnografskih i etnoloških nastojanja. Već zbog samih ovih poglavlja — da se ne reda ovdje sve neosporno pozitivno u svim ostalim dijelovima knjige (a uza to i njezina već tradicijska švedska uzorna oprema) — ova bi spomenica zaslužnom švedskom etnologu S. Svenssonu imala svoje puno opravdanje.

M. Gavazzi

Giovanni Tucci, Contributo allo studio del rombo. Estratto dalla »Rivista di etnografia« (VIII—IX: 1954—1955), Napoli 1955; 16 strani.

Revija, kjer je študija izšla, je eno izmed treh osrednjih italijanskih etnografskih glasil po vojski (»Lares« — urednik P. Toschi, »Il folklore« — ur. R. Corco, »Rivista di etnografia« — ur. G. Tucci). Pisec, urednik revije, se je potrudil in zbral vrsto pričevanj o pripravi, ki je v italijanski strokovni literaturi znana pod imenom »rombo« (fr. rhombe, angl. bull-roarer, nem. Schwirrholtz). Navadno je to deščica, na enem koncu preluknjana; če skozi luknjico pretakneš motvoz in deščico zavrtiš, bo začela močno brneti. Med kulturnimi narodi, kjer se je taka priprava še ohranila, je danes le še navadna otroška igrača. Nasprotno pa ima med tako imenovanimi primitivnimi ljudstvi ozke zveze s predstavnim svetom, kar se kaže ne samo v pripovednomitičnem izročilu, ampak tudi v šegah, v obredju ob verskih in socialnih institucijah. Tucci nam opiše več italijanskih oblik »romba« in jih nekaj tudi pokaže v podobi, obenem pa našteje razna poimenovanja za to pripravo med južnimi in severnimi Italijani. Ob gradivu iz Furlanije in iz Istre se nam samo ob sebi zastavlja vprašanje, kako je s tem med Slovenci. Izrečno se pri nas še nihče ni spoprijel s to snovjo. Dr. Z. Kumrova je namenila še ne rojenemu časopisu »Narodno stvaralaštvo« razpravico, ki mi jo je ljubezno pokazala v rokopisu: Šestero otroških primitivnih instrumentov iz Slovenije. Na zadnjem mestu, pod št. 6, obravnava »břinkač« (štajersko ime) in še dve drugi varianti naprave, ki tipološko ustreza »rombu«. Problem sam pa vabi, da bi se ga kdo lotil kompleksno, ne samo z glasbene plati, in tako, da bi vzela v pretres med drugim tudi priprave, ki jih na zahodnoslovenskih tleh imenujemo »curlo« (prim. pri Tucciju »surla«), »brglez«, »vrtāvka« in podobno.

Milko Matičetov

Istarske narodne priče. Redakcija, uvod i komentari Maja Bošković-Stulli. Narodno stvaralaštvo, knjiga I, urednik Zoran Palčok. Institut za narodnu umjetnost, Zagreb 1959; 288 strani, 8°.

Več ko trideset let je bilo treba čakati, da smo dobili spet v roke zbirko ljudskega pripovednega blaga, ki se po redakcijskih prijemih, akribiji in celotnem znanstvenem aparatu in značaju lahko meri s Čajkanovićevo zbirko srbskih ljudskih pravljic (1927). Izid Maje Bošković-Stullijeve zbirke »Istarske narodne priče« je treba pozdraviti kot zelo razveseljiv dogodek in jugoslovanska folkloristika si mora prizadevati, da ji bo kmalu postavila ob stran še več enakovrednih zbirk, ne da bi bilo treba spet čakati trideset let.

Naša istrska zbirka pa se od Čajkanovićeve srbske bistveno loči po tem, da teksti niso vzeti iz starih predalov, ampak iz živega arhiva, iz ustnega izročila, ki so ga zvesto zapisali od leta 1952 naprej sodelavci zagrebskega Instituta za narodnu umjetnost N. Bonifačić-Rožin, M. Bošković-Stulli, O. Delorko, I. Jardas, I. Jelenović in I. Ivančan, a največ seveda sama M. Bošković-Stullijeva. Značaj knjige je opazen že na zunaj, ko pa sami teksti obsegajo komaj 120 strani, vse drugo pa je ostalo za uvod, razne komentarje in preglede, kazala, slovarček, povzetek v francoščini (žal prekratek!) in drugo.

Omenjeni tridesetletni »moratorij« nam lahko lepo pokaže pomemben premik v naši folkloristiki. Leta 1927 smo le kolikor toliko poučeni o zapisovavcih objavljenih tekstov, kaj malo ali skoraj nič pa ne izvemo o pripovedovavcih. Leta 1959 smo se glede tega pomaknili odločno naprej. Iz galerije bolj ali manj brezobličnih imen izstopajo nekatere izrazite osebnosti, nadarjeni istrski pravljicarji s svojimi stilnimi posebnostmi in s svojimi žanrskimi ali vsebinskimi preferencami. Tu je Marija Erman »Seljanka« s svojim čutom za oblikovanje zgodb z ganljivimi družinskimi usodami; tu sta po svoje »napredni«, vendar v svet volkodlakov, krsnikov, coprnice ipd. še zmerom zaverovani teta Maruca (Marija Starić) in Fuma Grzinić; tu je Joža Gortan s svojimi šaljivimi pripovedmi; in tu je tudi še barba Tone Krajcar s svojimi ovcami in sviralami. Prav taki tipi kot je ta starec, »ki ne bi raj bit najveći gospodin iz veturon kako bit pastir i svirit«, nam pomagajo razumeti »neke aspekte iz kojih izvire narodna umjetnost u širokom smislu riječi« (str. 24). Literarnoteoretično podkovan ali z literarnim posluhom obdarjen folklorist, ki se dandanes srečuje z avtentičnimi ljudskimi teksti, kakršnih nam romantična folkloristika ne nudi, bo pač marsikje zaslutil, kako tudi v tradicionalnih tekstih (seveda le iz ust mojstrov!) prihaja do situacij, ki se zdi kakor da so nastale »po uzoru suvremenoga psihološkog romana«. V to smer pa šele tipljemo in nikakor nismo izkoristili danih možnosti. Take in podobne misli se ti porajajo ob branju uvoda v zbirko M. Bošković-Stullijeve.

Glede jezikovne podobe tekstov, kjer je opaziti mešanje narečnih in knjižnih oblik, domačih besed in tujk, zlasti italijanizmov, se je M. Bošković-Stulli najlepše »zavarovala« pred morebitnimi očitki lingvistov s paralelno objavo na roko zapisane in na magnetofon registrirane pravljice (tekst 1. a in 1. b): obakrat so tu nedoslednosti, tudi fonetične. Fonetična podoba tekstov je v glavnem taka, da »bar donekle dočaraju sliku žive izgovorene riječi«. Pač pa je bila redaktorica tem natančnejša pri morfoloških, leksikaličnih in sintaktičnih posebnostih, ki oblikujejo stil. S folklornega stališča je pri tem ravnala edino pravilno.

Iz uvoda izvemo za mikaven eksperiment, kakršne je delal W. Anderson v San Marinu: na neki istrski šoli je zbirateljica zaprosila učiteljico, naj bi vsak otrok napisal — v razredu — eno zgodbico.

Zgodovinski pregled dosedanjega zbiranja ljudskih pripovedi v Istri danes lahko z veseljem dopolnimo: če se je v Zagrebu res izgubila zbirka Volčičevih zapisov proznih tekstov iz hrvaške Istre, smo pa v Ljubljani nepričakovano našli v Štrekljevi zapuščini (med nekdanjim gradivom Slovenske Maticе) lepo Volčičevo zbirko hrvaških pravljic.

Opombe k posameznim zgodbam vsebujejo izčrpne navedbe literature, paralele iz drugih istrskih objav (tiskanih in rokopisnih), pa iz zahodnoslovenskih, italijanskih in furlanskih publikacij. Ponekod te opombe že kar preraščajo v majhno razpravo o tem ali onem junaku ali pojavu ljudskega izročila: tako ob Atili (str. 190), »maliku« (202), volkodlaku (215) in »krsniku« (224). Krsnik se je avtorici res že izoblikoval tudi v samostojno študijo, ki jo je objavila v časopisu »Fabula« (5/3, 1960, 275–298). Rezultati, do katerih se je avtorica dokopala, in problemi, ki jih je načela pri obdelavi omenjenih gesel, v marsičem mečejo čisto novo, nepričakovano luč tudi na slovenske pojave. V vseh teh primerih gre namreč za skupna hrvaško-slovenska izročila, ki jih je slovenska folkloristika večkrat interpretirala drugače ali se jim je previdno izogibala. Ker v mejah knjižne ocene ni moč razpravljati na dolgo in na široko, bo treba o »maliku«, »krsniku« ipd. spregovoriti kdaj posebej.

K nekim zgodbam ali opombam o njih naj naštejemo nekaj dopolnil, pri čemer se kar držim vrstnega reda zbirke:

3. To je zgodba, ki je v SE IX, 1956, 187 sl., pisal o nji B. Merhar: Od kod Vodniku snov za basen Kos in brezen? S to istrskohrvaško in z neko novo koroškoslovensko varianto se je zgodba geografsko nekoliko razmaknila.

38. Med variantami dodaj slovensko literarno obdelavo: Kosovel, Richepinov motiv, in furlansko ljudsko: Il cûr de mari. PF (= Pagine friulane) IV, 149.

41. »...prozni tekst nastao vjerojatno od pjesme« (str. 174). Ta »vjerojatno« bi kazalo izpustiti. Dodaj slovensko »Neusmiljena gospoda« (Štrekelj, Glonar), ki se čudim, da je ni upošteval že V. Žganec v opombah svoji zbirki iz leta 1950.

79. Dodaj, kar je pisal Grafenauer v Narodopisju Slovencev II 57 in odlomek iz pesmi Branka Radičevića »Put«.

87–100. Bruno Guyon, Aquileia e la genesi della leggenda d'Attila. PF IX, 89–95; — G. B[iasutti], La storie di Atile. PF X, 117–8; — S. Vilfan, Pes Marko. SE 8, 1955, 145. — Na str. 192, v 2. odstavku, 3. vrsta, besedilo »oko god. 400 do 500« izkrivlja pomen moje navedbe Steletovega mnenja: ital. '400 (Quattrocento) in '500 (Cinquecento) sta le sinonima za 15. in 16. stoletje.

106–108. Za slovenskega bravca opozorilo na rokopisno izročilo o Petru Klepcu (str. 199).

155–172. K imenom »viandanti«, »benandante« (str. 229): prim. beneško-slovensko izročilo o »balabantih« iz Trinkovega koledarja za 1954 (La costola di legno, Alpes orientales I, 1959, 82).

175–178. Ad grabancijaš: prim. I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca. Razprave SAZU.

Predlagal bi še nekaj popravkov trem drobnim napakam, ki bi koga lahko zapeljale: na str. 18, 2. odstavek, 14. vrsta: namesto 20 prav 19. Na str. 31, 1. vrsta namesto »avstrijskih« bo bolje njemačkih. Na str. 236 v 1. vrsti nam. »Maillyjevih« prav Boltejevih.

V predgovoru, ki ga je toplo in skrbno napisal Zoran Palčok, upravnik Instituta za narodnu umjetnost in urednik njegovih publikacij, izvemo za načrt izdaje, katere prvi del so »Istarske narodne priče«. Medtem je že izšla (1961) tudi druga knjiga: O. Delorko, Istarske narodne pjesme (poročilo sledi v prihodnjem letniku SE), še nekaj pa je pripravljenih in čaka le na začetek tiska. Želimo, da bi čimprej imeli zunaj kompletne serijo, ob kateri se Slovenci lahko le zgledujemo. Slovenska Istra nas še čaka! Milko Matičetov

Novelline popolari sammarinesi pubblicate ed annotate da **Walter Anderson**. I — 1927, II — 1929, III — 1933. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis): B X, 5, B XIX, 3, B XXX, 2. — Riproduzione anastatica, a tiratura limitata, 1960. Bottega d'Erasmus, Torino; 198 strani, 8°.

Raziskovavcem in ljubiteljem ljudskega pripovedništva kakor tudi specializiranim knjižnicam po svetu je torinska založba »Bottega d'Erasmus« predlanskim pripravila najlepše presenečenje: anastatski ponatis ljudskih zgodbic iz republike San Marino. To delo enega največjih živih poznavcev mednarodnega ljudskega pripovedništva, Walterja Andersona, je bilo že prava redkost.

Zbirka vsebuje nekaj čez sto zgodbic, ki so jih napisali učenci osnovnih in srednjih šol (vsega kakšnih 15 po številu) te države v srednji Italiji v letih 1927 in 1929. W. Anderson, ki je bil takrat profesor na Estonskem (danes živi v Kielu)* je dvakrat obiskal San Marino. Teksti so pač »šolski« ali »šolarski«, z vsemi značilnostmi zgodb, ki jih napišejo pasivni nosivci izročila. Za rekonstrukcijo fabule, vsebine, so taki teksti še zmerom porabni, posebno če je dosti variant vsake zgodbe. Drugače pa ne morejo nuditi niti sence tega, kar je živo pripovedovanje. To priznava sam prof. Anderson v svojih predgovorih. Njemu je tu šlo predvsem za znanstvene komentarje k posameznim zgodbam, in to je izpeljal tako, da je zbirka še danes iskana.

Milko Matičetov

Bianca Maria Galanti, Vita tradizionale dell'Abruzzo e del Molise. Saggi storico-critici. Biblioteca di »Lares«, organo della Società di etnografia italiana e dell'Istituto di storia delle tradizioni popolari presso l'Università di Roma — Vol. VII. Firenze, Leo S. Olschki editore, 1961; 242 strani, 8°, cena 3000 lir.

Najprej je na vrsti kritičen pretres narodopisnih podatkov o Abruzzu v delih tujih potopiscev in pisateljev od konca 18. do začetka 20. stoletja. Tudi za neprizadetega bravca so mikavni odstavki o razbojništvu, posebej pa še o gadih, ki jih v kraju Cocullo prvi četrtek v maju prinašajo v cerkev in mečejo proti kipu sv. Dominika (str. 44—45). V tem obredu očitno še tiče ostanki ajdovskega češčenja boginje »Angitie«, ki je baje znala ukrotiti strupene kače in ozdraviti njihov pik. V nekdanjem svetem gozdu »nemus Angitia« (med drugimi ga omenjata Vergil in Plinij) blizu današnje vasi Luco so našli kipec ženskega božanstva z dvema kačama v desnici.

V drugem prispevku je Galantijeva poiskala narodopisno gradivo o pokrajinah Abruzzo in Molise iz obsežnega gospodarsko-zemljepisno-zgodovinskega zbornika F. Cirelli, »Regno delle Due Sicilie descritto ed illustrato« (1853). Sledi prispevek o ljudski noši v nekaterih krajih, ki so še toliko konservativni, da se je ohranila pri življenju. Potem je tu prispevek o »pupi«, nadnaravno veliki postavi, ki jo vodijo okoli v spomladnem obredju vasi Casalıncontrada pri mestu Chieti. Avtorica sama opozarja na podobnost z belgijskimi »géants« (Nivelles) in katalonskimi »gegants«. Nazadnje je še prispevek o otroških igrinah in zabavah v dveh krajih iz okolice Campobassa; vmes je nekaj prirčnih drobnih pesemskih tekstov, ki spominjajo na podobno blago pri nas (n. pr. »zgodbice« o petih prstih).

Milko Matičetov

* Tik pred natisom te zadnje pole je prišla žalostna novica: prof. W. Anderson je letos 25. avgusta umrl za posledicami prometne nesreče. Zdaj so — in ostanejo — živa le njegova dela!

SLOVENSKI ETNOGRAF XV/1962 — Izdal in založil Etnografski muzej v Ljubljani — Za izdajatelja in založbo Marija Makarovič — Natisnila Triglavsko tiskarna v Ljubljani — Naklada 800 izvodov — Dotiskano v septembru 1962

